เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ

เนื่องในปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย
และครบรอบ 60 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เรื่อง

"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"

ชุด

วัฒนธรรม

รวบรวมโดย

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
เพลิน เทียนขวัญ
ปรารถนา ศรีวิศาลศักดิ์
ชุติมา ชาตยานนท์

จัดโดย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ร่วมกับ

The Toyota Foundation

และ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ระหว่างวันที่ 15-16 พฤศจิกายน 2537
ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์
จังหวัดหนองคาย

เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ

เนื่องในปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย
และครบรอบ 80 ปี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เรื่อง

"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"

ชุด

วัฒนธรรม

รวบรวมโดย

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์
เพลิน เทียนขวัญ
ปรารถนา ศรีวิศาลศักดิ์
ชุติมา ชาตยานนท์

จัดโดย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ร่วมกับ

The Toyota Foundation

และ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

ระหว่างวันที่ 15-16 พฤศจิกายน 2537
ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์
จังหวัดหนองคาย

สารบัญ

หน้า

ภาคที่ 1 : บทความ

- นานาความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" : กาญจนา แก้วเทพ 1-7
- วัฒนธรรม : ความหมาย : นิยพรรณ วรรณศิริ 8-16
- พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย : จำนงค์ ทองประเสริฐ 17-29
- ความหลากหลายของวัฒนธรรมไทย : การท้าทายใหม่ : ศ. ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ 30-45
- การศึกษากับการสืบทอดและเสริมสร้างวัฒนธรรม : ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช 46-50
- จะสร้างวัฒนธรรมต้องปะทะกันก่อน : ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ 51-53
- เอกลักษณ์ของชาติกับการแทรกซึมของวัฒนธรรมตะวันตก : ดร.วิบูลพงศ์ พูนประสิทธิ์ 54-56
- วัฒนธรรมเป็นสมบัติล้ำค่า : พล ร.ต. วิชิต พิชัยกุล 57-66
- การป้องกันตัวด้วยวัฒนธรรม : ประพัฒน์ ตรีณรงค์ 67-71
- ความเรียงว่าด้วยวัฒนธรรมวิกฤต : พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล 72-85
- วัฒนธรรมกับการพัฒนา : พระเทพเวที (ประยุตธ์ ปยุตฺโต) 86-107
- การพัฒนากับความพินาศทางวัฒนธรรม : อภิชาติ ทองอยู่ 108-116
- การพัฒนากับวัฒนธรรม ระวังจะหลงทาง : วิรัช วิรัชภาวรรณ 117-119
- วัฒนธรรมกับคน : แปลก สิทธิรักษ์ 120-124
- ทุนนิยมกับวิกฤตทางวัฒนธรรมของสังคมไทย : วิทยากร เชียงกูล 125-127
- ความจำเป็นต้องมีกลไกแก้ไขวิกฤตการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทย : ข้อพิจารณาเชิงวัฒนธรรม : พระไพศาล วิสาโล 128-138
- วัฒนธรรมและการสื่อสาร : สุริยา รัตนกุล 139-150
- ความหลากหลายแต่คล้ายคลึงของวัฒนธรรมในประเทศไทย : เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ 151-160
- สายธารวัฒนธรรม ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสังคม : ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์ 161-172
- อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม : ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ 173-183

หน้า

ภาคที่ 2 : ทัศนะ

- ศ. เสน่ห์ จามริก : จุดเปลี่ยนชีวิตและสังคมไทย : มองผ่านภูมิปัญญาอย่างใหม่ 184-187
- นายแพทย์ประเวศ วะสี : วัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม 188-191
- ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง : วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมและทางออก 192-195
- ดร.รุ่ง แก้วแดง : ปัญหาสื่อมวลชนกับวิกฤตทางวัฒนธรรม 196-199
- สกุล บุณยทัต : ค่านิยมทางวัฒนธรรม 200-201
- สุจิตต์ วงษ์เทศ : สื่อมวลชนท้องถิ่นกับงานวัฒนธรรม 202-203
- รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม : วัฒนธรรมกับนิคส์ 204-205
- รศ.ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ : วัฒนธรรมพื้นบ้าน 206-207
- อาจารย์กอบกุล ภู่ธราภรณ์ : การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรม 208-209
- นานาทัศนะ : นักวิชาการชี้ "วัฒนธรรมผุกร่อน" ของเดิมหายของใหม่ไม่ทดแทน 210-213

คำนำ

เอกสารประกอบการสัมมนาชุด **"วัฒนธรรม"** ชุดนี้ เป็นเอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเนื่องในปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย และครบรอบปี 60 ปีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง **"วัฒนธรรมกับสังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง"** จัดโดย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ The Toyota Foundation และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ระหว่างวันที่ 15 - 16 พฤศจิกายน 2537 ณ โรงแรมฮอลิเดย์อินน์ จังหวัดหนองคาย โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะระดมความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่ามีความเปลี่ยนแปลงและคงอยู่อย่างไรบ้างในสังคมไทย ตลอดทั้งประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อที่จะได้ตระหนักและเตรียมพร้อมกับความเป็นไปที่อาจจะมีขึ้นในอนาคต ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนทุกคนในทุกๆ ด้าน และเพื่อให้เป็นการสอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาลที่กำหนดให้ปีนี้เป็น **"ปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย"** รวมทั้งเป็นการเฉลิมฉลองเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปีของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในการด้านจัดทำเอกสารประกอบการสัมมนาชุดนี้ คณะผู้จัดทำได้รวบรวมมาจากงานเขียนและการแสดงทัศนะของนักวิชาการหลายๆ ท่านที่ตีพิมพ์อยู่ในวารสารและหนังสือพิมพ์ต่างๆ ทางคณะผู้จัดจึงขอขอบคุณผู้เขียนบทความทุกๆ ท่าน และขอภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วยที่นำบทความของท่านมาตีพิมพ์โดยมิได้ขออนุญาต

การสัมมนาครั้งนี้จัดโดย ฝ่ายวิชาการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เนื่องในโอกาสครบรอบ 60 ปี โดยมีมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เป็นผู้ดำเนินการประสานงาน และ The Toyota Foundation เป็นผู้สนับสนุนด้านการเงินในการจัดงานและผลิตเอกสารชุดนี้ จึงขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ ที่นี้ด้วย

คณะบรรณาธิการ

ธำรงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

เพลิน เทียนขวัญ

ปรารถนา ศรีวิศาลศักดิ์

ชุติมา ชาตยานนท์

กองบรรณาธิการ

ของ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำแถลง

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2509 ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคล ในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริหารการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงานโครงการตำรามีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิฯ เมื่อต้นปี พ.ศ. 2521 ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อกกี้ เฟลเล่อร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพ เฉพาะในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้ต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพหนังสือตำราไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้นย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตราฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นที่ชุมนุมผลงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและ เผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆ ขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบายสร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรา นั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปลเรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่ง

ของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม – กลั่นกรอง – ตรวจสอบ และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภท และมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง 8 สาขาดังต่อไปนี้คือ (1) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (3) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (4) สาขาวิชา รัฐศาสตร์ (5) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (6) สาขาวิชาปรัชญา (7) สาขาวิชาจิตวิทยา (8) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้ เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่นๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลป์ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ซึ่งมีเนื้อความคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาอันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้จะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเราไม่ใช่กิจการแสวงหากำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราฯ ในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ท่านผู้อ่านทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่ง แปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาร่วมบริหารงานร่วมกับเรา

เสน่ห์ จามริก

ประธานคณะกรรมการบริหาร

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์	จามริก	ประธาน
นางเพ็ชรี	สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา	สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธเนศ	อาภรณ์สุวรรณ	กรรมการ
นายนรนิติ	เศรษฐบุตร	กรรมการ
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	กรรมการ
นายสุลักษณ์	ศิวรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา	สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นายเกริกเกียรติ	พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นางปริตตา	เฉลิมเผ่า กออนันตกูล	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการและผู้จัดการ

รายนามคณะกรรมการดำเนินงาน

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายชาญวิทย์	เกษตรศิริ	ประธาน
นายรังสรรค์	ธนะพรพันธุ์	รองประธาน
นายอาทร	ฟุ้งธรรมสาร	กรรมการ
นายไชยวัฒน์	ค้ำชู	กรรมการ
นายสุวินัย	ภรณวลัย	กรรมการ
นายทรงยศ	แววหงษ์	กรรมการ
นางสุวรรณา	สถาอานันท์	กรรมการ
นางปริตตา	เฉลิมเผ่า กออนันตกูล	กรรมการ
นายสุริชัย	หวันแก้ว	กรรมการ
นายอุทัย	ดุลยเกษม	กรรมการ
นายสัญชัย	สุวังบุตร	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์	เลิศแก้วศรี	กรรมการ
นายธำรงศักดิ์	เพชรเลิศอนันต์	กรรมการและเลขานุการ

ภาคที่ 1: บทความ

นานาความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม"

กาญจนา แก้วเทพ*
ภาควิชาสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

"วัฒนธรรม" เป็นคำๆ หนึ่งที่เหมือนกับบรรดา "คำ" อื่นๆ ที่เกิดมาในโลก

กล่าวคือ เท่าที่เราเห็นเป็นตัวเป็นตนของคำว่า **"วัฒนธรรม"** ในวันนี้นั้น ความจริงแล้ว นับตั้งแต่วันที่คำๆ นี้ได้ถือกำเนิดขึ้นมาในโลก มันก็ได้ผ่านประสบการณ์ชีวิตมาอย่างโชกโชน มันถูกกำหนดความหมายให้จากผู้มีอำนาจกลุ่มหนึ่งในเบื้องแรก แล้วต่อมาเมื่อมีผู้มีอำนาจกลุ่มใหม่เกิดขึ้น เขาก็จะจัดการอาบน้ำทาแป้งแต่งตัวให้มันด้วยการนิยามมันเสียใหม่ บางครั้งในขณะที่มันถูกนิยามให้มีความหมายอันหนึ่งเอาไว้อย่างแน่นอนชัดเจนแล้ว ก็ยังอาจมีกลุ่มคนผู้ที่อาจจะไร้อำนาจแต่ไม่ไร้ความปรารถนาแอบนิยามมันเอาไว้อีกแบบหนึ่งอย่างเงียบ ๆ แฝงเร้น และในบางยุคสมัย ทุกความหมายของหลายสำนักก็อาจจะมีโอกาสได้มาประชันขันแข่งกันอย่างเปิดเผย

บทความนี้ก็จะอาศัยแนวความคิดพื้นฐานข้างต้นนี้ มาย้อนรอยถอยกลับไปสำรวจดูนานาความหมายของคำว่า **"วัฒนธรรม"** เท่าที่มีมาเฉพาะในโลกตะวันตกเป็นส่วนใหญ่

---

* กาญจนา แก้วเทพ, "นานาความหมายของคำว่า 'วัฒนธรรม'," **ศิลปวัฒนธรรม** 8,3 (มกราคม, 2530): 16-19.

ยุคแรก : วัฒนธรรมคือชนชั้นสูง

ตอนต้นก่อนศตวรรษที่ 6–7 ในยุคกรีก อาร์คิโลคัส (Archilocus) ได้แยกความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เรียกว่า **"ความปรา**ถนา" (desire) กับสิ่งที่เรียกว่า **"หน้า**ที่"(duty) ออกจากกัน โดยถือว่า เมื่อแรกมนุษย์เกิดมาจะมีความปรารถนาติดตัวมาเป็น**ธรรมชาติ** อเมื่อมนุษย์ได้เข้ามาอยู่ในสังคมแล้ว จึงค่อยๆ เปลี่ยนสภาพจากสิ่งมีชีวิตที่อยู่ภายใต้การควบคุมของความปรารถนา มาอยู่ใต้อาณัติของการรู้จักทำหน้าที่ของตน บรรดาสื่อกลางทั้งหลายที่จะช่วยดัดแปลงให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงจากธรรมชาติมาสู่สังคมนี้ ก็คือ ศิลปะการประพันธ์และวรรณกรรมต่างๆ

ดังนั้น จึงมีการใช้คำว่า "techne" ซึ่งมีความหมายถึงศิลปะแห่งการจัดและแปรรูปเรื่องสิ่งทั้งหลาย รวมตลอดถึงบุคลิกภาพของคนเราจากภาวะธรรมชาติมาสู่ภาวะสังคม

จากแนวคิดนี้ พลูตาร์ช (Plutarch) นักปราชญ์ชาวกรีกอีกท่านหนึ่งก็ได้นำมาขยายเปรียบเทียบให้เห็นภาพพจน์ได้ชัดเจนว่า หากเราต้องการจะได้ผลไม้ เราก็ต้องมีเมล็ดพืชมีเนื้อดิน และมีเกษตรกรที่มีความรู้ เฉลียวฉลาดและขยันขันแข็ง เกษตรกรจะเป็นผู้เพาะปลูกเมล็ดพืชลงไปในเนื้อดิน ฉันใดก็ฉันนั้น คนเราก็เปรียบเสมือนเมล็ดพืช การอบรมก็เปรียบเสมือนเนื้อดิน และตัวเกษตรกรนั้นก็คือผู้ให้การอบรม จากสภาวะของเมล็ดพืช (คนตามสภาวะธรรมชาติ) ก็จะผลิดอกออกผลมาเป็นผลไม้ (คนในสังคม) อันเกิดมาจากน้ำพักน้ำแรงการพรวนดินน้ำของเกษตรกรนั่นเอง

ด้วยเหตุฉะนี้ คำว่า "culture" ทั้งในภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศสที่มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกลาติน จึงมีความหมายในอีกนัยหนึ่งคือ "การเพาะปลูก" (เช่นคำว่า "cultivate/cultivé) กลุ่มคำภาษาไทยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมก็มีความหมายในนัยเดียวกัน เช่น "ฝึก" "ฝน" "บ่ม" "ปลูก" **"ปลูก "ฝัง" "ขัดเกลา"** เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปอีกครั้งนั้น กระบวนการวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติที่ยังดิบอยู่ของมนุษย์ให้พัฒนาไปสู่สภาวะที่สูงส่งขึ้น ใกล้กับอุดมคติมากขึ้นตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า **"อารยธรรม"** และส่งคุณค่าไปในทางบวกไปในทางดีงาม เรามองเห็นตัวอย่างการใช้ความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" ตามนัยนี้ได้อยู่บ่อยๆ นับตั้งแต่ระดับบุคคล เช่น เวลาเราจะตำหนิใคร เราก็จะพูดว่า **"คนอะไร ไม่มีวัฒนธรรม ไม่มีวัฒนธรรม"** หรือถ้าจะให้หนักข้อไปยิ่งกว่านั้น ก็อาจจะด่าว่า "เด็กอะไร พ่อแม่ไม่สั่งสอน" ในระดับประเทศเมืองไทยเราก็เคยต้องพยายามยกระดับตัวเองเพื่อให้มี "ความศิวิไลซ์" ทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลายมาแล้ว

จากนัยดังกล่าวของวัฒนธรรมเวลาแตกตัวออกมาเป็นภาคปฏิบัติ จะมีการระบุกิจกรรมที่จะเข้าประเภท **"กระบวนการทางวัฒนธรรม"** เอาไว้อย่างแน่นอนชัดเจนเลย กิจกรรมเหล่านั้นจะต้องเป็น

กิจกรรมทางสมอง ทางด้านการใช้ปัญญา เช่น การขัดเกลาวิญญาณด้วยศาสนา การบ่มเพาะสติปัญญาด้วยการศึกษาปรัชญา ส่วนกิจกรรมของการใช้แรงงานนั้นไม่ถือว่าเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรม

เมื่อกำหนดบรรทัดฐานเอาไว้แน่นอนอย่างนั้นแล้ว ผลลัพธ์ที่ตามมาอย่างแน่นอนอีกเช่นกันคือ คนทุกคน กลุ่มทุกกลุ่มในสังคม ย่อมไม่มีโอกาสเท่าเทียมกันในอันที่จะได้เข้าใกล้ "วัฒนธรรม" ดังกล่าว ทั้งนี้เพราะสภาพความเป็นจริงของสังคมในขณะนั้นมีคนบางกลุ่ม เช่น พวกไพร่ทาส ที่จะต้องใช้แรงงานกายจึงจะมีชีวิตอยู่ ก็คงจะมีแต่พวกเจ้าพวกนายทาสที่ไม่ต้องออกแรงทำงาน แต่อาศัยผลผลิตจากข้าทาสของตนเท่านั้นที่จะมีโอกาสเข้าถึงกิจกรรมการใช้สมองและปัญญาดังกล่าว

ด้วยเหตุนี้ บรรทัดฐานของการมีวัฒนธรรม ก็เลยกลายเป็นรูปแบบวิธีการใช้ชีวิตของเจ้านายนั่นเอง เช่น การถกเถียงปรัชญา การดื่มด่ำกับโคลงกลอน ฯลฯ และในชั้นต่อมาก็ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของชนชั้นสูงผู้มีอารยธรรมและมีรสนิยมอันวิไลไป

โดยนัยนี้ ความหายของวัฒนธรรมในลักษณะนี้ จึงเป็น**วัฒนธรรมแบบเบื้องบน** (elitist) ไปโดยปริยาย

ต่อมาในยุคหลังๆ เช่น ยุคเตอรกีอาหรับ ไบแซนทีน แม้ว่าจะได้มีการดัดแปลงรูปแบบของ "วัฒนธรรม" ให้ผิดแผกแตกต่างออกไปจากกรีก-โรมัน แต่ทว่าความหมายของเนื้อหาวัฒนธรรมนั้นยังคงเป็นเช่นเดิม

จนแม้เมื่อล่วงเข้าสู่ยุคล่าอาณานิคมบรรดาประเทศเจ้าอาณานิคมอันได้แก่ ประเทศในยุโรปซึ่งสืบทอดเชื้อสายทางวัฒนธรรมมาจากกรีก-โรมันนั้น เมื่อเวลาเหลียวหน้าไปมองดูประเทศอื่นๆ ในโลกโดยมีไม้บรรทัดแบบยุโรปเป็นมาตรฐาน แน่นอนว่า ย่อมจะไม่ได้พบเห็นสรรพสิ่งแบบที่ยุโรปมี เจ้าอาณานิคมเหล่านี้ก็จะตีตราว่า บรรดาประเทศอื่น ๆ เหล่านั้น **"ไร้วัฒนธรรม" "ขาดอารยธรรม"** มาถึงตอนนี้ความหมายของวัฒนธรรมธรรมก็หดแคบลงมาเหลือว่า **"ทุกอย่างที่เท่ากับยุโรป"** (Eurocentricism)

เพราะฉะนั้นไม่ว่าจะเป็นอินเดียนแดง นิโกร จีน ไทย เผ่าอินคา หากว่าไม่นุ่งกางเกงแบบยุโรป ไม่ใส่เสื้อแบบยุโรป ไม่กินช้อนส้อมแบบยุโรปแล้วนับเป็นพวกป่าเถื่อนทั้งสิ้นปวง

แม้ว่าการตีความแบบว่า **"วัฒนธรรม"** นั้นก็คือ **"อะไรที่เป็นของยุโรป"** จะเป็นกระแสหลักอยู่ในยุโรปขณะนั้น แต่ในเวลาเดียวกัน ก็มีนักปราชญ์ชาวยุโรปเองหลายท่านที่คัดค้านวิธีความดังกล่าว บางท่านก็วิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมของยุโรปเองและหันกลับไปชื่นชอบ "พวกป่าเถื่อน" มากกว่า ตัวอย่างเช่น มิคาเอล เดอ มงตาญ (Michael de Montaigne) ที่เสนอแนวคิดว่า "ผู้คนที่เราเรียกเขาว่าพวกป่าเถื่อนนั่นน่ะ เขามีคุณค่าบางอย่างที่บริสุทธิ์ผุดผ่องยิ่งกว่าพวกเราเสียอีก"

ฌอง ญาค รุสโซ ก็เป็นอีกท่านหนึ่งที่เรารู้ๆ กันอยู่ว่า ท่านขยะแขยงความหน้าไหว้หลังหลอกของสังคมชั้นสูงของยุโรป ขณะนั้น และยกย่องบรรดาผู้ป่าเถื่อนที่บริสุทธิ์ตามธรรมมชาติอยู่เป็นอันมาก

วัฒนธรรม : ในความหมายแห่งเสมอภาค

ในช่วงปี ค.ศ. 1848 ซึ่งนับเป็นยุคสมัยที่บรรยากาศทางสังคมของยุโรปกำลังเข้าสู่หัวเลี้ยวหัวต่ออิทธิพลของความคิดแบบศักดินาเรื่องความเหลื่อมล้ำต่ำสูงกำลังค่อยๆ ล่มสลายลง ความคิดเรื่อง "ความเสมอภาค" กำลังเฟื่องฟูขึ้นสู่ความนิยม ในช่วงเวลานั้นเอง กุสตาฟ เคลมม์ (Gustav Klemm) ก็เริ่มเป็นคนใช้คำว่า "วัฒนธรรม" ในความหมายที่ว่า "ทุกอย่างที่คนสร้างขึ้นเพิ่มเติมจากธรรมชาติ ไม่ว่าการเผาศพ การทำพิธี การปั้นหม้อ การทำลูกปัดเครื่องประดับก็ตาม" ตามนัยของความหมายใหม่นี้ วัฒนธรรมจึงไม่ส่อคุณค่าไปในทางบวกหรือลบ เหลื่อมล้ำหรือสูงต่ำกว่ากันความแตกต่างทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนทั้งหลาย **ก็เพียงความแตกต่างทางชนิด** (difference in kind) เท่านั้น แต่ไม่ใช่ความแตกต่างทางระดับ (difference in degree) ที่จะบอกได้ว่า**ใครเหนือกว่าใคร ใครดีกว่าใคร**

มาถึงจุดนี้ คำว่า "วัฒนธรรม" ก็เริ่มมี 2 กระแส เกิดขึ้นแล้วในโลกแห่งความหมาย

ยุคโลกสมัยใหม่

จากความหมายที่เป็นพื้นฐานของทั้งสองกระแส ต่างฝ่ายต่างก็ได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมาตลอดเวลา ดังที่ปรากฏออกมาชัดเจนที่สุดในแวดวงวิชาการสาขามานุษยวิทยาและสังคมวิทยาที่ทำการศึกษาเรื่อง "วัฒนธรรม" เป็นหลัก

ความหมายของวัฒนธรรมแบบเบื้องบนนั้น เป็นรากฐานสำคัญของกลุ่มนักมานุษยวิทยาสายทฤษฎีวิวัฒนาการ ไม่ว่าจะเป็นมอร์แกน บาโซเฟน หรือเทย์เลอร์ก็ตาม ท่านเหล่านี้ล้วนแล้วแต่จัดลำดับเรียงวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆ เอาไว้ตามขั้นบันไดที่มีสูงมีต่ำ มีลำดับชั้น แต่ก็ได้พัฒนาแนวคิดนั้นๆ จากยุคสมัยของกรีก-โรมันด้วยการทำให้ดูเป็นวิชาการมากขึ้น ด้วยการหาเหตุผลและด้วยการนำเอาทฤษฎีวิวัฒนาการมาอ้างอิงบรรดาชนเผ่าดั้งเดิม (primitive) จะถูกจัดวางอันดับเอาไว้ที่บันไดขั้นแรกสุด และแน่นอนว่าบันไดขั้นสุดท้ายนั้น จะเป็นใครไปไม่ได้นอกจากวัฒนธรรมแบบยุโรปที่ได้วิวัฒน์พัฒนามาจนสุดยอดแล้ว เข้าตำราที่ว่า "**อันตัวเอาก็คือมาตรฐาน**" แนวคิดดังกล่าวถูกนำมาประยุกต์อย่างดุเดือดเลือด (คนอื่น) พล่านที่สุดเมื่อครั้งที่ฮิตเลอร์อ้างอิงชนชาติเยอรมันเข้ากับวัฒนธรรมเฮเลนนิกอันสูงส่ง พร้อมกับหาความชอบธรรมที่จะต้องทำลายชนชาติยิวผู้จะมาทำให้สายเลือดอารยันมีมลทิน

ส่วนความหมายของวัฒนธรรมแบบเสมอภาคนั้น เป็นพื้นฐานร่วมกันของพวกนักวิชาการที่ล้มทฤษฎีวิวัฒนาการ และตั้งทฤษฎีใหม่ๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalist) ทฤษฎีสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม (Cultural Relatvity) เป็นต้น ตัวอย่างคำอธิบายของทฤษฎีหน้าที่นิยมจะบอกว่าในชนแต่ละกลุ่ม ต่างก็สร้างสรรค์วัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมนั้น หรือเพื่อ

ความอยู่รอดของสังคมนั้นเอง เราจึงไม่สามารถจะนำวัฒนธรรมในแต่ละที่มาเปรียบเทียบกันได้ เราเพียงแต่ดูได้ว่าวัฒนธรรมในแต่ละแห่งนั้นทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงใด

สำหรับบางสำนัก เช่น สำนักเฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ (Historical Particular) ที่มีลูกศิษย์คนสำคัญๆ ที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่น มากาเร็ต มี้ด รูท เบเนดิก ก็ยืนยันว่า **วัฒนธรรมนั้นไม่มีสูงไม่มีต่ำแบบขั้นบันได หากแต่มีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนกันไปมา** ซึ่งก็เป็นต้นกำเนิดของแนวคิดเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม โคล้ด เลวี่สเตร้าส์ นักมานุษยวิทยาสำนักโครงสร้างนิยมอีกผู้หนึ่งก็ประกาศว่า **"ไม่มีสังคมใดเหนือกว่าสังคมอื่น"**

เป็นที่น่าสังเกตว่า ท่ามกลางการต่อสู้ทางวิชาการระหว่างความหมายทั้งสองของวัฒนธรรมนั้นกว่าที่ความหมายแบบเสมอภาคซึ่งก่อตั้งขึ้นทีหลังนั้น จะเริ่มมีคะแนนสูสีกับความหมายแบบเบื้องบนนั้น ลัทธิล่าอาณานิคมก็ได้จัดการยัดเยียดครอบว่าวัฒนธรรมแบบยุโรป (ภายใต้ข้ออ้างที่ว่า "ภารกิจของชนผิวขาว ก็คือ ต้องทำให้คนป่าเถื่อนเหล่านั้นมีความศิวิไลซ์ มีอารยธรรมมากขึ้น อันหมายความว่าจะต้องนับถือคริสต์ศาสนา ต้องมีลักษณะปัจเจกชนนิยม ต้องพัฒนาลักษณะนิยมความสุขทางวัตถุ) ลงไปบนชนเผ่าดั้งเดิมไม่ว่าจะเป็นอินเดียนแดงหรือนิโกร จนวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นสูญสิ้นไปแทบจะไม่เหลือหลออยู่แล้ว

ดังนั้น พอเริ่มจะมีความเสมอภาคกันระหว่างวัฒนธรรม ก็ไม่มีวัฒนธรรม (ดั้งเดิม) จะเหลือไว้ให้เสมอภาคเสียแล้ว

อย่างไรก็ตาม ความหมายทั้งสองแบบของวัฒนธรรมก็ยังประชันขันแข่งกันอยู่ในโลกแห่งความหมายทั้งในระดับนักวิชาการและในความเข้าใจของคนเดินถนนทั่วๆ ไป

กระแสใหม่มาแรง : วัฒนธรรมคือการต่อต้าน

ในศตวรรษที่ 19 เวลาทำการศึกษา "วัฒนธรรม" นั้น มักจะไปตกอยู่ในแวดวงของพวกวรรณคดีการวิจารณ์งานวรรณกรรมหรือศิลปะเป็นส่วนใหญ่ แต่พอมาถึงศตวรรษที่ 20 นี้ เรากลับจะพบว่า "วัฒนธรรม" กลายมาเป็นเครื่องมือสำหรับการใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ต่างๆ ทั้งในวงวิชาการ และยังเป็นเครื่องมือสำหรับวิพากษ์วิจารณ์แสดงความไม่พอใจต่อสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ในระดับชาวบ้านทั่วๆ ไป

เรื่องที่กล่าวมานี้จะพอทำความเข้าใจได้หากพิจารณาดูสภาพความเป็นจริงของสังคมในศตวรรษที่ 20 นี้ ในศตวรรษนี้เองที่ความคิดเรื่อง **"ความก้าวหน้าและความทันสมัย"** แผ่ขยายลุกลามไปทั่วในเบื้องแรกทุกประเทศ ทุกสังคม และคนทุกคนก็มักจะกลัวว่า "ประเทศของตนจะไม่ทันสมัยกลัวตัว

เองจะเชย เร่อร่า ตามคนอื่นเค้าไม่ทัน" ถึงขนาดมีเพลงลูกทุ่งไทยเพลงหนึ่งบอกว่าเธอเสียรักเพราะ "หน้าน้องไม่ทันสมัย"

แต่ในเบื้องต่อมา ผู้คนก็ชักเริ่มจะเกิดสำนึกขึ้นมาว่า ในกระแสอันท่วมท้นของความทันสมัยนั้น วัฒนธรรมประจำชาติ เอกลักษณ์ประจำตน ของชุมชน และของชาติก็กำลังถูกทำลายไป ทั้งนี้และทั้งนั้น เพราะความทันสมัยทำให้เกิดลักษณะที่เป็น**สากล** และขจัดลักษณะ**ท้องถิ่น**ให้หมดไป ฉะนั้นไม่ว่าจะไปที่ไหนๆ ในโลกนี้ ก็จะพบรูปแบบชีวิตที่คล้ายๆ กัน อย่างเช่นที่มีคนล้อเล่นว่า อีก 5,000 ปีข้างหน้า เวลานักโบราณคดีในอนาคตมาขุดซากกระดูกโบราณหรือมาค้นคว้าหลักฐานจากภาพถ่ายภาพเขียนอะไร ก็คงจะหาหลักฐานอ้างอิงได้ยากหน่อยว่าชนเผ่าที่พบนั้นเป็นชนชาติอะไร เพราะในขณะนี้นั้นคนทั่วโลกต่างก็สวมกางเกงยีนส์และใส่เสื้อยืดกันหมดแล้วเกือบจะทั่วโลก

และโดยเฉพาะเมื่อ "ความทันสมัย" มีค่าเท่ากับ "อะไรก็ได้ที่เป็นของตะวันตก" เพราะฉะนั้น ประเทศที่ทันสมัยก็คือประเทศที่มีแมคโดนัลด์กิน (น้ำพริกปลาทูก็จะหายไป) มี Coke ดื่ม (โอเลี้ยงก็จะหายไป) มีองุ่น มีแอปเปิลกิน (มะม่วง ลำไย มังคุดก็จะหายไป) ฉะนั้น ไม่ว่าจะมาเที่ยวพัทยาในไทย ริเวียร่าในฝรั่งเศส หรือชายหาดฮาไวอิก็จะมีดิสโกเธคมีอะไรทุก ๆ อย่างเหมือนกันหมด เราลองมองดูเมืองใหญ่ๆ ทั่วโลก เดี๋ยวนี้ก็จะพบว่ามีลักษณะเหมือนกันไปเกือบจะหมดทุกอย่างแล้ว

เพราะฉะนั้น วัฒนธรรมในความหมายใหม่ล่าสุด ก็จะหมายถึง **รูปแบบการดำรงชีวิตที่เป็นของแต่ละชุมชน ของแต่ละท้องถิ่น ของแต่ละชาติ ที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ไม่เหมือนใคร และไม่จำเป็นต้องไปจัดอันดับเข้าแถวตามขั้นบันไดเพื่อไต่เต้าไปสู่มาตรฐาน** โดยนัยนี้ คำว่า "วัฒนธรรม" จึงมีความหมายในเชิงปฏิเสธและต่อต้านความพยายามที่จะทำให้ทุกชาติ ทุกสังคม และทุกคนที่มีลักษณะเป็นสากลแบบเดียวกันหมด

วิวาทะ : ทางวัฒนธรรม

นอกจากการถกเถียงเรื่องความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีประเด็นใหญ่ๆ ที่ยังไม่ลงตัวเวลาที่ทำการศึกษาเรื่องวัฒนธรรม ตัวอย่างเช่น

วัฒนธรรม หรือ วัฒนธรรม พวกนักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่จะมองดูวัฒนธรรมในลักษณะรวมๆ กันเป็นแบบแผน เป็นบรรทัดฐาน ตัวอย่างเช่น งานของรูธ เบเนดิก ที่เข้ามาศึกษาพฤติกรรมของคนไทย แล้วบอกว่าคนไทยเป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ โดยถือว่าคนไทยก็คือคนไทยทั้งหมดนี่แหละ ไม่มีการจำแนกว่าเป็นคนไทยภาคไหน คนไทยชั้นไหนอย่างนี้ เราถือว่าวัฒนธรรมนั้น เขียนด้วย ว ตัวใหญ่ และมีอยู่เพียงวัฒนธรรมเดียวในสังคมหนึ่งๆ

แต่นักวิชาการบางพวกกลับมองว่าในสังคมหนึ่งๆ นั้นมีอยู่หลายวัฒนธรรม เช่น มีวัฒนธรรมใหญ่ วัฒนธรรมย่อย มีวัฒนธรรมหลวง-วัฒนธรรมราษฎร์ มีวัฒนธรรมแบบทางการ-วัฒนธรรมพื้นบ้าน ในกลุ่มพวกนี้ก็ยังแตกแยกย่อยออกไปอีกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกจะถือว่าวัฒนธรรมใหญ่-ย่อย จะมีการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนกันไปมาซาวชนบทเขาทอผ้าปั่นด้าย ร้องเพลงวงเดือน เช้านายในวังไปได้รับฟังเข้าก็เอาแต่งเป็นเพลงโสมส่องแสง บางครั้งเจ้านายละครนอกละครใน ชาวบ้านก็เอาไปดัดแปลงเล่นบ้าง

แต่บางพวกกลับเห็นว่าวัฒนธรรมใหญ่-วัฒนธรรมย่อยนั้นไม่ได้ถ้อยทีถ้อยอาศัยกันเปลี่ยนกันเท่าไหร่นัก หากแต่มีลักษณะขัดแย้งและช่วงชิงครอบครองพื้นที่วัฒนธรรมในสังคมมากกว่า ตัวอย่างเช่น สังคมเจ้านายเหนือมีนิทานเชิดชูเกย่องพวกเจ้าพวกนาย ระดับชาวบ้านก็มีนิทานพื้นบ้านประเภทเขี่ยงหรือตุ๊กกะตะที่ผูกเรื่องให้ชาวบ้านหัวเราะเยาะความโง่เขลาเบาปัญญาของเจ้านายเล่าสู่กันฟัง

อีกปมปัญหาหนึ่งเป็นปมที่แก้ได้ยากในงานด้านวิชาการและด้านภาคปฏิบัติการในก็คือเราจะเน้นด้านเสถียรภาพ ความมั่นคง ความเป็นปึกแผ่นอันหนึ่งอันเดียวของวัฒนธรรม หรือเราจะเน้นด้านที่มีความขัดแย้งของพัฒนา ต้องคลี่คลายเปลี่ยนแปลงไปของวัฒนธรรม ถ้าเน้นหนักจุดแรกมากเกินไป เราก็จะตอบคำถามไม่ได้ว่า "แล้ววัฒนธรรมต่างๆ ผันเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร เช่น ความเชื่อเรื่องผีของสาวเหนือหายไปไหนหมด" ในทางตรงกันข้าม ถ้าเน้นหนักจุดหลังมากเกินไป ก็จะตอบอีกคำถามหนึ่งไม่ได้เหมือนกันว่า "แล้ววัฒนธรรมบางอย่าง เช่น ความคิดความเชื่อเรื่องเวรกรรมที่มีมาตั้งแต่ไกลกูมิพระร่วงนั้นยังปรากฏ อยู่ในเนื้อเพลงท่อนสุดท้ายของเพลง "รู้ว่าเขาหลอก" ได้อย่างไร"

เมื่อมาจนถึงบรรทัดนี้ ก็ให้สงสัยอยากรู้เป็นกำลังว่า ที่เน้นปัญหาเรื่องความหมายสองวัฒนธรรมและข้อวิวาทะต่างๆ นี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติเราแทงเขาอย่างไรบ้าง

วัฒนธรรม : ความหมาย*

อาจารย์นิยพรรณ วรรณศิริ**

คำว่า "วัฒนธรรม" มีผู้ให้คำจำกัดความหรือความหมายไว้หลายความหมาย สุดแต่ทัศนะความคิดเห็นและประสบการณ์ของปราชญ์แต่ละสาขาวิชาการ นักศึกษาเรื่องวัฒนธรรมออกจะงุนงงกันมากว่า "วัฒนธรรม" คืออะไรกันแน่ อาจารย์ผู้ประสาทวิชาการก็ให้ความหมายกันไปคนละแนวสองแนว จนดูเหมือนว่า คำว่า "วัฒนธรรม" จะมีมากมายหลายความหมายจนจำไม่ไหว ปราชญ์ไทยหลายท่าน อาทิเช่น พระอนุมานราชธน (2522 : 456) อานนท์ อาภาภิรม (2521 : 146) พ.ร.บ. วัฒนธรรมแห่งชาติ (2485 และ 2493) และ นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (2520 : 317) ให้คำจำกัดความของ "วัฒนธรรม" ไปในแนวเดียวกันโดยความหมายที่ให้ไว้มีรากฐานมากจาก **หลักทางภาษาศาสตร์** (Linguistics) คือให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมว่าเป็น **การปลูกฝังความเจริญงอกงาม การอบรมเลี้ยงดู (ให้ดีงาม) ความดีงาม และ ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชนในสังคม** การให้ความหมายในเชิงนี้ปราชญ์เหล่านี้อธิบายว่า คำว่า "วัฒน" แปลว่า เจริญงอกงาม ยั่งยืนถาวร "ธรรม" หมายถึง กฎระเบียบข้อปฏิบัติ มาจากรากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า "Culture" หรือรากศัพท์ภาษาละตินว่า "Cultura" แปลว่าการเลี้ยงดูอบรมบ่ม (อะไรก็ตาม) ให้ดีงามคงทนถาวร ตัวอย่างเช่น ไข่มุกเลี้ยง (Cultured Pearl) จะมีลักษณะสวยงาม เด่น ดี และคงทนถาวรกว่าไข่มุกธรรมชาติ (ผู้เขียนขยายความและให้ตัวอย่างเองเพื่อความเข้าใจทัศนะของปราชญ์กลุ่มแรกนี้) แต่อีกรากศัพท์หนึ่ง อานนท์ อาภาภิรม (ในเล่มเดียวกัน) อธิบายว่ามาจากคำภาษาอังกฤษว่า "Cultivate" ซึ่งมีรากละตินเดียวกันกับคำว่า Culture คำว่า Cultivate แปลว่าเพาะปลูก การเพาะปลูกอะไรเราก็จะต้องฝังดินให้รากหยั่งลึกโดยการรดน้ำพรวนดินให้ต้นไม้เจริญเติบโตอย่างมั่นคงและถาวรออกลูกออกผลมาก็ดูดี ดูงามไปหมด คนปลูกต้นไม้ก็ต้องคอยริดใบ แต่งกิ่งกานให้อยู่ในกรอบเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่ให้กิ่งก้านแผ่ระเกะระกะออกไประรานต้นอื่นๆ ตามชอบใจ

ปราชญ์อีกกลุ่มตัวอย่างกลุ่มหนึ่งทั้งไทยและเทศ อาทิเช่น ม.จ. หญิงพูนพิศมัย ดิศกุล (2518 : 76) ผู้เชี่ยวชาญประวัติศาสตร์ไทย พุทธศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีแบบไทย กลุ่มนักวิชาการประจำกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2508, Vol 2 : 13) Clifford Geertz

---

* อาจารย์ประจำภาควิชา สังคมวิทยา - มานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

** นิยพรรณ วรรณศิริ, "วัฒนธรรม : ความหมาย," **วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์** 3,2 (พฤศจิกายน - ธันวาคม, 2526), 111-121.

(1973 : 35-45) นักมานุษยวิทยาทางวัฒนธรรม ผู้มีประสบการณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรมอินโดนีเซีย อย่างกว้างขวาง Leonard Broom และ Philip Selznick นักสังคมวิทยา (1963 : 52) ให้ความหมายของคำว่าวัฒนธรรมว่า**เป็นลักษณะประจำกลุ่มชนในสังคมทำให้บุคคลมองเห็นความแตกต่างระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ในเชิงเปรียบเทียบได้อย่างชัดเจน**

ปราชญ์ทางสังคมวิทยาส่วนใหญ่ อาทิเช่น Alvin L. Bertrand 1957 : 38) และ Marvin R. Koller (1965 : 31) ให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมไปในทำนอง **เป็นขบวนการอบรม ปลูกฝัง สั่งสอน เรียนรู้ในการดำรงวิถีชีวิตให้เป็นไปในรูปแบบเดียวกันแล้วเก็บไว้เป็นมรดกตกทอดส่งให้สมาชิกรุ่นใหม่ๆ ของสังคมต่อๆ กันไป**

ปราชญ์ทาง**มานุษยวิทยา** ให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมไปในเชิงกว้างว่า วัฒนธรรมคือพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากการกลั่นกรองมาจากความคิดของมนุษย์ที่นำมาตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน (Basic Needs) ของมนุษย์เอง ความต้องการขั้นพื้นฐานสุดของมนุษย์ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป ในที่นี้ได้แก่ ความต้องการอาหารใส่ปากท้องเพื่อตอบสนองความต้องการของร่างกายมนุษย์ที่จะเอาไปจุนเจือความเจริญเติบโต และความอยู่รอดของมนุษย์เอง พฤติกรรมที่มนุษย์คิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของร่างกายก็จะออกมาในรูปของ**พฤติกรรมทางเศรษฐกิจ** เป็นต้น และจากหลักและทฤษฎีทางมานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับระบบความคิดของมนุษย์นั้นก็คือ มนุษย์เราจะคิดอย่างไร คิดอะไรก็สุดแต่สิ่งแวดล้อมที่ตามองเห็น หูได้ยิน และกายได้สัมผัส จะบงการให้คิด ถ้ามนุษย์อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ง่ายๆ มีปัจจัยทางธรรมชาติน้อย มนุษย์ก็คิดง่ายๆ และคิดน้อย พฤติกรรมอันเป็นผลมาจากความคิดของมนุษย์ก็จะออกมาในรูปง่ายๆ และน้อยๆ ตามไปด้วย ดังจะเห็นว่าคนป่าหรือคนดั้งเดิม (Primitives) ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ก่อน 5,000 ปีมานี้) มีพฤติกรรมทางเศรษฐกิจแบบง่ายๆ กินอยู่เฉพาะแต่ของที่มีอยู่ให้เห็นตามธรรมชาติเท่านั้น อยู่ในถิ่นพืชมากกว่าสัตว์ก็กินพืชเป็นอาหาร อยู่ในถิ่นสัตว์มากกว่าพืชก็กินสัตว์เป็นอาหาร อยู่ในเขตร้อนมีถั่วงามาก ก็กินถั่วกินงาเป็นอาหาร อยู่ในถิ่นอากาศหนาวก็กินอาหารพวกไขมันมาก เป็นต้น ระบบต่างๆ ในขบวนการทางเศรษฐกิจ เช่น การหา (หรือในยุคที่อาหารในธรรมชาติขาดแคลนลง) และการผลิต การจำแนกแจกจ่ายอาหาร (หรือของเหลือกินเหลือใช้) และการบริโภคจะยากง่ายขึ้นกับความมากน้อยของปัจจัยในธรรมชาติจะบงการให้มนุษย์คิดหาวิธีการมาตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพของมนุษย์เอง และรูปแบบของพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของแต่ละยุคแต่ละสังคมก็คือ รูปแบบทางวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของยุคของสังคมนั้นๆ นั่นเอง และหากว่าเราจะย่อยวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจของสังคมให้ย่อยลงไปอีก ก็จะเห็นได้จากวัฒนธรรมการปรุงอาหาร วัฒนธรรมการกินอาหาร มารยาทในโต๊ะอาหาร วัฒนธรรมในการผลิต แจกจ่าย และบริโภค เป็นต้น พวกนี้

เป็นระบบย่อยๆ ของวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ แต่มีที่มาจากความต้องการพื้นฐานอันเกี่ยวกับปากท้องของมนุษย์ทั้งสิ้น

ถัดจากความจำเป็นพื้นฐานอันเกี่ยวกับปากท้องซึ่งเป็นที่มาของวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ท่านจะสามารถ[illegible]ต่อๆ ไปได้ถึงความต้องการพื้[illegible]านในด้านอื่นๆ ของมนุ[illegible]ย์ ที่มนุษย์ได้คิดหารูปแบบพฤติกรรม

มาตอบสนองอันจะเป็นรูปแบบของระบบวัฒนธรรมในด้านอื่นๆ อีก เป็นต้นว่า วัฒนธรรมทางครอบครัวและเครือญาติ วัฒนธรรมทางศาสนา วัฒนธรรมทางการปกครอง วัฒนธรรมทางศิลปะ การศึกษาและภาษา ฯลฯ

ความหมายของวัฒนธรรมในเชิงมานุษยวิทยานี้ นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่หรือแทบจะกล่าวได้ว่าทั้งหมดมีความเห็นร่วมกันในเชิงที่ได้พรรณนามานี้ ท่านจะสามารถหาหลักฐานได้จากหนังสือที่เกี่ยวกับมานุษยวิทยาทุกเล่ม จะขอยกตัวอย่างนักมานุษยวิทยาที่เด่นๆ เป็นที่รู้จักกันดีโดยทั่วไปที่ให้ความหมายของวัฒนธรรมในเชิงนี้ เช่น B. Malinowski (**Scientific Theory of Culture**, 1944), Lyvi-Strauss (**Savage Mind**, 1966), Clyde Kluckhon (**Mirror for Man**, 1949). Frederick Barth (**Models of Social Organization**, 1966)

หากจะสรุปความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" ให้กินความเต็มที่ทุกแขนงวิชาการ ข้าพเจ้าอยากจะเสนอความหมายของปราชญ์จากสำนักฝรั่งเศส ซึ่งทางสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (ไทย) ได้นำมาใช้ตีความหมายของคำว่าวัฒนธรรมอยู่ขณะนี้ (วัฒนธรรมไทย, 2523 : 43) ปราชญ์จากสำนักฝรั่งเศสได้ให้คำจำกัดความของวัฒนธรรมว่า "Le bien", "le beau" และ "le vrai" ซึ่งทางคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติใช้คำว่า "ความดี ความงาม และความจริง (สัจธรรม)" ความหมายทำนองนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าจะใช้เป็นข้อยุติของการตีความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" ได้ดีและสมบูรณ์อยู่ในตัวของมันเอง เพราะความหมายนี้ครอบคลุมความหมายทั้งหมด ทั้งในแง่ **มานุษยศาสตร์** และ **สังคมศาสตร์** โดยเฉพาะในแขนงของ**มานุษยวิทยา** (โปรดดูคำอธิบายจากบทความนี้)

จากข้อความที่ท่านได้อ่านมาโดยตลอดนี้แล้ว จะเห็นได้ว่าข้าพเจ้าได้รวบรวมความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" มาเป็นแขนงใหญ่ๆ หมดทุกแขนงและได้ขมวดสรุปเอาไว้ให้ด้วยในตอนท้าย

ผู้อ่านและนักศึกษาทางวัฒนธรรมหลายๆ ท่านคงจะออกงงๆ ที่หลายๆ ครั้งอ่านหนังสือทางด้านทฤษฎีทางวัฒนธรรมต่างตีความหมายหรือให้คำจำกัดความของ **"วัฒนธรรม"** มากมายหลายขบวนความ หลายๆ ข้อความ หรือนักปราชญ์หลายๆ ท่านคิดเขียนออกมาคล้ายๆ กัน และอีกหลายๆ คนคิดไปอีกแบบหนึ่ง ดังจะเห็นจากความหมายหลายๆ รูปแบบความคิดที่ผู้เขียนได้ประมวล

มาไว้จากแง่มุมต่างๆ กัน เท่าที่ประมวลมานั้น สรุปได้ว่าผู้เขียนเห็นความหมายของวัฒนธรรมแตกต่างกันอย่างเด่นชัดอยู่ 2 ความหมายด้วยกันคือ

1. ความหมายในเชิงมานุษยศาสตร์ ซึ่ง "วัฒนธรรม" หมายถึงความดีงาม ไม่ว่าอะไรก็ตาม พฤติกรรมของคนและสิ่งของจะต้องแสดงออกถึงซึ่งความดีงามไปหมด สังคมไทยโดยความเป็นจริงก็เน้นตรงจุดนี้

2. ความหมายในเชิงสังคมศาสตร์ ในบรรดานักวิทยาศาสตร์สังคมแขนงต่างๆ ก็ให้ความหมายไม่ใคร่ลงรอยกันเท่าใดนัก ที่พอจะมองเห็นเด่นชัดอยู่สองแขนงในสาขาวิชาสังคมศาสตร์ก็คือ การให้ความหมายของวัฒนธรรมในเชิง **สังคมวิทยา** (Sociology) และการให้ความหมายในเชิง **มานุษยวิทยา** (Anthropology)

นักสังคมวิทยาให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า เป็นขบวนการอบรม ปลูกฝัง สั่งสอน เรียนรู้ถึงการดำรงวิถีชีวิตที่เป็นรูปแบบเดียวกันแล้วเก็บไว้เป็นมรดกตกทอดส่งต่อให้สมาชิกรุ่นใหม่ๆ ของสังคมต่อๆ กันไป

ส่วนนักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่ก็จะให้ความหมายว่า "วัฒนธรรม" คือพฤติกรรมที่กลั่นกรองมาจากความคิดที่จะหาวิธีการมาตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์อันได้แก่ การตอบสนองความจำเป็นที่มนุษย์จะยืนหยัดความเป็นตัวตนอยู่ได้ในสังคม เช่น การหาอาหาร และการกินอาหารเพื่อให้ร่างกายคงอยู่และเจริญเติบโตตามวัย การจัดกลุ่มการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ การเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ การสื่อสารความคิดต่อกัน การมีจิตใจที่ดีมั่นคงไม่หวั่นไหวหวาดกลัวภยันอันตราย และการขับถ่ายทางเพศที่จะไม่เกิดโทษต่อตนเองและผู้อื่น เป็นต้น ทางด้านมานุษยวิทยามองถึงพฤติกรรมพื้นฐานจริงๆ และเน้นถึงพฤติกรรมเพื่อความอยู่รอดก่อนอื่น จึงไม่คำนึงถึงความดีความงาม การจัดระเบียบพฤติกรรมเพื่อเอาของดีแล้วส่งทอดสืบต่อเป็นมรดกให้ใคร จริงอยู่พฤติกรรมเพื่อความอยู่รอด ก็คือพฤติกรรมที่ดีและเหมาะสมกับตัวมนุษย์ในขณะหรือโอกาสหนึ่งๆ ซึ่งมนุษย์คิดพฤติกรรมออกมาครั้งใด ก็จะ**เลือกสรร**เอาส่วนและสิ่งที่ดีที่สุด ณ โอกาสที่คิดนั้นเสมอ แต่ผู้เขียนไม่คิดว่า ณ พฤติกรรมเพื่อความอยู่รอดนั้น มนุษย์ (ของนักมานุษยวิทยา) จะคำนึงถึงความดี ความงาม ความสวย จะมีก็แต่ความเป็นจริงของชีวิตก่อนอื่น คือ ไม่กินก็ตายเท่านั้นเอง ที่มนุษย์เลือกสรรพฤติกรรมนั้นเป็นระบบธรรมชาติของความคิดของมนุษย์เองที่จะทำดีที่สุด เพื่อความสะดวกสบายแก่ร่างกายและจิตใจในขณะนั้น ถ้าเราจะคิดถึงสมัยหรือยุคก็คงจะเป็นพฤติกรรมง่ายๆ ของมนุษย์สมัยเริ่มแรกซึ่งสมอง "เริ่มเต็ม" (1250-1600 c.c) และเพิ่ง "ผ่าเหล่า" (Mutated) มาจากสัตว์ ไพรเมทประเภทลิง แต่ถ้าจะคิดถึงระดับพฤติกรรมของมนุษย์ (ตามความหมายของนักมานุษยวิทยา) ในสมัยศิวิไลซ์ด้วยกันก็คงจะได้แก่พฤติกรรมของเด็กๆ ที่ยังจะเรียนรู้ว่าหิวจะทำอย่างไร ง่วงนอนจะทำอย่างไร กลัวจะทำอย่างไร เจ็บจะทำอย่างไร ผู้เขียนเทียบระดับ

พฤติกรรมเท่านั้นไม่ใช่ตัวบุคคล เด็กสมัยนี้นั้นถึงจะกินหกเลอะเทอะเปรอะเปื้อนก็ยังมีผู้ใหญ่ที่เรียนรู้วิธีกินที่ดีมาก่อนคอยสอนให้ แต่มนุษย์สมัยต้นๆ โน้นทำเอง รู้เอง เรียนเอง และเป็นเอง และซ้ำรอยขบวนการเหล่านี้ไปเรื่อยๆ เรียกว่า "ลองผิด ลองถูก" จนกาลเวลายุคสมัยผ่านไปนานมาก กระทั่งพฤติกรรมเพื่อความอยู่รอดครั้งต้นๆ นั้นดีขึ้นเรื่อยๆ อะไรดีไม่เป็นระบบระเบียบก็หยิบทิ้ง แล้วคิดของใหม่ขึ้นแทนจนมาถึงสมัยที่มนุษย์จัดพฤติกรรมเป็นระบบระเบียบดีแล้ว ทุกคนยอมรับปรับใช้กันจนทั่วถึง การเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมเรื่องใหญ่ๆ มีน้อยลง จะมีก็แต่ในรายละเอียดเท่านั้น มนุษย์ก็จะจัดพฤติกรรมนั้นๆ ให้เป็นระบบระเบียบของสังคม แล้วปลูกฝังสั่งสอนให้สืบทอดกันไปเป็นรุ่นๆ ถึงขั้นนี้แหละที่ผู้เขียนเข้าใจว่านักสังคมวิทยามองระบบวัฒนธรรมและให้ความหมายของวัฒนธรรมต่อมาเมื่อมนุษย์กินดีอยู่ดี มีสุขแล้วทำทุกอย่าง มีทุกอย่างอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นพื้นฐานแล้ว มนุษย์เริ่มมีจิตใจที่เบิกบาน มองหาอาหารทางใจบ้างแล้ว เรียกว่า "ท้องอิ่ม" เสร็จแล้วก็ "ใจอยาก" ในประสาพฤติกรรมที่ล้นหลามเกินความจำเป็นพื้นฐานนั้น มนุษย์ก็เริ่มจัดแบ่งกลุ่มพฤติกรรมโดยใช้ **ความดี ความงาม ความสวย** เป็นพื้นฐาน พฤติกรรมมากมายก็ต้องถูกประกวดหากลุ่มที่ดี งามสวย และกลุ่มที่ไม่ดี ไม่งาม ไม่สวย ซึ่งตรงกันข้ามกับกลุ่มแรก มาถึงระดับนี้ ระดับที่พฤติกรรมมีไม่จำกัดนี้แหละ นักมนุษยศาสตร์ ซึ่งเน้นทางด้าน "สุนทรียรมย์" ก็นับเอาเฉพาะกลุ่มพฤติกรรมที่ถูกจัดว่า ดี งาม สวย เท่านั้น ว่ามันคือวัฒนธรรม และกลุ่มตรงกันข้ามก็กลายเป็นพฤติกรรมที่ไม่มีวัฒนธรรมไป ในระดับการมองวัฒนธรรมระดับนี้เป็นระดับของคนมองยุคใหม่ ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายของระดับพฤติกรรม เพราะทางที่พฤติกรรมที่คนคิดขึ้นมาใช้นั้นมากมายเสียจนมีให้เลือกว่าจะเอาแต่เพื่อการอยู่รอดเป็นวัฒนธรรม หรือเพื่อจิตใจดีงาม เบิกบานสดชื่น เป็นวัฒนธรรม ก็ย่อมเลือกได้ การให้ความหมายของวัฒนธรรมทางด้านจิตใจอันสุนทรีย์ก็ดีอยู่หรอก เพราะเมื่อจิตใจดีงาม ก็สามารถสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีงาม และสิ่งแวดล้อมที่ดีงามก็มาสร้างจิตใจที่ดีงาม แต่นั่นมันเหมาะกับยุคสมัยและสังคมที่อิ่มแล้ว เต็มแล้วทางการตอบสนองความจำเป็นทางร่างกายของสมาชิกของสังคมนั้น หากสังคมยังขาดแคลน มนุษย์ยังไม่อิ่ม มนุษย์ก็ต้องมีพฤติกรรมพื้นฐานสุดเพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์เพื่อความอยู่รอดก่อนอื่น ฉะนั้นพฤติกรรมที่แสดงออกก็จะขาดความวิจิตรบรรจง จะเป็นพฤติกรรมเร่งด่วนไปก่อน นั่นก็คือพฤติกรรมในความเป็นจริงของโลกมนุษย์ และเป็นพฤติกรรมที่ไม่มีทางเลือก และนี่ก็ย้อนกลับมาหาความหมายของวัฒนธรรมในแง่ของนักมานุษยวิทยา

สรุปได้ว่า อันความหมายหลายหลากของปราชญ์ทางวัฒนธรรมทั้งหลายนั้น ผู้เขียนมองเห็นว่าเป็นความหมายที่ถูกต้อง เป็นความหมายที่อธิบายถึงระดับพฤติกรรมมนุษย์ทั้งสิ้น แต่ยกมาพูดคนละระดับของพฤติกรรม แล้วแต่ว่าใครถูกอบรมมา (เรียนมา) ทางไหนก็จะเพ่งเล็งตรงระดับนั้น นักสังคมวิทยาสนใจสังคมในระดับที่ถูกจัดให้เป็นระบบระเบียบตามสมัยใหม่แล้ว ก็มองพฤติกรรมของมนุษย์ตรงระดับที่เป็น

ครรลองหรือวิถีชีวิตที่เป็นระบบระเบียบแล้ว เพื่อเอาไปปลูกฝังสั่งสอนคนรุ่นใหม่ต่อๆ ไป นักมนุษยศาสตร์ก็จะมามองพฤติกรรมที่เป็นคุณแก่จิตใจ เพราะระดับนี้เป็นระดับที่กายอิ่มแล้ว สังคมพัฒนารุดหน้าเต็มที่แล้ว แต่จะมองระดับใดก็ตามย่อมจะไม่เป็นคุณ เพราะจะขาดระดับอื่นๆ พฤติกรรมที่ดีนั้นก็คือระบบพฤติกรรมที่รวมกันได้ทุกระดับคือ ต้องตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานด้วย ต้องเป็นระบบเบียบด้วยและต้องดีงามด้วยในขณะเดียวกัน และในทัศนะของผู้เขียนนี้แหละคือ วัฒนธรรม วิเคราะห์การใช้ความหมายของวัฒนธรรมของสังคมไทย

สำหรับความหมายของวัฒนธรรมที่สังคมไทยนำมาใช้กันอยู่ทุกวันนี้จะออกมาในรูปของ ความดีและความงาม ซึ่งผู้เขียนได้กล่าวมาแล้วว่ามันเป็นความหมายที่ใช้กับขั้นตอนของพฤติกรรมของมนุษย์ที่อิ่มแล้วทางกาย นั่นคือท้องอิ่มแล้ว ก็เริ่มมองหาความสุนทรีย์ทางใจต่อไป ความหมายที่เรานำมาใช้ในขณะนี้นั้น หากมองดูเผินๆ จะรู้สึกว่ามันขัดกับความเป็นจริงในสังคม คือ เราพากันเน้นความประพฤติปฏิบัติในด้านของความดีความงาม ในขณะที่ท้องของสมาชิกของสังคมไทยยังหิวโหย บ้านเมืองเต็มไปด้วยความยากจนค่นแค้น ชาวนาซึ่งเป็นประชากรไทยส่วนใหญ่ยากจนมาก เด็กไทยขาดอาหารตายมากที่อยู่ก็คุณภาพทางร่ายกายและสติปัญญาด้อยมาก เพราะขาดอาหารที่ดี หรือแม้แต่อาหารที่ไม่ดีก็ยังไม่มีจะกิน กรรมกรผู้ขายแรงงานก็มีรายได้ไม่พอกับค่าครองชีพ คนเจ็บปวยมาก ขอทานมาก ขโมยและคนร้ายๆ มีมาก ความปลอดภัยทางสังคมมีน้อยมาก ข้าราชการของรัฐส่วนใหญ่มีพฤติกรรมดุจเสือหิวที่คอยแต่จะกระโจกโฮกฮากใส่ผู้มาขอรับบริการของรัฐด้วยความหิวโหย และจะสงบลงได้ก็ต่อเมื่อผู้มาใช้บริการยอดอาหาร โยนของโอชะให้บ้างเมื่อนั้นและเขาจะมีกระจิตกระใจให้บริการ เมื่อความไม่อิ่มทางกายแผ่ขยายปกคลุมทั่วไปในสังคมไทยเช่นนี้ผู้เชี่ยวชาญทางวัฒนธรรมไทยมายัดเยียดและเน้นให้คน–ไทยมีวัฒนธรรมในแง่ของความดีงาม ที่ไหนเลยคนไทยจะฟังและเหลียวแล การณรงค์ให้คนไทยมีวัฒนธรรม ก็มีแต่จะทำแต่ฝ่ายเดียว คือ ฝ่ายที่มีหน้าที่ เช่น คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกระทรวงศึกษาธิการ เท่านั้น แล้วก็ดูเหมือนว่า ถ้าเราไม่ขจัดต้นตอแห่งความเป็นจริงที่ว่าท้องหิวให้ได้เสียก่อน การรณรงค์ให้มีวัฒนธรรมขั้นสุดท้ายคือ ใจ (ซึ่งแสดงออกทางความประพฤติ) ที่ดีงามคงจะล้มเหลวต่อไป เพราะระดับพฤติกรรมดีงาม เป็นขบวนการทางวัฒนธรรมที่มาทีหลังความต้องการพื้นฐานทางร่ายกาย คนไทยรณรงค์วัฒนธรรมข้ามขั้นตอนไปหน่อยจึงทำให้หมดเปลืองงบประมาณและทรัพยากรของชาติไปมาก แต่ก็เป็นหน้าที่ของผู้รับผิดชอบด้านนี้ที่จะต้องทำอย่างใดอย่างหนึ่ง (คงจะถือคติว่า ดีกว่าจะไม่ทำอะไรเลย) แต่ผู้เขียนคิดว่าถ้าทำโดยไม่ได้อะไรเลยมีแต่เสียก็ไม่ทำดีกว่าเพราะจะเสียทั้งเงิน เวลาและกำลังใจ

ความจริงที่คนไทยส่วนใหญ่เน้นความหมายของวัฒนธรรมตรงที่เป็นความดี–งามมีที่มาแต่ประวัติศาสตร์ สิ่งแวดล้อมของชาติไทยในอดีตอันยาวนาน ความหมายนี้เราไม่ได้คิดขึ้นใช้ในปัจจุบันเลยเรา

ยืมของบรรพบุรุษท่านมาใช้ กล่าวคือในอดีตนั้นเมืองไทยเราอุดมสมบูรณ์ยิ่งนัก "ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว" ไม่มีใครรอดตาย หากันตรงไหนได้ตรงนั้นบ้านเมืองไทยมีแต่คน "ท้องอิ่ม" ซึ่งนำไปสู่จิตใจที่เบิกบาน ในอดีตคนไทยเอื้อเฟื้อเจือจานกันมาก จะเห็นได้จากเรื่องกินไปจนกระทั่งทุกๆ เรื่อง ใครมาบ้านจะหาข้าวหาน้ำให้รับประทาน คนไทยชอบสนุกสนาน เฉื่อยแฉะ ไม่รีบร้อนเร่งรัดเช่นทุกวันนี้ เพราะทำก็มีกิน ไม่ทำก็มีกิน ฉะนั้นการมีวัฒนธรรมของคนไทยในอดีต ไม่ได้เน้นตรงความจริง (le vrai) กันอีกแล้ว เราเน้นกันที่ความดี (le bien) คือมองหาแต่ความสวยงามรื่นเริงบันเทิงใจ เพราะไม่ต้องกังวลกับความหิวโหยทางกายเช่นทุกวันนี้

ครั้นมาถึงสมัยปัจจุบันความจริงที่ว่าในน้ำมีปลา ในนามีข้าว มันชักจะหมดไป ผู้คนเริ่มมากขึ้นๆ เป็นทวีคูณ ผู้คนจำนวนมากมายก็ถูกปลูกฝังสั่งสอนให้มีพฤติกรรมเดิม คือ "กินมาก หาน้อย และเล่นมาก" อาหารในธรรมชาติก็หมดไปทุกที เพราะคนไทยมีแต่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและไม่ผลิตเพิ่มให้ทัน หรือผลิตแต่น้อยเช่นที่เราเคยชิน หรือไม่ก็จะมีบางกลุ่มผลิตมากแต่ถูกคนบางกลุ่มฉวยโอกาสนำไปเป็นประโยชน์แต่ฝ่ายตนฝ่ายเดียวอะไรทำนองนี้ ทรัพยากรธรรมชาติก็ชักจะหมดไปๆ จนกลายเป็นความขาดแคลนของสังคม คนไทยเริ่มยากจนลงๆ แต่การเน้นการใช้ความหมายทางวัฒนธรรมในความดี-งามของบรรพบุรุษผู้อิ่มกายและอิ่มใจจากสิ่งแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ยังมีอยู่ และคงเอาไว้ความเป็นจริงของการใช้ความหมายของวัฒนธรรมของสังคมไทยในขณะนี้มันจึงขัดกับความเป็นจริงและเป็นไปไม่ได้ที่จะรณรงค์ให้ได้ผล นอกจากจะหันไปจัดลำดับขั้นตอนของความเป็นจริงในสิ่งแวดล้อม ความเป็นอยู่ให้เข้ากับลำดับของพฤติกรรมเสียก่อนจะได้ไม่ไขว้กัน และดูขัดกันดังเช่นเราทำกันอยู่ทุกวันนี้

บรรณานุกรม

Barth, Frederick

1966 Models of Social Organization. London : Royal Anthropology Institute of Great Britain and Ircland.

Bertrand, Alvin L.

1967 Basic Sociology : An Introduction to Theory and Method. N.Y. : Appleton and Century-Crofts.

Broom, Leonard and Phillip Selznick

1963 Sociology. New York : Harper and Row Rublishers

Ceertz, Clifford

1973 The Interpretation of Culture. N.Y. : Basic Books.

Keller, Marvin R. and Harold C. Couse

1965 Modern Sociology. New York : Holt Rinehart and Winston Inc.

Kluckhon, Clyde

1949 Mirror for Man. New York : McGraw Hill Co. Inc.

Levi-Strauss, Claude

1966 Savage Mind. Chicago : U. of Chicago Press.

Malinowski, B.

1944 Scientific Theory of Culture. Chapel Hill : U. of North Carolina Press,

กระทรวงศึกษาธิการ

2508 วัฒนธรรมของชนชาติที่พูดภาษาอังกฤษ. กทม. : กรมวิชาการ

กระทรวงศึกษาธิการ

2493 พ.ร.บ. วัฒนธรรมแห่งชาติ 2493. กทม. กรมวิชาการ

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

B.E. 2521 แนวนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ. เอกสารการประชุมพิจารณานโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ ณ เขื่อนศรีนครินทร์

จ.กาญจนบุรี (โรเนียว)

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

B.E. 2523 วัฒนธรรมไทย. สำนักนายกรัฐมนตรี (โรเนียว)

ดิศกุล, พูนพิศมัย ม.จ. หญิง

2518 **เสาร์ดีน่ารู้**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บันดาลสาส์น

สุขสวัสดิ์, นิพนธ์

B.E. 2520 **วรรณคดีไทยเกี่ยวกับขนบประเพณี**. แผนกเอกสารการพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

"_____"

B.E. 2520 วัฒนธรรมใน พ.ร.บ. วัฒนธรรมแห่งชาติ 2485. แผนกเอกสารการพิมพ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

"_____"

2525 "วัฒนธรรม", พ.ร.บ. วัฒนธรรมแห่งชาติ, 2485. วิทยานิพนธ์ โดย นางเบ็ญจา คลังโชติ เรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่าง

ความเข้าใจวัฒนธรรมฝรั่งเศสของนักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ 5 ใน ร.ร. รัฐบาล เขตการศึกษาที่ 1

เสฐียร โกเศศ

B.E. 2509 **วัฒนธรรมเบื้องต้น**. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน

อนุมานราชธน, พระยา

B.E. 2515 **ชาติ ศาสนา วัฒนธรรม**. กท. : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า

อาภาภิรม, อานนท์

2521 **สังคมวัฒนธรรมและประเพณี**. **กทม.** : โรงพิมพ์แพร่พิทยา

พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย*

จำนงค์ ทองประเสริฐ**

1. ความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม"

ก่อนที่จะได้กล่าวถึง **"พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย"** จำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงความหมายของคำว่า **"วัฒนธรรม"** เสียก่อนว่ามีความหมายอย่างไร และขอบข่ายแค่ไหน เพียงใด

คำว่า **"วัฒนธรรม"** เป็นคำไทยที่เกิดจากการนำคำว่า **"วัฒน"** กับ **"ธรรม"** มาเข้าสมาสกัน แปลตามรูปศัพท์ว่า **"ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ"** หรือ **"ธรรมคือความเจริญ"** คำว่า **"วัฒนธรรม"** นี้เป็นคำที่ **พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์** ได้ทรงบัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่า culture ในภาษาอังกฤษ ใน **พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485** ได้ให้ความหมายของคำว่า **"วัฒนธรรม"** ไว้ว่า "ลักษณะที่เจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าแห่งชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน" หรือจะเขียนเสียใหม่เพื่อให้กำหนดได้ง่ายๆ ก็ต้องว่า **"วัฒนธรรม"** จะต้องมีลักษณะที่

1.1 แสดงความเจริญงอกงามทั้งทางจิตใจและวัตถุ

1.2 แสดงถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อย

1.3 แสดงถึงความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ

1.4 แสดงถึงศีลธรรมอันดีของประชาชน

คำว่า **"วัฒนธรรม"** แปลว่า **"ธรรมคือ ความเจริญ"** หรือ **"ธรรมเป็นเหตุให้เจริญ"** นั้น แสดงให้เห็นว่ามิใช่มีลักษณะอยู่คงที่ จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่การเปลี่ยนแปลงนั้น จะต้องเป็นไปในทางที่ดีขึ้นตามลำดับ สิ่งใดที่อยู่กับที่ สิ่งนั้นไม่ชื่อว่า **"วัฒนะ"** คือ **"เจริญ"** วัฒนธรรม

---

* บรรยายในโครงการเสริมความรู้ทางสังคมวิทยา สำหรับครูอาจารย์ระดับมัธยมศึกษา และวิทยาลัยครู ที่แผนกอิสระสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 1 เมษายน

** จำนงค์ ทองประเสริฐ, "พัฒนาการทางวัฒนธรรมไทย," **วารสารวัฒนธรรมไทย** 22,2 (กุมภาพันธ์ 2526) 60-67.

จึงจำต้องมีการปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมแก่กาลเวลาอยู่เสมอ ผู้ที่มีวัฒนธรรม จึงชื่อว่าเป็นคนที่ทันสมัย ไม่ล้าหลัง แต่ก็ไม่ใช่ล้ำหน้าเสียจนกระทั่งไม่มีหลักจนกลายเป็น **"หายนะ"** คือ **"ความเสียหาย"** หรือ **"ความเสื่อม"** ไป

ท่านสวามี สัตยานันทปุรี นักปราชญ์ที่สำคัญยิ่งผู้หนึ่ง ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับ "วัฒนธรรม" ไว้ในวารสาร "วัฒนธรรม" พ.ศ. 2478 ตอนหนึ่งว่า

"โดยเหตุที่วัฒนธรรมมีคุณค่าอันสูงเด่น ในอันที่จะพัฒนาสังคมให้สูงส่งยิ่งขึ้นตามลำดับ เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเจริญก้าวหน้าในด้านความรู้สึกนึกคิด การควบคุมอารมณ์ ความรู้สึกขัดเกลากิริยามารยาท และเสริมสร้างรสนิยมให้สูงส่งยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นจึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อบุคคลและประเทศชาติเป็นอย่างมากทีเดียว ทั้งนี้เพราะเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญ และเชิดชูเกียรติของบุคคลและประเทศชาติ บุคคลหรือชาติที่ไม่มีวัฒนธรรมย่อมจะเป็นที่ดูถูกดูหมิ่นของคนอื่นชาติอื่น จะถูกมองไปในแง่ป่าเถื่อน ถ้าบุคคลใดหรือชาติใดมีวัฒนธรรมสูง ย่อมได้รับความยกย่องเชื่อถือ มีผู้อยากคบหาสมาคมด้วย

".....วัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงถึงบุคลิกลักษณะของชาติและสืบต่ออายุของชาติ ประเทศใดชาติใด ถ้าไร้เสียซึ่งวัฒนธรรมเป็นของตนเอง แม้จะมีกำลังอำนาจเพียงใดก็ตาม ในที่สุดก็จะถูกกลืนชาติ เพราะจะต้องรับเอาวัฒนธรรมของผู้อื่นมาใช้เป็นของตน และในที่สุดก็จะสูญเสียบุคลิกลักษณะของตน ดังที่ชาติมองโกลได้ถูกจีนกลืนมาแล้ว"

".....วัฒนธรรมเป็นเครื่องกล่อมเกลาจิตใจของมนุษย์ การที่มนุษย์จะอยู่ร่วมกันในสังคมได้โดยปรกติสุขนั้น จำเป็นจะต้องมีเอกภาพแห่งวัฒนธรรม ประเทศใดมีวัฒนธรรมดี ก็สะดวกต่อการปกครอง ส่วนประเทศที่ขาดวัฒนธรรม ย่อมยากต่อการปกครอง ซึ่งทำให้สร้างความเจริญก้าวหน้าได้โดยยาก...."

บุคคลที่สำคัญยิ่งคนหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือกันโดยทั่วไป ทั้งภายในและภายนอกประเทศในด้านที่เกี่ยวกับ **"วัฒนธรรมไทย"** นั่นคือ **ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน** อดีตผู้รักษาการนายกราชบัณฑิตยสถาน ผู้ถึงอนิจกรรมไปแล้วได้เขียนไว้ใน "คำนำ" หนังสือ **"บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน ภาค 1 "** ว่า

"ถ้ากล่าวตามความหมายทางวิชาวัฒนธรรม ซึ่งมีอยู่ในตำรามานุษยวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Anthropology) ก็หมายถึงสิ่งที่ไม่มีเองตามธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งซึ่งสังคมคือคนในส่วนรวมมีความต้องการและจำเป็นผลิตสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันด้วยการสั่งสอนและเรียนรู้ แล้วสืบๆ ต่อกันมาเป็นประเพณีปรัมปรา (traditional customs) และคลี่คลายขยายตัวเป็นความเจริญวัฒนาโดยลำดับ เมื่อว่าโดยเนื้อความ วัฒนธรรมและประเพณีก็มีบ่อเกิดจากความคิดเห็น ความรู้สึก และความเชื่อของคน

ในส่วนรวม คือประชาชน ซึ่งสะสมพอกพูนและสืบต่อร่วมกันมานานหลายชั่วอายุคน จนเกิดเป็นความเคยชินขึ้น เรียกเป็นคำเฉพาะทางวิชาว่า นิสัยสังคม (social habit) หรือเรียกเป็นคำตามธรรมดาว่า "ประเพณี" เพราะฉะนั้น ถ้าจะให้ความหมายที่แท้จริงของเรื่อง คำว่า "วัฒนธรรม" ก็ได้แก่ เรื่องของจิตใจ ....แต่เราจะเรียนรู้เรื่องของใจโดยตรง ทำไม่ได้ ด้วยเป็นนามธรรม คือ ไม่มีรูปให้รู้ให้เห็น จะรู้ได้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรม ซึ่งใจแสดงออกให้ประจักษ์เห็น คือจากวาจาและกิริยาอาการต่างๆ ว่าผู้แสดงออกมีความเห็น ความรู้สึก หรือความเชื่อเป็นอย่างไร นี่ประการหนึ่ง และจากสิ่งต่างๆ ซึ่งคนผลิตสร้างขึ้น นี่อีกประการหนึ่งเมื่อรวมกันหมดนั้น ก็คือความหมายของ คำว่า "วัฒนธรรม" โดยย่อในทางวิชาการ"

เรื่องของ "วัฒนธรรม" จึงเป็นเรื่องที่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะของเก่าไม่จำเป็นจะต้องดีเสมอไป ถ้าหากของเก่าส่วนใดไม่ดี เราก็ควรขจัดออกไป และของใหม่ก็ไม่จำเป็นจะต้องดีเสมอไปเช่นกัน ดังนั้น เราก็จำต้องเลือกเฟ้นเอาส่วนที่ดีๆ จากของใหม่ ๆ มาประยุกต์เข้าด้วยกัน ดังที่ขงจื๊อได้กล่าวไว้ว่า "สิ่งเก่าไม่ใช่ว่าจะดีทั้งหมด และสิ่งใหม่ไม่ใช่ว่าจะเลวทั้งหมด ผู้มีปัญญาปรีชาญาณย่อมรู้จักเลือกเฟ้นเอาแต่สิ่งที่ดี ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเก่าหรือสิ่งใหม่ก็ตาม เมื่อได้ทดลองชิมดูแล้ว"

"วัฒนธรรม" เป็นคำที่มีความหมายและความสำคัญกว้างขวางมาก คือ รวมและกินความถึงศาสนา ปรัชญา ศีลธรรมจรรยา การเมือง การเศรษฐกิจ และการดำเนินงานอย่างอื่นของมนุษย์ทุกอย่าง....วัฒนธรรมย่อมกินความหมายถึงชีวิตและความเคลื่อนไหวต่างๆ ทั้งหมดของชีวิต วัฒนธรรมที่แท้จริงนั้นมิได้มาจากภายนอก หากมาจากภายในตัวคนเรานี่เอง วัฒนธรรมจึงมิใช่น้ำมันชักเงาที่เคลือบอยู่ข้างนอก หากเป็นส่วนสำคัญแห่งลักษณะประจำตัวบุคคล

คุณ **"คิริขันธ์"** ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับ **"วัฒนธรรม"** ไว้ในวารสาร **"วัฒนธรรม"** พ.ศ. 2478 ว่า **"วัฒนธรรม"** คือ สภาพการดัดแปลง ประคบประหงม และกล่อมเกลาชีวิตมนุษย์ปัจจุบันให้เจริญ โดยอาศัยแบบอย่างอันดีงามของมนุษยธรรมในสมัยอดีต การตีความดังว่ามานี้ ท่านแมทธิว อาร์โนลด์ ได้จำแนกออกเป็นข้อละเอียด 3 ข้อ คือ

ประการที่ 1 วัฒนธรรม ย่อมเพ่งเล็งถึงสภาพความเจริญภายในจิตมนุษย์ อันจะต่อสู้ต้านทานกับโลกภายนอก

ประการที่ 2 วัฒนธรรมย่อมเพ่งเล็งถึงสภาพการรวมสรรพอำนาจต่างๆ ที่มีอยู่ในมนุษย์ให้ออกต่อต้านหรือขัดขวางความเป็นผู้มีทิฐิมานะที่มองสิ่งใดหนักไปแต่เฉพาะแง่เดียว นั่นคือ วัฒนธรรมเพ่งเล็งจะให้มนุษย์เป็นพหูสูต

ประการที่ 3 วัฒนธรรมย่อมเพ่งเล็งถึงสภาพการที่จะทำให้ประชาคมเจริญก้าวหน้าเป็นส่วนรวม และประสงค์จะตัดการเห็นแก่ตนเอง หรือข่มห้ามความเห็น ความมุ่งหมายส่วนบุคคลให้เป็นสิ่งสำคัญน้อยกว่าของชุมชน หรือของประชาคมส่วนรวม

บางท่านถือว่า วัฒนธรรมก็คือวิถีชีวิตซึ่งสังคมมนุษย์ทำให้เจริญขึ้นเพื่อสนองความต้องการอันเป็นมูลฐานที่มีต่อความดำรงอยู่รอด ความถาวรแห่งเชื้อสาย และการจัดระเบียบแห่งประสบการณ์ของสังคม เพราะไม่มีมนุษย์กลุ่มใดจะดำรงชีวิตอยู่ได้ตามสภาพของธรรมชาติล้วนๆ ทุกกลุ่มย่อมมีมรดกทางสังคมซึ่งมีความประณีตและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่มากก็น้อย ที่ได้รับมาจากบรรพบุรุษ และถ่ายทอดไปสู่ชนรุ่นหลัง มรดกทางสังคมนี้ย่อมจะดำรงไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่นอันเกี่ยวเนื่องกับกาลเทศะของกลุ่มชนนั้นๆ คนรุ่นใหม่ทุกรุ่นมีชีวิตอยู่อย่างเกี่ยวข้องกับมรดกทางวัฒนธรรมของคนในยุคก่อนๆ มรดกทางสังคมนั้นย่อมอธิบายถึงธรรมชาติของมนุษย์ และลักษณะอันเกี่ยวเนื่องกันไม่เปลี่ยนแปลงแห่งธรรมชาติของมนุษย์นั้น วัฒนธรรมซึ่งขยายตัวออกไปด้วยกันกับชีวิตของมนุษย์จึงเป็นทั้งเหตุและผลแห่งคุณลักษณะที่สร้างชีวิตของมนุษย์

วัฒนธรรมมิใช่เพียงการศึกษาเท่านั้น เพราะคนที่ได้รับการศึกษาอาจเป็นคนไม่มีวัฒนธรรมก็ได้ วัฒนธรรมนั้นจะต้องประกอบด้วยความปรารถนาต่อความเจริญงอกงาม หรือการทำตนให้ดีขึ้น ความปรารถนาที่จะรู้และเข้าใจตลอดจนความปรารถนาที่จะดำรงชีวิตให้สมบูรณ์ในวิถีทางที่ดีงามเท่าที่จะเป็นไปได้ วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จะต้องได้มาด้วยการใช้ การปลูกฝังความสุขใจใคร่รู้ ความซึมซาบและความอภิรมย์ในมหาสมบัติอันไม่มีที่สิ้นสุด นั่นคือ ความรู้ ความงาม ศิลปะ ความคิดและความจรรโลงใจ วัฒนธรรมไม่มีทางลัด บุคคลไม่อาจได้มาซึ่งวัฒนธรรมในชั่วระยะเวลา 2-3 เดือน หรือแม้แต่ 2-3 ปี เพราะว่าเรื่องของวัฒนธรรมเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและซับซ้อนมาก

ใน "วัฒนธรรม" ฉบับที่ 1 ได้อธิบาย "ความหมายของวัฒนธรรม" ไว้ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

"วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม วัฒนธรรม คือ วิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้"

"วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลิตผลของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อน สืบต่อเป็นประเพณีกันมา"

"วัฒนธรรม คือ ความคิดเห็น ความรู้สึกความประพฤติและกิริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น"

"วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม"

ใน "คำนำ" หนังสือ "บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน" เล่ม 1 ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน ได้เขียนเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมไทย" ไว้ตอนหนึ่งว่า

"ว่าเฉพาะวัฒนธรรมไทยหรือประเพณีไทย ซึ่งทำให้คนไทยในส่วนรวมเป็นเจ้าของและได้ชื่อว่ามีเอกลักษณ์ (identity) ให้ประจักษ์เห็นว่าเป็นคนไทย และมีความกลมเกลียวรวมก็ได้เป็นปึกแผ่น เกิดเป็นประเทศชาติขึ้นก็เพราะมีวัฒนธรรมไทย หรือประเพณีไทย ปรากฏเด่นให้เห็นว่า เป็นของชนชาวไทยโดยเฉพาะแตกต่างไปจากของชนชาติอื่น วัฒนธรรมหรือประเพณีไทยนี้ ย่อมมีบ่อเกิดโดยอุปมาดั่งน้ำในแม่น้ำจากหลายกระแสธารมารวมเป็นสายน้ำเดียวกัน คือรู้จักนำเอาวัฒนธรรม หรือประเพณีของชนชาติต่างๆ มาปรับปรุงใหม่ให้เป็นของไทย โดยทำให้เข้ากันได้ดีกับจิตใจของไทย แล้วเอามาประกอบประสานกันกับของเดิมของไทย ให้เกิดเป็นสิ่งอันหนึ่งอันเดียวกัน การเอาประกอบกันอย่างนี้ เรียกเป็นคำเฉพาะทางวิชาการว่า "การทำให้เกิดบูรณาการรวมหน่วย" (integration) ขึ้น เกิดเป็นแบบวิถีชีวิตของชาวไทยในส่วนรวมให้เป็นเด่น

"ก็แล้ววัฒนธรรมไทยนั้น แต่เดิมมามีวัฒนธรรมจีนและวัฒนธรรมอินเดียมาผสมปนเป็นพื้นฐานอยู่ด้วยเป็นส่วนใหญ่ เข้าลักษณะในทำนองเดียวกับวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งได้รับเอาวัฒนธรรมกรีกละตินและวัฒนธรรมฮีบรูส่วนใหญ่เข้าไปเป็นของตน ฉะนั้นพื้นฐานจิตใจส่วนใหญ่ของชาวตะวันตกมีลักษณะเป็นอย่างไร ในเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก และความเชื่อ ก็อาจศึกษาได้จากวัฒนธรรมกรีกละตินและฮีบรู ส่วนพื้นฐานจิตใจของชาวไทย รวมทั้งชนชาติอื่นในดินแดนภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ด้วยมีอย่างไร ก็อาจศึกษาได้ในทำนองเดียวกันจากจีนและอินเดีย...."

เราจะเห็นได้ว่าการที่จะเกิดมีวัฒนธรรมขึ้นมาได้นั้น จะต้องใช้เวลาเลือกเฟ้นเอาสิ่งที่ดีๆ ของผู้อื่นมาประยุกต์เข้ากับสังคม และสิ่งแวดล้อมของเรา เช่นเดียวกับกระเพาะของเราที่รับเอาอาหารเข้าไปแล้วมันก็จะทำหน้าที่ย่อยเอาส่วนที่ร่างกายต้องการ ส่งไปบำรุงเลี้ยงร่างกายในส่วนต่างๆ ส่วนใดที่ร่างกายไม่ต้องการมันก็ขับถ่ายออกมา ข้อนี้ฉันใดในการที่จะสร้างวัฒนธรรมของตนขึ้นมาก็ต้องรู้จักเลือกรับเอาของผู้อื่นมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับตัวเรา ต้องพยายามทำของเก่ากับของใหม่ให้เข้ากันให้ได้ฉันนั้น ทั้งนี้เพราะทั้งของเก่าและของใหม่ต่างก็มีส่วนที่ดี และส่วนที่เลวด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธนได้เขียนไว้ใน "คำนำ" หนังสือ "บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน" เล่ม 1 อีกตอนหนึ่งว่า

"ที่แสดงว่าสิ่งเก่าหรือสิ่งใหม่ย่อมมีดี และเลวรวมอยู่ด้วยกันในตัว เป็นด้านหน้าและด้านหลังเสมอไป และเราจะสามารถเลือกได้ดีก็อยู่ที่รู้ถึงสมุฏฐานของวัฒนธรรมของไทยว่ามีพื้นฐานจิตใจของชาวไทยเป็นต้นเหตุอย่างไร โดยนัยทำนองเดียวกันกับที่แพทย์โรคจิตค้นหาสมุฏฐานของผู้ป่วยฉะนั้น ...ชนชาวไทยก็มีอดีตเป็นของตนเองมาแล้วช้านาน ไม่ใช่ว่าจะมีแต่ปัจจุบันเท่านั้น จึงได้เจริญเติบใหญ่มาได้ถึงทุกวันนี้ถ้าผู้ใดไม่มีอดีตเป็นของตน ก็หมายความว่าผู้นั้นยังเป็นเด็กอยู่เสมอไม่มีวันเติบโตเจริญเป็นผู้-

ใหญ่ได้เปรียบเหมือนน้ำในกระแสธารที่ไหลเรื่อย ก็ต้องมีน้ำเก่าไปน้ำใหม่มา ต่อเนื่องกันไปไม่ขาดตอน จึงจะเป็นกระแสธารที่มีน้ำเต็มอยู่เสมอและไม่เน่าฉะนั้น"

เรื่องวัฒนธรรมจึงถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งในความเป็นชาติ **ชาติใดที่ไร้เสียซึ่งวัฒนธรรมอันเป็นของตนเองแล้ว ชาตินั้นจะคงความเป็นชาติอยู่ไม่ได้ ชาติที่ไร้วัฒนธรรม แม้จะเป็นผู้พิชิตในการสงคราม แต่ในที่สุดก็จะเป็นผู้ถูกพิชิตในด้านวัฒนธรรม ซึ่งนับว่าเป็นการถูกพิชิตอย่างราบคาบและสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะผู้ที่ถูกพิชิตในทางวัฒนธรรมนั้น จะไม่รู้ตัวเลยว่าตนได้ถูกพิชิต** แล้วอย่างชาวสปาร์ตาสามารถพิชิตเอเธนส์ได้ แต่เพราะเหตุที่ชาวเอเธนส์มีวัฒนธรรมสูงส่งกว่า ในที่สุดชาวสปาร์ตาก็ถูกชาวเอเธนส์พิชิตในด้านวัฒนธรรม หรือพวกตาดที่พิชิตแผ่นดินจีนจนสามารถตั้งราชวงศ์หงวนขึ้นปกครองเมืองจีนได้ แต่ในที่สุดก็ถูกชาวจีนซึ่งมีวัฒนธรรมสูงกว่าพิชิตอย่างสิ้นเชิง จนกลายเป็นจีนไปหมดสิ้น การที่ชาวไทยยังรักษาความเป็นไทยอยู่ได้ตลอดรอดฝั่งมาจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะชาวไทยเรามีวัฒนธรรมของตนเอง แม้บางครั้งจะถูกพิชิตในด้านอาวุธและกำลังคน แต่เพราะเหตุที่ชาวไทยเรามีวัฒนธรรมของเราเข้มข้นอยู่ในสายเลือด เราจึงรักษาความเป็นไทยมาได้จนตราบเท่าทุกวันนี้ วัฒนธรรมจึงนับว่ามีส่วนสำคัญอย่างยิ่งยวดในความเป็นชาติ ดังนั้นจึงควรที่เราจะได้ศึกษาวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษของเราได้สร้างสมและสงวนรักษาไว้ด้วยชีวิต แล้วช่วยกันรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงามของเราไว้ และช่วยกันพัฒนาให้เจริญยิ่งๆ ขึ้น ซึ่งจะเท่ากับเป็นการแสดงออกซึ่งกตัญญูกตเวทิตาธรรมต่อบรรพบุรุษของเราอีกโสดหนึ่งด้วย

2. ประเภทของวัฒนธรรม

มนุษย์เรามีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 2 อย่าง คือ ร่างกายและจิตใจ ฉันใด วัฒนธรรมของมนุษย์เราก็แบ่งเป็น 2 ประเภทฉันเดียวกัน คือ

2.1 วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสุขภาพ เพื่อจะได้มีการกินดีอยู่ดี มีความสะดวกสบายในการครองชีพ การรู้จักปลูกบ้านและจัดบ้านให้น่าอยู่ การรู้จักแต่งกายให้มีระเบียบถูกต้องตามกาลเทศะ ตลอดจนรู้จักรักษาโบราณวัตถุ โบราณสถาน ศิลปวัตถุ และการรักษาสาธารณสมบัติของชาติรู้จักสร้างความเจริญทางวัตถุและรู้จักประกอบการงานอาชีพต่างๆ

2.2 วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึงสิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงามได้แก่การศึกษาวิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญา เช่น ศาสนา ศิลปะ วรรณคดี กฎหมาย และขนบธรรมเนียมหรือประเพณี ซึ่งส่งเสริมความรู้สึกทางด้านจิตใจให้งอกงามหรือให้สบายอกสบายใจ

วัฒนธรรมทั้งทางวัตถุและทางจิตใจนี้ ย่อมพัวพันและเหลื่อมล้ำกันอยู่อย่างที่เราพูดกันว่า "สุขกายสบายใจ" ซึ่งถ้าหากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วก็จะไม่สมบูรณ์ ถ้าวัฒนธรรมของชาติใดหนักไปในประเภทใดประเภทหนึ่ง ก็จะเกิดความไม่สมดุลกัน หากเจริญในทางวัตถุมากเกินไปแต่ทางจิตใจไม่เจริญไปพร้อมๆ กัน ในที่สุดก็จะกลายเป็นหายนธรรม คือ ความเสื่อม ถ้าหากเจริญไปในทางจิตใจมากเกินไปแต่ทางวัตถุไม่เจริญตาม ก็จะกลายเป็นชีวิตแบบนักบวช นักพรต ซึ่งจะต้องตัดขาดจากสังคม แต่เพราะเหตุที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เราจำต้องอยู่ร่วมกันในสังคมจึงจำเป็นที่เราจะต้องพัฒนาวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภทนี้ให้เจริญควบคู่กันไป

3. เนื้อหาของวัฒนธรรม

เมื่อเพ่งในด้านเนื้อหาแล้ว ท่านได้แบ่งวัฒนธรรมไว้เป็น 4 อย่างด้วยกัน คือ

3.1 คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำเนินชีวิต ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจและได้มาจากศาสนา เช่น หลักมนุษยสัมพันธ์ มีอยู่ในเรื่อง **"ทิศ 6"** หลักการสังคมสงเคราะห์มีอยู่ในเรื่อง **"สังคหวัตถุ 4"** เรื่องความเมตตากรุณา คุณสมบัติของผู้หลักผู้ใหญ่มีอยู่ในเรื่อง **"พรหมวิหาร 4"** นอกจากนั้นก็มีหลักดำเนินชีวิตอื่นๆ ที่จำเป็นสำหรับบุคคลที่จะต้องอยู่รวมกันในสังคมอีกมากมาย เช่น ความขยันหมั่นเพียร ความสามัคคี ความเสียสละ ความสุภาพ อ่อนโยน ความอดทน ความซื่อสัตย์สุจริต ฯลฯ

3.2 เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมายรวมทั้งขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี และระเบียบวินัยต่างๆ ที่สังคมได้กำหนดขึ้น และเป็นที่ยอมรับนับถือว่ามีความสำคัญ พอๆ กับกฎหมายหรือบางทีสำคัญยิ่งกว่ากฎหมายด้วยซ้ำไป เช่น สอนให้รู้จักสิทธิและหน้าที่เคารพต่อกฎหมายของบ้านเมือง ใช้สิทธิตามกฎหมาย ศึกษาให้รู้กฎหมายต่างๆ ใช้กฎหมายโดยสุจริต เชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งอันชอบธรรม การร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ปฏิบัติตามกฎหมาย การเคารพต่อขนบธรรมเนียมและประเพณีอันดีงาม

3.3 วัตถุธรรม คือ **วัฒนธรรมทางวัตถุ** ที่เกี่ยวกับการกินดีอยู่ดี เครื่องนุ่งห่ม บ้านเรือนและอื่นๆ เช่น ในการปลูกบ้านให้ถูกสุขลักษณะ รู้จักทำเครื่องใช้เล็กๆ น้อยๆ ได้ รู้จักรักษาความสะอาด รู้จักแต่งกายให้เรียบร้อยถูกกาลเทศะ ตลอดจนรู้จักรักษาโบราณวัตถุและสาธารณสมบัติของชาติ

3.4 สหธรรม คือ **วัฒนธรรมทางสังคม** นอกจากหมายถึงคุณธรรมต่างๆ ที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน รู้จักมรรยาทในการเป็นแขกและในการต้อนรับแขก มารยาทในโต๊ะอาหาร การใช้บัตรชื่อ การไปในงานมงคลและงานศพ มารยาทในการโต้ตอบจดหมาย มารยาทในการขับรถ จอดรถ เก็บค่าโดยสาร มารยาทในการเดินทาง มารยาทในการดูมหรสพ ตลอดจนรู้จักแสดงความ

เคารพสถานที่และสิ่งที่เป็นตัวแทนผู้ที่หรือสิ่งควรเคารพ และการรู้จักทำตนเข้าสังคมได้ในวิถีทางที่ชอบ โดยไม่ให้เสียทั้งโลกทั้งธรรม

4. ความสำคัญของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อความมั่นคงและความคงอยู่ของชาติมาก ถ้าวัฒนธรรมของชาติตาย ชาติก็ตาย แต่ถ้าชาติตาย วัฒนธรรมของชาติบางอย่าง เช่น ภาษา วรรณคดี และศิลปกรรม อาจไม่ตายตามก็ได้ ดังนั้นเราจึงต้องบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรม ถ้าชาติใดไม่รู้จักบำรุงส่งเสริมปรับปรุง และแก้ไขวัฒนธรรมเดิมของชาติตนให้ทันท่วงที ให้ประสานเข้ากันได้เหมาะกับสมัยและสภาพของเหตุการณ์ก็จะถูกวัฒนธรรมของชาติอื่นที่มีแรงอำนาจกว่าเข้ามาแทนที่ทีละน้อยๆ ถ้าไม่รู้จักผลักไสสิ่งที่เห็นว่าเป็นภัยให้พ้นไปและดึงสิ่งที่เห็นว่าดี เอามาประสานเข้ากับวัฒนธรรมเดิมของตน ในที่สุดวัฒนธรรมเดิมของตนก็จะหมดไปกลายเป็นไม่มีชาติอีกต่อไป **วัฒนธรรมเปรียบเสมือนน้ำในสระ น้ำในสระที่อยู่นิ่งๆ ไม่มีการถ่ายเทแล้ว** ในที่สุดก็จะกลายเป็นน้ำเน่า แต่ถ้าหากตักน้ำเก่าทิ้งให้หมด แล้วเอาน้ำใหม่ใส่เข้าไปแทนปลาที่อยู่ในสระ เมื่อไม่สามารถปรับตัวได้ทัน อาจตายหมดก็ได้ ข้อนี้ฉันใดวัฒนธรรมก็ฉันนั้น จึงจำต้องมีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปรับปรุงให้ดีขึ้นอยู่ตลอดเวลา จึงจะชื่อว่าเป็น "วัฒนธรรม"

การที่จะเพียรทำวัฒนธรรมให้มีระเบียบเป็นพิมพ์เดียวเหมือนกันหมด หรือเท่ากันหมดย่อมทำไม่ได้ ถ้าทำได้ก็จะกลายเป็นไม่ใช่วัฒนธรรมไป ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมจะต้องเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แต่ทว่าต้องเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

วัฒนธรรมที่เจริญงอกงาม คือ วัฒนธรรมที่มีส่วนประกอบในลักษณะต่างๆ และแปลกๆ กัน แต่ประสานเข้ากันได้เป็นเอกภาพ สิ่งที่มีส่วนประกอบแปลกๆ และต่างๆ แต่ประสานเข้ากันได้เป็นเอกภาพนี้แหละที่เป็นเงื่อนไขแห่งความเจริญก้าวหน้าของวัฒนธรรม เช่นเดียวกับร่างกายของเราที่ได้รับอาหารเข้าไปแล้ว มักจะเลือกเอาไว้เฉพาะสิ่งที่ร่างกายต้องการ ส่วนที่ร่างกายไม่ต้องการมันก็คายเป็นกากออกมา จึงทำให้ร่างกายของเราเจริญเติบโตมีสุขภาพอนามัยดี ถ้าไม่รู้จักเลือกรับประทาน ก็อาจบริโภคอาหารที่เป็นพิษต่อร่างกายเข้าไป ในเรื่องของวัฒนธรรมก็ฉันเดียวกัน เราจะต้องเลือกรับเอาส่วนที่ดีของผู้อื่นมาผสมให้เข้ากับวัฒนธรรมของเราให้พอเหมาะพอดี ถ้าหากวัฒนธรรมใดจะเป็นพิษเป็นภัยต่อวัฒนธรรมของเราก็อย่าได้รับไว้ เพราะจะทำให้วัฒนธรรมของเราต้องสูญสิ้นไป กลายเป็น "หายนธรรม" ขึ้นมา

ความงอกงามของวัฒนธรรมจึงอยู่ที่มีความพอดีของส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันเป็นรูป ซึ่งตกอยู่ในข่ายแห่งปัญญาความสามารถและความมรอบคอบของกลุ่มชนที่เป็นชั้นผู้นำของสังคมนั้นๆ ที่จะเป็นผู้พิจารณารักษาและบำรุงไว้

5. ความเจริญและความเสื่อมแห่งวัฒนธรรม

ทุกสิ่งในโลก เมื่อมีการเกิดขึ้นมาเป็นเบื้องต้น มีการเปลี่ยนแปลงในท่ามกลางแล้ว ก็ย่อมมีการดับไปในที่สุดเป็นธรรมดา แม้ในเรื่องวัฒนธรรมก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีการเกิดขึ้น มีความเปลี่ยนแปลงแล้วก็ย่อมเสื่อมไป และตายไปเป็นธรรมดา เพียงแต่ว่าจะช้าหรือเร็วเท่านั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นจะรู้จักอนุรักษ์และปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้ดีขึ้นได้แค่ไหนเพียงใดด้วย

ความเจริญของวัฒนธรรมเป็นเครื่องแสดงถึงความเจริญและความมั่นคงของชาติ ดังนั้นคนในสังคมหรือในชาติควรจะได้ปฏิบัติและพิจารณาสิ่งต่อไปนี้

5.1 จะต้องสะสมและสืบต่อ "วัฒนธรรม" ของชาติให้เป็นมรดกตกทอดกันไปโดยไม่ขาดสาย เช่น คนไทยเราก็มีภาษาไทยของเราเอง ดังนั้นเราก็จำต้องพยายามสูดภาษาไทย รักภาษาไทย และพัฒนาภาษาไทย ให้เจริญรุ่งเรืองต่อไปโดยไม่ขาดสาย

5.2 จะต้องหาของแปลกของใหม่มาเพิ่มเติมของเดิม แต่ก็จำเป็นต้องระมัดระวังให้ดีด้วย สิ่งที่จะเพิ่มมาใหม่นั้นจะต้องไม่ขัดและไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อของเดิม จึงจะเข้ากันได้ดีและจะต้องพยายามให้ค่อยๆ แทรกซึมเข้าไปในสิ่งเดิมทีละน้อยๆ โดยไม่รู้สึกตัว จนกระทั่งฝังลึกลงในจิตใจ อย่าใช้วิธี "หักด้ามพร้าด้วยเข่า" เพราะจะทำให้เกิดปฏิกิริยาได้ง่าย แต่ก็จำต้องระมัดระวังไว้ด้วยว่า สิ่งใหม่หรือแปลกนี้ถ้ามีเพิ่มเข้ามามากจนเกินไป รากฐานของวัฒนธรรมก็จะคลอนแคลนไม่มั่นคง แต่ถ้ามีสิ่งใหม่หรือแปลกเพิ่มน้อยเกินไป ก็จะเกิดความเฉื่อยชา ความเจริญก้าวหน้าก็เชื่องช้า จึงต้องเดิน "สายกลาง" คือ เพิ่มขึ้นให้พอเหมาะพอดี

5.3 จะต้องส่งเสริมให้แพร่ขยายไปในหมู่คน และตลอดไปจนถึงชนหมู่อื่นด้วย ถ้าเรามีของดีแล้วไม่อวดเขาหรือตัวเราก็ไม่นิยม จะให้คนอื่นเขาทราบหรือนิยมชมชอบอย่างไร เราจะต้องส่งเสริม "ลัทธิชาตินิยม" ให้มีความรู้สึกรัก "วัฒนธรรม" ของตัวเองให้มาก และหาวิธีเผยแพร่วัฒนธรรมให้ปรากฏแก่สายตาชาวโลกโดยทุกวิถีทาง วัฒนธรรมก็เช่นเดียวกันกับวิชาความรู้หรือแสงสว่าง คือ ยิ่งให้ยิ่งงอกคือมีมากขึ้นทุกที

5.4 จะต้องปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสิ่งแวดล้อมและสภาพของเหตุการณ์ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ติดต่อเอาอย่างกันได้ง่าย ถ้าชาติใดไม่รู้จักปรุบปรุง และแก้ไขวัฒนธรรมเดิมของตนให้ประสานเข้ากันได้เหมาะสมกับสมัยและสภาพของเหตุการณ์ ก็จะถูกวัฒนธรรมชาติอื่นที่มีแรงอำนาจมากกว่าแทรกซึมเข้ามาแทนที่ทีละน้อย ถ้าไม่รู้จักผลักไสสิ่งที่เห็นว่าเป็นภัยให้พ้นไป หรือไม่รู้จักสิ่งที่ดีมาประสานเข้าไว้ในวัฒนธรรมเดิมของตน เพื่อให้วัฒนธรรมของตนคงอยู่ ก็จะเป็นทางทำให้วัฒนธรรมของตนสลายไป ทำให้สูญเสียบุคลิกลักษณะแห่งชาติของตน แล้วกลายเป็นไม่มีชาติอีกต่อไป

ประเทศชาติที่มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติก็เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และสามารถนำทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ฉันใด ประเทศชาติที่จะชื่อว่าเจริญทางด้านวัฒนธรรมก็เพราะมี "ทรัพยากรแห่งวัฒนธรรม" อันได้แก่ บรรดาสิ่งที่ชาตินั้นทั้งในอดีตและปัจจุบันได้พยายามสร้างขึ้นเป็นผลสัมฤทธิ์ทั้งในด้านสติปัญญา วิทยาการ ศิลปะ การปกครอง การศึกษา การประดิษฐ์สร้าง และทั้งสิ่งซึ่งมองไม่ได้ด้วยตา และถูกต้องด้วยตัวไม่ได้ แต่ทว่ามีพลังอำนาจแรงกล้านั่น คือบุคลิกลักษณะแห่งชาติ อันสำแดงให้เห็นอยู่ในประวัติศาสตร์ในอดีตและวิถีแห่งชีวิตในปัจจุบันของชาตินั้น

เป็นธรรมดาของสิ่งที่มีชีวิต ถ้าไม่ได้อาศัยสิ่งที่เป็นเลือดเนื้อจากคนอื่นจากสัตว์อื่นมาช่วย และไม่รู้จักสละละทิ้งสิ่งที่เป็นกากให้พ้นไปแล้ว ก็จะมีความเจริญเติบโตไม่ได้ วัฒนธรรมก็มีลักษณะคล้ายสิ่งที่มีชีวิตเหมือนกัน คือถ้าไม่ได้วัฒนธรรมของคนอื่นชาติอื่นมาช่วยให้มีสิ่งใหม่ๆ ขึ้นในตนก็จะเจริญเติบโตไม่ได้ การที่จะเสริมสร้างวัฒนธรรมของตนให้เจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น จึงอยู่ที่รู้จักความพอดี ถ้าหากไม่รับหรือรับวัฒนธรรมของผู้อื่นมาน้อยเกินไป ก็อาจก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่วัฒนธรรมของตนได้ และถ้าหากรับวัฒนธรรมของผู้อื่นมามากเกินไปก็ย่อมก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่วัฒนธรรมของตนเช่นกัน ทั้งนี้เพราะถ้ารับมามากเกินไป วัฒนธรรมนั้นก็จะมิใช่เป็นของตนอีกต่อไป นั่นคือจะทำให้บุคลิกภาพแห่งวัฒนธรรมของตนหมดไปในที่สุด

ชาติใดไม่กระตือรือร้นในการทำนุบำรุง และส่งเสริมวัฒนธรรมของตนให้มีความเจริญงอกงาม และให้แพร่หลายได้ทันท่วงทีชาตินั้นก็อาจถูกชาติอื่นรุกรานในทางวัฒนธรรม เพราะฉะนั้นเพื่อไม่ให้ถูกรุกรานหรือแม้ถูกรุกรานก็ต้านทานอยู่ ก็จำต้องรู้จักปรับปรุงวัฒนธรรมของตนให้เจริญยิ่งๆ ขึ้น สิ่งแปลกสิ่งใหม่มิใช่ว่าจะเป็นของดีมีประโยชน์แก่ตนเสมอไป ถ้าหากสิ่งแปลกสิ่งใหม่นั้น ไม่สามารถเข้ากันได้ดีกับรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตน

6. การปรับปรุงแก้ไขและส่งเสริมวัฒนธรรม

สิ่งใดที่อยู่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลงนานมากไป สิ่งนั้นก็จะรัดตัวแข็งกระด้าง ไม่สามารถโอนอ่อนผ่อนตามเหตุการณ์ที่มีมา ก็มีแต่จะแตกกระจายสลายตัวลงถ่ายเดียว ถ้าหากต่อต้านเหตุการณ์นั้นไว้ไม่อยู่ เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงแก้ไขและส่งเสริมวัฒนธรรมให้เจริญก้าวหน้ายิ่งๆ ขึ้น ดังนี้

6.1 รู้จักทำให้คนในหมู่หรือในสังคมเป็นผู้ริเริ่มสร้างสิ่งแปลกๆ ใหม่ๆ เพื่อเสริมสร้างสิ่งเก่าๆ ให้งอกงามเป็นความก้าวหน้าแก่สังคม หรือจะถูกว่าสร้างใหม่ให้เชื่อมเก่าไม่ให้ขาดตอนกัน

6.2 มีแนวเป็นจุดหมายปลายทาง บอกให้รู้ว่าจะไปทางไหน

6.3 วางรูปเป็นมาตรฐานว่า ต้องการจะให้ดำเนินอย่างไร

6.4 มีนโยบายที่จะชักชวนหรือบังคับแล้วแต่กรณี จะโดยตรงหรือโดยอ้อมก็ได้ เพื่อให้คนในสังคมกระทำตามมาตรฐานที่วางไว้

7. พัฒนาการแห่งวัฒนธรรมไทย

ไทยเป็นชาติที่เก่าแก่ชาติหนึ่ง นักประวัติศาสตร์บางพวกสันนิษฐานว่าแต่เดิมไทยเราอาจมีดินแดนอยู่จนถึงแถบภูเขาอัลไตน์ ต่อมาได้อพยพลงมาทางใต้ เพราะถูกจีนรุกราน เรามีกำลังคนน้อยกว่าสู้ไม่ได้ ก็ถอยร่นมาเรื่อยๆ จนกระทั่งมาตั้งราชอาณาจักรอย่างมั่นคงเป็นแหล่งสุดท้าย ณ ดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันนี้

คนไทยไม่ว่าจะอยู่ ณ แห่งหนตำบลใดก็ตาม ย่อมมีเอกลักษณ์ที่สำคัญยิ่งอันแสดงให้เห็นว่าเป็นคนไทย นั่นคือภาษาไทย ไม่ว่าเขาจะอยู่ในแผ่นดินจีน ในพม่า ในเวียดนาม หรือที่ไหนก็ตาม ถ้าหากเขาพูดไทยได้มาตั้งแต่กำเนิด เราก็ถือว่าเขาเป็นคนไทย มีเลือดเนื้อเชื้อไขแห่งความเป็นคนไทยทั้งสิ้น

นับตั้งแต่เรามาตั้งราชอาณาจักรอยู่ที่สุโขทัยเป็นต้นมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 1800 เราก็ได้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แม้แต่องค์พระมหากษัตริย์ก็ทรงเป็นพุทธมามกะและทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก หลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้ซึมซาบเข้าไปในจิตใจของคนไทยจนแทบจะแยกความเป็นคนไทยจากพระพุทธศาสนามิได้ ทั้งนี้เพราะเรามีประเพณีบวชเป็นพระภิกษุและสามเณรในพระพุทธศาสนา อย่างน้อยก็ 3 เดือน หรือบางคนก็อาจบวชนานกว่านั้น แล้วจึงลาสิกขาออกมาครองเรือนครองชีวิตเป็นอุบาสกสืบไป การที่ทุกคนได้มีโอกาสเข้าไปบวชเรียนในพระพุทธศาสนาชั่วระยะเวลาหนึ่งนั้น ทำให้ผู้ที่เข้าไปบวช แม้จะมาจากตระกูลและฐานะต่างๆ กัน แต่เมื่อเข้าไปบวชแล้วก็จะมีความรู้สึกว่าเสมอภาคกัน ทั้งนี้เพราะในพระพุทธศาสนามิได้ถือ เรื่องชาติชั้นวรรณะเป็นใหญ่ หากถือคุณธรรมความรู้ความสามารถเป็นใหญ่ เมื่อคนในตระกูลและฐานะต่างๆ กันไปอยู่ร่วมในสังคมเดียวกัน มีสิทธิเสรีภาพเท่ากัน ความเข้าใจในกันและกันก็เกิดมีตามมา แม้เมื่อสึกหาลาเพศออกมาแล้วก็ยังมีความผูกพันในฐานะเป็นเพื่อนฝูงร่วมสำนักกันต่อไปอีก และเวลาเข้าไปบวชในพระพุทธศาสนาก็เป็นการ "บวชเรียน" คือบวชเพื่อศึกษาหาความรู้และปฏิบัติธรรมให้สมกับที่ตนเป็นชาวพุทธ เมื่อสึกหาลาเพศแล้วก็นำความรู้นำธรรมะเหล่านั้นมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ และที่นับว่าสำคัญยิ่งก็คือพระมหากษัตริย์บางพระองค์ก็ได้ทรงผนวชเป็นภิกษุหรือสามเณรชั่วระยะเวลาหนึ่ง เช่นเดียวกับสามัญชนเหมือนกัน ผู้ที่ได้มีโอกาสบวชเรียนแล้ว เมื่อสึกหาลาเพศออกมาสังคมก็ยกย่อง ถือว่าเป็นนักปราชญ์เป็นบัณฑิต จึงนิยมเรียกผู้ที่เคยบวชเรียนมาแล้วว่า "ทิด" ซึ่งสันนิษฐานว่าจะเป็นคำที่กร่อนมาจากคำว่า "บัณฑิต" ก็ได้

หลักคำสอนที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับ "สังคม" นั้นมีมากมาย เช่น สังคหวัตถุ อันได้แก่ ทาน ปิยวาจา อัตถจริยา และสมานัตตา นั้น นับว่าเป็นหลักสำคัญในการสังคมสงเคราะห์อย่างยิ่ง เพราะเป็นการช่วยสังคมทั้งในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า และการแก้ปัญหาถาวร เช่น คำว่า "ทาน" หมายถึงการให้วัตถุสิ่งของซึ่งเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า กับหมายถึงการให้วิชาความรู้และธรรมะ ซึ่งเป็นการสอนให้เขารู้จักช่วยตัวเองในอนาคตภายภาคหน้าเป็นต้น

หลักธรรมเรื่อง "ทิศ 6" เป็นการสอนให้คนเราในฐานะเป็นสัตว์สังคม รู้จัก "หน้าที่" ของตนว่าแต่ละคนมีหน้าที่อย่างไรบ้าง นั่นคือ ความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา 1 ความสัมพันธ์ระหว่างครูบาอาจารย์กับศิษย์ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างสามีกับภรรยา 1 ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน 1 ความสัมพันธ์ระหว่างผู้บังคับบัญชากับผู้ใต้บังคับบัญชาหรือระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างหรือระหว่างนายทุนกับกรรมกร 1 และความสัมพันธ์ระหว่างสมณพราหมณ์หรือนักบวชกับประชาชน 1 แต่ละคนล้วนมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติด้วยกันทั้งนั้น ถ้าแต่ละคนในสังคมสามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ครบถ้วน ไม่ขาดตกบกพร่อง สังคมก็จะมีความสุข เพราะการรู้จักทำหน้าที่ของตน แต่ละคนแต่ละหน้าที่ให้สมบูรณ์ได้นั้นเท่ากับเป็นการลด "ช่องว่าง" ในสังคมไปในตัวไม่ใช่เรียกร้องแต่สิทธิ แต่มิได้ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหน้าที่ ดังที่มักปรากฏกันอยู่มากในปัจจุบันนี้

คนในสมัยก่อน อาจมีความเจริญทางวัตถุน้อยกว่าในปัจจุบัน แต่ความเจริญทางด้านจิตใจของเขาสูงกว่าคนในปัจจุบันมาก เพราะฉะนั้น ความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ จึงไม่ค่อยมีมากนัก ความเห็นแก่ตัวก็มีน้อย ความเมตตากรุณามีมาก แต่คนในปัจจุบันนี้มีความเจริญในทางวัตถุมาก เรื่องวัตถุนั้นยิ่งเราต้องการมากเท่าใดก็เป็นทุกข์มากเท่านั้น แม้เราจะสนองมันเท่าใดๆ ก็ไม่รู้จักอิ่ม เช่นเดียวกับที่ทะเลไม่รู้จักอิ่มด้วยน้ำ และไฟไม่รู้จักอิ่มด้วยเชื้อฉะนั้น

ในปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์มีมาก ทำให้สร้างวัตถุแปลกๆ ที่สวยงามออกมาล่อตาล่อใจเรามากมาย เมื่อเราต้องการวัตถุต่างๆ เหล่านั้นมาไว้ในครอบครองมาก เราก็ต้องหาเงินให้ได้มากขึ้น ถ้าหามาได้ในทางที่ชอบก็นับว่าดีไป แต่บางทีเมื่อหาในทางที่ชอบไม่ได้ หรือได้แต่ไม่พอก็เลยต้องหันไปหาในทางที่มิชอบ ทำให้เกิดการลักขโมย จี้ปล้น ทุจริต คอร์รัปชั่น ความเห็นแก่ตัว ความเอารัดเอาเปรียบกันก็มีมากขึ้น ทั้งนี้ก็เพราะมนุษย์ไม่รู้จัก "พอ" นั่นเอง ในปัจจุบันความเจริญในทางวัตถุได้ล้ำหน้าความเจริญทางด้านจิตใจมากเสียจนกระทั่งเกิด "ช่องว่าง" อันกว้างใหญ่ขึ้นในจิตใจของคนเราและจะทวีมากยิ่งขึ้น ถ้ามนุษย์เรามัวพะวงอยู่กับการแสวงหาความสุขในทางวัตถุจนกระทั่งลืมพัฒนาจิตใจให้เจริญคู่กันไปแล้ว สังคมก็จะมีแต่ความหายนะ ดังที่ในปัจจุบันเราพัฒนาวัตถุกันจนสามารถจะไปยังดวงจันทร์และดวงดาวอื่นๆ ได้ เราสามารถสร้างอาวุธนิวเคลียร์ หรืออาวุธมหาประลัยไว้ทำลายล้างกันได้ นี่ก็เพราะความเจริญในทางวัตถุนี่เองที่ทำให้โลกเราตกอยู่ในอาณาจักรแห่งความกลัว

ในประเทศไทยเรา พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อจิตใจและวัฒนธรรมไทยในทุกรูปแบบ แต่นับตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เราได้รับวัฒนธรรม อารยธรรมของชาวตะวันตกมากขึ้น จนกระทั่งกำลังจะลืมวัฒนธรรมอันละเมียดละไมอ่อนช้อยของตนไปทุกที สังคมไทยในปัจจุบันจึงเต็มไปด้วยคนที่เห็นแก่ตัวมากขึ้น บรรดาอบายมุขต่างๆ ที่ทางศาสนาได้ห้ามไว้ เช่น การพนัน สุรา ฯลฯ ก็มีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง และมีอยู่อย่างถูกต้องตามกฎหมายเสียด้วย ทั้งนี้เพราะบรรดาอบายมุขต่างๆ เหล่านี้รัฐบาลเป็นผู้ผูกขาดทั้งสิ้น เรากำลังเห็นผิดเป็นชอบมากขึ้นทุกที ในสมัยก่อนคนที่มีเงินก็จะสร้างวัด สร้างโรงเรียนไว้เป็นอนุสรณ์ แต่คนมีเงินในปัจจุบัน นิยมสร้างโรงภาพยนตร์ โรงแรม โมเต็ล สถานอาบอบนวด ฯลฯ เพราะสถานที่เหล่านี้ เมื่อลงทุนไปแล้วก็มักจะเรียกทุนคืนได้เร็ว และสร้างผลประโยชน์ให้แก่เจ้าของเงินอย่างทันตาเห็น

สิ่งที่น่าวิตกในส่วนที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันและในอนาคตก็คือ เวลานี้เราได้รับวัฒนธรรมจากต่างประเทศโดยเฉพาะจากยุโรปและอเมริกาเข้ามามาก และเป็นการรับแบบที่มิได้พิจารณาให้ดีเสียก่อน ส่วนมากก็เป็นวัฒนธรรมทางด้านวัตถุและแสงสีต่างๆ ซึ่งส่วนมากขัดต่อพื้นฐานทางวัฒนธรรมอันละเมียดละไมของเรา จึงเป็นเหตุทำให้วัฒนธรรมไทยซึ่งเคยได้รับการยกย่องจากชาวโลกมาเป็นเวลานานต้องตกอยู่ในสถานะที่น่าวิตก เพราะคล้ายๆ กับเป็นการตะกรุมตะกรามรับประทานอาหารที่แปลกๆ ใหม่ๆ โดยมิได้คำนึงถึงคุณและโทษของอาหารนั้น และความเหมาะสมแก่ความต้องการของร่างกายหรือไม่ อันจะเป็นเหตุทำให้ท้องร่วงท้องเสียได้ ข้อนี้ฉันใด ในเรื่องวัฒนธรรมก็ฉันนั้น

วิธีดีที่สุด ก็คือควรที่เราจะได้ตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมไทย แล้วอนุรักษ์และเสริมสร้างวัฒนธรรมของชาติให้มีเอกภาพและเสถียรภาพเสียก่อน แม้เราจะรับวัฒนธรรมของชาติอื่นๆ มาบ้างก็ไม่เป็นไร แต่ก็ควรเลือกเอาเฉพาะวัฒนธรรมที่ดีๆ และที่จะไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อวัฒนธรรมไทยเท่านั้น ถ้าหากเราช่วยกันอนุรักษ์และเสริมสร้างวัฒนธรรมไทยโดยวิธีเช่นนี้และช่วยกันชี้ให้อนุชนของชาติได้ตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมไทย ที่บรรพบุรุษของเราได้สั่งสมมาและควรที่เราจะช่วยกันเสริมสร้างต่อไป แล้วก็จะทำให้วัฒนธรรมของเราพัฒนายิ่งๆ ขึ้นไป ไม่ใช่เสื่อมลงจนกลายเป็น "หายนธรรม" ดังที่เรากำลังประสบอยู่ในทุกวันนี้

ความหลากหลายของ
วัฒนธรรมไทย : การท้าทายใหม่*

ศ.ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์**

วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์

คนเราเกิดมาคนเดียว และตายไปคนเดียว แต่ระหว่างที่มีชีวิตอยู่ไม่สามารถอยู่ได้คนเดียว เพียงเพื่อเอาชีวิตให้รอดก็จำเป็นต้องสัมพันธ์กับผู้อื่นและสิ่งอื่น เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็น และเพื่อรักษาเครื่องอุปโภคบริโภคนั้นไว้เป็นสิทธิ์ของตน ยิ่งไปกว่าต้องการมีชีวิตรอดคนยังต้องการชีวิตที่ดีอีกด้วย ดีตามมาตรฐานที่เขากำหนดขึ้นตามยุคสมัย และตามสังคมของตนเอง เพราะฉะนั้นจึงไม่แต่เพียงต้องจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน เพื่อให้สามารถมีเครื่องอุปโภคประทังชีวิตเท่านั้น ยังต้องจัดให้ความสัมพันธ์นั้นเอื้ออำนวยต่อชีวิตที่ดีด้วยความสัมพันธ์ดังกล่าว จึงยิ่งเพิ่มความซับซ้อนขึ้นไปอีก ความจริงง่ายๆ ข้อนี้ นักปราชญ์แต่ก่อน กล่าวอธิบายไว้สั้นๆ ว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม

ได้กล่าวแล้วว่ามนุษย์ต้องสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่น เพราะฉะนั้นนอกจากการจัดความสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันแล้ว มนุษย์ยังมีสิ่งแวดล้อม ที่ไม่ใช่มนุษย์ด้วยกันอีกด้วย สิ่งแวดล้อมที่สำคัญมากคือธรรมชาติ เช่น ป่าเขาลำเนาไม้และแม่น้ำลำธาร มนุษย์จะต้องจัดความสัมพันธ์ของตนกับสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ให้อำนวยต่อการดำรงชีวิต และต่อการมีชีวิตที่ดี ธรรมชาติมีความซับซ้อนและมีพลังอย่างเหลือล้น การจัดความสัมพันธ์ทางธรรมชาติไม่ได้หมายความว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว และมนุษย์เข้าไปจัดการให้ธรรมชาติเป็นไปตามความประสงค์ของตนเอง ในทางตรงกันข้ามในธรรมชาติมีความสัมพันธ์ภายในของตัวเอง มนุษย์จัดความสัมพันธ์ของตนกับธรรมชาติด้วยการแทรกเข้าไปอยู่ในระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในธรรมชาติ หากจะเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ ก็เปลี่ยนด้วยการแทรกเข้าไปในระบบความสัมพันธ์นั้น ไม่ใช่ไปฝืนระบบความสัมพันธ์ภายในของธรรมชาติ

---

*กองบรรณาธิการนำข้อเขียนของ ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มาตีพิมพ์ในนิตยสารการประชาสงเคราะห์ "ปัจจุบันและอนาคตของงานวัฒนธรรม" ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ฟ, 2533

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "ความหลากหลายของวัฒนธรมไทย : การท้าทายใหม่" **การประชาสงเคราะห์ 34.3 (พ.ค. -มิ.ย. 34) : 21-34.

แม้ว่าต้องจัดความสัมพันธ์ทั้งสองด้านคือ สัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกันเอง และสัมพันธ์กับธรรมชาติ แต่การจัดความสัมพันธ์นี้ก็ไม่ได้แยกจากกันเด็ดขาด กลับต้องมีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์สองด้านนี้จนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไป ดังเช่นความเชื่อเรื่องผีของชนบทไทยบางแห่ง กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างหญิง-ชายให้อยู่ในกรอบที่จะไม่กระเทือนต่อสวัสดิภาพของชุมชนจนเกินไป หมายความว่ากำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน แต่ในขณะเดียวกันความเชื่อเรื่องผี (อาจจะผีคนละตน) ก็กำหนดให้มนุษย์ตักตวงถือประโยชน์จากธรรมชาติได้ในขอบเขตจำกัด คือเพื่อดำรงชีวิตที่ดีเท่านั้น เช่นจะตัดไม้ใหญ่โดยไม่บัดพลีเทพหรือผี ที่สิงในต้นไม้นั้นไม่ได้ก็ทำให้การทำลายธรรมชาติตามอำเภอใจเกิดขึ้นโดยสะดวกไม่ได้ ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นการจัดความสัมพันธ์ทั้งสองด้านไปพร้อมกัน

มนุษย์จัดความสัมพันธ์โดยการสร้างสถาบันทางสังคมขึ้น สถาบันทางสังคมทั้งหลายก็มีความสัมพันธ์กันเองอย่างสลับซับซ้อนยิ่ง เช่นมีคนบางคนได้อำนาจไว้มากกว่าคนอื่นเพื่อทำให้ทุกๆ คนสัมพันธ์กันเองแลสัมพันธ์กับธรรมชาติ ในเชิงที่ไม่ทำลายเป้าหมายของชีวิตคือการมีชีวิตอยู่รอดและมีชีวิตที่ดี บางแห่งอาจเรียกคนเช่นนั้นว่า ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าเมือง หรือพระเจ้าแผ่นดิน ฯลฯ ซึ่งจะลงโทษคนลักขโมยคนที่ละเมิดสิทธิ์ของผู้อื่น หรือละเมิดต่อธรรมชาติจนเป็นอันตรายต่อเป้าหมายของชีวิต (เช่น กฎหมายทางเหนือลงโทษคนถมบ่อน้ำ กฎหมายภาคกลางลงโทษคนทำเผือกกั้นทางน้ำ ฯลฯ) สถาบันเช่นนี้เรียกว่าสถาบันทางการเมือง แต่อำนาจไม่ได้เกิดกับสถาบันทางการเมืองเพียงอย่างเดียว หรือสถาบันทางการเมืองเพียงอย่างเดียวไม่สามารถจัดความสัมพันธ์ได้หมด หมอผีหรือพระก็มีอำนาจ อาจเป็นอำนาจที่เกิดจากพลังทางไสยศาสตร์หรืออำนาจที่เกิดจากพลังประเพณีก็ตาม แต่ทั้งหมอผีและพระก็เข้ามามีส่วนกำหนดความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับธรรมชาติด้วยกันทั้งสิ้น ตัวประเพณีเองก็เป็นอาญาสิทธิ์ที่ละเมิดได้ยากในการกำหนดความสัมพันธ์ มีสถาบันทางการศึกษาซึ่งอาจอยู่กับหมอผีหรือนักบวชที่จะถ่ายทอดลักษณะความสัมพันธ์ที่เห็นว่ามีประสิทธิภาพที่สุดในการดำรงชีวิต และการมีชีวิตที่ดีให้สืบเนื่องไปในชุมชนนั้นๆ มีหลักความเชื่อซึ่งก็เป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งช่วยเสริมพลังของลักษณะความสัมพันธ์ที่มีอยู่ให้ดำรงอยู่ต่อไปได้

ยิ่งคิดไปก็จะยิ่งเห็นสถาบันทางสังคมอันหลากหลายซึ่งต้องมีอยู่ในทุกชุมชน สถาบันทางสังคมนั้นกล่าวให้สั้นและง่ายที่สุด ก็คือรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีการกำหนดพฤติกรรมทางกายและจิตใจเอาไว้ค่อนข้างชัดเจน

สถาบันเหล่านี้ทำงานเกื้อกูลกันเอง และไม่อาจแบ่งหน้าที่ของตนออกได้ชัดเจน เพียงแต่มีจุดหมายตรงกันที่จะสร้างและเสริมความสัมพันธ์ชนิดที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตและมีชีวิตที่ดี (ตามคติของสังคมนั้นๆ) หากสถาบันหนึ่งเสื่อมสลายลง ก็จะกระทบสถาบันอื่นและก่อให้เกิดการทำงานที่ไม่ราบรื่นขึ้นได้ ต้องมี

การปรับตัวกันในทุกสถาบันทางสังคมเพื่อให้สามารถทำงานของตนต่อไปได้ เพราะสถาบันทางสังคมมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างไม่ขาดตอนเช่นนี้เอง จึงเรียกได้ว่าความสัมพันธ์ของสถาบันทางสังคมเหล่านี้เป็นระบบ

และเพราะเป็นระบบ วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งกับที่ เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดแก่ส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบอยู่ตลาดเวลา เมื่อส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลง ส่วนที่เหลือก็ต้องปรับตัวตามไปด้วยดังที่กล่าวแล้ว จึงเป็นผลให้วัฒนธรรมที่เป็นองค์รวมต้องเปลี่ยนตามไปด้วย ในความเป็นจริงมีความจำเป็นที่ส่วนต่างๆ ของระบบต้องเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา และด้วยเหตุดังนั้นจึงกระทบถึงส่วนอื่นให้ต้องปรับตัวตามไปด้วยตลอดเวลาเช่นกัน เหตุฉะนั้นจึงอาจกล่าวโดยโวหารถึงที่สุดได้ว่า ไม่มีวัฒนธรรมใดที่เราหมายรู้ได้จริงเลย เพราะวัฒนธรรมย่อม อยู่ในสภาวะที่เป็นอนิจจังเสมอ ทันทีที่เราบรรยายลักษณะวัฒนธรรมไทยเสร็จ วัฒนธรรมไทยก็เปลี่ยนไปจากลักษณะที่เราบรรยายเสียแล้ว

วัฒนธรรมในความหมายนี้ก็คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน และคนกับธรรมชาติ โดยปกติแล้วระบบความสัมพันธ์นี้มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นใหม่ทุกชั่วอายุคน แต่มักจะรับระบบความสัมพันธ์ที่ตกทอดกันมาจากอดีต ทั้งนี้เพราะเป็นไปไม่ได้ด้วยซ้ำที่คนทุกชั่วอายุจะสร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้นใหม่เอง เพราะระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมมีความซับซ้อนมากดังที่ได้กล่าวแล้ว ต้องอาศัยการถ่ายทอดปลูกฝังกันเป็นเวลานาน (เมื่อเทียบกับสัตว์) กว่าจะสามารถดำเนินชีวิตในระบบความสัมพันธ์หนึ่งๆ ได้อย่างดีไม่พักต้องพูดถึงว่าจะสร้างขึ้นเองและขยายให้ผู้อื่นรับระบบนั้นร่วมกันจะต้องใช้เวลาเกินกว่าชั่วอายุคนไปสักเท่าใด ระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมจึงมีพลังกำหนดชีวิตของคนยิ่งกว่าสิ่งใด

คนเราเกิดมาตัวเปล่าแต่ก็ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมทันทีที่เกิดมา เหตุฉะนั้นเราทุกคนขีดเส้นชีวิตของเราได้ในระดับหนึ่ง แต่ขีดทั้งหมดตามอำเภอใจไม่ได้ เพราะส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตนั้นวัฒนธรรมได้ขีดไว้ให้แล้ว

ความหลากหลายของวัฒนธรรมไทยและรัฐไทยโบราณ

เพราะมนุษย์ไม่ได้มีชีวิตอยู่คนเดียว ชีวิตย่อมดำรงอยู่ในหน่วยหนึ่งๆ เสมอ หน่วยที่เล็กที่สุดคือครอบครัว แต่มนุษย์ก็ไม่ได้อยู่เฉพาะในหน่วยครอบครัวแต่เพียงอย่างเดียว ครอบครัวก็มักตั้งอยู่ในชุมชนระดับหมู่บ้านหรือระดับเมือง และชุมชนระดับต่างๆ เหล่านี้ก็มักอยู่ในรัฐหรือเผ่าชนอีกทีหนึ่ง และรัฐก็อยู่ในโลกมนุษย์

มนุษย์จึงมีความสัมพันธ์กับหน่วยย่อยที่อยู่แวดล้อมตน นับตั้งแต่ครอบครัวของตนขึ้นไป แต่ความสัมพันธ์ระดับใดจะมีความสำคัญ หรือหน่วยใดจะมีส่วนกำหนดวัฒนธรรมของเขาก็ขึ้นอยู่กับว่าความสัมพันธ์ของเขากับหน่วยนั้นมีอย่างเข้มข้นสักเพียงใด

ว่าเฉพาะกรณีของวัฒนธรรมของชาวไทย ซึ่งมีสืบทอดมาจากอดีตเมื่อย้อนกลับไปดูในอดีตแล้วก็จะพบว่าเป็นการง่ายที่จะอธิบายถึงความหลากหลายของวัฒนธรรม ชีวิตของชาวไทยสมัยก่อนมีขอบเขตที่ไม่กว้างขวางนักส่วนใหญ่ก็จำกัดอยู่ในชุมชนที่ตนถือกำเนิด และเช่นเดียวกับปัจจุบันส่วนใหญ่ของคนถือกำเนิดในชุมชนบท เมื่อชีวิตมีขอบข่ายที่ไม่กว้างขวางนัก สภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติที่กำหนดวัฒนธรรมก็เป็นสภาพแวดล้อมของชุมชนตนเองเท่านั้น สภาพแวดล้อมและคนในแต่ละชุมชนมีความแตกต่างกันไป จึงก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมที่ต่างกันได้มาก เช่น องค์ประกอบของประชากรในชุมชนและละแวกนั้น ก็มีส่วนกำหนดระบบความสัมพันธ์ได้ไม่น้อย ชุมชนที่เป็นไทยทั้งหมดกับชุมชนที่ผสมกันระหว่างไทยพุทธและมุสลิม ย่อมมีวัฒนธรรมที่ไม่เหมือนกันไปหมด ภูมิสัณฐานที่ต่างกันของการทดน้ำหรือการกักน้ำ ก็ทำให้วัฒนธรรมไทยภาคกลางและภาคเหนือมีความแตกต่างกันในบางเรื่อง อำนาจของรัฐบาลที่มีเหนือชุมชนก็มีระดับไม่เท่ากัน และย่อมมีผลต่อวัฒนธรรมของชุมชนไม่เหมือนกันด้วย

ทั้งหมดที่กล่าวนี้เป็นการมองวัฒนธรรมชาวไทยว่ามาจากการกำหนดของชุมชน ไม่จำเป็นว่าในที่อื่นและสมัยอื่นวัฒนธรรมจะต้องถูกกำหนดขึ้นจากชุมชนอย่างมากเท่านี้ เพราะรัฐอาจเข้าไปมีบทบาทกำหนดลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างมากก็ได้ ในสังคมที่ระบบเศรษฐกิจขยายไปเชื่อมโยงส่วนต่างๆ ของสังคมไว้หมด ตลาดกลางกำหนดวัฒนธรรมได้สูงเท่าหรือกว่าชุมชนเสียอีก การสื่อสารคมนาคมแผนใหม่ทำให้องค์กรที่คุมเครือข่ายเหล่านี้ได้ เช่น ธุรกิจสมัยใหม่มีส่วนกำหนดวัฒนธรรมของคนได้อย่างน่าตกใจ แต่ในรัฐไทยโบราณนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ก็ตาม การสื่อสารคมนาคมแบบใหม่ก็ตาม การศึกษามวลชนที่รัฐเป็นผู้จัดก็ตาม หรือแม้แต่รัฐบาลแบบใหม่ก็ตาม ยังไม่เกิดขึ้น ชุมชนจึงค่อนข้างจะอยู่โดดเดี่ยว และระบบความสัมพันธ์ในชุมชนกลายเป็นส่วนที่เด่นของวัฒนธรรมของชาวไทยมากกว่าระบบความสัมพันธ์ในรัฐ

อย่างไรก็ตาม ปฏิเสธไม่ได้ว่าในท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรมชาวไทยนี้ มีบางสิ่งบางอย่างในระบบความสัมพันธ์ที่ใกล้เคียงกันหรือตรงกัน แต่ความตรงกันเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากอำนาจรัฐบังคับให้เกิด หากแต่เป็นผลมาจากปัจจัยขนาดใหญ่ซึ่งครอบคลุมภูมิภาคอื่นๆ กว้างขวางนอกรัฐไทยออกไปด้วย

ข้าพเจ้าคิดว่าในรัฐไทยโบราณ มีปัจจัยอยู่สามอย่างที่ทำให้มีความคล้ายคลึงกันอยู่บ้างในวัฒนธรรมอันหลากหลายของชุมชนไทยนั่นก็คือ

1. วัฒนธรรมของเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ เนื่องจากเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพครอบงำวัฒนธรรมของชาวไทยเกือบทั้งหมด ความจำเป็นในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ เพื่อทำให้เกิดเครื่องอุปโภคบริโภคในการดำรงชีวิต จึงมีลักษณะที่ใกล้เคียงกันหลายอย่าง เราอาจพบแบบแผนทางวัฒนธรรมหลายอย่างตรงกันในชุมชนชาวไทยโบราณทั้งที่อยู่ในและนอกประเทศไทยปัจจุบันเช่น การจัดตั้งทางด้านแรงงานมีการลงแขกหรือเอาแรง การนับญาติและการสืบทอดสิทธิที่ทำกิน มารยาททางสังคมที่เน้นความร่วมมือกันในชุมชน พิธีกรรมที่เกี่ยวกับความงอกงามอุดมสมบูรณ์ ฯลฯ วัฒนธรรมของเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพไม่ได้จำกัดอยู่แต่กับชาวไทย เราอาจพบแบบแผนทางวัฒนธรรมที่ใกล้เคียงกันหรือเปรียบเทียบกันได้ในหมู่ประชาชนชาติอื่นด้วย นับตั้งแต่ฟิลิปปินส์ไปจนถึงพม่า จากยูนนานถึงหมู่เกาะอินโดนีเซียเป็นอย่างน้อย แต่การที่เรามาหมายว่าวัฒนธรรมเหล่านี้เป็น "ไทย" นั้น เป็นเรื่องที่รัฐสมัยใหม่ของไทยอ้างขึ้น เพื่อประโยชน์ที่จะทำให้ประชาชนยึดถือวัฒนธรรมแห่งชาติร่วมกันในฐานะพลเมืองมากกว่า (ซึ่งจะกล่าวถึงข้างหน้า)

2. พุทธศาสนา ความเคลื่อนไหวเพื่อขยายพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกานั้นเป็นความเคลื่อนไหว "สากล" หมายความว่าเป็นการกระทำของคนหลายชาติ หลายระดับชั้นของสังคม และมีผลครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวางกว่ารัฐใดรัฐหนึ่ง ประเทศไทยส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ใต้การครอบงำของความเคลื่อนไหวทางศาสนานี้ด้วย

บทบาทของพุทธศาสนาในโลกทรรศน์ของคนในหมู่บ้านไทยโบราณคืออะไร โดยปราศจากการศึกษาในเรื่องนี้อย่างเป็นระบบ ข้าพเจ้าคิดว่าโลกของหมู่บ้านไทยมีสามระดับ หมู่บ้านเป็นระดับหรือชั้นในสุดซึ่งเขารู้จักดีเท่ากับคนอื่นๆ ในหมู่บ้าน รัฐเป็นชั้นที่สองซึ่งบางคนรู้จักดีกว่าคนอื่นเป็นที่มาของอำนาจ แต่รัฐไม่ใช่สิ่งสากลที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเพราะในบางครั้งก็มีรัฐอื่น (เช่น พม่า) ปรากฏเข้ามาในโลกของเขา พลิกผันอำนาจจากคนหนึ่งซึ่งสัมพันธ์และรู้จักกับรัฐไทย ไปอยู่กับอีกคนหนึ่งซึ่งรู้จักและสัมพันธ์อย่างดีกับรัฐอื่นที่เข้ามาใหม่ โลกระดับหรือชั้นที่สาม คือพุทธศาสนา แม้ถือว่าเป็นชั้นที่สามก็ไม่ได้หมายความว่าจะต้องอยู่ไกลจากชาวบ้านที่สุด เพราะพุทธศาสนามีองค์กรของตนในหมู่บ้าน องค์กรนั้นแทรกเข้าไปในวิถีชีวิตของชาวบ้านมากพอสมควร โดยการประนีประนอมและผนวกกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้าน แต่พุทธศาสนาก็ผิดจากผีเสื้อของหมู่บ้าน เพราะพ้นหมู่บ้านออกไปผีเสื้อตนที่อยู่ในหมู่บ้านก็ไม่ใช่องค์เดียวกันไปแล้ว ยิ่งกว่านั้นยังยิ่งใหญ่กว่าแถน เพราะพ้นวัฒนธรรมไทย-ลาวออกไป ผีแถนก็หมดความหมายแล้ว แต่พุทธศาสนามีบารมีอยู่ในโลกทั้งหมด หรือเกือบทั้งหมดที่คนไทยในหมู่บ้านรู้จักข้ามขอบเขตของอำนาจทางการเมืองและวัฒนธรรมประจำถิ่นไปได้ไม่สิ้นสุด เจดีย์ชะเวดากองนั้นเป็นที่นับถือทั้งแก่ชาวไทยใหญ่ ไทยล้านนา และบางส่วนของไทยภาคกลางด้วย เมืองลังกาเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของคนไทยไทยโบราณ เมื่อคนไทยโบราณในหมู่บ้านคิดถึงโลกที่อยู่พ้นหมู่บ้านออกไป เขาก็จะมาสัมผัส

กับระบบการศึกษาของพุทธศาสนา องค์กรคณะสงฆ์ของพุทธศาสนาหรือคัมภีร์ศาสนาซึ่งเขียนขึ้นในภาษาสากล (บาลี) และเป็นที่นับถือจากลังกาถึงเมืองเขมรพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งที่เชื่อมหมู่บ้านออกไปยังโลกกว้างที่เป็นสากลเหมือนสะพานที่เชื่อมชีวิตจริงซึ่งมีขอบเขตแคบๆ เพียงหมู่บ้านกับอุดมคติซึ่งเป็นสากลไร้ขอบเขต

นอกจากนี้ปูชนียสถานสำคัญในพระพุทธศาสนา ยังเป็นศูนย์กลางเพียงแห่งเดียวในโลกของชาวบ้านโดยที่มีความสำคัญหรือมีความหมายในชีวิตของเขา มีประเพณีความเชื่อที่ดึงดูดให้คนจากหมู่บ้านออกเดินทางไปแสวงบุญตามปูชนียสถานเหล่านี้ เช่น พระพุทธบาทสระบุรี พระธาตุพนม หรือเจดีย์สถานสำคัญในภาคเหนือ แม้ว่าศูนย์กลางการจาริกแสวงบุญของไทยไม่มีขอบข่ายกว้างขวางเท่าเมกกะ หรือแม่น้ำคงคาหน้าเมืองพาราณสี แต่ก็นับว่าเป็นศูนย์กลางเพียงอย่างเดียว นอกหมู่บ้านที่ยังมีนับสำคัญแก่คนในหมู่บ้าน ในขณะที่ไม่มีศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา หรือการปกครองนอกหมู่บ้านใดๆ อื่นที่มีความสำคัญแก่เขาอีกเลย ฉะนั้นพุทธศาสนาจึงอำนวยให้เกิดโลกที่กว้างไกลกว่าหมู่บ้านทั้งในแง่อุดมคติและในแง่ความจริง

ข้อที่น่าสังเกตก็คือพุทธศาสนาเป็น "ของจริง" ที่ชาวบ้านสัมผัสได้ในชีวิตของเขา แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นรากฐานความสำนึกว่า เขาเป็นส่วนหนึ่งของโลกสากลที่กว้างไกล ไม่ใช่เป็นเพียงชาวป่าชาวดอย ที่อยู่โดดเดี่ยว แม้ว่าโลกสากลนั้นเป็นโลกที่เขาไม่เคยเห็น แต่ก็รู้ว่ามีอยู่จริง และอาจสัมผัสกับมันได้โดยผ่านพุทธศาสนาเมื่อเปรียบเทียบกับรัฐพุทธศาสนาเป็น "ของจริง" และสำคัญแก่ชาวบ้านมากกว่านัก เพราะรัฐโบราณแทบจะไม่สามารถเสนอตัวแทนอะไรของตนในหมู่บ้านได้อย่างเป็นรูปธรรมเลย ซ้ำรัฐนั้นเองยังมีข้อจำกัดซึ่งชาวบ้านอาจเห็นได้จากการถูกกองทัพของอีกรัฐหนึ่งย่ำยีเป็นครั้งคราว

เหตุฉะนั้นพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการจัดระบบความสัมพันธ์หรือวัฒนธรรมของชาวไทยสูงมาก อีกทั้งยังครอบคลุมชุมชนไทยเกือบทั้งหมด ซึ่งภายหลังถูกผนวกเข้าไว้ด้วยกันในนามของรัฐชาติไทยอีกด้วย ทำให้พุทธศาสนากลายเป็นเงื่อนไขสำคัญยิ่งอันหนึ่งในการสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย สำคัญเสียจนกระทั่งอาจทำให้วัฒนธรรมแห่งชาตินั้น ได้อาศัยสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาไว้ไม่น้อย (ดูได้จากภาพยนตร์ประกอบ เพลงชาติในโทรทัศน์) ปัญหาเรื่องฐานะของพุทธศาสนาในวัฒนธรรมแห่งชาตินั้นมีมานาน ตั้งแต่ระยะแรกๆ ที่รัฐไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงมาเป็นรัฐสมบูรณาญาสิทธิ์และรัฐชาติ ดังจะเห็นได้ว่า ร.6 ทรงถือว่าความเป็นคนไทยนั้นดูได้จากการนับถือพระเจ้าแผ่นดินไทยและเป็นพุทธศาสนิกชน ในระยะแรกๆ หลังการเปลี่ยนการปกครอง พ.ศ. 2475 มีการถกเถียงอภิปรายกันในหมู่ปัญญาชนไทยถึงมาตราหนึ่งในรัฐธรรมนูญที่กำหนดว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ว่ากินความถึงศาสนาอื่นหรือไม่ จนถึงปัจจุบันนี้ ข้าพเจ้าคิดว่าปัญหาที่ไม่กระจ่างชัดในเรื่องฐานะของพุทธศาสนาใน

วัฒนธรรมแห่งชาติไทยก็ยังมีอยู่ และเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาที่ประเทศเผชิญอยู่อย่างรุนแรงในภาคใต้และอย่างคุกรุ่นในท้องที่อื่นๆ

3. วัฒนธรรมราชสำนัก เป็นวัฒนธรรมที่แพร่ขยายโดยอำนาจรัฐ ราชสำนักประสบความสำเร็จที่ทำให้เกิดการยอมรับว่าวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของราชสำนัก เป็นวัฒนธรรมที่สูงและพึงยกย่อง แต่ก็ไม่สามารถที่จะสร้างแบบอย่างทางวัฒนธรรมได้ทั่วไป (เช่นกลอนสุภาพซึ่งที่จริงแล้วราชสำนักอาจประยุกต์ขึ้นมาจากกลอนพื้นบ้าน แม้ได้รับความนิยมในหมู่กวีและผู้อ่านในแวดวงชนชั้นสูงมากเมื่อต้นรัตนโกสินทร์ ก็ไม่เป็นแบบอย่างที่พ่อเพลงแม่เพลงพื้นบ้านจะทำตาม ถือเสียว่าเกินความสามารถของตนจะค้นอย่างนั้นได้) เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอำนาจรัฐมีอยู่จำกัดในสมัยโบราณ ไม่สามารถควบคุมได้ทั่วถึงและไม่มีเครื่องมือแพร่กระจายแบบอย่างทางวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะฉะนั้นถึงชาวบ้านอยากจะลอกเลียนทำตามบ้างก็ทำไม่ได้สะดวกนัก

รัฐกับพุทธศาสนานั้น ที่จริงแล้วมีลักษณะเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่ง กล่าวคือเป็นสิ่งภายนอกที่เข้าไปสู่หมู่บ้าน ไม่ได้ถือกำเนิดขึ้นในหมู่บ้านเอง แต่ผิดกันตรงที่พุทธศาสนาแทรกเข้าไปตั้งอยู่ในหมู่บ้านได้อย่างแนบแน่นดังที่กล่าวแล้ว ในขณะที่รัฐไม่สามารถเข้าไปตั้งในหมู่บ้านได้ ต้องประนีประนอมกับอำนาจและวัฒนธรรมของหมู่บ้าน จึงจะสามารถรักษาตัวไว้ได้ ฉะนั้นวัฒนธรรมราชสำนักซึ่งต้องอาศัยอำนาจรัฐเป็นเครื่องมือเผยแพร่ จึงมีพลังในหมู่บ้านอ่อนกว่าพุทธศาสนาเป็นอันมาก

อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมราชสำนักสามารถทำให้ตนเองกลาย "ตำรา" ของวัฒนธรรมไปได้ กล่าวคือเป็นศาลฎีกาสำหรับติดสินอะไรผิดอะไรถูกในทางวัฒนธรรมเช่นตำราดูแมว หรือแม้แต่ดูควายราชสำนักก็รวบรวมสร้างขึ้นไว้ ถึงแม้ว่าชาวบ้านไม่มีตำราเหล่านี้ แต่สิ่งที่สั่งสอนกันมาก็สามารถอ้างได้ว่าตรงกันกับ "ตำราหลวง" ศักดิ์ศรีของ "หลวง" จึงเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ความสำเร็จของวัฒนธรรมราชสำนักในแง่นี้เกิดขึ้นจากการที่ตลอดเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ราชสำนักยังคงรักษาประเพณีของชาวบ้านไว้ในราชประเพณีสืบมาอีกนาน ในสมัยหนึ่งเจ้าของแคว้นไทย (ดังที่พบได้ในสิบสองปันนาหรือแคว้นไทยใหญ่) ปกครองอาณาบริเวณขนาดเล็ก มีการเรียกเก็บส่วยแรงงานและสินค้าจากประชาชนโดยตรงอยู่ไม่น้อย เช่นในสิบสองปันนามีหมู่บ้านของประชาชนจำนวนหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในแอ่งแม่น้ำเดียวกับคุ้มหลวงมีภาระต้องส่งน้ำมัน จุดตะเกียง หรือส่งฟืนให้แก่วังตามที่กำหนดกันขึ้นไว้เหมือนเจ้าของนารายใหญ่สุดของรัฐ มีบทบาทของผู้นำในการผลิตของเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ ต้องทำพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิตอยู่มาก กษัตริย์ไทยสมัยหลังจากนั้นยังรักษาบทบาทนี้ไว้มากพอสมควร เช่น พระราชพิธีแรกนาขวัญ โดยหัวใจของพิธีจริงๆ แล้วก็เป็นพิธีที่ผู้นำชาวนาในหมู่บ้านต้องทำเหมือนกัน หากดูพระราชพิธีที่พรรณาไว้ในกฎมณเฑียรบาล ก็จะเห็นว่ามีพระราชพิธีที่เกี่ยวเนื่องกับการทำนาอยู่หลายอย่างซึ่งมาเลิกกันไปในภายหลัง

อย่างไรก็ตามราชสำนักก็เหมือนกับสถาบันทางสังคมอื่นๆ ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา เมื่อรัฐขยายตัวขึ้น โดยเฉพาะรัฐอยุธยาฐานทางเศรษฐกิจของราชสำนักเลื่อนไปอยู่กับการค้าต่างประเทศมากยิ่งขึ้นบทบาทอันนี้ของราชสำนักก็เริ่มจะลดลงนับ ตั้งแต่ปลายอยุธยาเป็นต้นมามีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีบทบาทและอุดมคติของสุภาษิตกษัตริย์มากขึ้น ซึ่งทำให้วัฒนธรรมราชสำนักมีความแปลกแยกวัฒนธรรมท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นไปอีก

ราชสำนักไทยในภาคกลางสถาปนามาตรฐานสูงสุดขึ้นได้นั้นยังมีเหตุที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือรัฐไทยโบราณไม่มีศูนย์การเมืองหรือศูนย์วัฒนธรรมอื่นที่มีอำนาจเทียบเทียมกับราชสำนัก ในข้อนี้พึงเปรียบเทียบกับระบอบศักดินาสวามิภักดิ์ของยุโรปหรือญี่ปุ่น ซึ่งมีศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมกระจายอยู่ทั่วไปราชสำนักของกษัตริย์เป็นหนึ่งในหลายๆ ศูนย์กลางนั้นเท่านั้นซ้ำการศึกษาวิทยาการและความศักดิ์สิทธิ์ยังเป็นสมบัติผูกขาดขององค์กรศาสนา ซึ่งเป็นอิสระจากราชสำนักอย่างเด็ดขาดเสียอีก เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการยากนักที่ราชสำนักไทยจะสถาปนาวัฒนธรรมของตนขึ้นให้เป็นมาตรฐานสูงสุดของสังคม แม้ว่ายังไม่สามารถทำให้เกิดผลในทางปฏิบัติได้จริงก็ตาม

สถานะของวัฒนธรรมราชสำนักมีศักยภาพที่จะครอบงำวัฒนธรรมอันหลากหลายได้สูง และจะกลายเป็นพลังสำคัญที่ทำให้ง่ายแก่ผู้สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติในภายหลัง ในอันที่จะใช้วัฒนธรรมราชสำนักเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมแห่งชาติ แม้ว่าในสมัยโบราณจริงๆ แล้ว วัฒนธรรมราชสำนักไม่สามารถลบความหลากหลายของวัฒนธรรมชาวไทยในชุมชนต่างๆ ไปได้เลยก็ตาม

ควรกล่าวด้วยว่าในประมาณต้นรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มีพลังภายนอกอีกอย่างหนึ่งที่เริ่มเข้าไปถึงหมู่บ้านมากขึ้น ได้แก่ การค้าภายในซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการต่างประเทศการแลกเปลี่ยนสินค้ากระจายออกไปจากเมืองท่าใหญ่สู่อาณาบริเวณใกล้เคียงมากยิ่งขึ้น เส้นทางคมนาคมซึ่งมีการลงงทุนสร้างเพิ่มขึ้นทำให้ตลาดขยายตัวขึ้น แม้ในประมาณที่จำกัดก็ตาม การค้าต่างประเทศสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชนชั้นสูงซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมราชสำนักอย่างมาก การขยายตัวของการคมนาคมติดต่อในวงจำกัดของภาคกลาง จึงเป็นโอกาสให้วัฒนธรรมราชสำนักได้แพร่ออกไปมากขึ้นบ้าง โดยเฉพาะมาตรฐานและอุดมคติบางอย่างคณะละครเสภา หน้าที่รับจ้างแสดงมีเพิ่มขึ้น ทั้งยังนิยมเอาวรรณกรรมที่แต่งในแวดวงราชสำนักไปใช้แสดงด้วย

(ทั้งหมดที่กล่าวนี้ค่อนข้างเน้นภาคกลาง อันจะเป็นรากฐานของรัฐชาติไทยและวัฒนธรรมแห่งชาติไทยในสมัยต่อมา)

วัฒนธรรมแห่งชาติในรัฐชาติไทย

รัฐชาตินั้นเป็นจินตนาการร่วมกัน ไม่ใช่สิ่งที่สามารถจับต้องได้จริงเพราะฉะนั้นรัฐชาติจึงแสดงตนให้ประจักษ์ได้ก็โดยผ่านสัญลักษณ์เท่านั้น รัฐชาติหนึ่งอาจถือบางอย่างเป็นสัญลักษณ์ แต่อีกรัฐชาติหนึ่งไม่ถือก็ได้ ดังตัวอย่างเรื่องศาสนาที่ได้กล่าวแล้ว รัฐชาติในโลกตะวันตกซึ่งถือกำเนิดขึ้นโดยเป็นอริกับศาสนาอย่างรุนแรง ยึดถือในหลักการรแยกรัฐและศาสนาออกจากกันอย่างเด็ดขาด ศาสนาจึงไม่ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์ของรัฐชาติตะวันตกหลายรัฐด้วยกัน (ฝรั่งเศส, สหรัฐอเมริกา, สหภาพโซเวียต ฯลฯ)

สัญลักษณ์คือสิ่งที่แทนความหมายของสิ่งอื่น ความหมายไม่ได้มีอยู่ในสิ่งใดทั้งสิ้น ความหมายเป็นเรื่องที่มนุษย์สร้างขึ้น เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องของวัฒนธรรมโดยแท้ รัฐชาติจึงเป็นผลผลิตของวัฒนธรรม กล่าวคือเป็นสถาบันทางสังคมที่เกิดขึ้นเพื่อจัดระบบความสัมพันธ์ของคนการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ที่สำคัญขนาดนี้ย่อมเป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ กล่าวคือไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ แต่ต้องเกิดขึ้นท่ามกลางบริบททางประวัติศาสตร์ในยุคสมัยหนึ่ง ในที่นี้เราไม่สามารถเข้าไปสู่รายละเอียดของบริบททางประวัติศาสตร์ของการกำเนิดรัฐชาติไทยได้ และไม่ประสงค์จะเข้าไปถกเถียงในเรื่องลำดับของพัฒนาการของรัฐชาติไทย ว่าได้ผ่านขั้นตอนของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างไร เพียงแต่ต้องการสรุปประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งพัฒนาคู่เคียงกันมากับรัฐชาติดังนี้

1. สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยเป็นผู้นำสำคัญในการสร้างควบคุมและกำหนดทิศทางของความเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะนำไปสู่รัฐชาติไทย ตลอดเวลาเกือบ 1 ศตวรรษที่มีการปฏิรูปในทุกๆ ด้านนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์คุมอำนาจอย่างเด็ดขาดตลอดเวลา การที่สามารถรวบรวมอำนาจซึ่งกระจัดกระจายอยู่ในสถาบันต่างๆ ของรัฐไทยโบราณมาไว้ใต้พระราชบัลลังก์นั้น เกิดขึ้นได้โดยการลดทอนหรือทำลายอำนาจอื่นๆ ที่เคยมีอยู่ลงไปจนหมดสิ้น หรือเชื่อมโยงสถาบันเหล่านั้นให้กลายเป็นส่วนหนึ่งที่รองลงมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ ตลอดเวลาเหล่านี้ไม่เกิดกลุ่มทางการเมืองหรือเศรษฐกิจใหม่ที่จะสามารถถ่วงพระราชอำนาจได้ ชนชั้นกลางซึ่งเติบโตขึ้นจากการค้าต่างประเทศ ก็เป็นชาวต่างชาติและมีจำนวนน้อยมาก ต้องพึ่งบารมีของราชสำนักในหลายด้านแม้แต่ด้านการอาศัยสินเชื่อจากพระคลังข้างที่ ผู้ได้รับการศึกษาแผนใหม่ล้วนเป็นเชื้อพระองค์หรือเชื้อขุนนางลูกผู้ดี แม้ว่าขุนนางถูกลดทอนอำนาจลงไป แต่ก็ได้หลักประกันอื่นๆ แทนที่ เช่น รายได้ประจำและอำนาจหน้าที่ซึ่งมากขึ้นในระบบราชการแบบใหม่ รวมทั้งอภิสิทธิ์ที่เคยมีมาหลายประการก็ยังได้รับอนุญาตให้คงอยู่ต่อไปจึงไม่มีความเป็นอริกับพระมหากษัตริย์ถึงกับต่อต้านอย่างรุนแรงดังในกรณีของฝรั่งเศส ศตวรรษที่ 17-18 กลุ่มเดียวที่เกิดขึ้นใหม่และจะต้านทานพระราชอำนาจในภายหลัง ก็คือ บุตรหลานข้าราชการระดับกลางและระดับล่าง ซึ่งได้รับการศึกษาแผนใหม่ และเข้ารับราชการเป็นข้าราชการระดับกลาง แต่คนเหล่านี้มีจำนวนน้อย อีกทั้งยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกลุ่มชนชั้นสูง โดยผ่านการแต่งงานหรือความเป็นเครือญาติ

ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ข้อนี้มีความสำคัญ โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการกำเนิดรัฐชาติในที่อื่น เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส อินโดนีเซีย อินเดีย หรือจีน และจะมีส่วนกำหนดลักษณะของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยในเวลาต่อมาอย่างมาก

2. สัญลักษณ์ของชาติเกิดขึ้นพร้อมหรือหลังจากที่สถาบันกษัตริย์ได้พยายามรวบรวมพระราชอำนาจให้เป็นปึกแผ่นแล้ว ดังเช่นเพลงสรรเสริญพระบารมี (เก่า) เกิดขึ้น ร.5 เสด็จนิวัติจากสิงคโปร์และมีพระราชประสงค์ให้มีเพลงถวายคำนับที่ไม่ใช่เพลงของอังกฤษ นับเป็นระยะเริ่มต้นของการรวบรวมพระราชอำนาจให้มั่นคง โบราณคดีสโมสรและวรรณคดีสโมสรซึ่งจะสร้าง "สัญลักษณ์" ของอดีต และ "วรรณคดีของชาติ" เกิดขึ้นเมื่อได้รวบรวมพระราชอำนาจได้มั่นคงแล้ว

เปรียบเทียบกับการเกิดสัญลักษณ์ของชาติในที่อื่น จะเห็นได้ว่ามักเกิดขึ้นก่อนหน้าการเกิดรัฐชาติอย่างเป็นรูปธรรม ดังเช่นในฝรั่งเศสความนิยมที่จะเขียนและพิมพ์งานขึ้นในภาษาฝรั่งเศสแทนภาษาละติน ได้เกิดในหมู่ปัญญาชนและกวีฝรั่งเศสนานก่อนหน้าปลายศตวรรษที่ 18 เช่นเดียวกับในอังกฤษ ในอินโดนีเซียมีการปฏิญาณจะใช้ภาษาอินโดนีเซียเป็นภาษาของชาติร่วมกัน ก่อนหน้าการปฏิวัติโค่นล้มฮอลันดาจะเกิดขึ้น 1 ชั่วอายุคน ฯลฯ

ประเด็นที่ต้องการชี้ในที่นี้ก็คือ สำนึกความเป็นชาติเกิดขึ้นในเมืองไทยพร้อมกันไปกับการรวบรวมพระราชอำนาจ และส่วนใหญ่ก็เป็นการกำกับจากพระราชบัลลังก์ ในขณะที่สำนึกความเป็นชาติของรัฐอื่นบางรัฐค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาก่อน โดยไม่มีชนกลุ่มใดบังคับควบคุม

3. จากข้อสังเกตที่ได้กล่าวมาแต่ต้นในการเกิดวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น จึงไม่น่าแปลกใจที่จะพบว่าสัญลักษณ์สำคัญๆ ของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยนั้น มีแหล่งที่มาสำคัญดังต่อไปนี้จะกล่าวถึงรากฐานหรือแหล่งที่มาบางแหล่ง และจะชี้ให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากสัญลักษณ์เหล่านี้ในวัฒนธรรมแห่งชาติไปพร้อมกันด้วย

ก) วัฒนธรรมราชสำนัก มาตรฐานสูงสุดของความเป็นไทยที่แสดงออกได้ด้วยสัญลักษณ์ เช่น การแสดง วรรณกรรม มารยาท ภาษา การแต่งกาย ฯลฯ ล้วนเป็นสมบัติของราชสำนักไทยในอดีตทั้งสิ้น แต่ถูกนำมาใช้เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยทั้งหมด

แต่ในความเป็นจริงนั้น มีความหลากหลายในวัฒนธรรมของชาวไทยที่พอมองเห็นได้อยู่มากจำเป็นที่วัฒนธรรมแห่งชาติจะต้องอธิบายความแตกต่างนี้ให้สัมพันธ์กับวัฒนธรรมราชสำนัก แนวทางการอธิบายมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกก็คือความแตกต่างนั้นเกิดจากความเสื่อม คนที่อยู่ไกลจากศูนย์กลางไม่สามารถรักษามาตรฐานที่สูงส่งของราชสำนักได้จึงต้องดัดแปลงไปตามสภาพ อย่างที่สองอธิบายให้วัฒนธรรมราชสำนักและของชาวบ้านนั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส่วนที่เป็นของราชสำนักคือส่วนที่ถูกทำให้ประณีตขึ้น

จุดมุ่งหมายหลักของการอธิบายเหล่านี้ก็คือ การสร้างระบบวัฒนธรรมที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นเป็นวัฒนธรรมแห่งชาติ โดยมีวัฒนธรรมราชสำนักราชสำนักอยู่สุดยอดในแง่ความประณีตและความเป็นไทย และมีวัฒนธรรมท้องถิ่นอันหลายเป็นรองลงมา แต่ก็สัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกันหมด

ระบบวัฒนธรรมแห่งชาติเช่นนี้จะดำรงอยู่ได้ก็โดยที่คำอธิบายต้องสามารถผนวกเอาความหลากหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ตลอดไป กรณีใดที่ไม่สามารถอธิบายให้ผนวกไว้ด้วยกันได้ เช่น ประพณีของชนเชื้อมลายูในภาคใต้ หรือประเพณีไหว้ผีเม็งของภาคเหนือ ก็ต้องอธิบายให้เห็นว่า เป็นการแปลกปลอมเข้ามาของวัฒนธรรมต่างชาติเป็นสมบัติของ "ชนส่วนน้อย" (น่าสังเกตด้วยว่า "ชนส่วนน้อย" มีขึ้นได้ก็ต้องมี "ชนส่วนใหญ่" ในรัฐไทยโบราณไม่มี "ชนส่วนใหญ่" หรือไม่มี "พลเมือง" ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงไม่มี "ชนส่วนน้อย" ในกรุงศรีอยุธยามีแต่ผู้หญิง "พระบรมโพธิสมภาร" แนวคิดเรื่องชนส่วนน้อยเป็นแนวคิดที่มีอยู่ในรัฐชาติเท่านั้น) ปัญหาของระบบวัฒนธรรมแบบนี้ก็คือข้อยกเว้นเรื่องชนส่วนน้อยนี้ จะสามารถอธิบายความหลากหลายให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ตลอดไปหรือไม่ และความสำนึกต่อความหลากหลายในวัฒนธรรมท้องถิ่นจะกลายเป็นความขัดแย้งที่ไม่มีทางออกหรือไม่

ข) วัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีอิทธิพลสูงมากในทุกทางในช่วงระยะเวลาที่มีการรวบรวมพระราชอำนาจและการสร้างสัญชาติไทย วัฒนธรรมแห่งชาติไทยจึงไม่สามารถปฏิเสธสิ่งที่ถือกำเนิดและอ้างว่าเป็นสมบัติของวัฒนธรรมตะวันตกได้ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาการสมัยใหม่ ผลิตภัณฑ์ของวิทยาศาสตร์ หรือแม้แต่เครื่องแต่งกาย และรูปทรงอาคาร ยิ่งกว่านี้วัฒนธรรมตะวันตกมีความเข้มข้นในคนชั้นสูงและลดน้อยลงในหมู่ชนชั้นล่าง ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ

ปัญหาของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยก็คือ จะอธิบายการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเด่นชัดได้อย่างไร ในสมัยหนึ่งปัญญาชนไทยเคยเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างตรงไปตรงมา ดังกรณีของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ที่โจมตีคริสต์ศาสนา และยืนยันในคุณค่าทางสังคมและศีลธรรมของการมีเมียมากของผู้ดีไทย แต่ในสมัยต่อมาดูเหมือนชนชั้นนำจะยอมรับในความเหนือกว่าของวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเปิดเผยมากขึ้น หรือมิฉะนั้นก็ไม่มีคำอธิบายอันใดในการรับวัฒนธรรมตะวันตกเลย อย่างไรก็ตามการนิ่งเฉยไม่แก้ข้อขัดแย้งซึ่งมีอยู่ในตัวของมันเอง เพราะหากวัฒนธรรมตะวันตกมีความเหนือกว่าก็เท่ากับเป็นการปฏิเสธคุณค่าของวัฒนธรรมไทย ดังที่กล่าวในข้อ 1 ปัญญาชนไทยสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองให้คำอธิบายในแนวใหม่ และดูเหมือนจะเป็นแนวอธิบายที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน นั่นก็คือแบบแผนทางวัฒนธรรมของตะวันตกหลายอย่างมีอยู่แล้วในวัฒนธรรมเก่าของไทย แต่ด้วยอิทธิพลต่างชาติหรือด้วยความเสื่อมบางประการทำให้ไทยละเลยเพิกเฉยต่อแบบแผนทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไปเอง เช่น การกินหมากก็ไม่ได้เป็นวัฒนธรรมไทยแท้ การสวมหมวกเป็นประเพณีของชนเผ่าไทยอยู่แล้ว เพิ่งมาเลิกไปเมื่อได้อิทธิพลเขมร เป็นต้น

หลักการที่อยู่เบื้องหลังคำอธิบายแบบนี้ก็คือ ในวัฒนธรรมตะวันตกนั้นมีรากฐานมาจากความมีเหตุผลและวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้นจึงมีความดีเป็นสากล วัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ดีจึงต้องมีลักษณะของเหตุผลและวิทยาศาสตร์แฝงอยู่ เหตุฉะนั้นแบบแผนทางวัฒนธรรมของไทยนั้นแม้ดูภายนอกอาจแตกต่างจากของตะวันตก แต่ลึกลงไปเบื้องหลังก็จะมีเหตุผลอย่างเดียวกัน เช่น การถือผีก็เพื่อประโยชน์สุขของสังคมกันการลักขโมย การไม่เหยียบธรณีประตูวัดก็เพื่อรักษาสมบัติสาธารณะ ฯลฯ

จุดอ่อนของคำอธิบายนี้เห็นได้ชัด เพราะไปยึดเสียว่าระบบเหตุผลมีระบบเดียว และต้องเป็นระบบของโลกปัจจุบันเสียด้วย แต่ปัญหาของลักษณะทางวัฒนธรรมแห่งชาติที่พยายามจะผนวกเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้าไว้โดยไม่ให้แปลกหน้านี้ อยู่ที่ว่าในปัจจุบัน ทั้งระบบเหตุผลเชิงประจักษ์และวิทยาศาสตร์ไม่ใช่ความดีสูงสุดหรือสิ่งอันเป็นสากล จะอธิบายการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมตะวันตกในวัฒนธรรมแห่งชาติไทยโดยไม่ยอมรับความด้อยกว่าของวัฒนธรรมไทยได้อย่างไร

ความขัดแย้งกันเช่นนี้ ทำให้วัฒนธรรมตะวันตกรวมทั้งวิทยาการแผนใหม่และวิทยาศาสตร์ไม่ถูกกลืนเข้ามาในระบบวัฒนธรรมแห่งชาติได้สนิท มีความเครียดอยู่ลึกๆ ในใจคนไทยเกี่ยวกับเรื่องนี้ และแก้ความเครียดของความขัดแย้งระหว่างวัฒนธรรมไทย-ฝรั่งกันหลายวิธี วิธีหนึ่งก็คือการแยกความรู้ออกเป็นส่วนของไทยและส่วนของฝรั่ง ทั้งสองส่วนมีความจริงด้วยกันทั้งคู่ แต่เป็นความจริงที่ไม่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ดังที่เราอาจพบนักวิทยาศาสตร์ไทยกลายเป็นหมอผีอยู่เสมอๆ หรือฐานคติของการสอนวิทยาศาสตร์ของไทยก็ไม่ค่อยจะแตกต่างไปจากการสอนวิชาเวทมนต์คาถานัก (เช่น เน้นการท่องสูตรและวิธีคำนวณตามแบบ ที่อาจารย์สอน) สถาปนิกไทยอาจขะงักที่จะใช้วัสดุสมัยใหม่ให้สมหน้าที่และคุณค่าของมัน เพราะยังอยากจะรักษารูปทรงภายนอก บางกรณีอาจแก้ความเครียดในความขัดแย้งดังกล่าวโดยจัดลำดับ ความสำคัญของความเจริญทางวัตถุไว้สูงสุด (เพราะความเจริญทางวัตถุไม่เป็นของฝรั่งหรือของไทย) หากต้องเลือกระหว่างเจดีย์เก่าและถนนกว้างใหญ่ก็ต้องเลือกถนน ที่ดินของวัดมีแต่ต้นไม้จึงไม่มีค่าเท่ากับให้เช่าเพื่อสร้างโรงแรมรับนักท่องเที่ยว

แรงที่ดึงกันไปมาระหว่างฝรั่งและไทยนี้ ทำให้ขาดความพยายามในสังคมที่จะเข้าถึงวัฒนธรรมทั้งไทยและฝรั่งอย่างแท้จริง ความรู้เกี่ยวกับฝรั่งในสังคมไทยนั้นอาจกล่าวได้ว่าตื้นเขิน และความรู้เกี่ยวกับไทยของคนไทยเองก็นับวันจะตื้นเขินมากขึ้นไปเรื่อยๆ

ค)วัฒนธรรมราชการ สถาบันราชการกลายเป็นสถาบันที่มีอำนาจทางการเมืองและมีผลประโยชน์สูงสุดในรัฐชาติไทย ฉะนั้นจึงเป็นธรรมดาที่จะถ่ายโอนนวัฒนธรรมของตนหรือระบบความสัมพันธ์ภายในของราชการให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติไปด้วย การรับรองของราชการต่อถ้อยคำที่ใช้เพลงวรรณกรรมการแสดง ฯลฯ กลายเป็นมาตรฐานด้านวัตกรรมเหล่านั้นมีฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติได้หรือยังการตราผิดตราถูกหรือตราความดีความชั่วหลายอย่างเป็นเรื่องที่ราชการเป็นผู้กำหนด

สถาบันราชการของไทยนั้นห่างไกลจากหมู่บ้านในทุกทาง ไม่ว่าจะมองจากแง่ของปูมหลังข้าราชการ หรือมองจากแง่จากควบคุมกลไกราชการ เนื้อเพลงผู้ใหญ่ลีเป็นการสะท้อนความแปลกแยกของผู้คนส่วนใหญ่ซึ่งอาศัยอยู่ในหมู่บ้านและวัฒนธรรมราชการได้อย่างดี ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงความสูญเปล่าของการสร้างศาลาประชาคม การประกวดหมู่บ้าน หรือการรณรงค์สร้างส้วม ฯลฯ ซึ่งแสดงความล้มเหลวของวัฒนธรรมราชการ เมื่อไปสัมผัสกับวัฒนธรรมของชาวบ้านอันหลากหลายในท้องถิ่น การที่ส่วนหนึ่งของวัฒมนธรรมแห่งชาติไม่ เป็นสมบัติของคนทั่วไปนี้ ก็นับว่าเป็นปัญหาอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติไทยซึ่งมีรากฐานอยู่บนวัฒนธรรมราชการด้วย

สังคมไทยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น และราชการอาจไม่ใช่สถาบันการเมืองที่สำคัญที่สุดหรืออย่างน้อยก็กำลังลดความสำคัญลงไปเรื่อยๆ วัฒนธรรมแห่งชาติของไทยจะรับความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างไร นี่ก็เป็นปัญหาอีกอย่างหนึ่งที่เกิดจากส่วนของวัฒนธรรมราชการซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมแห่งชาติ

ทั้งนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงความไม่ลงรอยของวัฒนธรรมราชการกับวัฒนธรรมประชาธิปไตย และวัฒนธรรมธุรกิจ ซึ่งนับวันจะขยายตัวในประเทศไทยมากขึ้น

ง) ความเป็นไทยในวัฒนธรรมธรรมแห่งชาติซึ่งค่อยๆ ก่อรูปมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีเงื่อนไขอยู่ที่การนับถือพระมหากษัตริย์ไทย ดังพระราชนิพนธ์ของ ร.6 ได้แสดงไว้หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ผู้นำไทยสมัยหนึ่งอยากจะแยกความเป็นไทยออกจากสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงได้นำเอาสัญลักษณ์อีกชนิดหนึ่งเข้ามาแทนที่ความเป็นไทย ได้แก่ "เชื้อชาติไทย"

ในทางมนุษยวิทยา แนวคิดเรื่อง "เชื้อชาติ" เป็นนิทานเท่านั้นเพราะไม่ชัดเจนพอจะรู้แน่ว่าหมายถึงอะไร และในส่วนที่พอจะจับความได้ก็ไม่มีอยู่จริง เพราะฉะนั้นเชื้อชาติจึงถูกใช้เป็นสัญลักษณ์เสมอ ไม่ใช่คำศัพท์ทางวิชาการแท้ๆ เพื่อจะสร้างให้แนวคิดที่คลุมเคลือนี้กระจ่างพอจะเป็นสัญลักษณ์ของวัฒนธรรมแห่งชาติได้ ผู้นำสนับสนุนให้มีการแต่งประวัติศาสตร์ที่ผูกพันอยู่กับเรื่องของเชื้อชาติ ซึ่งหมายถึงอดีตที่ร่วมกันและลักษณะอุปนิสัยที่ถือกันว่าดีอีกจำนวนหนึ่ง (เช่น "ไทยนี้รักสงบแต่ถึงรบไม่ขลาด") แม้ว่าการใช้นโยบายเน้นเชื้อชาติไม่ได้คงอยู่ตลอดมา แต่แนวคิดเรื่องเชื้อชาติไทยในฐานะรากฐานของวัฒนธรรมแห่งชาติก็ยังแฝงเร้นอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน เป็นการยากที่จะเรียก "ชนส่วนน้อย" โดยชื่อชนชาติของเขา แต่มีศัพท์ที่บัญญัติให้เกิดความสอดคล้องกับความเป็นไทยทางเชื้อชาติอยู่เสมอ เช่น ไทยภูเขา ไทยมุสลิม และแม้แต่ไทยน้ำซึ่งใช้เรียกชาวเลในภาคใต้ การใช้เหตุผลเพื่อสนับสนุนการกระทำหรือนโยบายสาธารณะด้วยการยกความเป็นไทยทางเชื้อชาติทำกันอยู่เสมอ ทั้งในหน้าหนังสือพิมพ์และคำพูดของนักการเมือง

แนวคิดเรื่องเชื้อชาติและความเป็นไทยนี้ เป็นแนวคิดที่หยุดนิ่งกับที่เพราะลักษณะที่ถือเป็นเชื้อชาติก็ตาม ลักษณะที่ถือความเป็นไทยก็ตามนี้เป็นแนวคิดที่หยุดนิ่งกับที่ เพราะลักษณะที่ถือเป็นเชื้อชาติก็ตาม ลักษณะที่ถือความเป็นไทยก็ตามนี้ มีแนวโน้มที่จะเห็นกันว่าดำรงอยู่มาเนิ่นนานแต่อดีตและจะดำรงอยู่ต่อไป

ชั่วกัลปาวสาน ฉะนั้นจึงไม่เป็นการยากที่จะตั้งกรรมการขึ้นมาบงการและอนุรักษ์ "เอกลักษณ์ไทย" ซึ่งก็เป็นแนวคิดที่หยุดนิ่งกับที่อีกเช่นกัน แนวคิดในทางวัฒนธรรมใดก็ตามที่มองวัฒนธรรมในเชิงสถิตเช่นนี้เป็นอันตรายเสมอ นอกจากเป็นปัจจัยสำคัญในการขัดขวางความเปลี่ยนแปลงแล้ว ยังขัดขวางความสำนึกในความหลากหลายของวัฒนธรรมเองด้วย ยิ่งกว่านั้นแนวคิดเช่นนี้ทำให้พลังในการที่วัฒนธรรมหนึ่งๆ จะเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์เป็นไปไม่ได้

ความหลากหลายของวัฒนธรรมชาวไทย และวัฒนธรรมแห่งชาติ

ในปัจจุบันความสำนึกในความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่นมีมากขึ้น คงมีสาเหตุจากหลายด้านด้วยกันที่ทำให้เกิดความสำนึกเช่นนี้ สาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งคงเกิดขึ้นจากความเปลี่ยนแปลงของรัฐไทยเอง ความสัมพันธ์ของส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นเข้มข้นขึ้นทั้งในเชิงรักษาความมั่นคงภายใน ในเชิงเศรษฐกิจ ในเชิงการสื่อสารคมนาคมและในเชิงการเมือง เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งไม่ค่อยได้เคยให้ที่แก่วัฒนธรรมท้องถิ่นมาก่อน ก็ต้องปรับตัวใหม่เพื่อผนวกเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามา

แต่ที่จริงแล้ววัฒนธรรมท้องถิ่นก็เคยเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชาติมาแล้ว กล่าวคือเป็นส่วนรองๆ ลงมาของวัฒนธรรมแห่งชาติที่มีวัฒนธรรมราชสำนักเป็นจุดสุดยอด การผนวกในครั้งนี้จึงไม่ใช่ผนวกเข้ามาเฉยๆ แต่จะผนวกเข้ามาในฐานะอะไรและจะสัมพันธ์กับวัฒนธรรมแห่งชาติอย่างไร การปรับตัวของวัฒนธรรมแห่งชาติในครั้งนี้จึงเป็นการปรับความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่นในรูปใหม่ เช่นจะให้ภาษาอีสานมีฐานะอย่างไรในภาษาแห่งชาติไทย ภาษาปัตตานีจะมีฐานะเดียวกับภาษาอีสานเมื่อสัมพันธ์กับภาษาแห่งชาติหรือไม่ หากไม่จะอธิบายว่าอย่างไร (เช่น หากอนุญาตให้ใช้ภาษาอีสานเป็นสื่อการสอนได้ในระดับมัธยมในอีสานจะอนุญาตให้ใช้ภาษาปัตตานีเป็นสื่อการสอนบ้างได้หรือไม่ เพราะเหตุใด)

สำนึกถึงความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นทำให้เห็นถึงการละเลย ถูกทอดทิ้ง หรือถูกเหยียดของวัฒนธรรมท้องถิ่นในวัฒนธรรมแห่งชาติ มีการชี้ให้เห็นการวางนโยบายที่ผิดพลาดของผู้นำในอดีตที่ได้ละเลยทอดทิ้งหรือเหยียดหยามวัฒนธรรมท้องถิ่น การโจมตีเหล่านี้คงมุ่งหวังว่า ชนชั้นนำในสมัยปัจจุบันจะเปลี่ยนไปสู่การยอมรับวัฒนธรรมท้องถิ่นมากขึ้น และหวังว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว วัฒนธรรมแห่งชาติก็จะดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายได้ โดยไม่มีปัญหา

ข้อโจมตีเหล่านี้เป็นความจริงอย่างไม่ต้องสงสัย แต่การมองเพียงเรื่องการยอมรับหรือไม่ยอมรับของวัฒนธรรมแห่งชาติเป็นการมองจากด้านเดียว ประหนึ่งว่าความหลากหลายกับความเป็นเอกภาพนั้นอาจดำรงอยู่ด้วยกันได้โดยไม่มีปัญหา เพราะแม้ว่าวัฒนธรรมแห่งชาติยอมรับความหลากหลายของวัฒนธรรมไทยในท้องถิ่น ก็ใช่ว่าวัฒนธรรมแห่งชาติจะดำรงความหลากหลายนั้นให้ปรากฏในตัวเองได้ เพราะอีกด้าน

หนึ่งของปัญหาก็คือ ตัววัฒนธรรมแห่งชาติเองก็มีข้อกำจัดในอันที่จะผนวกความหลากหลายนั้นมาไว้ได้อย่างแท้จริง

ข้าพเจ้าได้เพียงพยายามชี้ข้อจำกัดดังกล่าวในการอภิปรายถึงแหล่งที่มาของสัญลักษณ์ที่ใช้ในวัฒนธรรมแห่งชาติ ข้าพเจ้าคิดว่าข้อจำกัดเหล่านี้รุนแรง กล่าวคือรุนแรงขนาดที่ทำให้วัฒนธรรมแห่งชาติไม่อยู่ในฐานะที่จะรับความหลากหลายของวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้กับตัวเองได้เพราะจะมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวมากเกินไป จนไม่มีความเป็นเอกภาพในวัฒนธรรมแห่งชาติอีกต่อไป ยิ่งคำนึงถึงว่าวัฒนธรรมแห่งชาติมีลักษณะเชิงสถิตสูง วัฒนธรรมทั้งสองด้านนี้จะรวมอยู่ด้วยกันได้อย่างไร

ข้าพเจ้าขอยกกรณีที่เกิดขึ้นจริงเมื่อไม่นานมานี้มาเป็นตัวอย่าง การแต่งหิญาบของหญิงมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลายสังคมด้วยกัน เพิ่งมาถือเคร่งครัดกันในระยะหลังและมีผลไปถึงการนุ่งห่มของพวกเขาเมื่อเข้ามาสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษาของรัฐ อันเป็นตัวแทนจำหน่ายวัฒนธรรมแห่งชาติไทยด้วย วัฒนธรรมแห่งชาติได้รับรู้ถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมมุสลิมในระดับหนึ่งอยู่แล้ว และได้จัดสรรระบบความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมพุทธและวัฒนธรรมมุสลิมไว้ในลักษณะหนึ่ง แต่เมื่อวัฒนธรรมของชาวมุสลิมเปลี่ยนแปลงไป การจัดสรรในระบบความสัมพันธ์อย่างเก่าก็ใช้ไม่ได้ วัฒนธรรมแห่งชาติไทยจะเผชิญความเปลี่ยนแปลงนี้อย่างไร คำตอบอยู่ที่ปฏิกิริยาของนักการเมืองและข้าราชการกระทรวงมหาดไทย และกระทรวงศึกษาธิการที่มีต่อการผนวกวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้ามาในวัฒนธรรมแห่งชาติหรือเป็นปฏิกิริยาที่เอื้อต่อการมีวัฒนธรรมแห่งชาติที่หลากหลาย

คงปฏิเสธไม่ได้ว่าชนชั้นนำของรัฐไทยยังมองเรื่องเอกภาพทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด สูงเสียยิ่งกว่าความหลากหลายละเอียดอ่อนของวัฒนธรรมท้องถิ่น แม้แต่หัวข้อที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายให้เสนอซึ่งเกี่ยวกับความหลากหลายของวัฒนธรรม ก็ยังต้องเน้นถึงความคล้ายคลึงกันของวัฒนธรรมท้องถิ่นไทยด้วย

คำตอบอยู่ที่ตรงไหนในความสัมพันธ์ระหว่างเอกภาพของวัฒนธรรมแห่งชาติและความหลากหลายของวัฒนธรรมแห่งชาติด้วยรากฐานใหม่ที่ไม่มีข้อจำกัดในการเอื้ออำนวยต่อความหลากหลายของท้องถิ่น ข้าพเจ้าคิดว่าไม่มีประโยชน์ที่จะพูดถึงความหลากหลายในวัฒนธรรมท้องถิ่น และย้ำถึงเอกภาพของวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งไม่เอื้ออำนวยต่อความหลากหลายนั้นเลย การสร้างสรรค์หมายถึงการรื้อถอนด้วย คงต้องอาศัยวีรธรรมอย่างมากที่จะถามถึงความเหมาะสมของรากฐานของสัญลักษณ์ที่ใช้ในวัฒนธรรมแห่งชาติ เช่นในฐานะชาวพุทธคงต้องกล้าถามได้ว่าสมควรแล้วหรือที่พุทธศาสนาพึงเป็นรากฐานของสัญลักษณ์ในวัฒนธรรมแห่งชาติ

2. ทำไมรัฐชาติไทยจึงต้องมีวัฒนธรรมแห่งชาติที่เป็นเอกภาพรัฐชาตินั้นแท้จริงแล้วเป็นแนวคิดทางการเมือง และในหลายรัฐชาติด้วยกัน เป็นการสร้างเอกภาพจากความไม่มีเอกภาพมาก่อน แต่เหตุผลแห่งการดำรงอยู่ของรัฐชาตินั้นมีมากกว่าความเป็นเอกภาพ หรือควรมีมากกว่าความเป็นเอกภาพ เช่น เป็นหน่วยทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ทำงานได้ผลดีในโลกยุคใหม่ ยังประโยชน์สุขให้แก่คนส่วนใหญ่ได้ดีกว่าหน่วยชนิดอื่น หากวัฒนธรรมของรัฐชาติใดไม่มีลักษณะเอกภาพก็ไม่มีความจำเป็นต้องยัดเหยียดความเป็นเอกภาพทางวัฒนธรรมแก่รัฐชาตินั้น

ในประสบการณ์ของประวัติศาสตร์ คำขวัญว่า "เอกภาพในความหลากหลาย" มักหมายถึงการครอบงำคนส่วนใหญ่โดยคนส่วนน้อยอยู่เสมอ

ในกรณีของไทย วัฒนธรรมแห่งชาติไทยคือความหลากหลาย ย่อมสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของดินแดนที่เป็นประเทศไทย (และประเทศเพื่อนบ้าน) ซึ่งเคยมีคนหลายชนชาติ หลายวัฒนธรรมได้เข้ามาตั้งหลักแหล่ง ภูมิลำเนา หรือนำเอาวัฒนธรรมของตนผ่านมาทิ้งไว้ให้ ตลอดจนผู้คนในดินแดนนี้ได้ปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงที่หลั่งไหลเข้ามาอย่างไม่หยุดหย่อนเสมอมา ฉะนั้นจึงไม่มีทั้งเอกภาพและเอกลักษณ์ในวัฒนธรรมแห่งชาติของไทย

โดยอคติส่วนตัวข้าพเจ้าค่อนข้างโน้มเอียงไปในทางคำตอบข้อที่สอง

การศึกษากับการสืบทอดและเสริมสร้างวัฒนธรรม

คึกฤทธิ์ ปราโมช*

เรื่องวัฒนธรรมในเมืองไทย เป็นเรื่องที่กว้างขวางกินความมากมายและเป็นเรื่องที่ไม่มีใครทำการศึกษาหรือสนใจกันอย่างจริงจัง เพราะฉะนั้นก่อนที่จะเข้าสู่ปัญหา การสืบทอดและการเสริมสร้างวัฒนธรรม ใคร่ขอกล่าวถึงวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันเสียก่อน เพื่อจะได้เห็นว่า มีปัญหาและความยากลำบากอย่างไรในการมาสืบทอดหรือเสริมสร้าง

สภาพแห่งวัฒนธรรมไทยทุกวันนี้กล่าวได้ว่าสับสนมากและดูเหมือนจะมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ของเรา เหตุที่ความสับสนด้านวัฒนธรรมของเมืองไทยนั้น มีอยู่หลายประการ

ประการแรก เรายอมรับวัฒนธรรมต่างประเทศเข้ามาโดยเจตนาเพื่อเหตุผลบางอย่าง

ประการที่สอง เราปล่อยให้วัฒนธรรมต่างประเทศเข้ามามีอิทธิพลเหนือตัวเรา และเหนือวัฒนธรรมของเรา โดยที่เราไม่ได้ตั้งใจไม่ได้มีเจตนา ไม่ได้รู้ตัว

ประการที่สาม วัฒนธรรมของไทยได้ถูกทอดทิ้ง ไม่ได้รับความสนใจมานาน และไม่มีใครศึกษาให้รู้ถึงต้นเหตุหรือรากเหง้าจนเป็นเหตุให้วัฒนธรรมไทยบางอย่างได้สาบสูญไปแล้ว

ประการสุดท้าย คนไทยเราเองก็ไม่ได้สนใจวัฒนธรรมของไทยด้วยความเห็นดีเห็นงาม หรือด้วยความรู้อย่างซาบซึ้งในวัฒนธรรม แต่มองวัฒนธรรมในทรรศนะของชาตินิยม คือต้องการจะรักษาถ่ายทอด และเสริมสร้างวัฒนธรรมของไทยเพราะความรู้สึกว่า เป็นของไทยเท่านั้น สักว่าอะไรเป็นของไทยก็จะต้องรักษาไว้ จะต้องสืบทอดกันต่อไป โดยที่ไม่ได้พิจารณาถึงความเหมาะสมลึกซึ้งความประณีตงดงามของวัฒนธรรมนั้นแต่อย่างใดทั้งสิ้น ซึ่งในที่สุดก็รักษาเอาไว้ไม่ได้

สำหรับเหตุประการแรก คือการที่เรายอมรับวัฒนธรรมต่างประเทศเข้ามาโดยเจตนานั้น ถ้าหากเราสนใจศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติไทยก็จะเห็นได้ว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ชาวต่างประเทศได้เข้ามาติดต่อกับประเทศไทยเป็นจำนวนมากยิ่งขึ้น ในปลายรัชกาลที่ 4 จึงได้มีการเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่างในพระราชฐาน ยกตัวอย่าง เช่น มีกฎข้อบังคับให้ข้าราชการที่เข้าเฝ้าเวลาเสด็จออก ขุนนางต้องสวมเสื้อด้วยเหตุผลที่ว่ามีชาวต่างประเทศมาติดต่อมาก จะถอดเสื้อเข้าเฝ้าก็อาจเขา จะเป็นที่ดูถูกดูหมิ่นได้ จึงบังคับให้ข้าราชการที่เข้าเฝ้าสวมเสื้อเพราะอายฝรั่งเท่านั้น

---

* คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. "การศึกษากับการสืบทอดและเสริมสร้างวัฒนธรรม," **สยามรัฐ** 34(8 ธ.ค. 2526)7,5.

ต่อมาในรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมไทยโดยเจตนาก็มีอย่างมากมาย เพราะเหตุว่าระยะนี้เป็นระยะที่มีการเมืองเข้ามาบังคับ คือมีชาติใหญ่ๆ ในยุโรปออกมาแสวงหาเมืองขึ้นในโลกภาคนี้ จึงเป็นหน้าที่ของผู้ปกครองแผ่นดินในสมัยนั้น จะต้องรักษาเอกราชเอาไว้ให้ได้ ทางหนึ่งที่จะรักษาเอกราชก็คือกระทำตนให้ประเทศเหล่านั้นเห็นว่าไทยเป็นประเทศที่เจริญแล้วในสายตาของฝรั่ง ด้วยเหตุนี้ก็จำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงประเพณีต่างๆ ในเมืองไทย ตลอดจนระบอบการปกครอง ความเป็นอยู่ สถาปัตยกรรม และอื่นๆ อีกมากมายทีเดียว คล้ายกับเป็นการตบแต่งหน้าร้านเพื่อให้ฝรั่งเห็นว่าเราเป็นประเทศที่เจริญแล้ว จะได้ไม่เอาไปเป็นเมืองขึ้นเสีย

ในระยะนั้น วัฒนธรรมไทยได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป เพราะเหตุว่าเราต้องรับวัฒนธรรมของต่างประเทศเข้ามา การแต่งกายก็เปลี่ยนแปลงไป ขนบธรรมเนียมประเพณี การแสดงความเคารพกันก็เปลี่ยนแปลงไป เช่น การเข้าเฝ้าก็เลิกหมอบคลาน เปลี่ยนเป็นการยืนคำนับ ศีลธรรมก็เริ่มเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยในระยะนั้น เราถือเอามาตรฐานศีลธรรมของตะวันตกในสมัยนั้นมาเป็นกฎเกณฑ์มากยิ่งขึ้น ความรู้สึกผิดชอบต่างๆ ก็ตัดสินกันด้วยมาตรฐานของตะวันตก คือ ศีลธรรมสมัย พระนางวิคตอเรีย เพราะฉะนั้น ขุนนางไทยที่เคยมีภรรยามากก็จำเป็นต้องซ่อนเร้น ไม่เปิดเผยแสดงออกกันได้อย่างแต่ก่อน เพราะฝรั่งเขาถือว่ามีภรรยามากไม่ดี มีภรรยาคนเดียวจึงจะดี สิ่งต่างๆ เหล่านี้ได้เกิดมีขึ้นตั้งแต่นั้นมา

ประเทศไทยได้หันไปทางตะวันตกทั้งในด้านวัฒนธรรม และในด้านอารยธรรม เรายอมรับความเจริญของตะวันตกเข้ามาเรื่อยๆ จนในที่สุดได้มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกันอย่างยิ่งใหญ่อีกครั้งหนึ่งในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง อันเป็นสมัยวัฒนธรรม ซึ่งนอกจากจะเป็นวัฒนธรรมโดยเจตนาแล้วยังเป็นวัฒนธรรมโดยบังคับทีเดียว คือได้มีการบังคับให้คนไทยแต่งกายแบบตะวันตกทั้งประเทศ ผู้หญิงต้องสวมหมวก ผู้ชายต้องแต่งฝรั่ง ต้องสวมรองเท้า คนรุ่นนั้นคงจะจำได้ว่าได้เคยถูกบังคับกันมาแล้วอย่างไร การจะไปติดต่อสถานที่ราชการก็ต้องแต่งฝรั่ง มิฉะนั้นก็เข้าไปไม่ได้ การที่บังคับให้แต่งตัวประพฤติตนเป็นฝรั่งไปทั่ว เรียกกันว่าเป็นวัฒนธรรมของไทยในสมัยนั้น นอกจากนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงตัวอักษร และเปลี่ยนแปลงภาษา กำหนดคำพูดให้คนพูดทั่วประเทศ แตกต่างกว่าที่เคยมีมา ท่านที่ผ่านระยะนั้นคงจะจำได้ว่า ศัพท์สำคัญนั้นมีคงจะจำได้ว่า ศัพท์สำคัญนั้นมีอยู่ว่า "ฉัน" "ท่าน" "จ๊ะ" "ไม่" "ชอบใจ" "ขอโทษ" ต้องจำให้ขึ้นใจ ถ้าใครพูดอย่างนั้นแล้วก็เป็นการพูดภาษาไทยที่ถูกต้องตามวัฒนธรรมซึ่งบังคับให้ใช้อยู่ในขณะนั้น เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันเราจึงยังเห็นผลของการบังคับทางวัฒนธรรมกันอยู่ เดี๋ยวนี้เราแต่งฝรั่งกันทั้งนั้น ไม่มีใครแต่งไทย เพราะเคยชินต่อการถูกบังคับนั้นแล้ว การแต่งกายประจำชาติไทยตามวัฒนธรรมไทยก็หายไปจนไม่มีอะไรเหลือจะดูได้ ถึงจะมีอยู่บ้าง ก็เป็นการดัดแปลงที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งไม่มีรากฐานอะไรจริงจังนัก

มีข้อน่าสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมโดยการบังคับหรือการบังคับให้คนแต่งตัวแบบตะวันตกไปหมดนั้น เป็นการบังคับให้แต่งอย่างศัพท์สามัญที่เรียกกันว่า "เชยๆ" อีกด้วย เพราะเหตุว่า คนที่มีอำนาจในการสั่งการหรือบังคับให้เยาวชนปฏิบัติตนอย่างไรนั้น เมื่อสมัยนิยมของตะวันตกเปลี่ยนแปลงไป ก็พยายามฝืนหรือห้ามปรามทุกครั้ง เป็นต้นว่าในสมัยหนึ่งการเกงฝรั่งเริ่มจะลีบลง ก็เกิดเรื่องเกิดราวกันใหญ่โต ออกคำสั่งห้ามไม่ให้คนไทยโดยเฉพาะเยาวชนไทยนุ่งกางเกงขาลีบ ถ้านุ่งแล้วจะจับว่าเป็นอันธพาล แต่ในที่สุดก็ป้องกันไว้ไม่อยู่ กางเกงก็ขาลีบลงจนได้ แม้กระทั่งคนที่เคยห้ามปรามหรือสนับสนุนการห้ามปรามการนุ่งการเกงขาลีบ เดี๋ยวนี้ก็นุ่งกางเกงขาลีบไปด้วยกันเกือบทุกคนแล้ว เพราะเหตุว่าเจ๊กไม่ยอมตัดกางเกงขากว้างให้

ทุกวันนี้รู้สึกว่า มีการสนใจห้ามปรามผู้หญิงสาวรุ่นสาวนุ่งมินิสเกิ๊ตทั้งๆ ที่ผู้หญิงไทยได้แต่งแหม่มก็ไม่ใช่ด้วยความสมัครใจแต่ถูกบังคับให้แต่ง ครั้นถูกบังคับแล้วยังถูกบังคับต่อไปให้แต่งตัวแบบตะวันตกตามใจผู้ที่มีอำนาจอีกด้วย ทุกวันนี้เด็กฝรั่งผู้ชายไว้ผมยาวกันก็ต้องคอยห้ามปรามไม่ให้เด็กไทยไว้ผมยาว การบังคับเช่นนี้รู้สึกว่าทำให้เกิดความสับสนทางใจแก่ผู้ที่ถูกบังคับยิ่งขึ้น โดยเฉพาะเยาวชนย่อมไม่สามารถที่จะยึดอะไรได้ถูก ถูกบังคับให้เป็นฝรั่ง แต่ในขณะเดียวกันก็ให้เป็นฝรั่งที่ล้าสมัยอยู่หน่อยหนึ่งเสมอไป ไม่ยอมให้ก้าวออกไปทันฝรั่งที่เขาก้าวออกไปแล้วไม่ทราบว่าวัฒนธรรมแบบนี้เป็นวัฒนธรรมแบบไหนกันแน่ ทราบแต่ว่าทำให้ผู้ที่ถูกบังคับหรือผู้ขัดขืนเกิดความท้อถอยหรือเกิดความสับสนทางใจ หรืออาจทำให้เห็นไปว่า วัฒนธรรมไทยที่ชอบส่งเสริมสนับสนุนกันอยู่นั้นกลายเป็นของโบราณเร่อร่าไป การบังคับนั้นทำให้เกิดความกดดัน จนเยาวชนสลัดวัฒนธรรมเดิมทิ้งไปหมด แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่สามารถจะรับวัฒนธรรมตะวันตกที่ดีไว้ได้ เพราะยังเข้าไม่ถึง เด็กทุกวันนี้พยายามจะตามวัฒนธรรมตะวันตกจะเห็นได้ในด้านการแต่งกายในด้านการประพฤติตน และในด้านกิริยาวาจา แต่วัฒนธรรมตะวันตกที่เป็นของประณีต เช่น ดนตรีชั้นสูง วรรณคดี หรืออื่นๆ เด็กไทยเรายังเข้าไม่ถึงและรับไม่ได้คงรับได้แต่ของง่ายๆ ที่เกิดขึ้นชั่วครั้งชั่วคราว เช่น ดนตรีอย่างง่ายๆ การเต้นรำอย่างง่ายๆ บางอย่างเท่านั้น นอกจากนั้นแล้วความเจริญในทางวัตถุของตะวันตก ความสำเร็จในทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตก ตลอดจนมาตรฐานการครองชีพที่สูงของตะวันตก เป็นเหตุที่ทำให้คนไทยเห็นว่า วัฒนธรรมตะวันตกต้องดีกว่าวัฒนธรรมของไทย และต้องพยายามติดตาม พยายามรับเข้าไว้เสมอไป

เหตุประการที่สอง ที่ว่าเราปล่อยให้วัฒนธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลเหนือตัวเราโดยไม่รู้ตัวหรือโดยไม่ได้ตั้งใจนั้น ถ้าจะยกตัวอย่างให้ชัด ก็เห็นจะต้องดูภาษาไทยในปัจจุบันนี้ เพราะการเขียนหนังสือไทยในระยะ 80 ปีมานี้เปลี่ยนแปลงไปมาก ทุกวันนี้คนที่แต่งหนังสือไทย ไม่ว่าจะเป็นบทประพันธ์ บทความหรือข่าวลงหนังสือพิมพ์ใช้ภาษาไทยซึ่งมีอิทธิพลของภาษาอังกฤษอยู่อย่างมาก การตั้งประโยคก็ดี การใช้กริยาบางคำก็ดี การใช้ศัพท์บางศัพท์ก็ดี เรารับเอาอิทธิพลของตะวันตกเข้ามานั้น ภาษาไทยแท้ๆ

ชักจะเลือนรางไป และด้วยอิทธิพลจากต่างประเทศนี้เอง แม้แต่ด้านการศึกษาก็จำเป็นจะต้องบัญญัติศัพท์ใหม่ๆ ในภาษาไทยขึ้นเสมอเพื่อให้มีศัพท์ในภาษาไทยใช้ตรงกับศัพท์ในภาษาตะวันตก เช่นคำว่า skill ดูเหมือนกระทรวงศึกษาธิการต้องบัญญัติศัพท์ขึ้นใหม่ว่า "ทักษะ" ซึ่งได้ฟังแล้วก็ไม่เข้าใจเท่ากับถ้าคนไม่รู้ว่า skill แปลว่าอะไรแล้ว คำว่า "ทักษะ" ไม่ได้ทำให้เกิดความรู้อะไรมากขึ้น ถ้าเราไม่รู้ คำว่า skill อยู่ก่อนแล้วได้ยิน คำว่า "ทักษะ" ถามอีกทีว่า "ทักษะ" ภาษาฝรั่งเขาว่าอะไรบอกว่า Skill แล้วก็พอจะเข้าใจได้บ้างเรื่องภาษานั้นเข้าใจว่าเราได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศเข้ามาอย่างมากมาย ส่วนใหญ่ก็โดยไม่ได้ตั้งใจ การเขียนหนังสือไทยทุกวันนี้ ไม่ว่าจะเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองการแสดงออกของความคิดเห็นทรรศนะต่างๆ สังเกตได้ว่ามี อิทธิพลของตะวันตกอย่างมาก เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ย่อมจะเกิดขลุกขลักกันขึ้นในด้านการใช้ภาษา เพราะเหตุว่าคิดด้วยทรรศนะของคนตะวันตกเสียก่อนแล้วมาแสดงออกให้เป็นภาษาไทยก็แสดงไม่ได้ เมื่อแสดงไม่ได้แล้วภาษานั่นเองไปเข้ารูปภาษาตะวันตกทำให้เกิดภาษาไทยซึ่งเห็นกันอยู่ในปัจจุบันนี้

นอกจากด้านภาษาแล้วความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเมืองไทย ปัจจุบันนี้ก็ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก โดยที่เราไม่รู้ตัวหรือไม่ได้ตั้งใจเหมือนกัน ความเจริญทางด้านวัตถุและเครื่องมือเครื่องใช้ ในการครองชีพที่ทันสมัยเป็นเหตุให้ความเป็นอยู่ของคนไทยเราเปลี่ยนแปลงไป ใกล้กับความเป็นอยู่ของชาวตะวันตกขึ้นทุกที เพราะวัตถุบังคับให้ต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างนั้น เมื่อกิริยาอาการเปลี่ยนไป การปฏิบัติตนต่อกันและกันและความสัมพันธ์ต่อกันก็เปลี่ยนไปด้วย

ทุกวันนี้ สภาพเศรษฐกิจกำลังพัฒนา ต้องการความรวดเร็ว ต้องการปรับตัวให้ทันต่อสถานะและเหตุการณ์ต่างๆ ไม่มีเวลาที่จะพิจารณาทางด้านวัฒนธรรม ด้านศีลธรรมกันมากนัก เพราะเหตุที่ขาดเวลาและมีความเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อมต่างๆ จึงทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยิ่งขึ้น บิดามารดากับบุตรก็มีความสัมพันธ์กันไม่เหมือนแต่ก่อน คือบุตรไม่ได้อยู่ในโอวาทหรือนับถือ บิดามารดาเท่าที่คนไทยแต่ก่อนเคยนับถือกันมา ไม่มีความสัมพันธ์แน่นแฟ้นและไม่มีความเคารพนับถือต่อเนื่องอย่างที่เคยมีกันมา เรื่องนี้เกิดขึ้นจากความจำเป็นทั้งสิ้น เพราะบิดามารดามีภาระหลายอย่างที่จะต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ เวลาที่จะอยู่กับบุตรหลานมีน้อยลง ทั้งในชีวิตปัจจุบันนั้นเด็กได้รู้ได้เห็นอะไรมาก ย่อมเกิดทรรศนะที่จะมองผู้ใหญ่ไปในทางวิจารณ์ ความนับถือบิดามารดาก็อาจจะเสื่อมจางลง ครูกับศิษย์ก็เช่นเดียวกัน ทุกวันนี้เป็นเรื่องของการให้ศึกษาแก่คนเป็นจำนวนมาก ครูต้องสอนเด็กเป็นจำนวนร้อยๆ หรือพันๆ ขึ้นไป ความสัมพันธ์ใกล้ชิดระหว่างครูกับลูกศิษย์จะมีอย่างแต่ก่อนไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลงไป

วัฒนธรรมไทยในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ยังไม่เปลี่ยนแปลงก็ดูเหมือนจะมีอยู่อย่างเดียว คือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในราชการ เคยมีมาอย่างไรก็มีอย่างนั้น ผู้ใหญ่ว่าอะไรจะต้องเป็นสิทธิขาด ไม่มีใครกล้าเถียง ผู้น้อยจะต้องก้มประณมกรอยู่เสมอไป นี้เป็นวัฒนธรรมไทยอย่างหนึ่ง ที่เรายังรักษากันไว้ได้อย่างเคร่งครัดแข็งแรงมากไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไรไปเลย

จะสร้างสรรค์วัฒนธรรมต้องปะทะกันก่อน

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ*

ข้าพเจ้าเคยถามเพื่อนฝรั่งที่มาอยู่เมืองไทยระยะหนึ่ง ว่าตอนแรกที่มาถึงนั้น มีความประทับใจ/ไม่ประทับใจอะไรมากที่สุด

คนแรก เป็นศาสตราจารย์ทางเอเชียอาคเนย์ศึกษา เป็นคนไอริชแต่ทำงานสอนอยู่ในสหรัฐอเมริกา มีชื่อเสียงและลูกศิษย์ลูกหาทั่วแหลมทองและในทวีปอเมริกาเหนือ เคยเดินทางไปหลายประเทศในเอเชียอาคเนย์และพำนักอยู่หลายเดือน กระทั่งเป็นปีคำตอบที่ให้นี้เขาบอกว่าใช้ได้กับเกือบทุกประเทศในเอเชียอาคเนย์ เพราะมันคล้ายๆ กัน

คำตอบที่เขาให้ก็คือ **"กลิ่น"**

เขาบอกว่าความประทับใจของเอเชียอาคเนย์และหัวเมืองน้อยใหญ่ในช่วงแรกของการมาถึงก็คือความรุนแรงและการแพร่กระจายของกลิ่น ที่ซอกซอนมาถึงได้มากมาย ไม่ว่าจะเป็นกลิ่นอาหารเช้าสายบ่ายและเย็น กลิ่นน้ำครำ กลิ่นควันจาก ท่อไอเสีย และกลิ่นตามธรรมชาติ

แต่สุดยอดของกลิ่นในเมืองไทยและชวาก็คือกลิ่นของตลาดสด ที่มีผักและเนื้อและอาหารร้อยแปดวางขายอยู่ทุกวัน นับเป็นปีๆ ทำให้กลิ่นอันเป็นสุดยอดนั้นหนาแน่นและหนักหน่วงยิ่งนัก

เรียกว่า **ลืมไม่ลง ถ้าลองได้สูดสักครั้ง**

อีกคน เป็นอเมริกันมาจากตอนกลางของภาคตะวันตก (มิดเวสต์) เขาบอกว่าสิ่งที่ไม่ประทับใจแต่เขาต้องเจออยู่เป็นประจำ และต้องทนอยู่กับมันให้ได้ ก็คือ **"ความเงียบ"** ในเวลาที่เข้ากลุ่มของญาติสนิทมิตรสหายของภรรยา (คนไทย) เพราะคนไทยมักจะพูดแต่ภาษาไทย ไม่ค่อยยอมพูดภาษาฝรั่งกับเขา ซึ่งเขาก็คงพูดภาษาไทยไม่ใคร่ได้ต้องหลบไปนั่งอยู่กับความเงียบเสียแทน

เขาบอกว่านี่เป็นลักษณะเด่นที่เขาพบในสังคมไทยในสายตาของคนนอกภาษาและวัฒนธรรม

เอาอีกตัวอย่าง***คนนี้*** เป็นอเมริกันเหมือนกัน แต่มีเชื้อสายไอริชเช่นเดียวกัน เธออายุน้อยที่สุดและมีประสบการณ์ในเอเชียน้อยกว่าด้วย แต่เธอเดินทางไปหลายประเทศที่แตกต่างกันในย่านต่างๆ ทำให้แรงปะทะในสังคมและวัฒนธรรมไทย ไม่ใช่เรื่องใหม่หรือแปลกประหลาดเสียทั้งหมด

---

* ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. "จะสร้างสรรค์วัฒนธรรมต้องปะทะกันก่อน" **ศิลปวัฒนธรรม** 14,5 (มี.ค. 36) : 120-121.

เธอกล่าวว่าสิ่งที่กระทบประสาทและต่อมาหัวใจอย่างแรงในระยะแรกๆ ของการพำนักอยู่ในเมืองไทย โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ คือ **เสียงที่ดังและหนวกหูมาก** เริ่มตั้งแต่เจ็ดโมงเช้าที่เพื่อนบ้านข้างห้องหรือไม่ก็บ้านตรงข้าม ซึ่งอยู่ห่างไปเพียงห้าหกวาเท่านั้น เปิดเพลงวัยรุ่นจากวิทยุดังลั่นไปสามบ้านเจ็ดบ้าน ขึ้นไปซื้อของในศูนย์การค้าก็มีแต่เสียงเพลงจากลำโพงเปิดแข่งกันดังลั่นไปสามสี่ชั้น ขึ้นรถเมล์ก็เจอบัสซาวด์ซึ่งฟังไม่รู้เรื่องเพราะเสียงรถและคลื่นที่ไม่ค่อยชัดดีนัก ทั้งข้างนอกบนถนนก็ดังเกินพออยู่แล้ว

ข้าพเจ้าหวนถึงถึงตอนที่ตัวเองไปถึงอเมริกาเป็นครั้งแรก ความรู้สึกในอาทิตย์แรกที่ยังไม่เลือนหายไปก็คือมันช่างเต็มไปด้วย **"ความเหงา"** อย่างที่สุด ไม่เคยเหงาอะไรมากมายขนาดนั้นมาก่อนเลยในชีวิต

ยิ่งไปตกอยู่ในหัวเมืองไม่ใช่เมืองหลวงด้วยแล้ว ความเงียบเหงายิ่งทวีคูณ เพราะไม่มีเสียงไม่มีกลิ่นอันแตะจมูก ถ้าไปช่วงหน้าหนาว ต้องรอจนกว่าฤดูร้อนถึงจะค่อยได้กลิ่นที่เป็นธรรมชาติบ้าง ระหว่างนั้นก็ดมแชนแนล นัมเบอร์ 9 นิน่า ริชชี่หรือโอเพี่ยม หรือน้ำหอมห้าร้อยยี่ห้อที่สุภาพสตรีและสุภาพบุรุษเขาแต้มกันมา โดยเฉพาะในห้องประชุมหรือโรงละครที่แต่งตัวเต็มยศ รับรองว่าเกือบสำลักน้ำหอมตาย

ความรู้สึกและถ้ามากๆเข้าจนกลายเป็นปฏิกิริยาต่อสังคมอื่นนั้นเป็นเรื่องน่าสนใจเหมือนกัน เพราะมันบอกเล่าให้เราเห็นถึงความแตกต่างอะไรบางอย่าง ในสิ่งที่บางครั้งก็เป็นเรื่องธรรมดา เช่นชีวิตประจำวันรถติดหรือเสียงดังหรือกลิ่นสารพัดนั้น คนไทยส่วนมากอาจรู้สึกว่า ไม่เห็นมีปัญหาอะไรเลย อย่าไปคิดถึงมันหรือไปวิตกทุกข์ร้อนกับมันให้ยุ่งยากเท่านั้นเราก็สบายใจ นี่เป็นลักษณะทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง

ในขณะที่คนบางสังคมจะบอกว่าไม่ได้ ถ้าคุณไม่พูดไม่ประท้วงปัญหาในสังคม มันก็จะไม่มีการแก้ไข หรือถ้ามีการแก้ไข ก็จะต้องรอไปอีกหลายชั่วอายุคน แทนที่จะได้รับการแก้ไขในชั่วอายุของเรานี้หรือในไม่กี่ปีข้างหน้า

พูดถึงคำว่า "วัฒนธรรม" ทำให้คิดถึงประเด็นต่อเนื่องขึ้นมาอีก

โดยทั่วไปคนเรามักใช้วัฒนธรรมเป็นอาวุธป้องกันตัวในยามเสียเปรียบหรือเป็นฝ่ายถูกกระทำโดยอัตโนมัติ เช่นทำไมถึงมีการละเมิดกฎเกณฑ์ไปถึงกฎหมายในแทบทุกเรื่องในสังคมไทย คำตอบนิสัยคนไทยเป็นเช่นนี้แก้ยากต้องอาศัยการศึกษาอีกมาก เป็นต้น

ผมเคยลักไกในเวลาขับรถเข้าไปในที่จอดรถของซูเปอร์มาร์เก็ตในอเมริกา ด้วยการเข้าไปจอดในที่สำรองไว้สำหรับคนพิการ ผมสังเกตหลายครั้งแล้วว่า ที่ตรงนั้นซึ่งมีหลายช่อง มักจะว่างในตอนกลางวันเลยคิดว่าคงไม่เป็นการแย่งที่คนพิการหรอก เพราะตอนนั้นพวกเขายังไม่ได้ออกมาจ่ายตลาดกันส่วนที่จอดอื่นใกล้ๆ ไม่มี เพราะเต็มแล้ว

นี่เป็นเหตุผลที่ให้กับตัวเอง เวลาทำผิดกฎของชุมชนหรือของรัฐ

ยังไม่ทันจะเดินเข้าไปในร้านขายของมีเด็กหนุ่มสามสี่คนนั่งอยู่บนราวเหล็กหน้าร้าน พอผมเดินผ่านพวกนั้นก็ตะโกนใส่หน้าทันที **"ไหงคนพิการเดินได้คล่องแคล่วยิ่งกว่าคนปกติเสียอีก"**

ผมทั้งอายและโกรธจนเลือดขึ้นหน้าเลยหลังจากวันนั้นทำให้เข็ดขยาดไม่กล้าลักไก่เข้าไปจอดในที่ห้ามอีก แม้จะไม่มีคนเห็นหรือว่างแค่ไหนก็ตาม เพราะความอายและรู้สึกถึงศักดิ์ศรีของตัวเราที่ไม่อยากให้ชาวบ้านเขามาดูถูกกันได้ง่ายๆ ด้วยเรื่องขี้ประติ๋วเพียงแค่นั้น

หลายครั้งที่เจอปัญหาแบบนี้ ผมโกรธและคิดอยู่ในใจ ว่าคนอเมริกันช่างเห็นแก่ตัวเสียเหลือเกินด้วยการอ้างกฎหมาย แต่หลายกรณีเจ้าหน้าที่ตำรวจยังไม่ทันมา หรือไม่มีทางเห็นการละเมิดกฎเกณฑ์เล็กๆ น้อยๆ บางครั้งบางคราวได้หมด ถ้าชาวบ้านแถวนั้นไม่ฟ้อง หรือออกมาเล่นงานเราเสียก่อน

ผมคิดแบบไทยๆ ว่า มันช่างไร้น้ำใจและตัวใครตัวมันเหลือเกิน ไม่ยอมให้ใครแหลมออกมาล้ำเส้นได้เลย เรียกว่าไม่มีใครยอมเสียเปรียบประโยชน์ตนให้แก่คนอื่นได้ง่ายๆ เลย

จนเมื่อได้ปะทะกับวัฒนธรรมแบบอเมริกันเข้าแล้ว ผมถึงเริ่มรู้สึกว่าตัวเองก็ยังคิดและรู้สึกลึกๆ แบบไทยๆ อยู่ไม่น้อยเหมือนกัน ทั้งๆ ที่พอผ่านมหาวิทยาลัยในกรุงและนอกกรุงสยามแล้วนึกว่าตัวเองจะสมัยใหม่จนก้าวหน้ากว่าคนไทยทั่วๆ ไปเสียอีก

ทำให้ได้ข้อคิดอีกอันว่า บรรดาสิ่งที่เรียกว่า "วัฒนธรรม" นั้น แท้จริงแล้วคงเกิดมาไม่ได้ ถ้าคนในสังคมต่างๆ ไม่มีการติดต่อและเปลี่ยนหรือกระทั่งโต้แย้งเป็นปฏิกิริยาต่อกัน

เพราะถ้าหากไม่มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมที่ต่างกัน ไม่มีการเรียนรู้และเปรียบเทียบกับวัฒนธรรมอื่นๆ ก็เป็นการยากที่คนในแต่ละสังคมจะรู้ถึงขั้นตระหนักถึงวัฒนธรรมของตน ที่ต่อมาเรียกกันอย่างโก้หรูว่า เอกลักษณ์ของชาติ อย่าเพิ่งพูดถึงการสร้างสรรค์หรือนฤมิตกรรมทางด้านวัฒนธรรมให้กับสังคมของตนเองเลย

เอกลักษณ์ของชาติกับการแทรกซึมของวัฒนธรรมตะวันตก

ดร.วิบูลพงศ์ พูนประสิทธิ์*
คณะรัฐศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์โดยส่วนมากนั้น กล่าวถึง การพัฒนาในทางการเมือง ซึ่งต้องเป็นที่ยอมรับกันว่า อิทธิพลของทฤษฎีการเมืองทางตะวันตกนั้น มีอิทธิพลต่อแนวความคิดและแบบอย่างในการนำมาใช้ปฏิบัติของการพัฒนาทางการเมืองในประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย แต่เมื่อคำนึงถึงวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติแล้ว ก็อาจกล่าวได้อีกเช่นกันว่า ทั้งสองสิ่งนี้เดินสวนทางกันตลอดเวลา นั่นคือ ยิ่งประเทศมีการพัฒนาตามแนววัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้นเท่าใด ขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมท้องถิ่นก็จะถูกมองว่าเป็นตัวขวางกั้นความเจริญมากขึ้นเท่านั้น

ในสังคมของชนชาติหนึ่งนั้น สิ่งที่สำคัญที่สุดสิ่งหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชนชาตินั้นก็คือ ภาษา ประเทศที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา ตามแนวความคิดตะวันตกแต่สามารถคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของประเทศได้ดีที่สุดประเทศหนึ่งก็คือ ประเทศญี่ปุ่น จะสังเกตได้จากโลกภายนอกที่มองประเทศญี่ปุ่นด้วยความอิจฉาว่า ในขณะที่ญี่ปุ่นประสบความสำเร็จอย่างสูงสุดทางด้านเทคโนโลยีตามแบบอย่างตะวันตกนั้น "ความเป็นญี่ปุ่น" ก็ยังเป็นภาพพจน์ของสังคมญี่ปุ่นอยู่นั่นเอง นี่คือ ปัจจัยในความสำเร็จที่ซ่อนเร้นอยู่และเป็นปัจจัยที่จะเป็นเครื่องค้ำจุนเอกลักษณ์ของชนชาติญี่ปุ่นอยู่ตลอดไป

ผู้เขียนมีความเชื่ออย่างแรงกล้าว่า ความรักชาติของคนไทยนั้นมิไม่น้อยไปกว่าชาวญี่ปุ่น คนไทยมีความภูมิใจในความเป็นคนไทย และมีภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติมีความภูมิใจในวัฒนธรรมของไทย มีความภูมิใจในความเป็นเอกราชของชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นที่เคารพสูงสุดซึ่งผู้ใดจะละเมิดมิได้ สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติซึ่งจำเป็นที่ชาวไทยจะต้องหวงแหนไว้ยิ่งชีวิต และไม่ยอมให้สิ่งที่เรียกว่า "การพัฒนา" มาทำให้ค่านิยมในเอกลักษณ์ของชาติเหล่านี้ลดถอยลงไปได้

แต่อาจจะเป็นเพราะความประมาท หรือการมองข้ามแบบสังคมตะวันตก ซึ่งมีผลทำให้ค่านิยมในเอกลักษณ์ของชาติบางอย่างถูกมองข้ามไปและอาจส่งผลสะท้อนในระยะยาวให้ชนชาติไทยรุ่นหลังๆ ต้องสูญเสียสิ่งที่ชนชาวไทยภาคภูมิภาคที่สุดสิ่งหนึ่งไปก็ได้

---

* วิบูลพงศ์ พูนประสิทธิ์, "เอกลักษณ์ของชาติกับแทรกซึมของวัฒนธรรมตะวันตก," **มาตุภูมิ** 8(29 กันยายน 2526), 5.

สิ่งที่ผู้เขียนหมายถึงนี้คือ ภาษาไทย ในสังคมเมืองหลวงหรือสังคมกรุงเทพฯ ปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่า การที่ได้ชื่อว่ารู้หรือสามารถพูดภาษาต่างประเทศได้นั้นเป็นสิ่งที่โก้เก๋ ผู้เขียนไม่ปฏิเสธความจริงที่ว่าภาษาเป็นสื่อของความเจริญและภาษาต่างประเทศที่สำคัญเช่น ภาษาอังกฤษก็เป็นภาษาที่เป็นประโยชน์และเป็นสิ่งที่คนไทยควรจะแสวงหาความรู้ไว้เป็นกำไรของชีวิต นี่คือ แนวความคิดของปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นเสรีภาพส่วนตัวที่ห้ามไม่ได้ ภาษาไทยไม่ใช่ภาษาที่ง่ายนัก ทั้งในการเขียนและในการพูดและก็คงมีคนไทยไม่น้อยรวมทั้งตัวผู้เขียนด้วยที่ยังใช้ภาษาไทยไม่ถูกต้องไม่ว่าจะเป็นการพูดหรือการเขียนก็ดี ยิ่งชาวต่างชาติที่เข้ามาใช้ชีวิตอยู่ในเมืองไทยด้วยแล้วก็ยิ่งเป็นการยากยิ่งขึ้นอีกหลายเท่าในการเรียนรู้และใช้ภาษาไทย

แต่เมื่อคนต่างชาติเหล่านั้นได้ตัดสินใจที่จะมาใช้ชีวิตในเมืองไทยแล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องยอมรับความจริงที่ว่านี่ คือ ประเทศไทย และภาษาไทยเป็นภาษาของชาติ และเป็นหน้าที่ของเขาที่จะต้องพยายามทำความเข้าใจภาษาไทยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่เมื่อคนต่างชาติเหล่านั้นเข้ามาในลักษณะของการทำธุรกิจ อาจจะเป็นการร่วมหุ้นกับคนไทยหรือ การเปิดสาขาในประเทศไทยก็ตามเขาก็จะละเลยต่อสิ่งเหล่านี้ โดยในทางตรงกันข้ามกลับคำนึงถึงผลประโยชน์ของเขาแต่ฝ่ายเดียวและยัดเยียดสิ่งที่เขาเห็นว่าดีและสะดวกโดยมองข้ามภาษาไทยไปโดยที่ไม่ได้เหลียวแลเลย

ผู้เขียนขอยกตัวอย่างประกอบ เช่น หากเราหรือท่านเดินอยู่แถวสยามสแควร์ หรือตามศูนย์การค้าใหม่ๆ ซึ่งผุดขึ้นมาอย่างมากมายในกรุงเทพฯ ท่านจะเห็นร้านอาหารประเภทหนึ่ง ซึ่งขายอาหารสำเร็จรูป เช่น แฮมเบอร์เกอร์ ฮ๊อทด๊อก ฯลฯ เป็นต้น ร้านเหล่านี้จะมีแผ่นป้ายใหญ่บอกรายการอาหารเป็นภาษาอังกฤษทั้งหมด โดยไม่มีภาษาไทยกำกับอยู่เลย และผู้ที่อุดหนุนร้านเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็คือ เยาวชนของชาติซึ่งถูกบังคับให้อ่านและเข้าใจภาษาอังกฤษโดยปริยาย ค่านิยมในหมู่เยาวชนเหล่านี้ก็คือ หากใครอ่านไม่ออกหรือสั่งอาหารไม่ถูกก็เป็นการเชยหรือไม่ทันสมัยอะไรเช่นนั้น แม้ในกลุ่มของคนไทยด้วยกันเอง ค่านิยมที่ผิด แต่เป็นที่ชื่นชอบคนกรุงเทพฯ บางกลุ่มก็คือ การเอาป้ายทะเบียนของต่างประเทศ หรือป้ายทะเบียนที่แสดงว่ามาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะของรัฐต่างๆ ในสหรัฐติดไว้กับป้ายทะเทียนรถโดยมองว่าเป็นการโก้เก๋ สวยงาม เป็นต้น

ค่านิยมเหล่านี้เป็นการทำลายเอกลักษณ์ของชาติโดยทางอ้อม เป็นค่านิยมที่สะท้อนให้เห็นว่าอะไรก็ตามซึ่งเป็นของต่างประเทศ ย่อมดีกว่า เท่กว่า สวยกว่าของไทย หรือแม้กระทั่งป้ายร้านค้าต่างๆ หากท่านสังเกตตามย่านต่างๆ ที่มีคนต่างประเทศอยู่หนาแน่น เช่นแถวถนนสุขุมวิทจะเห็นว่าบางร้านขึ้นป้ายหน้าร้านเป็นภาษาอังกฤษเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หรือแถวถนนนานาเหนือ ซึ่งมีชาวอาหรับอาศัยอยู่มากก็จะเห็นร้านค้ามากมายที่ขึ้นป้ายหน้าร้านเป็นภาษาอาหรับอย่างเดียว หรือภาษาอาหรับกับภาษาอังกฤษ เป็นต้น ทั้งนี้โดยเอาป้ายภาษาไทยติดไว้ในร้านเพื่อไม่ให้ผิดกฎหมายเท่านั้น

ผู้เขียนไม่เชื่อว่า ถ้าคนไทยต้องการใช้บริการของร้านอาหารประเภท มิสเตอร์โดนัท หรือเอแอนด์ดับเบิลยูนั้น คนไทยจะต้องรู้ภาษาอังกฤษหรือมั่วภาษาอังกฤษได้ หรือร้านค้าที่ขึ้นป้ายภาษาอาหรับอย่างเดียวมีความหมายว่าไม่ต้อนรับคนไทย หรือแม้กระทั่งผู้ขับขี่รถยนต์ที่ติดป้ายทะเบียนต่างประเทศแสดงความหรูหรานั้น มีค่านิยมที่สูงกว่าคนไทยโดยทั่วไปแต่สิ่งเหล่านี้ค่อยๆ คืบคลานเข้ามากับความเจริญซึ่งสังคมกรุงเทพฯ ยอมรับอย่างหน้าชื่นตาบานว่า เป็นความสมัยใหม่ และไม่เสียหายแต่อย่างใด

สังคมของประเทศไทยเป็นสังคมที่ยึดเมืองหลวงเป็นแบบอย่างอะไรก็ตามที่ได้รับการยอมรับในสังคมกรุงเทพฯ ก็จะค่อยๆ แผ่กระจายออกสู่จังหวัดต่างๆ จนในที่สุดกลายเป็นที่ยอมรับทั่วประเทศ ความเป็นคนไทย ความภูมิใจในวัฒนธรรมของไทย มีความภูมิใจในความเอกราชของชาติ และสถาบันพระมหากษัตริย์ซึ่งเป็นเคารพสูงสุดซึ่งผู้ใดจะละเมิดมิได้ สิ่งเหล่านี้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติซึ่งจำเป็นที่ชาวไทยจะต้องหวงแหนไว้ยิ่งชีวิต จะไม่ยอมให้สิ่งที่เรียกว่า "การพัฒนา" มาทำให้ค่านิยมเอกลักษณ์ของชาติเหล่านี้ลดถอยลงไปได้

แต่อาจจะเป็นเพราะความประมาท หรือการมองข้ามสิ่งเล็กๆ น้อยๆ ซึ่งแทรกซึมเข้ามาในคราบความ "เจริญ"

วัฒนธรรมเป็นสมบัติล้ำค่า

พลเรือตรี วิชิต พิชัยกุล*

ทุกวันนี้ ในรายการโทรทัศน์ของประเทศไทยเต็มไปด้วยภาพยนตร์ จีน ญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกา ที่ไร้สาระ เป็นพิษภัยต่อวัฒนธรรมไทย ภาพยนตร์จีนและญี่ปุ่นเกือบทุกเรื่องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับ **"กำลังภายใน"** มีอิทธิฤทธิ์วิเศษพระเอกคนเดียวสามารถต่อสู้เอาชนะผู้ร้ายหลายคนได้ พระเอกสามารถฆ่าคนได้หลายๆ คนโดยปราศจากความผิด ซ้ำยังได้นางเอกสาวสวยมาแนบข้างด้วย บางเรื่องคนตาบอดสามารถต่อสู้เพลงดาบกับคนตาดีและเอาชนะคนตาดีหลายคนได้ ภาพยนตร์ของสหรัฐอเมริกาในระยะหลังมีเรื่องเกี่ยวกับกำลังภายในมาก นายเอกหมุนตัวแผลบเดียวกลายร่างเป็นชุดอาบน้ำสั้นจู๋ มีอิทธิฤทธิ์ปราบปรามผู้ร้ายหรือสายลับศัตรู ให้พ่ายแพ้ได้ภายในชุดอาบน้ำ ภาพยนตร์ของสหรัฐฯ ในปัจจุบันเต็มไปด้วยการแสดง **"ดิสโก้"** และจังหวัดดนตรีใหม่ของอเมริกันที่เรียกว่า **"ดิสโก้"** จังหวะเร้าใจ นักร้องแหกปากส่งเสียงร้องดังเต็มที่ ร้องไป เต้นไป เหงื่อไหลไคลย้อย แต่งตัวโป๊ นักร้องบางคนตัวดำปี๋ หาความสวยงามสักนิดไม่มี บางครั้งคนฟังปรบมือให้จังหวะ ส่งเสียงวี้ดว้ายกลบเสียงดนตรีหมด โฆษกดิสโก้มีการพูดชนิด **"น้ำไหลไฟดับ"** นิยมสวมหมวกในขณะทำหน้าที่โฆษก บางคนสวมหมวกหลวมๆ ปิดหน้าปิดตา นักเต้นรำจังหวะดิสโก้แต่งกายด้วยเสื้อผ้าแบบแปลกๆ ผู้ชายบางคนสวมแต่เสื้อกั๊ก ไว้ผมยาว ผู้หญิงใส่เสื้อเห็นวับๆ แวมๆ นุ่งกระโปรงชนิดที่เปิดโอกาสให้เห็นกางเกงในอย่างสะดวก บางรายมีการประกวดการเต้นดิสโก้ทุกสัปดาห์ ลีลาการเต้นดิสโก้เป็นแบบแปลก ไม่มีแบบของการเต้นเป็นมาตรฐานเต้นแบบ **"ไฟแลบ"** และ **"ตามใจฉัน"** ฝ่ายผู้หญิงมักถูกฝ่ายชายจับหมุน จนเห็นกางเกงใน บางครั้งฝ่ายหญิงโดดอ้าขา หนีบลำตัวฝ่ายชายไว้ แล้วหมุนไปรอบๆ บางครั้งชายแบกและแกว่งหญิงไปรอบๆ คู่ใครคู่มัน การสลับคู่เต้นแบบบอลรูมลีลาศคงยาก ท่าของการเต้นแต่ละคู่ไม่เหมือนกัน ล้วนแล้วแต่พิสดาร ถ้าแลกเปลี่ยนคู่กันเต้นโดยไม่ได้ฝึกซ้อมก่อนล่วงหน้าอาจพลาดพลั้งถึงบาดเจ็บได้ ลักษณะคล้ายการเต้นรำแบบจิ๊ตตะบัค ซึ่งเคยนิยมกันสมัยหนึ่งเมื่อยี่สิบกว่าปีมาแล้ว แต่มีท่าการเต้นพิสดารกว่า คู่เต้นทั้งสองต้องใช้กำลังมาก เต้นเสร็จแล้วหอบ คนแก่ถ้าเต้นแบบนี้หัวใจอาจจะวาย **"เข้าโลง"** เอาง่ายๆ คล้ายกับการเล่น **"ปาหี่"** มากกว่าการลีลาศเพื่อความบันเทิง

ในโลกปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันว่า สื่อสารมวลชนมีอิทธิพลต่อมวลชนมาก การประชาสัมพันธ์ที่ดีและถูกต้อง โดยการใช้สื่อสารมวลชนจะทำให้สามารถนำทางประชาชนไปสู่จุดหมายที่กำหนดไว้ได้

---

* วิชิต พิชัยกุล, "วัฒนธรรมเป็นสมบัติล้ำค่า," **ยุทธโกษ** 96,2 (มกราคม – มีนาคม, 2531), 57–64.

โทรทัศน์มีอิทธิพลต่อผู้ชมมาก โดยเฉพาะเยาวชน การปล่อยให้สถานีโทรทัศน์แต่ละแห่งดำเนินโดยอิสระคำนึงถึงผลประโยชน์ในด้านกำไรมากเกินไป จะทำให้เกิดผลเสียทางด้านวัฒนธรรมโทรทัศน์ไทยในปัจจุบันมีรายการส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมน้อยมาก **ส่วนใหญ่เป็นรายการบันเทิงของต่างประเทศที่ปราศจากการตรวจสอบ** และกลั่นกรองในเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม ยกตัวอย่าง เช่น โทรทัศน์นำเอารายการ "ดิสโก้" มาออกอากาศทุกวัน ส่วนที่ไม่ดีของ "ดิสโก้" จะซึมซาบเข้าไปในจิตใจของเยาวชนไทยทีละน้อย ทีละน้อย ในขณะเดียวกันค่อยๆ ทำลายวัฒนธรรมไทยลงไปทีละน้อยด้วย ผลที่สุดท่าทางอุปนิสัย ตามแบบวัฒนธรรมไทย จะค่อยๆ จางหายไปจากเยาวชนไทย

วัฒนธรรมไทยกำลังถูกกลืนด้วยวัฒนธรรมต่างประเทศโดยอาศัยโทรทัศน์เป็นสื่อนำ ยาพิษที่เป็นอันตรายต่อวัฒนธรรมไทย แทรกซึมเข้ามาในชนชาติไทยปัจจุบัน ทั้งทางตรงและทางอ้อมเข้ามาอยู่ในชีวิตจิตใจของคนไทยโดยไม่รู้สึกตัว ภาพการดิสโก้แบบเผ็ดร้อน การใช้กำลังภายในแสดงอิทธิฤทธิ์ของภาพยนตร์จีนและญี่ปุ่น การแก้แค้นอย่างเอาเป็นเอาตายของภาพยนตร์จีนฮ่องกงกำลังเป็นที่นิยมหลงใหลของเยาวชน –

ไทย วัฒนธรรมภายในครอบครัวของอเมริกัน เช่น บุตรอวดดีกับพ่อแม่ บุตรไม่เชื่อฟังพ่อแม่ พ่อแม่ต้องยอมจำนนต่อลูก ตามแบบของอเมริกัน กำลังซึมเข้ามาในครอบครัวไทย ทีละเล็กทีละน้อย วัฒนธรรมไทยกำลังถูกภัยคุกคามโดยไม่รู้สึกตัว ถ้าปล่อยปละละเลยต่อไปก็จะไม่รู้ว่าวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างไร ศิลปะแบบไทยเป็นอย่างไร ใครคือชนชาติไทย หรืออาจมีคำว่าคนไทยแต่ชื่อ แต่อยู่ภายใต้วัฒนธรรมของฝรั่งบ้าง

จีนบ้าง แขกบ้าง แล้วแต่วัฒนธรรมไหนจะมีอำนวยมากกว่า ผลสุดท้ายไทยสยาม จะสูญสิ้นชาติเหมือนดังเช่น ไทยอาหมในมัยโบราณได้สูญสิ้นชาติไปแล้ว

ไทยอาหมสูญสิ้นชาติ เพราะไม่รู้จักรักษาวัฒนธรรม

วิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชาติไทยสมัยโบราณทำให้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมมากขึ้น ไทยอาหมเผ่าไทยแท้พวกหนึ่งที่แยกตัวออกจากไทยใหญ่ ยกพวกเข้าไปโจมตีและยึดเอาดินแดนตอนหนึ่งของแคว้นกามรูป หรือ อัสสัม ของประเทศอินเดีย เมื่อยึดได้แล้วก็ครอบครองต่อมา แต่เนื่องจากชาวไทยอาหมมีวัฒนธรรมอยู่ในระดับต่ำกว่าชาวอินเดีย ยังไม่มีศาสนาเป็นของตนเอง ไทยอาหมยอมรับเอาศาสนาและภาษา ฮินดูมาใช้เป็นของตน ทอดทิ้งภาษาไทยเดิมของตน หันไปนิยมนับถือศาสนาฮินดูและพูดภาษาฮินดู เรียนและปฏิบัติตามแบบธรรมเนียมของฮินดู ความเป็นฮินดูเข้าแทนที่ความเป็นไทย วัฒนธรรมฮินดูเข้าแทนที่วัฒนธรรมไทยอาหม เลิกวิธีการดำเนินวิถีทางชีวิตแบบไทยอาหม แม้แต่ภาษาไทยอาหม

ไทยอาหมมีกำลังอำนาจทางทหารเข้มแข็งสามารถยาตราทัพเข้ายึดครองแคว้นอัสสัมของอินเดียได้ และปกครองชาวอินเดีย **แต่ไทยอาหมอ่อนทางกำลังอำนาจวัฒนธรรม** ผลที่สุดกำลังอำนาจทางทหารที่เข้มแข็งพ่ายแพ้ต่อกำลังอำนาจทางวัฒนธรรมชาวไทยอาหมค่อยๆ กลายเป็นชาวฮินดูและเป็นชาวฮินดูต่อมา ในที่สุดก็สูญสิ้นชาติไทยอาหมทั้งๆ ที่รบชนะ การพ่ายแพ้ของไทยอาหมให้บทเรียนทางวัฒนธรรมที่ดีกว่า

"การพ่ายแพ้ทางทหารนั้น เราอาจรวมกำลังเข้าสู้รบใหม่เพื่อชัยชนะได้ แต่การพ่าย-แพ้ทางวัฒนธรรมนั้น ต้องสูญสิ้นชาติอย่างไม่มีทางกลับคืนเป็นชาติเดิมได้อีก"

เมื่อครั้งอดีตกาลสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ประมาณ 700 ปีล่วงมาแล้ว ชาติตาด พวกมองโกลมีอำนาจยิ่งใหญ่ทางการทหารมีผู้นำทางทหารที่สามารถกรีฑาทัพจากประเทศมองโกลเข้าไปโจมตีประเทศต่างๆ ในทวีปเอเชีย และยึดครองแผ่นดินไว้เกือบหมด เมื่อพวกมองโกลเข้าครอบครองดินแดนต่างๆ ก็จัดพวกตนเข้าปกครอง เนื่องจากวัฒนธรรมของพวกมองโกลอยู่ในระดับต่ำเช่นเดียวกับไทยอาหมยอมรับเอาวัฒนธรรมของชุมชนที่ตนได้เข้าไปครอบครอง เข้ามาแทนวัฒนธรรมเดิมของตน ผลสุดท้ายพวกมองโกลที่ถูกทอดทิ้งไว้ให้ครอบครองดินแดนเหล่านั้น ก็สูญเสียบุคลิกลักษณะของตนเองที่เคยแข็งแกร่งอดทนกล้าหาญ กลายเป็นคนอ่อนแอเหมือนคนพื้นเมืองที่ตนยึดครองจึงถูกกลืนชาติและสูญสิ้นชาติไปในที่สุด กลายเป็นคนของชาติที่ตนยึดได้และปกครอง ความเป็นมองโกลค่อยๆ หมดไปจนสูญสิ้นชาติ คงเหลือเผ่าพันธุ์มองโกลที่แท้ในดินแดนของมองโกเลียของตนเท่านั้น แต่ก็ยังเป็นชนชาติที่ชอบเร่ร่อน ไม่ชอบอยู่เป็นหลักแหล่ง ความเจริญทางวัฒนธรรมจึงไม่ก้าวหน้าไกล พวกมองโกลเมื่อเข้าไปอยู่ในดินแดนใดก็ได้แต่รุกรานเผาผลาญบ้านเมืองนั้น ไม่ปรากฏว่าได้นำเอาวัฒนธรรมของตนไปเผยแพร่ให้แก่ชาติในดินแดนที่ยึดได้ ซ้ำกลับนำเอาวัฒนธรรมของชาติอื่นมาเป็นของตน ไม่รู้จักนำเอาสิ่งดีไปเสริมสร้างวัฒนธรรมเดิมซึ่งเป็นรากฐานของวัฒนธรรมของตน ให้มีความก้าวหน้า จึงแทนที่จะเป็นชัยชนะ ก็กลายเป็นผู้แพ้ในที่สุดเช่นเดียวกับไทยอาหม

การสูญสิ้นชาติไทยอาหมและพวกมองโกล เป็นอุทาหรณ์ที่ดีชี้ให้เห็นความสำคัญของกำลังอำนาจทางวัฒนธรรมของชุมชนและเชื้อชาติ ถ้าชนชาติใดขาดวัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมต่ำจะสูญสิ้นชาติในที่สุด **การสูญสิ้นชาติของไทยอาหมและสถานการณ์แวดล้อมของประเทศไทยในปัจจุบันเป็นข้อ-คิดคำนึงสำหรับชนชาติไทยว่า ถ้าไม่เร่งทะนุบำรุงและดำรงรักษาวัฒนธรรมไทยไว้ให้ดีแล้ว ชนชาติไทยอาจสูญสิ้นชาติไปจากโลก เหลือไว้แต่คำว่า ประเทศไทย ภายใต้วัฒนธรรมจีน ญวน เขมร ยุโรป และอเมริกา ไม่มีความเป็นไทยเหลืออยู่ต่อไป**

วัฒนธรรม คือ ชีวิตจิตใจของชุมชน

"วัฒนธรรม" ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า **"Culture"** มีความหมายกว้างขวางและลึกซึ้ง ยากจะสรรคำนิยามที่เหมาะสมมาใช้ได้ วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมวิถีทางในการดำเนินชีวิตของสังคมหรือชุมชน เช่น คนไทยเราตื่นแต่เช้าประกอบอาหารแบบไทย ใส่บาตรตอนเช้า แต่งกายแบบไทยออกไปทำงานนอกบ้านหรือตามไร่ พบปะพูดจากันด้วยภาษาไทยวิสาสะกันด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีแบบไทย พักอาศัยด้วยบ้านเรือนแบบไทยมีความเคารพพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่ตามแบบธรรมเนียมไทย ฯลฯ การดำเนินชีวิตของคนไทยดังกล่าวนี้เป็นวัฒนธรรมไทยส่วนหนึ่ง คนยุโรปก็มีวิถีทางดำเนินชีวิตของชุมชนเป็นอีกแบบหนึ่ง ไม่เหมือนแบบไทย คนอังกฤษ คนอเมริกัน ก็มีวิถีทางดำเนินชีวิตไปแต่ละแบบ ไม่เหมือนกันแล้วแต่วัฒนธรรมของตน

พวกเดียวกันจึงมีวัฒนธรรมเหมือนกันวัฒนธรรมแสดงความเป็นพวกเดียวกันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจที่สำคัญของชุมชน

วัฒนธรรม นอกจากจะหมายถึงพฤติกรรมต่างๆ ของชุมชนในแต่ละกลุ่ม ยังมีความหมายรวมไปถึงความนึกคิดและความเชื่อถือ คุณธรรม ค่านิยม ความโน้มเอียง การรวมตัวและอื่นๆ ทั้งหลายที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตของสังคมสิ่งต่างๆ ดังกล่าวมาเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในรูปลักษณะของระเบียบของสังคม

ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ ภาษาและวรรณคดี จรรยาและศีลธรรม ค่านิยมความเป็นพวกเดียวกัน การดำเนินอาชีพ อุปนิสัย ความเชื่อถือสุนทรียศาสตร์ กฎหมาย ระบบการปกครอง ฯลฯ รวมเรียกว่า **วัฒนธรรม**

พ.ร.บ. วัฒนธรรม พ.ศ. 2485 ได้ให้ความหมายไว้ว่า

"ลักษณะที่แสดงออกถึงความงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน"

ได้มีผู้ที่พยายามให้คำนิยามไว้หลายแบบ ตามลักษณะความเข้าใจและความนึกคิดของตน เช่น :-

"สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อ**ความเจริญงอกงาม**ในวิถีแห่งชีวิต"

"วิถีแห่งชีวิตในส่วนรวม ที่ถ่ายทอดกันได้ลอกเลียนกันได้ เอาอย่างกันได้"

"สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวม ที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อน สืบต่อ**ประเพณี**กันมา"

"ความคิดเห็น ความรู้สึก ความพฤติและกิริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเช่น **ภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือระเบียบประเพณี** ฯลฯ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมยอมรับ และ

รักษาไว้ให้เจริญงอกงาม"

"ชีวิตและจิตใจของชุมชน"

"วิถีทางดำเนินชีวิตของชุมชน"

คำนิยามทั้งหมดเหล่านี้ ไม่อาจกินความหมายของคำว่าวัฒนธรรมได้ทั้งหมด แต่ก็ใช้เป็นคำอธิบายที่ดีของคำว่าวัฒนธรรม คำนิยามที่ว่า **"ชีวิตและจิตใจของชุมชน"** และ **"วิถีทางดำเนินชีวิตของชุมชน"** ดูจะมีความหมายกะทัดรัด และเหมาะสมดี วัฒนธรรมไทยเป็นชีวิตและจิตใจของชนชาวไทย น่าจะเป็นเครื่องเตือนใจนักศึกษาและเยาวชนชาวไทยที่ดีว่า การยอมให้วัฒนธรรมอื่นมาทำลายวัฒนธรรมของไทย ก็เท่ากับทำลายชีวิตจิตใจและวิถีทางดำเนินชีวิตของชนชาวไทย ถ้าชาวไทยไม่พยายามปกป้องวัฒนธรรมไทย ช่วยกันพัฒนาวัฒนธรรมไทยให้เจริญมั่นคงแล้ว ไทยเราอาจสูญสิ้นชาติดังเช่นที่ ชาวไทยอาหมได้สูญสิ้นชาติไปแล้ว

วัฒนธรรมส่วนรวมประกอบด้วยวัฒนธรรมส่วนย่อยหลายส่วนรวมตัวกัน วัฒนธรรมส่วนย่อมเหล่านั้นต่างก็มีสาระสำคัญภายในตัวของวัฒนธรรมส่วนรวม เช่น วัฒนธรรมทางภาษาไทยก็มีภาษาไทยภาคกลางซึ่งใช้รวมกัน แต่ก็มีภาษาไทยต่างท้องถิ่น ไทยเหนือไทยใต้และไทยอีสาน ซึ่งมีลักษณะย่อยแตกต่าง เช่น สำเนียงและคำเฉพาะบางคำ ฯลฯ แต่มีสาระสำคัญเหมือนกัน โดยส่วนรวม เช่น อักขระ วิธีการเขียนและความหมายทางส่วนรวมที่เป็นแนวทางเดียวกัน

ทหารก็มีวัฒนธรรมส่วนรวมของทหารมีชีวิตและจิตใจแบบทหาร มีวิถีทางดำเนินชีวิต แบบทหาร ทหารไทย มีวัฒนธรรมของทหารไทย มีการแสดงความเคารพแบบทหารไทยแบบเดียวกันมีระเบียบและวินัยอย่างเดียวกัน มีกฎหมายอาญาทหารอันเดียวกัน **มีความรักชาติไทย** ฯลฯ แต่ทหารทั้งสามเหล่าทัพต่างมีวัฒนธรรมส่วนย่อมแตกต่างออกไปเช่น เครื่องแบบที่แต่ง แตกต่างกันตามประเพณีนิยม ทหารเรือ มีประเพณีแตกต่างจากทหารบกและทหารอากาศมีการทำพิธีธงลงในเวลาดวงอาทิตย์ตกแทนหกโมงเย็น ถือสัญลักษณ์ดอกประดู่ เคารพธงท้ายเรือเมื่อเวลาขึ้นและลงเรือรบ ฯลฯ

การดำรงรักษาวัฒนธรรมที่ดี ควรกระทำทั้งวัฒนธรรม ส่วนรวมและส่วนย่อย การดำรงรักษาภา ษาไทย ควรดำรงรักษาพื้นเมืองด้วย การทำลายวัฒนธรรมส่วนย่อยเพื่อวัฒนธรรมส่วนรวม เช่น การดำรงรักษาภาษาไทยภาคกลาง โดยการห้ามใช้ภาษาพื้นเมืองนั้นไม่เป็นการดำรงรักษาวัฒนธรรมที่ดี ในทางตรงข้ามกลับเป็นการทำลายวัฒนธรรม

วัฒนธรรมทางจิตใจและทางวัตถุ

วัฒนธรรมตามที่กล่าวมาแล้ว ในตอนต้นเป็นลักษณะของชุมชนเป็นวิถีทางดำเนินชีวิตของชุมชน ซึ่งเป็นมรดกตกทอดกันมางอกงามและเปลี่ยนแปลงได้วัฒนธรรมของชุมชน ได้แก่ ประเพณี ศิลปะ ศาสนา ความเชื่อถือ จริยศาสตร์ การศึกษากฎหมาย ภาษาสุนทรียศาสตร์ (AESTHETICS) ระบอบของสังคมการปกครอง อาชีพ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้รวมกันเป็นวัฒนธรรมของชนชาตินั้นๆ คนแต่ละชาติหรือแต่ละท้องถิ่น ต่างสร้างวัฒนธรรมให้เข้ากันเหมาะเจาะกับความเป็นอยู่ของตน วัฒนธรรมของแต่ละประเทศหรือชุมชนไม่เหมือนกัน มีความเข้มแข็งต่างระดับกัน วัฒนธรรมของพ่อค้าแตกต่างกับวัฒนธรรมของกรรมกร วัฒนธรรมของทหารต่างกับวัฒนธรรมของพลเรือนและในหมู่ทหารด้วยกัน วัฒนธรรมของทหารเรือต่างกับของทหารบก และทหารอากาศ

อาจแบ่งประเภทของวัฒนธรรมได้เป็นสองประเภท คือ

วัฒนธรรมทางจิตใจ เป็นวิถีทางดำเนินชีวิตเกี่ยวกับจิตใจของชุมชน เช่น จรรยา ศิลปะ ศาสนา วรรณคดี กฎหมาย ประเพณี ความเชื่อถือ ฯลฯ

วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ สิ่งที่ใช้ในการดำเนินชีวิตเช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ยานพาหนะ สิ่งก่อสร้าง เครื่องแต่งกาย ฯลฯ

วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด วัฒนธรรมทางจิตใจแสดงออกถึงวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น พระพุทธรูปเป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ แต่เป็นศิลปวัตถุซึ่งเป็นผลผลิตของความเป็นศิลปะของสังคม สถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น โบสถ์ วิหาร วัด พระราชวัง เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุที่เกิดจากศิลปะของชุมชนซึ่งเป็นวัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทางจิตใจเป็นผลให้เกิดวัฒนธรรมทางวัตถุ

วัฒนธรรมทางวัตถุโดยตนเองแท้ๆ เปลี่ยนแปลงได้รวดเร็ว ถ้าสังคมนั้นขาดกลุ่มบุคคลซึ่งเป็นนักศิลปะที่แท้จริง การขาดนักศิลปะที่แท้จริง ทำให้เกิดการลอกเลียนแบบงานศิลป์ของสังคมอื่น ขาดการริเริ่มสร้างสรรค์ ชุมชนใดที่ขาดนักศิลปะที่ริเริ่มสร้างสรรค์ จะถูกเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทางวัตถุโดยรวดเร็ว วัฒนธรรมทางสถาปัตยกรรมการสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย วัฒนธรรมของไทยแต่เดิมเป็นไปในรูปลักษณะเช่นเดียวกับโบสถ์ที่เรียกว่า **"ทรงไทย"** วัฒนธรรมตะวันตกได้แผ่ขยายเข้ามา สถาปัตยกรรมแบบไทยสูญหายไปทีละน้อยคงเหลือแต่โบสถ์และวัดที่ยังคงรูปวัฒนธรรมไทยเอาไว้ บ้านเรือนได้กลายเป็นแบบวัฒนธรรมตะวันตกเกือบทั้งสิ้น สถานที่ราชการบางแห่งที่ยังเป็นห่วงวัฒนธรรมไทย **พยายามนำศิลปะแบบตะวันตกผสมกับแบบไทย**

วัฒนธรรมการแต่งกายชนชาติไทยสูญบุคลิกลักษณะเดิมไปมาก ถ้าเปรียบเทียบการแต่งกายชนชาติไทยปัจจุบันกับชนชาติไทยสมัยอดีตกาล การแต่งกายของชายไทยเปลี่ยนจากของเดิมมาเป็นลักษณะคล้ายชนชาติจีน สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย การแต่งกายของชายไทยในสมัยนั้นยอมรับวัฒนธรรมจีนเข้าไว้ นุ่งการเกงแพร สวมเสื้อนอกคอปิดมี

ลักษณะเครื่องแต่งกายของชาวจีน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้สั่งเปลี่ยนเครื่องแต่งกายของชาวไทยจากแบบจีนมาเป็นแบบสากลสวมชุดเสื้อนอก คอแบะผูกเน็คไทและสวมหมวก เปลี่ยนจากวัฒนธรรมจีนเป็นวัฒนธรรมยุโรป ไม่มีใครทราบสาเหตุที่แท้จริงในการเปลี่ยน จอมพล ป. อาจเปลี่ยนเพราะเกรงว่าวัฒนธรรมอันเข้มแข็งของจีน อาจครอบงำวัฒนธรรมไทยก็ได้ ในปัจจุบันนิยมสวมกางเกงขายาวสวมเสื้อเชิ้ตหรือฮาวาย และในยุคที่การนิยมนุ่งกางเกงยีนส์กำลังแพร่หลาย หนุ่มไทยนิยมนุ่งกางเกงยีนส์ตามแบบอเมริกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า การแต่งกายของชาวไทยปัจจุบันสูญสิ้นบุคลิกลักษณะของไทยหมดแล้ว แต่ยังไม่สิ้นหวังเสียทีเดียว เพราะ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ กำลังรณรงค์เพื่อให้ชุดไทยราชนิยม **"เข้าแทนที่ชุดสากล"** สำหรับผู้หญิงไทยเปลี่ยนจากการนุ่งโจงกระเบน หรือผ้าถุงมาเป็นกระโปรงเกือบหมด คงเหลือแต่สตรีชนบทที่ยากจนคงสวมผ้าถุง และในยุคที่ผ้ายีนส์กำลังระบาด สตรีไทยทั้งในกรุงและชนบทนิยมนุ่งกางเกงยีนส์ ทำให้หญิงไทยสูญเสียลักษณะสำคัญของความเป็นไทยหมด อย่างไรก็ตามผู้หญิงไทยยังดำรงวัฒนธรรมไว้ได้บ้าง ในงานพิธีสำคัญหญิงไทยยังคงนิยมแต่งกายแบบไทยอยู่บ้าง เช่น ในงานสังคมชั้นสูง หรือในงานประเพณีทางภาคเหนือและภาคอีสาน

วัฒนธรรมทางจิตใจที่ไม่ดีอย่างหนึ่งในต่างประเทศ ได้แก่ ระบบทาส ในสหรัฐฯ ได้มีการกวาดต้อนชนชาวผิวดำจากแอฟริกาเข้ามาขายเพื่อรับใช้คนผิวขาวในสหรัฐฯ ชาวผิวขาวถือตนเองว่าเป็นชาติที่เจริญกว่าชนชาติอื่น ชนผิวดำจะได้รับการปฏิบัติเยี่ยงทาส คนผิวดำเองก็ยอมรับการเป็นทาสของตนมานานเป็นศตวรรษ ปฏิบัติสืบทอดกันมาหลายชั่วคนจนไม่รู้สึกว่า เป็นความผิดของชนผิวขาว คนผิวดำถูกใช้ทำงานเยี่ยงสัตว์ มีอาหารเพียงประทังชีวิตเพียงให้เกิดพลังในการทำงาน คนผิวดำถูกลักพาจากแอฟริกามาอยู่ทางภาคใต้ของสหรัฐอเมริกา เพื่อเป็นแรงงานในการทำกสิกรรม โชคดีของชนผิวดำ ต่อมาชนผิวขาวทางภาคเหนือของสหรัฐอเมริกา คำนึงถึงมนุษยธรรมที่เท่าเทียมกันโดยไม่คำนึงถึงผิว ประธานาธิบดีลินคอล์นของสหรัฐอเมริกา ผู้มองการณ์ไกลและมีมนุษยธรรม ได้ประกาศเลิกระบบทาสการล้มเลิกวัฒนธรรม ระบบทาส ซึ่งใช้กันมานานเป็นศตวรรษ ไม่ใช่กิจที่กระทำได้ง่าย ในที่สุด**เกิดสงครามกลางเมือง**ขึ้น บังเอิญฝ่ายเหนือชนะ ระบบทาสที่ยิ่งใหญ่ของโลกจึงถูกล้มเลิกไปโดยเด็ดขาด ในประเทศไทยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงประกาศยกเลิกกระบบทาสเช่นเดียวกัน **วัฒนธรรมใดที่ไม่ดี จะเสื่อมไปโดยความไม่ดีภายในของตนเองในที่สุด**

ในประเทศอินเดีย มีวัฒนธรรมทางจิตใจอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับระบบทาส แต่ไม่เหมือน ได้แก่ระบบวรรณะ ในอินเดียศาสนาฮินดูได้แบ่งคนออกเป็น 4 วรรณะ คือ **กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร** การสืบสกุลของพวกต่างวรรณะกัน เช่น บิดาเป็นศูทร มารดาเป็นพราหมณ์ บุตรที่เกิดจะถูกเรียกว่า จัณฑาล ซึ่งถือว่าเป็นพวกที่ต่ำช้าที่สุด พวกวรรณะต่ำ จะไม่มีโอกาสเสื่อมวรรณะให้สูงขึ้นไปได้เป็นอันขาด วัฒนธรรมเช่นนี้เกิดขึ้นมาแล้วเป็นพันปี และชาวอินเดียก็ยัง

คงยอมรับวัฒนธรรมนี้ ยังคงอยู่ในประเทศอินเดียในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงกระทำได้ยาก เกี่ยว-ข้องกับศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลมากของประเทศอินเดีย

วัฒนธรรมนั้น ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลง ปรุบปรุง รับเอาสิ่งที่ดีเข้าไว้และเอาสิ่งไม่ดีออกไป วัฒนธรรมที่ดำรงรักษาไว้จะหมดคุณค่า การยอมรับและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมต้องกระทำโดยเหมาะสม ความเหมาะสมนั้นบางครั้งต้องอาศัยความเด็ดขาด แต่ถ้ามีกลุ่มและคณะบุคคลรับผิดชอบค่อยๆ เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมทีละน้อยจะช่วยให้วัฒนธรรมนั้นเหมาะสมอยู่เสมอ วัฒนธรรมที่ยึดถือกันว่าดีในสมัยหนึ่ง อาจไม่เหมาะสมกับสมัยหนึ่ง เช่น ระบบทาสและระบบวรรณะ **การบำรุงส่งเสริมวัฒนธรรมให้เหมาะสมแก่กาลสมัยเป็นสิ่งจำเป็นที่สุด**

ความสำคัญของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมไทย คือ ความเป็นไทย วัฒธรรมป้องกันชาติมิให้สูญสิ้น ไทยอาหมสูญชาติ เพราะว่าชุมชนหรือสังคมไทยอาหมมีวัฒนธรรมต่ำยอมรับวัฒนธรรมของชาวพื้นเมืองเข้ามาเป็นของตนพวกมองโกลแผ่ขยายอำนาจจตีได้เมืองขึ้นต่างๆ มากขึ้น แต่มองโกลต้องถูกกลืนเป็นคนพื้นเมืองตามหัวเมืองที่ตีได้ **วัฒนธรรมที่แข็งแกร่ง จึงเป็นเครื่องป้องกันการสูญเสียชาติอย่างดี**

ชาวอิสราเอลหรือชาวยิว เป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมแข็งที่สุดในโลกเป็นชาติที่เก่าแก่ ไม่มีประเทศเป็นของตนเองด้วยเร่ร่อนพเนจรอยู่ภารใต้การปกครองของต่างชาติมากกว่าสามพันปี พลัดพรากกระจัด-กระจายอยู่ทั่วไป ทั้งภาคตะวันออกกลางแอฟริกาตอนเหนือ ตามประเทศต่างๆ ในยุโรป เอเชียตลอดจนในสหรัฐฯ **ชาวยิวมีวัฒนธรรมทางจิตใจที่ดีอยู่อย่างหนึ่ง คือ มีความรักชาติและเผ่าพันธุ์ยิวอย่างรุนแรง** เป็นคนฉลาดมีมานะอดทน ถึงแม้จะเป็นคนส่วนน้อยที่กระจัดกระจายไปอยู่ตามที่ต่างๆ แต่ก็ไม่สูญสิ้นชาติ **เพราะมีวัฒนธรรมแข็ง** ชาวยิวสามารถรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีประจำชาติและศาสนาของตนและศาสนาของตนได้อย่าง**เคร่งครัด ฉลาด ขยัน** มีความ**อดทน**ในการประกอบอาชีพ จนทำให้ฐานะดีกว่าประชาชนเจ้าของประเทศและ**ในที่สุดเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ก่อตั้งเป็นประเทศอิสราเอลขึ้น ในดินแดนปาเลสไตน์ได้**

ชาวญี่ปุ่น เป็นชาติหนึ่งที่มีวัฒนธรรมแข็งไม่แพ้ชนชาติยิว โดยเฉพาะในด้าน**ชาตินิยม** ชายญี่ปุ่นแม้ร่ำรวย ก็ชอบใช้ของซึ่งทำในประเทศตน ชาวญี่ปุ่นนั่งเรือ บินญี่ปุ่นท่องเที่ยวรอบโลก พักโรงแรมญี่ปุ่น ใช้ล่ามชาวญี่ปุ่น รับประทานอาหารญี่ปุ่น ฯลฯ ชาวญี่ปุ่นอาจรับเอาความคิดเห็นและความเจริญของชาวยุโรปได้ แต่จิตใจของชาวญี่ปุ่นยังเป็นญี่ปุ่นอยู่ สตรีชาวญี่ปุ่นแม้แต่งงานกับต่างชาติจะอบรมลูกแบบญี่ปุ่น ญี่ปุ่นเป็นชาติที่เจริญเพราะมีวัฒนธรรมที่ดีและแข็ง

สำหรับชาวไทย ลีกวนยูกล่าวว่า วัฒนธรรมไทยอ่อน วัฒนธรรมจีนและญวนแข็ง แต่ลีกวนยูไม่ได้พูดถึงวัฒนธรรมของประเทศสิงคโปร์ของตนเอง ว่าเป็นเช่นไร สิงคโปร์นั้นเรียกว่ามีวัฒนธรรมแบบ ***"ยำสลัด"*** มีหลายเชื้อชาติ จีนมากที่สุด มาเลเซียรองลงไป นอกจากนั้นมีอินเดียและชาติอื่นๆ เวลากระจายข่าวทางวิทยุโทรทัศน์ ต้องใช้ภาษาถึง 4 ภาษา คือ อังกฤษ จีน มาเลเซีย และฮินดู **สิงคโปร์รวมกันอยู่ได้ เพราะผู้นำนายกรัฐมนตรีเข้มแข็ง ใช้ลักษณะการปกครองเหมาะกับสิ่งแวดล้อม** สำหรับคนไทยนั้น คุณธรรมที่เป็นหัวใจของชนชาติไทยนั้น อาจกล่าวได้ว่า คือ **"ความเป็นไทยแก่ตนเอง"** คำว่าไทย ซึ่งเป็นคำรวมของเผ่าไทย ต่างใช้เรียกชื่อตนเองอยู่ทั่วไปในดินแดนเอเชีย แม้จะมีความหมายเดิมเป็นประการใดก็ตาม แต่บัดนี้มีความหมายว่า **"เสรี"** คือ ทำและคิดโดยอิสระ ไม่ขึ้นกับใคร คุณธรรม **"เสรี"** อันนี้ทำให้ชาติไทยดำรงไว้ได้

สิ่งใดก็ตามที่เกาะกันแน่น คือ ปฏิบัติตามกันไปโดยขาดความเสรี ก็จะกลายเป็นการนำไปสู่ความผิดพลาดได้ ดังเช่นลัทธิเผด็จการทางการเมือง แต่ถ้ากลุ่มใดมีความเสรีมากเกินไป ก็ไม่อาจคุมกันได้เป็นกลุ่มก้อน แตกแยกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ชนชาติไทยโบราณซึ่งมีวัฒนธรรมแห่งความเสรี จึงแยกกันอยู่เป็นพวกๆ ไม่รวมกันเป็นกลุ่มใหญ่เพราะถือความเสรีเป็นไทยแก่ตนมากเกินไป กำลังอำนาจในการรวมกันต่อสู้กับภัยคุกคามจึงน้อยกว่าชนชาติอื่น ประวัติศาสตร์ของไทยนั้นแสดงให้เห็นว่า

"ไทยมักทอนกำลังความเข้มแข็งของตนอยู่เสมอ ด้วยการแก่งแย่งอำนาจกัน จนต้องแยกออกเป็นอาณาจักรเล็กๆ แทนที่จะรวมกำลังกันเป็นปึกแผ่น"

เหล่านี้เป็นลักษณะของชนชาติไทยแต่โบราณหรือวัฒนธรรมของชนชาติไทยสมัยที่ถอยร่นลงมาจากประเทศจีน นอกจากนั้นไทยมักรบกันเองอีก เช่น รบกับลาว รบกับเชียงใหม่ กว่าจะตั้งเป็นประเทศได้ในปัจจุบัน ก็ผ่านอุปสรรค และภัยนานาประการจากชนเชื้อชาติอื่นและชาติเดียวกัน การเป็นผู้มีวัฒนธรรมอ่อนทำให้ไทยอาหมกลายเป็นอินเดีย และวัฒนธรรมแห่งความเสรีของไทย ทำให้ไทยใหญ่ไปตั้งอยู่ในรัฐฉานของพม่า และลาวซึ่งเป็นชาชาติไทยแยกไปตั้งพื้นฐานอยู่ในประเทศลาวในปัจจุบัน อาณาจักรไทยน่านเจ้าที่เคยรุ่งเรืองก็แตกแยก และถึงแก่กาลอวสาน ในที่สุดก็กลายเป็นไทยน้อย ไทยใหญ่ ไทยลานนา ไทยดำ ฯลฯ

วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อมนุษย์อย่างยิ่ง มนุษย์เมื่อรวมกันอยู่จะมีความผาสุกราบรื่นมั่นคงและมีความเจริญได้ก็ต้องมีวัฒนธรรมของชาติดนสืบต่อเป็นประเพณี และมรดกตกทอดกันมาไม่ขาดตอน ถึงแม้ว่าโดยธรรมชาติที่มนุษย์ย่อมรักตน แสวงประโยชน์เพื่อตน แต่เมื่อมาอยู่รวมกับผู้อื่นก็ต้องเกี่ยวโยงผูกพันกับผู้อื่น ต้องยอมเสียสละบางสิ่งบางอย่างซึ่งเป็นส่วนตัวให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม คนเราจะอยู่เพื่อกินอย่างเดียวไม่ได้ อยากจะอยู่เพื่อกินก็ต้องทำงาน ทำงานก็เพื่อตนและเพื่อประโยชน์ส่วนรวมด้วย มนุษย์จึงต้องสร้างวัฒนธรรมส่วนรวมขึ้น ในด้านประเทศชาติวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อความอยู่รอด

ของชาติหรือความมั่นคงของชาติ ชาติใดไร้วัฒนธรรมหรือวัฒนธรรมต่ำ จะสูญสิ้นชาติ ในที่สุดวัฒนธรรมช่วยให้ชาติได้มีความมั่งคั่งและพัฒนาการ ถ้าได้มีการเสริมสร้างวัฒนธรรมในทางถูกต้อง เช่น สร้างนิสัยชาตินิยมการใช้ของภายในประเทศ จะช่วยส่งเสริมอุตสาหกรรมภายในประเทศ การเสริมสร้างศาสนาจะช่วยให้ประชาชนอยู่ในศีลในธรรมปราศจากโจรผู้ร้ายมีวัฒนธรรมในการดำรงอยู่โดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน บ้านเมืองก็เป็นปกติสุข ศิลปกรรมต่างๆ ทางวัตถุ ก็จะแสดงออกในทางดี เพลงพื้นเมืองของชุมชน สร้างนิสัยใจคอของคนและเปรียบเทียบกระจกเงาฉายความรู้สึกนึกคิด ความชอบเนื้อพึงใจความมุ่งมาดปรารถนา อันแน่นแฟ้นเป็นนิสัยของชาติ เพลงร้องเล่น เพลงเกี้ยวกัน เพลงกล่อมลูกเพลงร้องในเทศกาลนักขัตฤกษ์ต่างๆ แสดงอุปนิสัยของคนพื้นเมืองได้อย่างดี เราอาจใช้เพลงสร้างอุปนิสัยเหมือนที่อุปนิสัยสร้างเพลงพื้นเมืองขึ้นมา เพลงปลุกใจต่างๆ มีบทบาทในการปลุกความรักชาติได้ดี จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เคยใช้บทเพลงปลุกใจของหลวงวิจิตรวาทการ ปลุกใจคนไทย เพื่อเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศสอย่างได้ผลมาแล้ว ใน**ปัจจุบันเราอาจใช้ภาพยนตร์ และโทรทัศน์สร้างเสริมวัฒนธรรมที่ดีได้ แทนการปล่อยให้ภาพยนตร์และโทรทัศน์ของฝรั่งสร้างวัฒนธรรมของฝรั่งขึ้นแทนวัฒนธรรมไทย** การปล่อยให้ภาพยนตร์ดนตรีประเภทดิสโก้ปรากฏในจอโทรทัศน์ทุกๆ วันจะเปลี่ยนวัฒนธรรมทางจิตใจของเยาวชนไทยให้เป็นอเมริกัน การฉายภาพยนตร์เกี่ยวกับสังคมในครอบครัวของอเมริกัน จะเปลี่ยนสังคมครอบครัวไทยจากการเคารพนับถือพ่อแม่แบบไทย เป็นอวดดีกับพ่อแม่แบบอเมริกัน

การป้องกันตัวด้วยวัฒนธรรม

ประพัฒน์ ตรีณรงค์*

การป้องกันตัวเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์และสัตว์ สัตว์ไม่ว่าเล็กใหญ่ ย่อมต้องมีการป้องกันตัวทั้งสิ้น สัตว์ใหญ่มีร่างกายลำตัวแข็งแรงและเขี้ยวเล็บเป็นเครื่องป้องกันตัว สัตว์เล็กมีพิษที่สามารถทำลายหรือทำร้ายศัตรูให้ได้รับความเจ็บปวด เพื่อจะได้ถอยหนีไปได้ หรือสัตว์บางชนิดที่ไม่มีพิษ ธรรมชาติก็ช่วยสร้างสิ่งที่สามารถช่วยให้ป้องกันตัวได้ เช่น ปลาหมึกสามารถเปลี่ยนสีน้ำให้ขุ่นดำ เพื่อป้องกันไม่ให้ศัตรูเห็นตัว เป็นต้น

ส่วนมนุษย์นั้น การป้องกันตัวเป็นสัญชาตญาณที่มีมาแล้วตั้งแต่กำเนิด เช่น เด็กเล็กๆ หลบหน้าเอามือปัดแมลง ตลอดอาเจียนเมื่อรู้สึกมีสิ่งที่แปลกหรือมีพิษเกิดขึ้นในกระเพาะอาหาร เป็นต้น เหล่านี้กล่าวกันว่า เป็นเรื่องของการป้องกันตัวโดยตลอด จริงอยู่ มนุษย์มีร่างกายไม่ใหญ่โตเหมือนสัตว์บางชนิด และไม่มีเขี้ยวเล็บ เช่น สัตว์ที่ดุร้าย แต่ก็อาศัยปัญญาของตนสร้างสิ่งที่สามารถป้องกันตัวขึ้นมาได้ตั้งแต่สมัยหินมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน การสร้างเครื่องมือต่างๆ ขึ้นป้องกันตัวของมนุษย์มาโดยลำดับนั้น ถือว่าเป็นวิวัฒนาการอันสืบเนื่องมาจากมนุษย์คิดสร้างเอาแบบอย่างมาจากเขี้ยวเล็บอันเป็นอาวุธของสัตว์ดุร้ายนั่นเอง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า มนุษย์จะใช้ปัญญาสร้างอาวุธขึ้นมาป้องกันตัวเท่านั้น เพราะในบางครั้ง มนุษย์ก็ใช้ปัญญานั่นเองเป็นอาวุธป้องกันตัวได้ คำอธิบายคำว่า 'อาวุธ' ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ก็กล่าวไว้เป็นสองนัยว่า 'อาวุธ น. เครื่องประหาร ใช้ในการทำร้าย ป้องกันหรือต่อสู้ : โดยปริยายหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงเช่นนั้น เช่น ใช้ปัญญาเป็นอาวุธ'

มนุษย์เราไม่ได้อยู่ตัวคนเดียวในโลกได้ตลอดไปมีการรวมตัวเข้าเป็นหมวดหมู่ เป็นสังคมน้อยใหญ่ที่สุดรวมกันเป็นประเทศชาติ การป้องกันตนเองเป็นส่วนตัวได้กลายสภาพเป็นการป้องกันเพื่อส่วนรวมมากขึ้น โดยใช้ทั้งอาวุธโดยตรงคือเครื่องประหาร และอาวุธคือปัญญาดังกล่าวแล้ว

วัฒนธรรม ก็ถือกันว่า เป็นอาวุธอย่างหนึ่ง แต่เป็นอาวุธในทางใช้ปัญญาของมนุษย์เพื่อป้องกันตัวเอง และส่วนรวมที่ยิ่งใหญ่เช่นประเทศชาติได้ ความพ่ายแพ้ที่เกิดการกำลังอาวุธ อาจกลายเป็นชัยชนะได้ด้วยกำลัง อาวุธคือวัฒนธรรม ดังจะเห็นได้จากพระนิพนธ์เรื่อง 'ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น' ของพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ที่ทรงไว้ตอนหนึ่งว่า

---

* ประพัฒน์ ตรีณรงค์, 'การป้องกันตัวด้วยวัฒนธรรม,' **วัฒนธรรมไทย** 25,3 (มีนาคม, 2529), 27-30.

"ถ้าพิจารณาภูมิศาสตร์ของอาเซีย ก็จะเห็นว่าทางเหนือและทางตะวันตก มีชายทะเลกว้างใหญ่ไพศาล ส่วนทางใต้จากนี้ลงไป มีทิวเขาสูง ชื่อหิมาลัย เป็นประหนึ่งหลังคาของโลก และใต้ลงไปอีกที ก็มีที่กลุ่มและลำน้ำไหลไปลงทะเลนี่คืออินเดีย ซึ่งเป็นทวีปกว้างใหญ่ไพศาลในตัวเอง มีภูเขาทะเลทรายและมหาสมุทรเป็นเครื่องกีดกั้น

ที่ลุ่มดั่งที่กล่าวมานั้น เป็นท่ามกลางแห่งความเจริญทางวัฒนธรรม ส่วนภูมิภาคทางเหนือเป็นที่กันดารแต่ขาดแคลนน้ำ จึงไม่เหมาะสมสำหรับเป็นที่เจริญวัฒนธรรม ที่ลุ่มทางใต้เป็นที่ร่ำรวยและผลิตผลได้ดี ฉะนั้นภูมิภาคทางใต้เหล่านี้ จึงได้มีส่วนบำรุงอารยธรรมของอาเซียไว้อย่างใหญ่ยิ่ง

ส่วนภูมิภาคทางเหนือซึ่งอยู่ในที่กันดารนั้นมีชีวิตการอพยพไปมาจึงเป็นชาตินักรบ ต้องสู้รบเพื่อหาทางดำรงชีพ และบ่อยครั้งได้บุกรุกลงไปทางใต้อันเป็นแดนที่ผลิตผลได้ดี และเมื่อบุกรุกลงไปแล้ว ก็ไปตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นั้น แล้วก็ถูกดูดกลืนเข้าไปในชีวิตอย่างสบายของภูมิภาคทางใต้ และในที่สุด จิตใจนักรบก็ได้หายสูญไป

วัฒนธรรมจึงเป็นอาวุธของชนชาติทางใต้ การรบเป็นอาวุธของชนชาติทางเหนือ ส่วนชนชาติทางใต้นั้น แม้พ่ายแพ้ในการรบ แต่ก็ชนะด้วยวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมทางใต้ดูดกลืนผู้ที่รบชนะ ชนชาติทางใต้ถือวัฒนธรรมทางจิตใจหรือศีลธรรมเป็นสำคัญ"

ข้อความในพระนิพนธ์ที่อ้าง เป็นเรื่องที่เสด็จในกรมทรงชี้ให้เห็นอย่างกว้างๆ ว่า นักรบที่ใช้อาวุธเป็นเครื่องมือประหัตประหารศัตรูจนได้ชัยชนะนั้น อาจจะต้องกลายเป็นผู้แพ้ได้เพราะวัฒนธรรมของผู้พ่ายแพ้ดูดกลืนผู้ชนะให้ต้องตกอยู่ในฐานะตรงกันข้าม

และอีกท่านหนึ่งคือ ศาสตราจารย์นายแพทย์ หลวงวิเชียรแพทยาคม (เถียร วิเชียรแพทยาคม) ผู้เคยดำรงตำแหน่งปลัดกระทรวงวัฒนธรรม ได้กล่าวไว้อย่างน่าคิดว่า ในการแสวงหาสันติภาพระหว่างประเทศนั้น วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญ หรือถ้าเกิดสงครามเกิดการสู้รบกัน ผู้ที่มีวัฒนธรรมมักจะได้รับชนะ ดังข้อความตอนหนึ่งในบทความเรื่อง "การป้องกันตัว" ของท่านในหนังสืออนุสรณ์นักศึกษารุ่นที่ 1 วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ฉบับลงวันที่ 8 มิถุนายน 2499 ว่า

"วัฒนธรรม นี่ก็เรื่องสำคัญเกี่ยวกับสันติหรือป้องกันตัว ซึ่งแต่ละชาติย่อมวัดกันในทางวัฒนธรรม วัฒนธรรมเปรียบเหมือนสะพานที่จะโยงสัมพันธไมตรีระหว่างชาติ การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมถือเสมือนว่าได้ให้สัจจะความจริงให้กันแต่ละชาติ ถ้าจะเปรียบกับเรื่องสามัญชนแล้ว ถ้าเราไม่เปิดเผยความจริงใจให้แก่ผู้อื่นแล้ว ผู้อื่นเขาจะให้ความจริงต่อเราอย่างไร ฉะนั้นวัฒนธรรมซึ่งเป็นเรื่องแลกเปลี่ยนกันนี้ จะช่วยความเข้าใจซึ่งกันและกัน และนำไปเป็นเครื่องช่วยการเหนี่ยวรั้งจิตใจของทั้งสองฝ่าย มีคำกล่าวว่าการหัดยิงปืนนั้นทำได้ แต่ปัญหาอันยิ่งใหญ่อยู่ที่ว่า เมื่อไรจึงจะยิง นี่ซี ต้องขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมแป็นเรื่องสำคัญ **พลเมืองที่มีวัฒนธรรมสูง เท่าที่ชาวโลกได้สังเกตให้ความเห็นแล้วว่า เป็นผู้ที่**

ป้องกันตัวได้เสมอๆ ทำสงครามก็มักชนะ ปัจจุบันยอมรับว่า การทำสงครามอย่างมีระเบียบนั้น เป็นเรื่องของวัฒนธรรม'

เรื่องของการใช้วัฒนธรรมเป็นอาวุธเพื่อป้องกันตัว เป็นเรื่องเป็นไปได้ ดังหลักฐานที่ได้อ้างมาแล้วนั้น บางท่านอาจสงสัยว่า แต่แล้วด้วยเหตุใด ประเทศที่ได้ชื่อว่าเจริญแล้ว มีวัฒนธรรมสูงจนกระทั่งวัฒนธรรมของตนได้แพร่ขยายไปยังนานาประเทศได้นั้น แต่ตามประวัติศาสตร์กลับปรากฏว่า ประเทศดังกล่าวนั้นจึงประสบกับความพ่ายแพ้เล่า

การตอบปัญหาดังกล่าวนี้ ต้องขอนำเอาพระนิพนธ์ของเสด็จในกรมในเรื่อง 'ประวัติศาสตร์ญี่ปุ่น' มาเป็นหลักการพิจารณาอีกครั้ง คือพระองค์ท่านได้ทรงไว้อย่างละเอียดว่า

'เมื่อ 5000 ปีมาแล้ว ในลุ่มแม่น้ำสินธุในอินเดียได้มีอาคารใหญ่โตถึง 7 ชั้น ทั้งนี้ แสดงให้เห็นความเจริญของชาวอินเดียในสมัยนั้น และอินเดียก็ได้มีส่วนบำรุงความเจริญในอารยธรรมกรีกและโรมันด้วยเหมือนกัน กับทั้งได้ให้พระพุทธศาสนาแก่โลกเหตุไฉนจึงรักษาความเจริญนั้นไว้ไม่ได้

เหตุหนึ่งก็คือ **อินเดียมีระเบียบการสังคมที่ตายตัวและไม่เปลี่ยนแปลง** ในที่ลุ่มแห่งอินเดียปลูกอาหารได้พอกิน มีฤดูกาลกำหนดแน่นอน ไม่ต้องท่องเที่ยวไปหาอาหาร และความต้องการของชาวอินเดียก็มีอยู่น้อย ฉะนั้นการค้าจึงมิได้เจริญ และดินแดนก็เต็มไปด้วยหมู่บ้านเล็กๆ กระจัดกระจายกันอยู่ ไม่มีชีวิตทางทะเล ถึงแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงในระเบียบการปกครอง ระเบียบการสังคมก็มิได้เปลี่ยนแปลง ในครัวเรือนหนึ่งๆ ก็มีการทอผ้าและงานฝีมืออื่นๆ ประกอบการทำนา ถือว่าเป็นการพอเพียงแก่การดำรงชีพ

เหนือราษฎรเหล่านี้มีเจ้าของที่ดินและนักพรตกำหนดชั้นวรรณะตายตัว การค้าก็ไม่ปล่อยให้เจริญเกินขีดที่จะเป็นภัยแก่การควบคุมทางการเมือง ดังกล่าว ฉะนั้นเมื่อฝ่ายจักรวรรดินิยมของอังกฤษบุกรุกเข้ามา อินเดียซึ่งได้เคยมีมหาราชถึงขนาดพระเจ้าอโศกก็ต้องพ่ายแพ้ไป

ประเทศจีนก็เช่นเดียวกัน จีนต่างกันหน่อยก็ที่มีเมืองมากกว่า แต่เมืองเหล่านี้มิได้เป็นแหล่งจำเริญการพาณิชย์และอุตสาหกรรม แต่เป็นแหล่งอำนาจของผู้ปกครอง มีเจ้าของที่ดินแบบฟิวดัลกับข้าราชการและผู้ขูดเลือดในการหาดอกเบี้ย ชีวิตเศรษฐกิจอยู่ที่การกสิกรรม มิได้ส่งเสริมการค้าและอุตสาหกรรมให้เจริญโดยเสรี

ผู้มีอำนาจสูงสุดก็คือพระมหากษัตริย์หรือพระจักรพรรดิ์ ซึ่งต้องอาศัยผู้มีอำนาจรองลงไปดั่งที่กล่าวมา และผู้มีอำนาจเหล่านั้นไม่มีความสัมพันธ์ติดต่อกับชีวิตราษฎรเลย ราษฎรจึงไม่สนใจในการเปลี่ยนแปลงในทางการเมือง เพราะถือว่าเป็นเหมือนการเป็นไปในอีกโลกหนึ่งไม่ใช่ในโลกของตัว

นอกจากนี้ สังคมของจีนได้อาศัยหลักของขงจื๊อ ซึ่งถือหลักว่า จีนเป็นท่ามกลางแห่งสากลโลก และประเทศต่างๆ นอกจากประเทศจีนเป็นประเทศอนารยะ ฉะนั้นเมื่อถือว่าอารยธรรมของตนดีที่สุดแล้ว ก็ไม่สนใจในคุณธรรมแห่งความเจริญของประเทศ

ความเจริญของจีนอยู่ในลักษณะตายตัว จนกระทั่งราชวงศ์มองโกลและแมนจูชิงบัลลังก์จีนได้แล้วก็ต้องคล้อยตามความคิดเห็นในทางการเมืองและทางสังคมของจีน ด้วยเหตุนี้ จีนก็ต้องยอมจำนนต่อการหักโหมโจมตีของจักรวรรดิฝ่ายตะวันตก สงครามฝิ่นและสนธิสัญญาณกิงใน ค.ศ. 1842 เป็นที่หมายให้เห็นว่าจีนไม่มีอิสระที่จะดำเนินความเจริญเพื่อจีนเอง ทั้งนี้ก็เพราะตามระบบวัฒนธรรมของจีนไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนใช้จิตใจขวนขวายของตน ในทางบำรุงการค้าและศีลธรรมโดยเสรี"

ข้อความตามพระนิพนธ์ที่อ้างนี้ เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า เหตุใดประเทศที่ได้ชื่อว่ามีวัฒนธรรมอย่างสูง และมีอิทธิพลแพร่ขยายออกไปสู่นานาประเทศได้อย่างกว้างใหญ่ไพศาลคืออินเดียและจีน จึงไม่สามารถใช้วัฒนธรรมป้องกันตัวเองไว้ให้ได้ คำตอบที่สั้นและชัดเจนก็คือ วัฒนธรรมของแต่ละประเทศที่อ้างนั้นมีลักษณะตายตัว ไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ไม่มีลักษณะผสมผสานเพื่อให้เกิดประโยชน์ในอันที่จะใช้ป้องกันตัวเองตามยุคตามสมัย และได้ทรงยกเอาประเทศญี่ปุ่นที่สามารถป้องกันตัวได้ว่า "ไม่เหมือนกับญี่ปุ่นที่สามารถป้องกันตัวเองได้ และมีกำลังต้านทานการบุกรุกของลัทธิจักรวรรดินิยมของชาวตะวันตกได้ เพราะญี่ปุ่นนำเอาผลของวัฒนธรรมแห่งชนชาติอาเซียมาสมานเข้ากับวิถีชีวิตของญี่ปุ่นเอง"

เมื่อหวนกลับมาคิดถึงประเทศไทยแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าไทยเราได้ใช้อาวุธคือวัฒนธรรมป้องกันตัวมาโดยตลอดเช่นกัน "เสฐียรโกเศศ" ได้กล่าวไว้ในเรื่อง "เรื่องของคน" ว่า

"...ชาติไทยเป็นชาติขึ้นได้ ก็เพราะมีวัฒนธรรมเป็นเครื่องช่วยให้มีความเจริญงอกงาม**เป็นเครื่องคุ้มกันอันตรายมาจนถึงทุกวันนี้หลายร้อยปี**

มาในปัจจุบัน เพราะด้วยความเจริญรวดเร็วของโลก กระทำให้ชาติต่างๆ ติดต่อกันได้ง่ายดายและรวดเร็ว วัฒนธรรมของชาติต่างๆ ก็ปะปนกันมากขึ้น วัฒนธรรมของไทยก็มีวัฒนธรรมอย่างใหม่เข้ามาแทรกซึมวัฒนธรรมเดิมของไทย วัฒนธรรมอย่างใหม่นี้ ส่วนใหญ่เป็นไปในทางวัตถุธรรมอันเกิดขึ้นด้วยความรู้ทางเทคนิควิทยา เป็นวัฒนธรรมที่มีอำนาจแรง ถ้าไม่รับเอาไว้เป็นวัฒนธรรมของตน ยังจะดื้อถือเก่าของเราไว้ เราก็คงต้านทานไว้ไม่อยู่ และในที่สุด ก็จะถูกกลืนสูญเสียบุคลิกลักษณะและปัจเจกภาพของตนไป เพราะเราจะมีความเจริญก้าวหน้าตามชาติอื่นเขาไม่ทัน ถ้าเรายอมรับวัฒนธรรมใหม่เข้าไว้ หมายความว่าเราถอนรากวัฒนธรรมเดิมของเรา อันเป็นวัฒนธรรมที่คุ้มครองป้องกันเภทภัยให้เรามานานหลายร้อยปี ถ้าไม่รับเอาก็ตามเขาไม่ทัน เป็นอันตรายเหมือนกัน ถ้ารับไว้ก็เท่ากับถอนรากวัฒนธรรมเดิมของเราโดนทั้งขึ้นทั้งล่อง เมื่อเป็นอย่างนี้จะทำอย่างไร มีก็อย่างเดียวคือรักษาวัฒนธรรมเดิมของเราไว้ แต่ในคราวเดียวกันก็ต้องปรับปรุงวัฒนธรรมเดิมของเราให้มีความก้าวหน้า

ทันเทียมสมัย โดยตัดทิ้งสิ่งที่ล้าสมัย ซึ่งเป็นเครื่องถ่วงความเจริญออก ออกเสีย....เมื่อรักษาวัฒนธรรมเดิมของเราไว้ โดยมีการเลือกคัดตัดทิ้งสิ่งที่พ้นสมัยถ่วงความเจริญดังกล่าวแล้ว เรายังต้องรับวัฒนธรรมอย่างใหม่ให้แทรกซึมเข้ามา ด้วยวิธีปรับปรุงให้เข้ากับรากฐานวัฒนธรรมของเราคือ สร้างวัฒนธรรมใหม่บนรากฐานวัฒนธรรมเดิม'

ข้อความดังอ้างมานี้ ชี้ให้เห็นว่า**ไทยเราได้ใช้วัฒนธรรมเป็นอาวุธ 'ที่คุ้มครองป้องกันภัยให้เรามาหลายร้อยปี'** และการที่จะสร้างวัฒนธรรมให้เป็นอาวุธคุ้มครองป้องกันตัวต่อไป ก็จำเป็นต้องรับวัฒนธรรมไทยเข้ามา แล้วปรับปรุงให้ผสมผสานให้ทันสมัยเพื่อป้องกันตัวของเราต่อไป เช่นเดียวกับอาวุธและยุทธวิธีของกองทัพที่ต้องมีการปรับปรุงให้ทันโลกทันสมัยอยู่ตลอดเวลา จึงจะสามารถป้องกันประเทศชาติได้ด้วยความมั่นใจ หากไม่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแล้วก็เป็นสิ้นหวังโดยประการทั้งปวง

ความเรียงว่าด้วยวัฒนธรรมวิกฤต*

พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล**

แต่เรื่องวัฒนธรรมวิกฤตไม่ใช่เรื่องที่เพิ่งเกิดใหม่ในสังคม ภาวะวิกฤตทางวัฒนธรรมเป็นปรากฏการณ์ที่เคยมีมาแล้วอย่างสม่ำเสมอ และเป็นระยะๆ ตลอดเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์สังคมของมนุษย์ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกประหลาดที่จะมีขึ้นใหม่อีก ***การสั่งสมทางเวลาและเนื้อหาในวัฒนธรรมของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตในวัฒนธรรมของตัวเองอยู่เสมอ ภาวะวัฒนธรรมวิกฤตมักเกิดขึ้นจากการท้าทายของปรากฏการณ์หรืออิทธิพลใหม่*** ซึ่งจะชักพาให้สังคมเกิดอาการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และสัจธรรมก็คือว่า สังคมย่อมถูกโน้มนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเริ่มจากโครงสร้างใหญ่ๆ สู่โครงสร้างย่อยๆ หรือในทางกลับกัน นักสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์บางคนจึงชอบเรียกการเปลี่ยนแปลงของมนุษย์เช่นนี้ว่าความก้าวหน้าหรืออารยธรรม สำหรับที่นี้ไม่อยากพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของสังคมว่าเป็นความก้าวหน้าหรืออารยธรรมแต่อย่างเดียว เพราะเห็นว่า นั่นเป็นเพียงการมองแต่เฉพาะสัมฤทธิผลที่ได้มาจากการปะทะประสานของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมแล้วเท่านั้น ภายใต้กระแสของการปะทะประสานนั่นเอง คือภาวะวิกฤตซึ่งมีผลทำลายล้างและกัดกร่อนทั้งสภาพเดิมและสภาพใหม่ ภายใต้กระแสดังกล่าว มนุษย์ดิ้นรนต่อสู้กันเอง เพราะความเหลื่อมล้ำของวัตถุธรรมกับนามธรรม เพราะความขัดแย้งกับความสมยอม เพราะขัดผลประโยชน์กับได้ประโยชน์ เพราะความเห็นแก่ตัวกับความเห็นแก่ส่วนรวม เพราะโมหันธปัญญากับโมกขปัญญา ฯลฯ

สรุปแล้วภาวะที่เกิดวัฒนธรรมวิกฤตคือช่วงเวลาที่วัฒนธรรมกำลังถูกท้าทายให้เปลี่ยนแปลงนับเนื่องกันเป็นเวลานาน มีความขัดแย้ง มีความไม่สม่ำเสมอ และมีสาระยืดยาว ประดุจสายน้ำซึ่งบางครั้ง

---

*วัฒนธรรมแปลว่ารากฐานแห่งความเจริญงอกงาม เป็นคำที่เราดัดแปลงจากภาษาบาลีสันสกฤต เพื่อให้ตรงกับคำว่า culture ในภาษาอังกฤษ มีอายุเกิดเมื่อพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงบัญญัติขึ้นมาใช้ในภาษาไทย นับตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่สองวัฒนธรรมจึงเป็นศัพท์สมัยใหม่ ซึ่งนับจากบัดนั้นจนถึงบัดนี้มีอายุไม่ถึงกึ่งศตวรรษ

** พรเพ็ญ ฮั่นตระกูล, "ความเรียงว่าสายวัฒนธรรมวิกฤต," **ปาจารยสาร** 20,3 (กรกฎาคม-กันยายน, 2536), 128-151.

ก็ไหลเรื่อยๆ เอื่อยๆ บางครั้งไหลหลากรุนแรงสุดแต่จังหวะของการปะทะประสาน แต่ไม่ว่าจะไหลไปในจังหวะ อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของตัวมันให้ผลทั้งทำลายล้างและสร้างสรรค์ไปพร้อมกันเยี่ยงเดียวกับสรรพสิ่งทุกอย่างในโลก

ถ้าเช่นนั้น มนุษย์ในสังคมทั่วไปได้ผ่านประวัติศาสตร์แห่งความเจ็บปวดสูญเสียและประวัติศาสตร์แห่งความยินดีปรีดา สลับกลับไปกลับมาเช่นนี้หนักหนาแล้ว สังคมไทยย่อมไม่พ้นไปจากวิสัยของกฎเกณฑ์แห่งประวัติศาสตร์อันเดียวกัน เพียงแต่ว่าคนในสังคมยังขาดการมองเห็นความจำเป็นที่จะต้องเน้นการเรียนรู้ และการสรุปวิเคราะห์บทเรียนแห่งวัฒนธรรมวิกฤตจากอดีตของตัวเองให้มากและถ่องแท้ เหมือนอย่างบางสังคม ที่ผู้คนมักมีสำนึกอันละเอียดอ่อนเกี่ยวกับอดีต

หากเราต้องการที่จะเข้าใจธรรมชาติของของวัฒนธรมวิกฤตในสังคมไทย คงจะต้องร้องเรียกประวัติศาสตร์ของตนมาฉายดูกันใหม่ ประวัติศาสตร์นี้จะต้องไม่ใช่ประวัติศาสตร์ที่หลงใหลในวัตถุนามธรรมใดๆ แต่เป็นประวัติศาสตร์ที่มีสำนึกในความเป็นจริงและยอมรับความเคลื่อนไหว รวมทั้งบทบาทของผู้สร้างประวัติศาสตร์ทั้งมวลบนพื้นฐานของมนุษยนิยม

คงจะไม่มีใครที่ยกย่องคุณค่าแห่งวิชาการระดับมาตรฐานสูงจะปฏิเสธความจริงอันหนึ่งว่า จนบัดนี้เรายังไม่ค่อยจะรู้เรื่องราวที่ชัดเจนเป็นระบบเพียงพอเกี่ยวกับรากฐานกำเนิดของคนและสังคมไทยในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง ปัจจุบันความตื่นตัวในการศึกษาสั่งสมความรู้ด้านวัฒนธรรมเพิ่งจะเริ่มต้น ทำให้มีงานค้นคว้าออกมาอย่างกว้างขวางพอสมควร แต่น่าเสียดายที่ในหลายกรณีทำเพื่อการค้าและลาภยศสรรเสริญเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ผลจึงไม่ลุ่มลึกและต่อเนื่องถาวร หรือทำเพื่อสร้างนามธรรมความเชื่อผูกมัดความคิดของคนในสังคมด้วยเหตุผลแห่งอำนาจ สาระจึงเต็มไปด้วยความไม่เที่ยงธรรมและการโฆษณาชวนเชื่อ นี่อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการวัฒนธรรมวิกฤตด้วยก็ได้ แต่ไม่ใช่เรื่องที่จะได้รับความสำคัญในที่นี้

ดังที่กล่าวไปแล้ว คำว่า*วัฒนธรรม* เป็นคำใหม่ ความหมายก็ใหม่รวมทั้งโดยภาษาและความหมายล้วนเป็นการรับมาจากภายนอก ความจริงสมัยก่อนที่เราจะรู้จักคำว่าวัฒนธรรม เรารู้จักคำอื่นๆ ที่เคยใช้กันมาแล้วในสังคมไทย และกระทั่งทุกวันนี้คำเหล่านั้นก็ยังอยู่ แม้ว่าความหมายจะอ่อนคลายลงไปก็ตาม คำเหล่านั้นก็คือ จารีต-ขนบ-ธรรมเนียม-ประเพณี ทั้งหมดมีความหมายโดยอรรถว่า การประพฤติตามแบบแผนของบรรพบุรุษเป็นเนืองนิตย์สืบต่อๆ กันมา อย่างไรก็ดี เมื่อพินิจพิเคราะห์ลงไปให้ลึก เราจะเห็นคำว่าจารีต-ธรรมเนียม-ประเพณีซึ่งปรากฏในภาษาเขมรด้วย มีรากดั้งเดิมมาจากภาษาบาลีสันสกฤตเป็นคำเทศอีกเช่นกัน เหลือแต่คำว่า ขนบ หรือระบบ ซึ่งมองดูเผินๆ อาจจะมีคนนึกว่าเป็นคำไทย ขนบเป็นคำภาษาเขมรที่มีคนเขมรเป็นเจ้าของมาก่อน นี่ก็แสดงว่าวัฒนธรรมไทยถูกครอบงำทางภาษาโดยอิทธิพลอินเดียและเขมรอย่างหนาแน่น ความจริงยังมีมอญและอื่นๆ อีก แต่ไม่จำเป็นจะต้องกล่าว ณ ที่นี้

ข้อควรระวังก็คือ จารีต-ขนบ-ธรรมเนียม-ประเพณีไม่ได้มีความหมายตรงกับคำว่าวัฒนธรรมชนิดใช้แทนกันได้ ทั้งสี่คำนั้นมีความหมายคับแคบกว่าคำว่าวัฒนธรรมเพียงคำเดียว ในขณะที่วัฒนธรรมมีสาระที่กว้างใหญ่และเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยการผสมผสานของอิทธิพลทางวัตถุนามธรรมต่างๆ สะสมด้วยกาลเวลานานจนกลายเป็นเนื้อในของปัจจุบัน วัฒนธรรมจึงไม่ได้ต่อต้านการเปลี่ยนแปลง แต่ว่าจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีกลับมีลักษณะเฉพาะและขับเคลื่อนไปในกระแสแห่งเวลาอย่างเชื่องช้า ทำให้ขาดพลวัตด้วยตัวเอง กลายเป็นพลังต่อต้านการเปลี่ยนแปลง แม้กระนั้น ความจริงก็คือว่าในที่สุดแล้วจารีตขนบธรรมเนียม ประเพณีก็ต้องอ่อนข้อต่อการเปลี่ยนแปลงถูกกัดกร่อนเป็นส่วนผสมเนื้อในของวัฒนธรรมด้วยเหตุนี้ ผู้มีความเข้าใจวัฒนธรรมจะไม่ละทิ้ง เพิกเฉย หรือถอดถอนคุณค่าของจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีโดยสิ้นเชิงเป็นอันขาด เพราะหากทำดังนั้น นั่นจะเท่ากับฆ่าวิญญาณของตัวเอง ซึ่งไม่น่าที่จะทำให้ตัวเองทรงกายอยู่ต่อไปได้อย่างมีความรู้สึกนึกคิดในหนทางแห่งปัจจุบันและอนาคต

เราทราบกันดีโดยทั่วไปแล้วว่า วัฒนธรรมไทยคือส่วนผสมของวัฒนธรรมที่มาจากหลายแห่ง แห่งที่สำคัญคืออินเดีย โดยผ่านขบวนการสังเคราะห์ของสังคมมอญเขมรเป็นส่วนใหญ่ ดินแดนที่เป็นศูนย์กลางความเข้มในวัฒนธรรมไทยดังกล่าว เป็นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานับจากตอนใต้ของล้านนาลงมา ซึ่งแต่ดั้งเดิมมีระบบเศรษฐกิจสังคมพื้นฐานเป็นกสิกรรมนาดำ ระบบกสิกรรมนาดำจึงเป็นก้นบึ้งแห่งวัฒนธรรมไทยที่กำหนดแบบแผนความประพฤติหรือระบบศีลธรรม รวมทั้งความคิดความเชื่อต่างๆ ของคนในสังคมเป็นเบื้องแรก

เมื่อมองลึกลงไปในระบบนี้ เราจะเห็นสายสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอีกด้านหนึ่งกับดินแดนทางตอนเหนือซึ่งเป็นส่วนต่อของจีนรวมทั้งจีนตอนใต้ ฉะนั้นในขณะที่เราคนไทยในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาภายใต้อิทธิพลของอุดมการณ์อินเดียมีคำสมัยใหม่ว่า วัฒนธรรม กลุ่มคนเชื้อชาติไทยอื่นหรือที่มีความใกล้ชิดกันในอาณาเขตดังกล่าวภายใต้อุดมการณ์ทางวัฒนธรรมจีน ก็รับเอาคำสมัยใหม่ว่า เหวินฮว้าจากภาษาจีนกลางไปใช้ กลายเสียงต่างๆ ไปเป็น เวินฮว๊า วันฟ้า วันฮุย เป็นต้น อย่างไรก็ดี ในการครอบงำด้วยความงดงามแห่งอารยธรรมภาษา เราค้นพบว่าสังคมกลุ่มคนไทยเดิมหรือกลุ่มที่อยู่ใกล้เคียงกันซึ่งมีภาษาของตนเองมาก่อน ปรากฏคำเก่าแก่เรียก จารีต ขนบ ธรรมเนียมประเพณีแต่ดั้งเดิมไปต่างๆ กัน หลิกล้าย คว๊ามหู่ ต่างชาง ฮีตคลอง (ฮิตคอง) ขะบือ ฯลฯ และกลุ่มคนเชื้อชาติไทยหรือที่อยู่รายรอบคนไทยในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ล้วนมีคำเรียกจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีว่า ฮีตคลอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นคำพื้นเมืองอันเก่าแก่ ดังนี้จึงน่าที่คนไทยเราจะถามตัวเองว่า ฮีตคลองมีหรือไม่ในภาษาไทยกลางของเรา

เมื่อตรวจดูภาษาไทยที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ยังพอเห็นร่องรอยของคำว่าฮีต ในคำว่า รีต แปลว่า แบบแผน หรือเยี่ยงอย่าง แต่คำนี้นักวิชาการภาษาไทยเชื่อว่าเป็นคำย่อมาจากคำว่า จารีต ถ้าเป็นดังนั้น คำว่า ฮีต ซึ่งคือคำว่า รีต ก็เป็นคำต่างภาษาสายอิทธิพลอินเดีย เหลือแต่คำว่า คลอง โดยนามธรรม

มีความหมายเดียวกับคำว่า รีต หรือ ฮีต คำว่าคลอง ดูจะเป็นคำเก่าแก่ของพื้นเมืองโดยแท้ เพราะมีความหมายทางวัตถุธรรมที่ตรงกับรากฐานเศรษฐกิจสังคมดั้งเดิม คือแปลว่าทางน้ำขนาดเล็ก คลองเป็นระบบชลประทาน ในระบบเกษตรกรรมนั่นเอง เราไม่ทราบว่าในสังคมไทยภาคกลางเคยมีการใช้คำผสมว่า รีตคลองหรือไม่ ปัจจุบัน นี้ยังมีการใช้คำว่ารีตอยู่มากในสำนวนว่า นอกรีตนอกรอย ส่วนคำว่า คลอง ปรากฏในคำผสมว่า คลองธรรม

ธรรม เป็นคำภาษาบาลีสันสกฤต และในที่นี้ความแปลว่าความถูกต้องเราน่าจะรับคำว่าธรรมมาจากมอญเขมรพร้อมๆ กับที่เรารู้จักอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-พุทธ คนไทยจึงใช้คำว่า คลองธรรม เป็นเวลานานแล้ว ดังที่เรามักได้ยินคนพูดกันเสมอๆ ในสำนวน ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เพราะฉะนั้น คลองธรรม แปลว่า แบบแผนหรือขนบธรรมเนียมประเพณีอันถูกต้อง หรือในความหมายสามัญที่เข้าใจง่ายๆ ก็คือ ทางที่ถูกต้อง

แม้ว่า คลองธรรม จะไม่ใช่คำพื้นเมืองทั้งหมด แต่ก็มีความเก่าแก่ทิ้งร่องรอยแห่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของคนไทยไว้ ทำให้กินใจเรามากกว่าคำว่า จารีต-ขนบ-ธรรมเนียม-ประเพณี อันล้วนเป็นคำมาจากนอก ยิ่งไปกว่านั้น หากเราหยั่งไปถึงความหมายของ คลอง ที่มีความสำคัญต่อระบบเกษตรกรรมพื้นฐานของเรา และ ธรรม ซึ่งเป็นหลักยึดทางศาสนาอันมีระเบียบทางปัญญาชั้นสูง เราก็จะเห็นว่า ในขณะที่จารีต-ขนบ-ธรรมเนียม-ประเพณีกำหนดความหมายอันสถิตนิ่งและค่อนข้างบังคับความจำนน แต่คลองธรรมกลับเป็นคำที่มีความลึกกว่า เพราะซ่อนความหมายที่มีลักษณะเปิดทางให้พัฒนาการ และยังแสดงถึงอัจฉริยภาพทางภาษาที่สามารถรวมเอาหัวใจแห่งวัตถุธรรมและนามธรรมอันสำคัญของสังคมมารวมกันไว้ด้วยกันอย่างเหมาะเจาะไพเราะยิ่ง นับว่า คลองธรรมเป็นคำที่สอดคล้องกับคำว่า วัฒนธรรม อย่างดีเลิศ

ก็เป็นอันว่าเราเริ่มต้นวัฒนธรรมของเราจากกุญแจคำว่า คลอง รากฐานของคลองก็คือ ความเป็นไทยชั้นแรกที่สุดในวัฒนธรรมที่ควรจะเรียกว่า วัฒนธรรมชาวบ้าน วัฒนธรรมชาวบ้านเป็นพื้นฐานขั้นต้นหรือแกนในของสังคม ด้วยการรวมทรัพยากรรวมกำลัง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในระบบเครือญาติรวม ทั้งในระบบความสัมพันธ์ฉันพี่น้องของคนทั้งผองในหมู่บ้านมีระบบความคิดความเชื่อที่ควบคุมพฤติกรรมของวัฒนธรรมชาวบ้านคือ อำนาจผี

ความคิดความเชื่อในอำนาจผีไม่ได้เพียงแต่ควบคุมระเบียบ พฤติกรรมหรือระบบศีลธรรมในวัฒนธรรมชาวบ้านเท่านั้น แต่ยังเป็นกลไกแห่งจิตใจที่คอยควบคุมดุลแห่งธรรมชาติระหว่างคนกับทรัพยากร ทำให้คนเกิดลักษณะมักน้อยสมถะ ความยำเกรงต่อสิ่งแวดล้อมและการยอมตนต่อสังคมและธรรมชาติด้วยความกลมกลืนปราศจากความขัดแย้งหรือความต้องการที่จะท้าทาย ชีวิตในวัฒนธรรมชาวบ้านแท้จึงดำรงอยู่โดยอาศัยและใกล้ชิดกับธรรมชาติมากที่สุด แต่ใช้ประโยชน์และทำลายธรรมชาติน้อยที่สุด

วัฒนธรรมชาวบ้านแท้ไม่สามารถจะยืนยงเป็นนิรันดร์ตามกฎแห่งอนิจจัง ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสภาวะธรรมชาติแห่งโลก ในขณะที่ธรรมชาติเคลื่อนไหว มนุษย์ก็เคลื่อนไหวเช่นกัน การเคลื่อนไหวของมนุษย์ในธรรมชาติที่เคลื่อนไหว ทำให้เกิดการสร้างความรู้และถ่ายเททางวัฒนธรรม ทั้งทางวัตถุธรรมและนามธรรม จากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งต่อ ๆ กัน มีเหตุปัจจัยต่างๆ ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง วัฒนธรรมชาวบ้านของไทยจำต้องเปลี่ยนแปลงและยอมรับอิทธิพลของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธอันพัฒนาขึ้นโดยหลายชนชาติในดินแดนพม่า เขมร เวียดนาม ลาว และอินโดนีเซีย ทั้งในเวลาก่อนและไล่เลี่ยกันวัฒนธรรมวิกฤตของเราครั้งนี้ อยู่ในช่วงเวลาซึ่งควรจะเป็นระหว่าง 300 ปีแห่งพุทธศตวรรษที่ 17-19 หรืออาจจะนานกว่านั้น ก่อนที่การปะทะประสานของวัฒนธรรมทั้งสองจะเข้าสู่สภาพการรวมตัว

วัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ แท้ที่จริงนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างถึงรากฐานทางนามธรรมความคิดมากกว่าทางวัตถุธรรมแห่งการดำรงชีวิตอยู่ ดังนั้น ในภาวะการปะทะประสานระหว่างวัฒนธรรมชาวบ้านกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ สิ่งที่ถูกทำลายให้อ่อนอำนาจลงอย่างเห็นได้ชัด ก็คือขบวนความเชื่อในอำนาจผี

ภาษาแห่งวัฒนธรรมใหม่ซึ่งรับเข้ามาพร้อมกับพัฒนาการของอุดมการณ์ทางการเมืองแบบรัฐเทวพุทธ ได้ค่อยๆ กลบรัศมีของคำในภาษาดั้งเดิมจำนวนหนึ่งจนหายไป หรือไม่ก็กร่อนความหมายไปจากเดิมอย่างเช่นคำว่า คลอง ดังที่กล่าวไปแล้ว ช่วงเวลาแห่งวัฒนธรรมวิกฤตนี้ที่คนไทยในหมู่บ้านถูกขัดเกลาด้วยขบวนการอบรมบ่มเพาะทางศาสนา ลัทธิพราหมณ์พุทธ หรือที่จริงจะเรียกว่าพุทธศาสนาแบบชาวบ้านก็ได้ เริ่มก่อตัวเป็นรัฐที่มีรากฐานทางศีลธรรมของสังคมซ้อนซับเข้ามา ในขณะที่ขบวนการก่อตัวของรัฐเทวพุทธกำลังเป็นรูปเป็นร่างพร้อมกับตำรงวัฒนธรรมพราหมณ์ พุทธรัฐก็ได้สร้างจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีใหม่ๆ ขึ้นเป็นลำดับ และสามารถสร้างระบบบริหารควบคุมหมู่บ้านไว้ได้ ทำให้วัฒนธรรมชาวบ้านเริ่มถูกพัดพาเข้าสู่ขบวนการกัดกร่อนของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ ซึ่งมีความซับซ้อนละเอียดอ่อนขึ้นในเชิงปรัชญา ภายใต้การนำของรัฐที่กำลังเปลี่ยนรูปจากเมืองไปเป็นบุรี และจากบุรีเข้าสู่สภาวะการสร้างศูนย์อำนาจเป็นมหานครหรือกรุง

ในภาวะแห่งวัฒนธรรมวิกฤตนี่เอง ความเหลื่อมล้ำระหว่างวัฒนธรรมชาวบ้านกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธก็ปรากฏขึ้น ลักษณะในสิ่งสามัญกลายเป็นสิ่งตกแต่งอลังการ ในความเรียบง่ายกลายเป็นการพิธีรีตรอง ในความร่วมมือกลายเป็นการอวดยศถาบรรดาศักดิ์และตัดช่องน้อยเฉพาะตัว ในการรวมทรัพยากรกลายเป็นการแก่งแย่งสะสมและประกาศิตแห่งความเป็นเจ้าของ ท้ายที่สุดในความจำเป็นแห่งการรักษาและขยายอาณาเขตรวมทั้งการค้าของรัฐ ชาวบ้านถูกผูกมัดโดยพันธะแห่งสถานภาพ ไพร่ทาส ฐานะของลูกบ้านกับพ่อเมืองในระบบบ้านเมือง สมัยอดีตก่อน กลายเป็นไพร่ทาสกับเจ้าขุนมูลนาย ความสัมพันธ์ของคนในสังคมเปลี่ยนจากฉันญาติพี่น้องกลายเป็นความสัมพันธ์ของเจ้า-ข้าและบ่าว-นาย

ภายใต้สภาวะของอาการเปลี่ยนแปลงนี้ มีอะไรหรือที่เป็นตัวเชื่อมโยงความเหลื่อมล้ำ หรือการตอบแทนให้กลับต่อสิ่งที่สูญเสียไปในรูปแบบของสังคมเก่า จนทำให้สังคมใหม่ประคองตัวอยู่ได้เป็นเวลานาน

ก่อนที่จะตอบทำถามดังกล่าวเราจะต้องไม่ลืมว่า ในวัฒนธรรมวิกฤตขั้นนี้ รากฐานของสังคมชาวบ้านและภาวะธรรมชาติแวดล้อมยังมิได้ถูกทำลายอย่างรุนแรง โดยระดับพัฒนาการของพลังทางวัตถุต่ำวัฒนธรรมของชาวบ้านก็ยังคงอยู่ แม้ว่าจะต้องเสียสละพื้นที่ส่วนหนึ่งให้กับการเข้ามาของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธก็ตาม นอกจากนี้ อุดมการณ์ของวัฒนธรรมใหม่ไม่ได้มีลักษณะที่จะก่อความเป็นปฏิปักษ์ต่อระบบพฤติกรรมและความคิดความเชื่อเดิมจนถึงขั้นหักล้าง หรือถ้ามี ก็ถูกขจัดออกไปโดยขบวนการกลั่นกรอง ของการรับวัฒนธรรมในสังคมไทย ก็คงจะด้วยเหตุดังนี้เอง ที่ระบบวรรณะในอิทธิพลของวัฒนธรรมพราหมณ์ฮินดู ไม่อาจแทรกซึมเข้ามาในสังคมไทย เช่นเดียวกันกับสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่นๆ ซึ่งเป็นกลุ่มสังคมอันมีรากฐานชุมชนเกษตรกรรมที่คนอยู่ร่วมกันโดยอานุภาพแห่งการให้ซึ่งกันและกัน หลักธรรมแห่งความเป็นญาติ ความสมัครสมานฉันพี่น้องรวมทั้งความเสมอภาคในหมู่บ้านอย่างเหนียวแน่นมาก่อน

เมื่อคำนึงถึงเงื่อนไขเช่นนี้แล้ว คำตอบคำถามข้างต้นก็คือว่า ในภาวะแห่งการปะทะประสานของวัฒนธรรมชาวบ้านกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธนั้น หลักของกฎแห่งกรรมและบาป-บุญ-บารมี ซึ่งเป็นอิทธิพลของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธนั่นเอง ที่ช่วยผ่อนคลายภาวะวิกฤตให้เบาบางลง โดยยังไม่ทำให้ความปรารถนาในทางวัตถุของมนุษย์รุนแรงและกระจายขยายตัวอย่างไร้ขอบเขตจำกัดนั้นประการหนึ่ง อีกประการหนึ่งคือ ระบบความสัมพันธ์ของคนในรูปแบบวัฒนธรรมชาวบ้านได้ทิ้งวิญญาณเก่าเข้าสู่ร่างใหม่ของสังคมพราหมณ์พุทธ ดังนั้น ในขณะที่ชาติกำเนิด ยศตำแหน่ง และศักดินา เป็นปัจจัยที่แบ่งแยกคนเป็นลำดับชั้น แต่โอกาสที่คนจะสามารถเลื่อนฐานะของตัวเองหรืออยู่อย่างมีความสุขโดยปราศจากยศศักดิ์ก็มิได้ปิดตายอย่างเด็ดขาด

พุทธศาสนาโดยหลักธรรมและโดยระบบการจัดตั้งส่งเสริมความเสมอภาคภายใต้ระบบอาวุโสกลมกลืนเป็นอย่างดีในระบบผู้เฒ่า ระบบเครือญาติและระบบความสัมพันธ์ดุจญาติพี่น้อง ซึ่งเป็นฐานของสังคมในหมู่บ้านความไม่เคร่งเครียดในลำดับชั้นทางสังคมเช่นนี้ ได้ช่วยค้ำจุนให้ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้า-ข้าและบ่าว-นาย เป็นไปโดยแฝงแนวคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกันด้วย นอกเหนือไปจากลักษณะการปกครองด้วยอำนาจอันเข้มแข็งเป็นหลักเพียงอย่างเดียว ความสัมพันธ์นี้เองที่ค่อยๆ สร้างระบบอุปถัมภ์ขึ้นเป็นโยงใยและซับซ้อนเป็นลำดับตามกาลเวลา ดังนั้น หลักความเสมอภาคภายใต้ระบบอาวุโสของพุทธศาสนาและพัฒนาการของระบบอุปถัมภ์นั่นเอง ที่เป็นเครื่องยึดรอยแยกระหว่างวัฒนธรรมชาวบ้านกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธไว้ได้ โดย

ทำให้สังคมไทยมิได้ผ่านประวัติศาสตร์แห่งความขัดแย้งทางวัตถุนาฯธรรมระหว่างชั้นวิกฤตรุนแรงเหมือนอย่างในหลายสังคม สัมฤทธิผลของการปะทะประสานแห่งวัฒนธรรมวิกฤตในข้อนี้ เป็นที่รู้อยู่แก่ใจของคนไทยทุกคนแล้ว

ในกระแสของช่วงเวลา การเปลี่ยนผ่านจากวัฒนธรรมชาวบ้านไปสู่วัฒนธรรมผสานชาวบ้านพราหมณ์พุทธ สังคมไทยมิได้แยกตัวอย่างโดดเดี่ยวออกจากความสัมพันธ์กับโลกภายนอกตรงกันข้าม เราจะเห็นว่าศูนย์กลางของรัฐเทวพุทธไทยซึ่งเปิดตัวในระดับรัฐไปสู่ระบบการค้าแทบทุกทาง มีลักษณะเป็นเมืองนานาชาติที่ตั้งข้อจำกัดและให้ความหมายของคนต่างชาติจากเหตุผลทางศาสนาเท่านั้น หาใช่เรื่องเชื้อชาติหรือความแตกต่างทางวัฒนธรรมด้านอื่นๆ แต่อย่างใดไม่ บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนทางการค้า และการเจริญเติบโตของสังคมศูนย์กลางเช่นนี้เอง เราเห็นการรวมอยู่อย่างคุ้นเคยและเป็นมิตรของคนไทยกับคนหลายเชื้อชาติ แม้แต่ในหมู่บ้านซึ่งยังคงมีสภาพความเหนียวแน่นภายในหลัก เนื่องจากความห่างไกลศูนย์กลางอย่างน้อยในระบบเกณฑ์แรงงาน และหรือระบบการค้าภายในท้องถิ่นก็อาจจะพาให้คนไทยต้องสัมผัสกับคนเชื้อชาติที่อยู่ใกล้เคียงกัน เช่น ลาว มอญ เขมร ไทยใหญ่ พม่า ข่า กระแช จีน มลายู ฯลฯ ลักษณะเปิดหรือลักษณะนานาชาติที่มีอยู่ภายในเช่นนี้เอง ต้องนับว่าเป็นพลวัตอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงภายในของสังคมไทย

จากวัฒนธรรมชาวบ้านเข้าสู่วัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ สังคมไทยต้องเผชิญกับภาวะวัฒนธรรมวิกฤตครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เมื่อชนชาติตะวันตกผู้มีความสามารถยกระดับพัฒนาการพลังทางวัตถุขึ้นสูงถึงขั้นปฏิวัติอุตสาหกรรม ได้ขยายขอบเขตวงจรแห่งการค้าและการผลิตมาสู่โลกตะวันออก การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของประวัติศาสตร์โลกในครั้งนี้นำมาถึงลัทธิอาณานิคมจักรวรรดินิยม ซึ่งไม่เคยเป็นที่รู้จักของคนไทยผู้มีชีวิตอันสันโดษสงบสุขและกลมกลืนอยู่ภายใต้การนำของรัฐเทวพุทธมาก่อน อย่างไรก็ดีด้วยลักษณะพลวัตของสังคมไทยที่มักยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยดี

วัฒนธรรมตะวันตกซึ่งควรจะเรียกเสียใหม่ว่า วัฒนธรรมวัตถุธรรม ได้หลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยโดยผ่านขบวนการสังเคราะห์ของชนชั้นนำ และก็ด้วยเหตุแห่งการรู้จักใช้พลวัตของตนเองนี้ ที่มีส่วนใหญ่ให้สังคมไทยรอดพ้นจากการใช้ประโยชน์ของลัทธิอาณานิคม หรือจักวรรดินิยมอย่างรุนแรงเยี่ยงเดียวกับประเทศเพื่อนบ้าน รวมทั้งที่อื่น ๆ ในโลก นั่นคงไม่ใช่ผลดีอันควรปลาบปลื้มใจเพียงอย่างเดียว เพราะกลับเป็นปัจจัยหนึ่งทำให้สังคมไทยหันเข้าสู่วัฒนธรรมวัตถุธรรมอย่างฉาบฉาย โดยไม่อาจวิเคราะห์วิพากษ์รายละเอียดของวัฒนธรรมใหม่อย่างถึงแก่น

ในภาวะของวัฒนธรรมวิกฤตใหม่ซึ่งเริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 25 เราเห็นการยอมรับวัฒนธรรมวัตถุธรรมของชนชาติตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธบนรากฐานเดิมของวัฒนธรรม

ชาวบ้าน นำไปสู่ขบวนการเปลี่ยนแปลงที่กระทบกระเทือนถึงโครงสร้างรากฐานทั้งทางวัตถุธรรมและนามธรรมของสังคม

การยอมรับวัฒนธรรมใหม่ค่อยๆ ปรากฏผลตามลำดับ จากสังคมที่แรงงานผลิตเพื่อความเพียงพอกับการเลี้ยงตนเองในพื้นที่อันจำกัด รวมทั้งตอบสนองการบริหารและการค้าของรัฐเท่านั้น มาเป็นสังคมบริโภคที่แรงงานผลิตเพื่อการค้าและเงินตรา ซึ่งปราศจากขีดจำกัดของเป้าหมายใดๆ ฐานะและสายสัมพันธ์ของคนในสังคมประเพณีแตกสลายจากเจ้า-ข้าและบ่าว-นายมาเป็นราษฎร หรือประชาชนกับรัฐบาล และข้าราชการระบบอุปถัมภ์จึงเริ่มเปลี่ยนจากการยึดโยงกันเพื่อแลกเปลี่ยนความเมตตาปรานีกับอำนาจบารมีมาเป็นการสมคบกันโกงกินในระบบข้าราชการบนพื้นฐานของระบบสินบนและการประจบประแจงรวมทั้งการเอายศอย่างยิ่งไปกว่าเดิม จารีตขนบธรรมเนียมประเพณีเก่าเข้าสู่ขบวนการกัดกร่อนโดยวัฒนธรรมตะวันตกใหม่ๆ ซึ่งทยอยเข้ามาเรื่อยๆ อย่างไม่หยุดยั้ง สุดท้ายแม้แต่ระบบการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ไม่อาจฝืนความเป็นอนิจจัง ต้องหลีกทางให้กับการสถาปนาของระบบการปกครองใหม่คือ ระบบประชาธิปไตย อันเกิดจากการรับอิทธิพลทางวัตถุนามธรรมของวิธีคิดแบบตะวันตกที่ยอมรับอำนาจการปกครองแห่งหมู่ชนและการพัฒนาทางวัตถุนามธรรมที่อิสระเป็นสำคัญ

ขบวนการวัฒนธรรมวิกฤตสืบเนื่องจากการแผ่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมวัตถุธรรมนับจากนั้นจนถึงบัดนี้ยังไม่เสร็จสิ้นสมบูรณ์ สิ่งที่เห็นได้ชัดว่ายังไม่เสร็จสิ้นสมบูรณ์ก็คือ ความขัดแย้งหรือความไม่สามารถที่จะทำให้เกิดความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมชาวบ้านและวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธกับวัฒนธรรมวัตถุธรรม ดูเหมือนว่าวัฒนธรรมชาวบ้านซึ่งเป็นวัฒนธรรมพื้นบ้านของคนไทยตกต่ำอย่างที่สุด คนชั้นสูงและคนชั้นกลางในสังคมได้ช่วยกันทำให้คนที่ยังอยู่ใกล้ชิดกับวัฒนธรรมชาวบ้านเกิดความรู้สึกต่ำต้อยไร้ศักดิ์ศรีและเกิดความขยาดในอำนาจวาสนาบารมีของพวกเขา ซึ่งได้มาจากความเจริญแห่งวัตถุธรรมต้องเกาะติดอยู่กับระบบทุนนิยมอุปถัมภ์ในหมู่บ้าน หรือไม่ก็ต้องทนรับความขนขื่นจากการบีบคั้นทั้งทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของระบบทุนนิยมแข่งขันในเมือง

ความไม่กลมกลืนนี้นำมาซึ่งปัญหานานัปการในสังคมไทย คนไทยที่เคยสันโดษกลับทะเยอทะยานสะสมและประกาศศักดาแห่งวัตถุมากกว่า บนพื้นฐานของศีลธรรมชาวบ้านและศาสนาพุทธที่คนไทยข่มขู่ฆ่ากันเองอย่างโหดร้ายทารุณในรูปแบบต่างๆ ระหว่างชนชั้นและในชนชั้นเดียวกัน ทั้งนี้เพราะประกาศิตแห่งกิเลสในทรัพย์สมบัติ ยศถาบรรดาศักดิ์ และอำนาจ หรือตรงกันข้ามในหลายกรณี เพียงเพื่อรักษาชีวิตให้อยู่รอดจากความตายซึ่งความยากจนข้นแค้นจะหยิบยื่นให้

คนไทยซึ่งเคยชินกับการอยู่กับธรรมชาติ เคารพธรรมชาติ และไม่มีอุดมการณ์อะไรเลยในสังคมที่จะให้บทเรียนเกี่ยวกับเรื่องพัฒนาการของวัตถุธรรมอย่างลึกซึ้งแยบยลกว่าที่มีอยู่อย่างสามัญแค่ในวัฒนธรรมชาวบ้านคนไทยนี้เองแหละ ที่ทั้งยากดีมีจน ทั้งไร้และได้การศึกษา ช่วยกันทำลายสภาวะแวดล้อมทาง

ธรรมชาติและเนื้อจิตใจของตนเอง จนยากที่จะเรียกให้สภาพเดิมกลับคืนมาได้อีกแล้ว ในกระแสแห่งโศกนาฏกรรมที่เรายังไม่ทันจะมองเห็นผลสุดท้ายของความวิบัติชัดเจนนัก โรคเอดส์ก็มาถึงยุคของมันในประวัติศาสตร์สากลเสียแล้ว ที่น่าสะพึงกลัวที่สุดก็คือว่า เมืองไทยเมืองแห่งศีลธรรมชาวบ้านและศาสนาพุทธ สามารถรับการแพร่เชื้อโรคเอดส์อย่างรวดเร็วแทบไม่น่าเชื่อ!

ถ้าเช่นนั้นหมายความว่าวัฒนธรรมวัตถุธรรมเป็นสิ่งที่เลวร้ายสำหรับสังคมไทยหรือ? วัฒธรรมตะวันตกขัดแย้งและไม่เหมาะสมกับลักษณะของสังคมไทยหรือ? วัฒนธรรมพราหมณ์พุทธหรือที่สามารถสร้างความกลมกลืนในสังคมไทยได้เท่านั้น? หลายๆ คนที่ชอบแก้ปัญหาโดยวิธีคิดอนุรักษ์นิยมแต่เพียงอย่างเดียวคงจะเห็นเช่นนั้น ด้วยเหตุดังกล่าว หลายๆ คนเหล่านี้จึงมักย้อนกลับไปหาอดีตด้วยความชื่นชม และในที่สุดก็ไม่มีอะไรไปกว่าประณามภาวการณ์ปัจจุบัน แทนที่จะสร้างวิธีคิดอันมีพลวัตเพื่อแก้ปัญหาหรือภาวะวิกฤต ซึ่งไม่ได้มีลักษณะเกิดซ้ำอย่างเดียวกับอดีตอีกแล้ว

ส่วนคนที่นิยมความก้าวหน้า และพอใจติดยึดกับวัฒนธรรมวัตถุธรรมเพียงอย่างเดียว เขาก็คงจะมองไม่เห็นภาวะวิกฤตวิบัติอะไรนอกจากภาวะแห่งอายธรรม แล้วก็ดำรงชีวิตอยู่เพื่อเสพสุขเท่านั้น หรือที่ดีกว่าก็ช่วยสังคมโดยการทำบุญเอาหน้าตาภาวนาหาสวรรค์ในภพใหม่ของเขา สร้างเกียรติยศบารมีในท่ามกลางระบบทุน หรือที่จริงคือสร้างกลเม็ดใหม่เพื่อการทำเงินให้เป็นเงินต่อไป ทิ้งให้คนไทยที่บรรลุโมกขปัญญาอย่างแท้จริงจำนวนหยิบมือเดียวปวดร้าว และอาจจะค่อยๆ จำนนต่อการการขยายตัวของกิเลสความลุ่มหลง และความอับจนทางปัญญาของเพื่อนร่วมชาติอย่างช่วยไม่ได้ อย่าลืมว่า น้ำน้อยย่อมแพ้ไฟ!

เมื่อวิเคราะห์อย่างผิวเผิน ดูเหมือนว่าขบวนการของวัฒนธรรมวิกฤตอันเนื่องมาจากการมาถึงของวัฒนธรรมวัตถุธรรมในสังคมไทย เป็นปัจจัยแห่งรากฐานของปัญหาทั้งมวลที่สังคมไทยกำลังประสบอยู่ทุกวันนี้ และด้วยความผิวเผินอันนี้เอง ที่ทำให้หลายคนคิดว่าการหลีกหนีสังคมวัตถุไปหาโมกขธรรมเฉพาะตัวนั้นเป็นทางออกที่ดีที่สุด แต่แม้เขาจะได้รับความสงบสุขแห่งจิตใจ เขาก็จะไม่สามารถหนีพ้นไปจากภาวะแวดล้อมแห่งสังคมอันน่าเศร้าสลดของตัวเองไปได้เลย โลกของทุนนิยมทำให้โลกมนุษย์แคบลงทุกวันถึงขนาดที่เขาสามารถจะทำให้ขั้วโลกใต้ติดต่อกันได้ภายในไม่เกิน 1 นาที หรืออาจจะช่วยทำให้โลกทั้งใบแตกได้ใน 1 วัน เราคงไม่มีทางหนีหรือทางเลือกอีก นอกจากหันหน้ามาเผชิญกับภาวะวัฒนธรรมวิกฤตด้วยการวิเคราะห์ตนเองอย่างถ่องแท้ เข้าใจการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างละเอียดอ่อน และใช้ปัญญาที่ปราศจากอคติแห่งชนชั้น ปราศจากกิเลสที่เกินความจำเป็น และปราศจากความเห็นแก่ตนเป็นใหญ่ อย่างน้อยคุณสมบัติแห่งการวิเคราะห์นี้ไม่น่าจะใช่สิ่งแปลกแยกของสังคมไทยทั้งหมด แท้จริงส่วนใหญ่เราพบมันอยู่แล้วบนพื้นฐานของศีลธรรมชาวบ้านและศาสนาพุทธอันบริสุทธิ์

เพียงแต่ว่าลักษณะการผสมผสานทางวัฒนธรรมในสังคมไทย โดยการชักนำของรัฐที่ผ่านมา ไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้คนสามารถสร้างจิตวิเคราะห์ในเรื่องวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้งเพียงพอ ที่ต้องโทษรัฐก็เพราะว่าบนพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมชาวบ้านผสมวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธของเรานั้น ชนชั้นนำเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด เนื่องจากได้สะสมความเชี่ยวชาญแห่งการปกครอง และประมวลความรู้ทางวัฒนธรรมจากภายนอกได้ทุกทาง จนสามารถนำคนไทยไปสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ๆ ได้สำเร็จทุกครั้ง ความสามารถที่ผูกขาดแต่เพียงถ่ายเดียวของชนชั้นนำเช่นนี้ ทิ้งให้ประชาชนต้องหลบอยู่ข้างหลังในสภาพของผู้ตามที่ดีมาโดยตลอด และก็ด้วยเหตุดังนั้น จนบัดนี้รัฐก็ยังทำใจไม่ได้สนิท ที่จะเปิดทางให้กับวัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์โดยเสรีบน พื้นฐานของมนุษนิยมและสิทธิมนุษยชนในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย

ยิ่งไปกว่าที่กล่าวแล้ว กระบวนความคิดความเชื่อในจารีตขนบธรรมเนียมประเพณีของไทยรวมทั้งในศาสนาพุทธที่รัฐเป็นผู้ชี้นำ ส่วนใหญ่ไม่ได้ช่วยทำให้ปัญญาวิเคราะห์เกิดขึ้นในหมู่ชนอย่างกว้างขวางด้วยวิธีของระบบการศึกษา หรือขบวนการอบรมบ่มเพาะทางสังคม จึงนับว่าขัดแย้งกับหลักของพุทธศาสนาที่แท้จริงเป็นอย่างยิ่ง มิพักที่จะต้องกล่าวถึงสภาพเสื่อมโทรมอันน่าอเนจอนาถของสถาบันสงฆ์ในปัจจุบัน สถาบันทางจิตใจแห่งนี้ซึ่งเคยยึดโยงสังคมไทยไว้ได้ โดยวิธีการสร้างลัทธิบาปบุญคุณโทษเท่านั้น ขณะนี้ไร้ประสิทธิภาพเสียแล้ว เพราะถูกรัฐจัดการให้ผูกติดกับวัตถุธรรมตลอดตั้งแต่อดีต สถาบันสงฆ์จึงเผยโฉมหน้าที่แท้จริงออกมาเมื่อมาถึงยุควัตถุธรรมชั้นสูงในปัจจุบัน

ดังนั้น คงจะถึงเวลาแล้วที่รัฐจะต้องถามตัวเองว่า ในคุณค่าแห่งพุทธศาสนา อะไรคือหลักธรรมแท้จริงที่ตัวเองจะต้องยึดถือ และมอบให้กับประชาชนยึดถือตามเช่นกัน คงไม่ใช่สิ่งที่เรียกว่า "มือถือสากปากถือศีล" แน่ เพราะมิฉะนั้นประชาชนก็จะปฏิบัติเยี่ยงเดียวกันอย่างไม่ต้องสงสัย แล้วหนทางที่จะแก้ไขวัฒนธรรมวิกฤตก็คงจะมืดมนลงไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีทางช่วยอะไรได้อีก

ในความหมายกว้าง วัฒนธรรมไม่ใช่ลักษณะเฉพาะของเชื้อชาติใดเชื้อชาติหนึ่งเท่านั้น และลักษณะเฉพาะในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งเมื่ออดีตอันไกลโพ้น เกือบจะหาความบริสุทธิ์ได้ยากยิ่งแล้วในปัจจุบันฉะนั้น อีกระยะหนึ่งโลกก็จะก้าวเข้าสู่วัฒนธรรมใหม่ร่วมกัน นั่นคือ วัฒนธรรมสากล ความโน้มเอียงดังกล่าวย่อมจะทำให้เรารู้สึกได้ว่า วัฒนธรรมวัตถุธรรมของโลกตะวันตกไม่ใช่รากฐานที่กำหนดทุกอย่างในภาวะวัฒนธรรมวิกฤตของคนไทยขณะนี้ ถ้าหากเรายอมที่จะรับโดยต้องตัดทิฐิแห่งอนุรักษ์นิยมทิ้งไปบ้างก็จะได้เห็นความจริงอย่างหนึ่งว่า สังคมไทยแม้จะมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลง แต่ก็ขาดศักยภาพที่จะทำให้การเปลี่ยนแปลงนั้นมีพลวัตในตัวเอง จริงอยู่ผลดีจากการไม่ตกเป็นอาณานิคมและศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงได้เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมไทยค่อยๆ พัฒนาตนเองทางวัตถุมาจนถึงทุกวันนี้ได้ โดยไม่ต้องตกอยู่ในสภาพเดียวกับประเทศเพื่อนบ้าน แต่เมื่อเราถามตัวเองถึงระเบียบแห่งศีลธรรมแล้ว เราคงจะ

คำชี้แจง

เอกสารประกอบการสัมมนาชุด "วัฒนธรรม"

หน้า 81 และ 83 เนื้อหาต่อกัน

(ที่ขาดหน้า 82 นั้น เป็นความผิดพลาดของการพิมพ์เลขหน้าข้ามไป)

แทบไม่กล้าเทียบตัวเองกับสังคมเล็กๆ ที่เราเรียกว่าไม่เจริญ อย่างลาวหรือพม่า ระเบียบแห่งศีลธรรมนี้ไม่ใช่ระบบทางจิตใจที่มาจากส่วนดีในวัฒนธรรมเก่าของตัวเองแต่เพียงอย่างเดียว หากยังต้องรวมถึงระเบียบแห่งคุณธรรมในวัฒนธรรมใหม่ด้วย

อันที่จริงเรายังไม่ได้เรียนรู้อะไรมากนักเลยทางด้านคุณธรรมของวัฒนธรรมใหม่ นอกจากเรื่องของวัตถุ รัฐยังไม่ได้ทำให้ประชาชนตื่นตัวรับรู้ว่าในระเบียบแห่งสังคมวัฒนธรรมใหม่ ซึ่งมีพื้นฐานของระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่เราพยายามจะเป็นนั้น คนไม่สามารถจะอยู่อย่างธรรมชาติ โดยไม่จัดระเบียบชีวิต และควบคุมภาวะแวดล้อมทุกขั้นตอนของตัวเอง อีกทั้งสังคมได้อีกต่อไป คนจะต้องร่วมมือกับชุมชนพอๆ กับที่ต้องปกป้องสิทธิแห่งปัจเจกบุคคล คนจะต้องคำนึงถึงเพื่อนมนุษย์อื่นพอๆ กับคำนึงถึงตัวเองภายใต้กฎเกณฑ์ของกฎหมายที่ศักดิ์สิทธิ์ คนจะต้องให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ โดยคุณค่าของการเรียนรู้อย่างแท้จริงและการทำให้ชีวิตมีคุณภาพ โดยสามารถพัฒนาได้จากพื้นฐานความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์และมีเหตุผล คนจะต้องสร้างสมประสบการณ์และความคิดอิสระได้ในสังคมเสรี และในสังคมเสรีนั้นคนจะต้องรู้ว่ามีพันธกรณีที่จำเป็นนานัปการต่อชุมชนและเพื่อนมนุษย์ ฯลฯ เพียงแค่นี้เราก็เห็นแล้วว่าสังคมไทยในปัจจุบันยังห่างไกลจากความรับผิดชอบในการยกระดับทางวัฒนธรรม โดยสามารถที่จะทำให้วัฒนธรรมเก่ากับใหม่อยู่ร่วมกันในสภาพที่ประสานกลมกลืน ด้วยการขจัดปัจจัยไม่เหมาะสม และเลือกสรรสิ่งอันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงที่ให้ผลอย่างยั่งยืนถาวรทั้งทางวัตถุและจิตใจ อันจะทำให้คนไทยเกิดจริยธรรมหรือความกล้าหาญที่จะดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง หรือ คลองธรรม ไม่ใช่จำนนทุนยอมต่ออิทธิพลหลักของสังคม ซึ่งมีลักษณะมือถือสากปากถือศีล

ด้วยความสว่างแห่งปัญญาวิเคราะห์ในคลองธรรมนี้เท่านั้น ที่เราจะได้รู้จักตัวเองอย่างแท้จริงเสียทีและที่เราจะได้มีตาสามารถค้นหาวิธีแก้ไขภาวะวัฒนธรรมวิกฤตของตัวเองอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรมซึ่งไม่ใช่วิธีเดียวกับการลูบหน้าปะจมูก หรือขายผ้าเอาหน้ารอดอย่างที่เราชอบทำกันมาแต่ก่อนๆ

ปัจจุบันคนไทยในระดับรัฐและพลเมืองพากันพูดมากถึงภัยวิบัติที่สำคัญ 2 ประการ ที่คุกคามสังคมไทยอยู่ หนึ่งคือปัญหาภาวะแวดล้อมเป็นพิษและการทำลายล้างทรัพยากรธรรมชาติ สองคือปัญหาการระบาดของโรคเอดส์ จากวิธีการมองและแก้ปัญหาที่ทำกันอยู่ในขณะนี้ ทำให้เกิดข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าเรากำลังถูกทำให้ต้องดูปัญหา เหมือนว่าภัยวิบัติทั้งสองนั้นไม่ได้มีอะไรเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับรากฐานทางประวัติศาสตร์แห่งวัฒนธรรมวิกฤตของตัวเองเลย นอกจากการกล่าวหาความลุ่มหลงในกิเลสตัณหาของคนไทยในสังคมวัฒนธรรมวัตถุธรรมอย่างลอยๆ นี่คือสิ่งหนึ่งที่จะยืนยันว่าในสังคมไทย ซึ่งมีพื้นฐานศีลธรรมชาวบ้านและศาสนาพุทธนั้น น่าแปลกใจที่คนไทยไม่เคยชินกับการมองปัญหาแบบมนุษยนิยมเลย ข้อนี้ทำให้จะต้องสงสัยในคุณค่าแห่งระบบการศึกษาของไทย รวมทั้งสถาบันสังคมอย่างอื่นๆ ด้วยเป็นไปได้อย่างไรที่คนจะปราศจากกิเลสและตัณหา เพียงแต่ว่าเมื่อภาวะแวดล้อมทางวัตถุนามธรรมเปลี่ยน

กิเลสและตัณหาของ-มนุษย์ก็เปลี่ยนตามไปด้วยเท่านั้น กิเลสตัณหาของมนุษย์ในประวัติศาสตร์จะแตกต่างระดับกัน หรือพอกพูนในรูปแบบอย่างไรก็อยู่ที่พลังเคลื่อนไหวทางวัตถุนามธรรมของมนุษย์เท่านั้นเอง มิใช่ว่ามนุษย์สมัยก่อนมีกิเลสตัณหาน้อยจึงดีกว่าคนในสมัยปัจจุบันที่มีกิเลสตัณหามาก และแท้ที่จริงถ้าเราไม่พากันหน้าไหว้หลังหลอกจนเกินไป เราคงจะยอมรับโดยเชื่อได้แล้วว่าในธรรมชาติของมนุษย์นั้น กิเลสตัณหาเป็นพลังขับเคลื่อนแห่งชีวิตที่สำคัญที่สุด ซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องรักษาไว้ในระหว่างที่มีชีวิตอยู่ ยกเว้น สำหรับคนที่ต้องการติดตามโมกขธรรมอย่างแท้จริงเท่านั้น กิเลสตัณหายังเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญต่อการสร้างสมทางวัฒนธรรมของมนุษย์อีกต่างหาก ทว่าอย่างที่ทุกคนรู้ดีในสัจธรรมสามัญที่ว่า กิเลสตัณหาเป็นสิ่งที่บานปลายได้และหาขีดจำกัดได้ยาก รวมทั้งสามารถทำให้มีแนวโน้มในทางไม่สร้างสรรค์ด้วย ศาสนาต่างๆ จึงเกิดขึ้นในโลกนี้เพื่อควบคุมการเติบโตของกิเลสตัณหาในทางที่ไม่ถูกต้องหรือไม่คลองธรรม ด้วยเหตุนี้เราจะต้องไม่ลืมว่าศาสนามิใช่ยาสำหรับรักษาโรคกิเลสตัณหา ที่ทำให้หายได้ชะงัด ศาสนาเป็นแต่เพียงยาคุมกำเนิดกิเลสตัณหาที่บานปลายเท่านั้น ฉะนั้นถ้าคนในสังคมเสื่อมโทรมทางศีลธรรม ศาสนาก็ไม่ควรจะถูกพิพากษาแต่เพียงฝ่ายเดียว สามัญสำนึกของคนและการกำหนดทิศทางของสังคมก็ควรจะถูกประณามด้วยเช่นกัน หรือที่ถูกควรจะให้ประมาณมากกว่าด้วยซ้ำ

ถึงเวลาแล้วเราจะต้องแก้ปัญหาวัฒนธรรมวิกฤตของเรา ที่สามัญสำนึกของคนและการกำหนดทิศทางของสังคม

ถึงเวลาแล้ว เราจะต้องถามตัวเองว่า ในวัฒนธรรมชาวบ้าน ในวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ ในวัฒนธรรมวัตถุธรรม ซึ่งเป็นส่วนผสมแห่งเนื้อในของเรา โดยสาระที่แท้จริงในตัวของแต่ละวัฒนธรรมมีลักษณะอะไรบ้างที่เป็นพลวัตอย่างไร? และในขบวนการปะทะประสานระหว่างวัฒนธรรมทั้งสาม อะไรคือวัฒนธรรมวิกฤตที่ทำลายล้างคุณค่าของวัฒนธรรมเก่า? หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ เหตุใดคุณค่าของวัฒนธรรมเก่าจึงมิได้ถูกดึงเข้ามารวมกับวัฒนธรรมใหม่ในลักษณะของการพัฒนา?

อย่างน้อยขออนุญาตให้มีคำตอบของคนเล็กๆคนหนึ่งในสังคมไทยตรงนี้ก่อนว่า วัฒนธรรมชาวบ้านแม้จะมีคุณค่าเกี่ยวกับการเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติอย่างกลมกลืน แต่ก็เป็นวัฒนธรรมสามัญเกินไปง่ายต่อการที่วัฒนธรรมระดับสูงกว่า ซึ่งสามารถตอบสนองกิเลสตัณหาของมนุษย์ได้ดีกว่าจะเข้ามาแทนที่และกลบกลืนวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธเข้ามาพร้อมกับการค้าที่มีพลังการผลิตต่ำ แต่นำมาซึ่งระบบความคิดและทางปฏิบัติอันมีประสิทธิภาพในการรวมมวลชน รวมทั้งสังคม เหมาะกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมในบริเวณเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่ตอนต้นของพุทธศักราช สังคมไทยที่ปรากฏตัวในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเคยดำรงวัฒนธรรมชาวบ้านมาช้านาน มิอาจหลีกหนีไปจากอำนาจอิทธิพลของมอญเขมรอันได้พัฒนาวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธมาก่อน เนื่องจากวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธในตัวเองไม่มีพลวัตผลักดันการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุธรรม จึงเข้ามาเกาะเกี่ยวสังคมไทย

เฉพาะในส่วนของการพัฒนาด้านนามธรรมมากกว่าวัตถุธรรม เช่นเดียวกับสังคมอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ลักษณะนามธรรมของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธไม่สามารถช่วยให้การดำรงชีวิตอยู่ทางวัตถุธรรมเปลี่ยนแปลงถึงรากฐานได้ด้วย ดังนั้นในระหว่างที่วัฒนธรรมชาวบ้านเข้าสู่ขบวนการเปลี่ยนแปลงโดยอิทธิพลของวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธ คนไทยยังคงดำรงวัฒนธรรมทางวัตถุอันสามัญของตนไปตามธรรมชาติมาตลอด ปราศจากแนวความคิดทางวัตถุนามธรรมใดๆ ที่จะขัดเกลาให้วัฒนธรรมชาวบ้านเข้าสู่ขั้นพัฒนาการทางความรู้ และความประณีตบรรจง ในท่ามกลางการผสมผสานของวัฒนธรรมชาวบ้านกับวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธเช่นนี้ วัฒนธรรมวัตถุธรรมได้แทรกเข้ามา และก้าวขึ้นไปครองจุดยอดของสังคมบนพื้นฐาน ที่ไม่เคยผ่านขบวนการพัฒนาทางวัตถุธรรมอย่างละเอียดอ่อนมาก่อน นี่เองคือที่มาแห่งการลอกเลียนความเจริญทางวัตถุของสังคมตะวันตกอย่างฉาบฉวย รายแต่รสแห่งวัตถุซึ่งไร้ความกังวลในเรื่องศีลธรรมและปัญญา เป็นรูปธรรมดำรงอยู่ในสังคมไทยปัจจุบันกาลเช่นนี้

ถ้าหากว่าวัฒนธรรมตะวันตกที่พัฒนาขึ้นมาระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-25 โดยรากฐานการลอกเลียนจากอารยธรรมดั้งเดิมของโลกเก่า กรีก-โรมัน-อาหรับ เป็นเพียงวัฒนธรรมชั้นสองแล้ว วัฒนธรรมตะวันตกที่เรารับมาอีกต่อหนึ่งก็เป็นได้แค่วัฒนธรรมชั้นสามเท่านั้นเอง ทว่าวัฒนธรรมชั้นสองของชนชาติตะวันตกนี้ ได้ผ่านขบวนการขัดเกลาทางวัตถุนามธรรมของยุคสมัยใหม่ จนสามารถทำให้วัฒนธรรมชั้นสองของตนนั้น กลายเป็นวัฒนธรรมที่ได้รับการพัฒนาเข้าสู่ขั้นความผสมกลมกลืนและปรากฏความละเอียดอ่อนของตนเองในที่สุด ในขณะที่สังคมไทยของเรายังไปไม่ถึงขั้นนั้นด้วยข้อจำกัดแห่งกาลเวลาอันสั้น แต่ก็น่าสงสัยว่าเราจะไปถึงขั้นพัฒนาการได้หรือไม่ เพราะรากฐานวัฒนธรรมชาวบ้านส่วนที่สร้างสรรค์ของเราได้ถูกทำลายลงเสียแล้ว ส่วนที่นำเอากลับมาเล่นเลิกเทิงกันอยู่ทุกวันนี้เป็นเรื่องของการขายของเก่ากินเท่านั้น และเมื่อเดินไปหาหลักนามธรรมในศาสนาพุทธก็พบความง่อนแง่นเต็มที่ เพราะการทำลายล้างของวัฒนธรรมวัตถุธรรมอันฉาบฉวยรวยแต่รสวัตถุดังกล่าวนั่นเอง

ถึงเวลานั้น เราจะต้องวิเคราะห์อย่างละเอียดลออว่า ในภาวะวัฒนธรรมวิกฤตของไทยเช่นนี้ อะไรควรเป็นหลักการและแนวทางที่ถูกต้องหรือคลองธรรม ซึ่งจะนำมาใช้แก้ปัญหาโดยให้ผลอันถาวร นั่นคือการนำวัฒนธรรมเก่าของตัวเองกลับมาปัดฝุ่นกับพัฒนาการที่คลองธรรม หรือที่มีแบบแผนแห่งความเจริญงอกงามอย่างแท้จริง ซึ่งเราจะเรียกให้ผสมผสานคลองธรรมก็ได้

ทั้งนี้ทั้งนั้น อย่าลืมใช้ตาของความเป็นมนุษยนิยมอันคลองธรรมในวิถีแห่งการวิเคราะห์ด้วย

สุดท้ายในวิถีแห่งการวิเคราะห์นั้น อย่าลืมวัฒนธรรมเก่าของตัวเอง แล้วซื้อวัฒนธรรมใหม่ชั้นสามราคาถูกมาแทน!

วัฒนธรรมกับการพัฒนา*

พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตฺโต)**

ขอถวายพระพรสมเด็จบพิตรผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

วันนี้เป็นวโรกาสอันเป็นมงคลยิ่งที่ทางราชการและราษฎรผู้มีกุศลเจตนาได้พร้อมใจกันจัดงานฉลอง 100 ปี พระยาอนุมานราชธน เป็นการระลึกถึงคุณงามความดี ที่ท่านพระยาอนุมานราชธนนั้นได้บำเพ็ญไว้แก่สังคมไทย และแก่มวลมนุษยชาติ ด้วยการสร้างสรรค์ผลงานที่มีคุณค่าอย่างสูง เป็นการประกาศเกียรติคุณของท่านให้ปรากฏ และพร้อมกันนั้นก็เป็นอุบายที่จะเผยแพร่ผลงานของท่าน ให้ได้รับความเอาใจใส่ศึกษาค้นคว้า เพื่อจะได้นำความรู้จากผลงานของท่านนั้นไปใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมต่อไป การจัดงานนี้นอกจากเป็นการแสดงออกซึ่งกตัญญูกตเวทิตาธรรม คือ การระลึกถึงสำนึกในคุณความดีของท่านผู้ได้ทำคุณประโยชน์ไว้ แล้วกระทำการแสดงออกซึ่งน้ำใจตอบแทนประการใดประการหนึ่ง แล้วก็เป็นการบูชาปูชนียบุคคลซึ่งนับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง ตามหลักพระพุทธศาสนาที่ว่า **"ปูชา จ ปูชนียาน เอตมฺมงฺคลมุตฺตม"** การบูชาบุคคลผู้ควรบูชาเป็นมงคลอันอุดม

ยิ่งสมเด็จบพิตรได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดงานฉลอง 100 พระยาอนุมานราชธนครั้งนี้ ก็ยิ่งเพิ่มความเป็นมงคลให้ภิญโญ เพราะเป็นการส่งเสริมสนับสนุน ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานนี้เกิดความปีติปลาบปลื้มยินดี มีกำลังใจในการที่จะทำงานยิ่งขึ้น พร้อมกันนั้นก็ทำให้คนทั่วไปตระหนกถึงความสำคัญของผลงานของพระราชอนุมานราชธน และอาจจะเป็นเหตุให้มีการกล่าวขวัญถึงงานนี้ในทางที่ดีงามเป็นมงคล และทำให้มีการร่วมมือสนับสนุนในกิจกรรมนี้มากยิ่งขึ้น นับว่าให้กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศลเพิ่มความเป็นมงคลให้ยิ่งๆ

---

* ปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุมานราชธน เมื่อ 14 ธันวาคม 2531 ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ

** พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตฺโต), "วัฒนธรรมกับการพัฒนา," **ปาจารยสาร** 17,6 (พฤศจิกายน - ธันวาคม, 2531), 10-24.

100 ปี พระยาอนุมานราชธน : ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา

อีกประการหนึ่ง การฉลองนี้เป็นการสอดคล้องกับการที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือที่เรียกกันง่ายๆ ว่า UNESCO ได้มีมติประกาศยกย่องพระยาอนุมานราชธนเป็นบุคคลที่มีงานดีเด่นด้านวัฒนธรรมระดับโลก การจัดงานครั้งนี้ ก็นับว่าเป็นการประกาศเกียรติคุณที่ UNESCO ได้ยอมรับนั้นด้วย

ผลงานของท่านพระยาอนุมานราชธนนั้นมีคุณค่าเป็นอย่างสูง ได้รับความยอมรับยกย่อง ทั้งในทางภาษาศาสตร์ วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศาสนา และมานุษยวิทยา เป็นต้น แต่ที่ท่านได้รับการประกาศยกย่องเป็นพิเศษจาก UNESCO ก็คือด้านวัฒนธรรม ซึ่งท่านมีความเชี่ยวชาญโดดเด่นเป็นพิเศษ ความหมายคำว่า "วัฒนธรรม" ก็มีความหมาย อาจจะครอบคลุมงานส่วนใหญ่ของท่าน แม้ในสาขาวิชาอื่นๆ ก็ได้ เพราะเหตุว่า คำว่า "วัฒนธรรม" นั้นหมายถึง ผลรวมแห่งการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรมภูมิปัญญา ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้นๆ อาการต่างๆ ทุกสาขาที่กล่าวมาแล้วกลมกลืนเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชน ก็จัดเข้าในวัฒนธรรมได้ทั้งสิ้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า งานของ 100 ปี พระยาอนุมานราชธนนี้ประจวบพอดีกับที่**สหประชาชาติ**ได้มีความเห็นชอบตามข้อเสนอขององค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือ UNESCO ซึ่งเป็นองค์การเดียวกับที่ได้ประกาศยกย่องท่านเป็นบุคคลผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมระดับโลกนั้น โดยได้ประกาศกำหนดให้ปี พ.ศ. 2531 เป็นปีเริ่มต้นทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม ซึ่งทศวรรษนี้จะจบลงในปี พ.ศ. 2540 การประกาศเช่นนี้ก็เป็นเครื่องแสดงถึงความที่โลกได้มองเห็นความสำคัญของวัฒนธรรม ที่จะต้องเข้ามามีบทบาทเด่นชัดในการสร้างสันติสุขและอิสรภาพของมวลมนุษย์

การที่ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมเริ่มต้นพอดีในปี พ.ศ. 2531 นี้ ก็ทำให้ 100 ปี พระยาอนุมานราชธนมีความหมายและมีชีวิตชีวามากยิ่งขึ้นในเวลาเดียวกัน การที่ 100 ปี พระยาอนุมานราชธนมาบรรจบพอดีในปีนี้ก็ทำให้ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนานั้น มีความหมายเป็นจริงเป็นจังยิ่งขึ้นเช่นเดียวกัน อย่างน้อยในส่วนที่เกี่ยวกับประเทศไทย ทั้งนี้เพราะเหตุว่า พระยาอนุมานราชธนนั้นเป็นแหล่งใหญ่ที่ได้ช่วยเตรียมข้อมูลความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยไว้ และทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนานั้น โดยเฉพาะสำหรับประเทศไทย ก็มาเอาข้อมูลความรู้ความเข้าใจที่ท่านได้รวบรวม โดยแสดงและเขียนไว้นั้น ไปใช้ปฏิบัติเพื่อสร้างสรรค์สันติสุขของสังคมต่อไป

เราจำเป็นจะต้องมีวัตถุดิบหรือแหล่งของสิ่งที่จะใช้ แต่วัตถุดิบหรือแหล่งของสิ่งที่จะใช้นั้น จะเกิดคุณค่ามีชีวิตชีวาก็ต่อเมื่อมีการนำไปใช้ เหมือนกับที่พระยาอนุมานราชธนได้เตรียมแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมไว้เสร็จแล้วทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาก็นำเอาข้อมูลที่ท่านรวบรวมนั้นไปใช้ให้เกิดคุณค่าต่อไป

ในทางกลับกัน การที่เราจะทำอะไรให้เกิดคุณค่าเป็นประโยชน์ได้ ก็จำต้องมีวัตถุดิบมีข้อมูลที่จะใช้ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา จะทำงานให้สำเร็จผลก็จะได้อาศัยสิ่งที่พระยาอนุมานราชธนท่านได้เตรียมไว้ให้นี้

ความผิดพลาดของการพัฒนาในยุคที่ผ่านมา

การที่องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้กำหนดตั้งทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาขึ้นมา โดยให้ความสำคัญแก่วัฒนธรรมถึงกับวางวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ไว้ว่าให้มีการเน้นความสำคัญของมิติด้านวัฒนธรรม ในการพัฒนาการกำหนดขึ้นเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงนี้ โลกปัจจุบันโดยเฉพาะในประเทศพัฒนาแล้ว ได้มีหมู่คนจำนวนมากที่ห่วงใยอนาคตของมนุษยชาติ พากันวิตกกังวลเกี่ยวกับอารยธรรมของมวลมนุษย์ว่า จะมีความเจริญสืบต่อไปได้หรือไม่ หรือว่าจะถึงความเสื่อมโทรมสูญสลาย คนเหล่านี้ได้มองเห็นความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา และกำลังหาทางออกกันอยู่ การที่ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาได้ถูกกำหนดขึ้นมาโดยองค์-การสหประชาชาติเช่นนี้ เป็นเพียงการสำทับความสำคัญและย้ำถึงการตระหนักในความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนานั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่านั้นเอง บางคนถึงกับเรียกช่วงเวลานี้ว่าเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อหรือจุดเปลี่ยน ซึ่งโลกนี้อาจจะต้องออกจากยุคพัฒนาแบบใหม่ ที่อาจจะเรียกชื่ออย่างหนึ่งอย่างใดสุดแต่จะคิดขึ้นมาให้เหมาะสม

สำหรับแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาซึ่งได้เกิดความผิดพลาดขึ้นนั้น โดยมากจะชี้และเน้นย้ำกันในแง่ที่ว่า เป็นการมุ่งความเจริญทางวัตถุ การขยายตัวเจริญเติบโตด้านปริมาณ การเพิ่มพูนของตัวเลขด้วยการพัฒนาที่เน้นหนักด้านเศรษฐกิจ โดยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเจ้าบทบาทตัวเอกโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะผู้รู้ในประเทศที่พัฒนาแล้ว และองค์การโลกคือ สหประชาชาติ ได้ตระหนักถึงความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาแบบนั้นว่า แม้จะประสบความสำเร็จ มีคุณค่า เป็นประโยชน์แก้ปัญหาให้แก่มนุษย์ได้มากมายก็จริง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นมาใหม่จากการพัฒนานั้นก็มีความร้ายแรงเป็นอันมาก จนกระทั่งทำให้รู้สึกกันว่าความเจริญนั้นได้มาถึงจุดติดตัวแล้ว ถ้าขืนดำเนินต่อไปในทิศทางนั้น มนุษยชาติอาจจะถึงกับประสบความพินาศสูญสิ้นไปก็ได้

กล่าวโดยสรุป ในเวลาที่จำกัดก็ขอกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการพัฒนาแบบที่ผ่านมา*

---

*เนื้อความที่ละเอียดกว่านี้ ดูใน **"อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา"** ขององค์ปาฐกเดียวกัน (สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ธ.ค. 2531)

ก. ในวงกว้างที่สุดก็คือ ทางด้านธรรมชาติแวดล้อม การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้นได้สร้างมลภาวะขึ้นเป็นอันมาก ก่อให้เกิดภาวะดินเสีย น้ำเสีย อากาศเสีย ทรัพยากรร่อยหรอ เช่น ป่าถูกทำลายทั้งโดยมนุษย์ตัดโค่นเองและโดยมลพิษที่เกิดจากมนุษย์ เช่น มีฝนน้ำกรด ปลาหมดไปทีละทะเลๆ พืชและสัตว์สูญพันธุ์ไปปีละนับพันชนิด ดินพังชั้นของบรรยากาศเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นอันตราย ระบบนิเวศน์กำลังพังทลายจากมลพิษและสารเคมีต่างๆ

ข. ในด้านสังคม ปัญหาสังคมก็มากขึ้น มีการเบียดเบียนกัน เอารัดเอาเปรียบกัน ความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมขยายกว้างขึ้น มีความยากจนแร้นแค้นที่แก้ไม่ตก ปัญหาเยาวชน อบายมุข ความเสื่อมจากศีลธรรม อาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มระหว่างประเทศ สงครามใหญ่ ๆ เกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะกำลังมีความหวาดกลัวสงครามนิวเคลียร์

ค. ในขอบเขตที่ใกล้เข้ามาชิดตัว คือ ชีวิตของมนุษย์เอง ก็ปรากฏว่ามีปัญหาเพิ่มขึ้นทั้งทางกายและทางใจ

ในทางกาย ก็มีโรคร้ายแรงที่เกิดจากสภาพจิตใจเสื่อมโทรมบ้าง เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเสียเป็นพิษ และเกิดจากสารเคมีบ้าง เกิดจากความวิปริตทางสังคม เช่น ความผิดเพี้ยนทางศีลธรรมและวัฒนธรรมบ้าง ดังจะเห็นได้จากโรคหัวใจที่เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษในประเทศที่พัฒนาแล้ว โรคมะเร็ง โรคตับอักเสบ โรคแพ้อากาศ ตลอดจนโรคเอดส์

ส่วนในทางจิตใจ ก็มีปัญหามากมาย จิตใจของคนในประเทศที่พัฒนาแล้วมีความเร่าร้อนกระวน-กระวาย แม้วัตถุจะพรั่งพร้อม แต่ก็ไม่มีความสุขบังเกิดความเหงา ความว้าเหว่ ความรู้สึกแปลกแยก แม้เจริญมาก แต่โรคจิตก็ยิ่งเพิ่มมาก จำนวนคนฆ่าตัวตายเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้วจำนวนคนฆ่าตัวตายจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นพิเศษ

เมื่อพิจารณาทบทวนวิถีทางของการพัฒนาที่ผ่านมา ในที่สุดก็มาหากันว่า ในกระบวนการพัฒนานั้นได้ขาดแคลนองค์ประกอบหรือปัจจัยอะไรไป ปัจจัยอะไรขาดหายไปในกระบวนการพัฒนา แล้วก็เริ่มมองเห็นความสำคัญของปัจจัยอื่นๆ ที่จะต้องนำเข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วยเพื่อจะให้การพัฒนาของมนุษย์นั้นหลีกพ้นจากความผิดพลาด และทำให้การพัฒนาได้ผลสมบูรณ์ตามวัตถุประสงค์

สำหรับองค์การโลกหรือสหประชาชาติ การพิจารณานี้ได้นำมาสู่ข้อยุติ คือการมองเห็นว่า ปัจจัยสำคัญที่มีความหมายกว้างขวางซึ่งขาดไป ถูกละเลยทอดทิ้ง ถูกมองข้ามไป ไม่ถูกนำเข้ามาร่วมในกระบวน-การพัฒนา ก็คือ **วัฒนธรรม** จึงทำให้มีมติประกาศกำหนดทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรมขึ้นมา โดยมีการเน้นถึงกับว่า การพัฒนาในทศวรรษใหม่จะให้วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ให้คุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรม กลับมาเป็นหัวข้อสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและเทคโนโลยีให้คำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ในการกำหนดวิถีดำเนินการเพื่อการพัฒนา ให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

และสังคมนี่ก็เท่ากับว่าได้มีการเปลี่ยนแนวทางใหม่สำหรับการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาเสียใหม่ด้วย

ทำไมการพัฒนาจึงต้องเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรม

เมื่อพูดมาถึงอย่างนี้ ก็ควรจะต้องชี้แจงให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้นว่า ทำไมจึงเน้นปัจจัยด้านวัฒนธรรมถึงกับเอาวัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา จะขอย้อนกลับไปกล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมอีกครั้งหนึ่ง วัฒนธรรมเป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้นๆ ถ้าจะขยายความก็อาจจะบอกว่าวัฒนธรรมนั้น รวมไปถึงวิถีชีวิตความอยู่ทั้งหมดของสังคม ตั้งต้นแต่ในจิตใจของคน มีค่านิยม คุณค่าจิตใจ คุณธรรม ลักษณะนิสัย แนวคิด และสติปัญญาออกมาจนถึงท่าที และวิธีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจของตน ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ตลอดจนความรู้ความเข้าใจท่าทีการมองและการปฏิบัติของมนุษย์ต่อธรรมชาติแวดล้อม

ถ้าพูดให้เข้าใจง่าย วัฒนธรรมสั่งสมประสบการณ์ความรู้ความสามารถภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมอยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้เป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

ขอพูดให้สั้นอีกครั้งหนึ่งว่า วัฒนธรรม ก็คือ ประสบการณ์ความรู้ความสามารถที่สังคมนั้นมีอยู่หรือเนื้อตัวของสังคมนั้นเอง ถ้าพูดในภาษาพระพุทธศาสนา โดยเทียบกับตัวแต่ละคน ก็คล้ายๆ กับคำว่า "บุพเพกตบุญญตา คือความเป็นผู้มีบุญไว้ในกาลก่อน" หมายความว่า ได้สร้างสรรค์คุณความดี ทำสิ่งที่มีคุณค่าไว้แก่ตนเป็นทุน เท่าไรก็เท่านั้นบางทีก็อาจจะไม่เฉพาะมีบุญอันทำไว้ในกาลก่อนเท่านั้น แต่รวมถึงมีบาปที่ทำไว้ในกาลก่อนด้วย แต่กรณีนี้เน้นในแง่บุญว่า ทำบุญไว้มากน้อยแค่ไหน และเป็นบุญแบบไหนประเภทใด

ถ้าเข้าใจคำว่า "วัฒนธรรม" ในความหมายอย่างนี้แล้วก็คงจะเข้าใจต่อไปอีกได้ง่ายขึ้นว่า การพัฒนาในสังคมมนุษย์ที่มุ่งเอาแต่ด้านเศรษฐกิจ โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นพระเอกอย่างเดียว โดยตัดขาดปัจจัยด้านวัฒนธรรมออกไปเสียแล้วจะเกิดผลอย่างไร

ข้อที่ 1 ในเมื่อวัฒนธรรมเป็นเนื้อเป็นตัว เป็นประสบการณ์ความรู้ความสามารถเท่าที่เรามีอยู่ ถึงเราจะละเลย ไม่เอาใจใส่ มองข้ามมันไป มันก็อยู่กับตัวเราและอยู่รอบตัวเรา ถึงเราจะไม่ใช้มัน มันก็ต้องแสดงตัวโผล่ออกมาจนได้ มันจะต้องแสดงฤทธิ์แผลงฤทธิ์ออกมา มีผลแสดงออกมากับตัวเรานั่นเอง ที่ทำที่พูดที่คิด เรามีเท่าไร ก็แสดงออกมาได้เท่านั้น เรามีอย่างไร ก็แสดงออกมาได้อย่างนั้น นั่นแหละคือตัวเราที่แท้จริง ส่วนการที่เราแสดงด้วยตามอย่างเขานั้น ก็เป็นเพียงการพยายามแสดงเท่านั้น บางทีจะกลายเป็นการเสแสร้งหรือหลงลวงตัวเองด้วยซ้ำ มันไม่ใช่ตัวเราที่แท้จริงแต่เป็นเปลือกหุ้ม หรือของ

ภายนอกตัวซึ่งถ้ายังไม่ได้ปรับให้เข้ากันดีกับเนื้อตัวที่อยู่ข้างใน ถึงจะชอบและพยายามทำตัวให้เป็นอย่างนั้น ก็จะเก้งก้างแข็งขืนไม่สนิทสนมกลมกลืน ใช้การได้ไม่เต็มที่

อนึ่ง เพราะการที่เราไม่เอาใจใส่ ไม่ใช้ ปล่อยปละละเลยมันนี่แหละ เราก็จึงไม่ได้ปฏิบัติต่อมัน ไม่ได้จัดการกับมันให้ถูกต้องด้วย แล้วทีนี้ เพราะการที่เราปล่อยปละละเลย ไม่ได้จัดการกับมันให้ถูกต้องนั่นแหละ แทนที่มันจะให้คุณ ก็เลยกลายเป็นตัวการก่อให้เกิดโทษไปเสีย โทษหรือผลร้ายที่จะเกิดจากการปล่อยปละ-ละเลยวัฒนธรรมนั้นพูดง่ายๆ ก็คือ

ประการที่หนึ่ง อย่างน้อยมันก็กลายเป็นตัวถ่วง ตัวเกะกะกีดขวางในกระบวนการพัฒนา และเป็นตัวสร้างความขัดแย้ง เช่น ทำให้เกิดภาวะขัดแย้งในจิตใจของคนที่ดำเนินงานพัฒนา การมีค่านิยมและนิสัยขัดกับการทำงานอย่างใหม่ เป็นต้น

ประการที่สอง เพราะเหตุที่วัฒนธรรมเนื่องอยู่กับชีวิตความเป็นอยู่ที่เป็นจริงและสืบต่อมา มันติดอยู่กับเนื้อตัวของประชาชน เมื่อเราละเลยวัฒนธรรม แทนที่เราจะได้ประโยชน์จากวัฒนธรรม ได้ประโยชน์จากความสามารถและประสบการณ์เก่า เอามาช่วยนำทางหรือควบคุมการพัฒนา ให้การพัฒนานั้นเข้ากับชีวิตและสังคมของเราเอง อย่างสอดคล้องและเอื้อประโยชน์ที่สุด คือ ให้การพัฒนาเศรษฐกิจและการใช้เทคโนโลยี เข้ากับพื้นเพวิถีชีวิตของตนเอง สนองความต้องการที่แท้จริง ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและอุดมคติแห่งสังคมของตนอย่างกลมกลืน ก็กลับมีผลในทางตรงข้าม เพราะว่า เมื่อไม่มีวัฒนธรรมนั้นมาช่วยเป็นตัวเชื่อมประสาน กำหนดขอบเขตคุมและคานการพัฒนาวัตถุไว้ การพัฒนาวัตถุที่ใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็พุ่งแล่นไปตามลำพัง หนักเอียงไปทางเดียว กลายเป็นการกระทำที่ไม่รู้จักขอบเขตและไม่มีเครื่องเหนี่ยวรั้ง ทำให้เกิดการปรับตัวไม่ทันเป็นต้น จนเกิดโทษขึ้นแก่ชีวิตและสังคมเอง

ประการที่สาม ทางฝ่ายวัฒนธรรมนั้นเอง เมื่อถูกละเลยทอดทิ้ง และไม่นำมาใช้ ไม่จัดการอะไรๆ ก็เกิดปัญหาขึ้นในตัวของมันเอง คือเกิดความหมดชีวิตชีวา วัฒนธรรมเสียความต่อเนื่องก็เกิดความเคว้งคว้าง ระส่ำระสาย คุณค่าที่เป็นประเพณีเดิมก็เสื่อมสลายหรือถูกทำลายไป ภูมิธรรมภูมิปัญญาบางส่วนบางเรื่องก็ค่อยๆ เลือนลางหายไป บางอย่างก็เคลื่อนคลาดวิปริตผิดเพี้ยนไป บางอย่างก็กลายเป็นสิ่งที่อาจจะเรียกว่าเป็นขยะของวัฒนธรรม มรดกทางวัฒนธรรมที่เหลือมาก็อยู่ในสภาพที่บกพร่องวิกลวิการไม่สมบูรณ์ เอกลักษณ์ไม่ชัดเจน สังคมสูญเสียความเป็นตัวของตัวเอง ความดำรงอยู่ของสังคมก็คลอนแคลน แล้วโทษก็เกิดขึ้นแก่สังคมอีกนั่นแหละ

พูดง่ายๆ ก็คือ เสียประโยชน์ทั้ง 2 ฝ่าย วัฒนธรรมที่สืบมาก็เสื่อมสลาย การพัฒนาใหม่ก็ไม่สมบูรณ์นี้เป็นโทษ 3 ประการที่รวมอยู่ในข้อที่ 1

ข้อที่ 2 การพัฒนาที่ละเลยวัฒนธรรมก่อผลเสียหายที่พูดถึงกันบ่อยที่สุดก็คือ มีความเจริญแต่ด้านวัตถุ มีความเติบขยายด้านปริมาณ แต่จิตใจไม่พัฒนาด้วยเกิดความเสื่อมโทรมทางจิตใจ มุ่งแต่เศรษฐกิจ

ไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจทำให้เกิดความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย และการบริโภคที่เป็นโทษ ยิ่งผลิตมากคนยิ่งจนมาก ยิ่งเศรษฐกิจเจริญปัญหาเศรษฐกิจยิ่งเพิ่ม พร้อมกันนั้นก็ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คนเสื่อมโทรมจากศีลธรรม จริยธรรมถูกละเลย ภัยอันตรายของมนุษย์ยิ่งมากขึ้นจนถึงขั้นที่ว่า ทั้งโลกธรรมชาติและโลกมนุษย์กำลังเสี่ยงต่อความพินาศสูญสิ้น

ข้อที่ 3 ในการพัฒนาที่ถูกต้องเมื่อเอาปัจจัยด้านวัฒนธรรมเข้ามาร่วมด้วย ก็จะทำให้มีการสืบทอดต่อเนื่องทางด้านวัฒนธรรมประสานเข้าด้วยกันกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ ที่จำเป็นจะต้องเกิดมีขึ้น โดยวัฒนธรรมนั้นเองที่เรารักษาไว้และใช้ด้วยปัญญาอย่างมีโยนิโสมนสิการ จะเป็นตัวที่ช่วยทำให้เกิดการสืบต่อและเปลี่ยนแปลงปรับตัวไปได้ด้วยดีโดยมีความประสานกลมกลืน เปรียบเหมือนชีวิตของบุคคลแต่ละคนชีวิตนั้นจำเป็นจะต้องมีการสืบต่อ และพร้อมกันนั้นก็จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง ถ้าหากว่าเราสามารถ ทำให้การสืบต่อจากเดิมกับการเปลี่ยนแปลงใหม่ๆ นั้น เป็นไปได้อย่างประสานกลมกลืนสอดคล้องมีความสมดุล อันนั้นก็จะเป็นความเจริญงอกงามของชีวิต สังคมนี้ก็เช่นเดียวกันจำเป็นจะต้องมีการสืบทอดต่อเนื่องจากอดีต แต่ในเวลาเดียวกันก็จำเป็นจะต้องการเปลี่ยนแปลงโดยการรับสิ่งใหม่ๆ หรือทำสิ่งใหม่ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าหากว่าสังคมนั้นสามารถทำให้การต่อเนื่องจากเก่าและการเปลี่ยนแปลงใหม่นี้ประสานกลมกลืนกันได้ดี สังคมนั้นก็จะดำรงอยู่ด้วยดีและมีความเจริญงอกงามต่อไป ถ้าทำได้อย่างนี้ก็จะมีทั้งการอนุรักษ์สืบทอดมรดกวัฒนธรรมนั้นไว้ และทำการเปลี่ยนแปลงใหม่ ๆ ได้ด้วยพร้อมๆ กัน

แต่การพัฒนาโลกที่ละเลยปัจจัยด้านวัฒนธรรม ทำให้การสืบต่อเก่ากับการเปลี่ยนแปลงใหม่เป็นคนละเรื่อง เป็นคนละชนิด เป็นคนละประเภท ไปกันไม่ได้ก็เกิดความขัดแย้ง ได้อย่างหนึ่งก็ต้องสูญเสียอย่างหนึ่ง ถ้าจะเอามรดกวัฒนธรรมไว้ ก็ต้องเสียความเจริญอย่างใหม่ ถ้าจะเอาความเจริญก็ต้องเสียมรดกทางวัฒนธรรม กลายเป็นจะเอาแต่เก่าก็หยุดนิ่งตาย จะเอาแต่ใหม่เติบโตไปอย่างพิกลพิการแม้จะเจริญก็เจริญอย่างไม่สมบูรณ์

ข้อ 4 การพัฒนาที่ละเลยองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม ทำให้ประชาชาติไม่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาด้วย แต่ประชาชนจะมีความแปลกแยก เพราะการพัฒนาไม่เข้าพื้นเพภูมิหลังของตัวเขาไม่เข้าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่สืบมาของเขา ไม่กลมกลืนกับสภาพจิตใจ คุณค่า และลักษณะนิสัย และไม่เปิดช่องให้เขาปรับตัวได้ ทำให้ประชาชนเป็นเพียงผู้คอยเสพผล และตื่นเต้นกับสิ่งที่ได้เห็นได้ยินเป็นเพียงผู้บริโภคผลโดยไม่ได้ร่วมกับเหตุ เมื่อประชาชนไม่เข้ามามีส่วนร่วม การพัฒนาก็อำนวยผลที่เป็นสาระแท้แก่ประชาชนไม่ได้

ข้อที่ 5 การพัฒนาที่ละเลยวัฒนธรรมทำให้เกิดความเจริญแบบแยกชิ้นแยกกลุ่ม และหนุนให้เกิดการพัฒนาอย่างไม่สม่ำเสมอระหว่างเมืองกับชนบททำให้สังคมแตกแยก ตลอดจนทำลายวัฒนธรรมในที่สุด เพราะว่าวิธีการพัฒนาที่ไม่เอาวัฒนธรรมเข้ามาร่วมด้วย จะทำให้เกิดวิถีชีวิตคนละแบบที่ขัดกัน ถ้ารับ

ความเจริญแบบใหม่ก็ต้องเปลี่ยนรูปแบบวิถีชีวิตไปเลย พวกที่มีวิถีชีวิตแบบเก่าตามวัฒนธรรมเดิมก็ต้องแยกอยู่ในท้องถิ่น พวกที่มีวิถีชีวิตแบบพัฒนาก็แยกอยู่ในเมือง ทำให้การพัฒนากับชนบทไม่ประสานสอดคล้องเกื้อกูล ไม่สมดุลกัน ชนบทเหมือนกำแพงกั้นไม่ให้สามารถเข้ามามีส่วนในการพัฒนา ชาวบ้านรู้สึกตัวว่าถูกกันออกไป

ในกรณีของสังคมไทย (และสังคมที่กำลังพัฒนาอีกจำนวนมาก ก็คงคล้ายกัน) การพัฒนามักถูกเข้าใจในความหมายว่า ทำให้เป็นเมืองหรือทำเป็นอย่างเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทำให้อย่างเมืองฝรั่ง ดังนั้นเมื่อพัฒนาต่อไปๆ ชนบทหรือชีวิตแบบชนบทก็หมดไป กลายเป็นมีชีวิตแบบเมือง ชีวิตที่พยายามให้เป็นเหมือนเมืองฝรั่ง และที่ร้ายอย่างยิ่งก็คือ วิธีพัฒนาไม่คำนึงถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรม ทำให้เกิดผลเสียทางวัฒนธรรมทั้งสองด้าน วัฒนธรรมเดิมของตนเอง ก็ถูกละทิ้งไปเฉยๆ ไม่ได้รับการพัฒนาปรับให้เหมาะสมและเอื้อประโยชน์แก่วิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปใหม่ ในเวลาเดียวกัน ก็รับเอาวัฒนธรรมใหม่ที่ยังไม่ชัดเจนเข้าไป หรือรับเข้ามาแต่ส่วนผิวเผินเป็นส่วนเปลือก ไม่ได้สาระเข้ามา และรับเข้ามาอย่างขัดเขิน ไม่ได้ปรับให้เข้าพอดีกับตนเอง กลายเป็นมีชีวิตแบบเมืองที่ครึ่งๆ กลางๆ หรือเป็นคนเถื่อนแต่อยู่ในเมือง พร้อมกันการสูญเสียวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมเดิมก็สูญหาย วัฒนธรรมใหม่ก็ไม่ได้ ไม่ใช่ของจริง หรือไม่เหมาะกับตน สังคมสูญเสียเอกลักษณ์และเสริมปัญหาของการพัฒนาแบบใหม่นั้นรุนแรงยิ่งขึ้น

ข้อที่ 6 เมื่อการพัฒนาละเลยวัฒนธรรม ก็จะทำให้องค์ประกอบต่างๆ ของชุมชนไม่สามารถประสานเกื้อกูลกัน แต่จะขัดแย้งกัน เพราะองค์ประกอบส่วนใดเข้าถึงหรือรับเอาการพัฒนาแบบใหม่องค์ประกอบส่วนนั้น ก็ต้องละทิ้งตัดขาดแยกตัวออกมาจากวัฒนธรรมท้องถิ่น องค์ประกอบส่วนใดยังอยู่ในวัฒนธรรมเดิม ก็ไม่เข้าสู่กระบวนการพัฒนา และเข้ากันไม่สนิทกับส่วนที่อยู่ฝ่ายพัฒนา ทำให้เกิดความระส่ำระสายแตกแยกทางวัฒนธรรม นำไปสู่ความแตกแยกของชุมชน และความเจริญขององค์ประกอบต่างๆ ของสังคมอย่างลักลั่นไม่สมดุลกัน ยิ่งพัฒนาไปๆ ชุมชนยิ่งแตกสลาย ตัวอย่างข้อนี้เช่นในชุมชนไทยปัจจุบันในชนบท เรามีองค์ประกอบของชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน ปัจจุบันนี้การพัฒนาแบบใหม่ได้ทำให้องค์ประกอบสามอย่างนี้แปลกหน้าซึ่งกันและกัน ไม่สามารถช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันได้ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อที่ 7 เมื่อการพัฒนาละเลยวัฒนธรรมเสียแล้ว ทรัพยากรทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนใหญ่ของท้องถิ่นทั้งด้านวัตถุ บุคคล และนามธรรมก็ไม่สามารถถูกนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในระบบวิธีพัฒนาแบบใหม่ กลายเป็นของที่สูญเปล่าไร้ประโยชน์ พร้อมกันนั้นกระบวนการพัฒนาแบบใหม่ที่ผ่านมาก็มีแต่ต้องใช้ทรัพยากรจากภายนอก การพัฒนาแบบนี้เท่าที่เป็นมาแล้ว จึงทำให้ท้องถิ่นพึ่งตัวเองไม่ได้ต้องพึ่งพาขึ้นต่อภายนอกโดยสิ้นเชิง

รวมความในเรื่องการพัฒนาที่ละเลยวัฒนธรรม เมื่อพูดลึกลงไปก็คือเมื่อไม่คำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ในตัวบุคคล ก็เป็นการพัฒนาที่นำไปความสูญเสียคุณภาพชีวิตทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว

การพัฒนาในกรณีของสังคมไทย

สภาพปัญหาอย่างที่กล่าวมาแล้วนั้น เมื่อหันมามองใกล้ตัวแคบเข้ามา ก็ยิ่งเห็นได้ชัดเจนในสังคมไทยของเรานี้ เราประสบปัญหาอย่างที่โลกทั่วไปเขาประสบ แต่เราจะอยู่ในข้างที่แย่หรือข้างที่ด้อยกว่าทั่วไปหรือต่ำกว่าระดับเฉลี่ย เพราะปัญหาที่เขามีเราก็มีร่วมกับเขา แล้วเรายังมีปัญหาโดยเฉพาะของเราเองต่างหากที่ล้าหลังอยู่อีกด้วย ปัญหานั้นเกิดจากการที่เราอยู่ร่วมในโลก ที่มีวิธีพัฒนาที่ผิดพลาดอย่างนั้นส่วนหนึ่งและเกิดจากการปฏิบัติผิดต่อตนเอง ต่อปัจจัย และองค์ประกอบของสังคมตนเองอีกส่วนหนึ่ง ทั้งนี้ก็เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมทั้งสิ้น

ถ้านับเอาความตื่นตัวที่เป็นอยู่ในโลกปัจจุบันอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ว่าเป็นการตื่นตัวครั้งสำคัญครั้งหนึ่งแล้วย้อนกลับมาดูประเทศไทยตั้งแต่ก้าวเข้าสู่ความเจริญยุคใหม่ เราก็เคยมีการตื่นตัวมาแล้วครั้งหนึ่งก่อนนี้ จึงนับว่าเรามีการตื่นตัวครั้งนี้เป็นครั้งที่สอง

การตื่นตัวครั้งแรกนั้นก็คือ เมื่อหนึ่งศตวรรษมาแล้วในยุคของลัทธิอาณานิคม ประเทศตะวันตกได้เข้ามาแสวงหาเมืองขึ้น ทำให้เราตื่นตัวต้องรีบเร่งปรับปรุงประเทศให้เจริญทันสมัยอย่างที่เรียกว่า ให้เจริญเทียมบ่าเทียมไหล่อารยประเทศ เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้เราพยายามที่จะปรับปรุงประเทศในทุกด้าน เพื่อจะให้พ้นจากการที่เขาจะมาเอาเป็นอาณานิคม การปรับตัวครั้งนั้นในตอนแรกก็ปรากฏว่าได้มุ่งให้มีการประสานสืบต่อทางวัฒนธรรมด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า เมื่อภัยจากการล่าอาณานิคมผ่านไปแล้ว เราได้ละทิ้งการประสานกลมกลืนทางวัฒนธรรมที่จะต่อเนื่องวัฒนธรรมเก่าเข้ากับความเจริญใหม่นั้นเสีย แล้วก็หันไปตามวัฒนธรรมตะวันตกเรื่อยมา จึงทำให้เกิดปัญหาขึ้น จนกระทั่งการเตลิดสู่การตามวัฒนธรรมตะวันตกนั้น ได้ทำให้เกิดภาวะขาดตอนทางวัฒนธรรม ขาดความสืบทอดต่อเนื่อง ภูมิธรรมภูมิปัญญาไทยเสื่อมหายไปมาก เราสูญเสียความสามารถในการเลือกรับปรับปรุงและดัดแปลง และขาดหลักในการตั้งรับความเจริญใหม่ที่เข้ามา ก็เลยกลายเป็นการเตลิดตามเขาไปอย่างไม่ลืมหูลืมตา

ผลเสียยิ่งใหญ่จากการพัฒนาแบบรีบเร่งแล้วลืมที่จะเอาใจใส่ต่อความสืบเนื่องทางวัฒนธรรม ซึ่งได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของสังคมไทยในปัจจุบันและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาอย่างเป็นแก่นสาร ก็คือการที่องค์ประกอบต่างๆ ของสังคมไทยได้เจริญเติบโตอย่างลักลั่น และเกิดช่องว่างระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้นอย่างกว้างขวาง ทำให้องค์ประกอบของสังคมไม่อาจประสานกลมกลืนและเกื้อกูลกัน ทำให้สังคมที่เป็นองค์รวมขาดดุลยภาพไม่สามารถดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างพรักพร้อมราบรื่น

สภาพการพัฒนาของสังคมไทย ถ้าพูดให้เห็นง่ายๆ ก็คือ เราได้ออกมาเดินร่วมทางเดียวกับประเทศพัฒนาทั้งหลาย แต่เราไม่มีความเป็นตัวของตัวเองในการเดินร่วมทางนั้น เราได้พยายามเดินอย่างเขา แต่เราไม่มีเหตุปัจจัยสั่งสมมาที่จะเป็นอย่างเดียวเหมือนกับเขา เราจึงประสบปัญหาในการเดินทางโดยมีความอ่อนเปลี้ยและแกว่งเกมาก

บัดนี้ เมื่อโลกตื่นตัวรู้ตระหนักถึงความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา และตกลงที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีพัฒนา โดยคำนึงถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรม ถึงกับจะให้วัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เราก็พลอยตื่นตัวไปกับเขาด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นการตื่นตัวครั้งที่สอง แต่สภาพที่ปรากฏอยู่ ก็คือ แม้แต่ในขณะนี้ เราก็ยังพยายามเดินอย่างเขา โดยไม่มีความเป็นตัวของตนเอง และก็ยังไม่สามารถเดินให้เหมือนเขาได้อย่างแท้จริง ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมของเราเอง เราก็ได้ละเมิดทอดทิ้งไปมาก ทำให้ขาดความสืบเนื่อง วัฒนธรรมไม่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาให้สมดุลกับการพัฒนาด้านวัตถุ และวัตถุธรรมหลายส่วนของเดิมก็ได้เลือนลางหายไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ ยิ่งกว่านั้นความตระหนักรู้ถึงโทษของการพัฒนานั้น เราก็ไม่ได้รู้เข้าใจและมองเห็นชัดเจนจริงจัง เพราะที่ตื่นตัวนั้น เราก็เพียงตื่นตามเขาไปเท่านั้น คือ ได้เห็นประเทศพัฒนาแล้วเขาตื่นตัว เราก็พลอยจะตื่นตัวว่าไปตามเขา ไม่แจ้งประจักษ์ตระหนักซึ้งกับใจของตนอย่างแท้จริง ทั้งที่ปัญหาการพัฒนาด้านวัตถุ เน้นหนักด้านเศรษฐกิจ โดยวัฒนธรรมไม่ได้รับการพัฒนาให้สมดุลกันนั้น เป็นปัญหาของเราหนักยิ่งกว่าเขา แต่เราก็ตามหลังเขาอีกตามเคย ในเรื่องนี้และน่ากลัวว่าจะเป็นการตาม โดยไม่ได้คิดจะทำการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจังเสียด้วย

สรุปว่า เมื่อมองในแง่ของประเทศไทย การที่เราได้มีความเป็นมาเช่นทำให้เราจำเป็นจะต้องใส่ใจคำนึงถึงวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นปัจจัยของการพัฒนาให้มากเป็นพิเศษ พูดในแง่หนึ่ง ถ้าว่าฝรั่งเสียหลักแต่เรานั้นแทบล้ม ถ้าว่าเขาเซ เราก็ถึงกับทรุด จะเอาของเขาเราก็ยังเอาไม่ได้ แต่ของเราเองเราเสียเกือบหมดแล้ว เพราะฉะนั้นสถานการณ์ของเรานี้ก็เป็นที่น่าวิตกอยู่

อย่างไรก็ตาม ที่ว่านี้เป็นการมองร้ายเพื่อให้มีความไม่ประมาท แต่ถ้ามองในแง่ดีสถานการณ์ก็คงยังไม่สายจนเกินไป การพัฒนาแบบที่ผ่านมาก็ไม่ใช่จะเสียทั้งหมด และมรดกวัฒนธรรมของเราเองก็มิใช่จะสูญไปทั้งหมด ส่วนดีที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเราที่เหลืออยู่นี้แหละ ถ้าหากว่าเราค้นและรู้จักใช้ก็อาจจะนำมาเป็นฐานทำให้เราสามารถพัฒนาตัวให้ดีขึ้นได้ โดยสามารถปรับตัวเข้ากับเจริญสมัยใหม่ทั้งด้วยการพัฒนาตัวเอง คือปรับวัฒนธรรมของเราให้ชีวิตชีวา มีคุณค่าสมสมัย และด้วยการปรับการพัฒนา

ให้เข้ากับวัฒนธรรมได้อย่างสมดุล ก็จะทำให้การพัฒนานั้นเป็นไปด้วยดี ผ่านพ้นยุคพัฒนาที่เต็มไปด้วยปัญหานี้ไปได้*

แนวทางการพัฒนาในยุคต่อไป

ต่อไปนี้ ขอข้ามไปสู่เรื่องแนวทางพัฒนาของยุคต่อไป เพราะที่แล้วมานั้นเป็นการกล่าวถึงโทษหรือผลร้ายที่เกิดขึ้น จึงยังต้องพิจารณาต่อไปว่า เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเราจะพัฒนาต่อไปกันอย่างไร การใช้วัฒนธรรมเป็นปัจจัยร่วมในการพัฒนา และเป็นศูนย์กลางของการพัฒนานั้น หมายรวมถึงการพัฒนาที่ต้องพัฒนาวัฒนธรรมเองด้วย หมายความว่า จะต้องมีทั้งการพัฒนาวัฒนธรรมและการพัฒนาด้วยวัฒนธรรม หรือว่าทั้งพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา แต่การที่จะนำวัฒนธรรมมาใช้ในการพัฒนานั้น จะต้องรู้จักวัฒนธรรมของเราเองให้ชัดเจนด้วยว่าเป็นอย่างไร มีข้อดีข้อเสียอย่างไร มีคุณค่าอยู่ที่ไหน ส่วนใดควรรักษาส่วนใดควรแก้ไขปรับปรุง จะนำไปใช้อย่างไรจึงจะเกิดผลดี การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้นขาดปัจจัยทางด้านวัฒนธรรมจึงผิดพลาด แต่ถ้าไม่มีโยนิโสมนสิการ แม้จะเอาวัฒนธรรมเข้ามาร่วมในการพัฒนา ก็อาจจะผิดพลาดได้อีก

การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้นที่ว่าผิดพลาดเกิดผลร้ายเป็นอันมาก เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วก็เป็นเพราะเป็นการพัฒนาที่ขาดดุลยภาพ คือเป็นไปอย่างไม่สมดุล หมายความว่า เป็นความเจริญอย่างกระจัด-กระจาย ขาดความประสานกลมกลืนและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน และนำไปสู่การเสียสมดุล สมดุลนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ด้วยดีของชีวิตมนุษย์และสังคมของมนุษย์ เมื่อการพัฒนาแต่ละด้านไม่สมดุลผลที่มารวมกันก็ไม่สมดุลด้วย หมายความว่า องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องในกระบวนการพัฒนา เมื่อไม่เข้ามาเกื้อกูลประสานสัมพันธ์กัน จะโดยถูกละเลยมองข้ามหรือโดยความไม่รู้ไม่เข้าใจก็ตาม ก็ทำให้องค์ประกอบที่ทำหน้าที่อยู่ พากระบวนการพัฒนาแล่นเตลิดไปข้างเดียว เอียงหรือเลยเถิดเกินพอดี สุดโต่งสุดขั้ว องค์ประกอบที่ถูกละเลยในที่นี้ก็คือวัฒนธรรม ส่วนองค์ประกอบที่ถูกเชิดชูพากระบวนการพัฒนาแล่นดิ่งไป ก็คือการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นบทบาทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เพราะฉะนั้นต่อไปนี้จะต้องเน้นการพัฒนาให้ดำเนินไปอย่างประสานเกื้อกูลและให้เป็นไปอย่างสมดุล เลิกการกระทำที่เป็นการสุดโต่งสุดขั้วทั้งหลาย

---

*ปัญหาการพัฒนาในสังคมไทย ดูรายละเอียด ใน **"อารยธรรมไทย : ทางเลือกออกจากยุคพัฒนา"** ขององค์ปาฐกเดียวกัน (สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, ธ.ค. 2531)

ภาวะสมดุล หรือ ***ดุลยภาพ*** ที่จะสร้างขึ้นนี้ ขอกล่าวในที่นี้เพียงบางประการในเวลาที่จำกัด

1. ภาวะสมดุล อย่างแรกที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมได้แก่ เรื่องที่พูดกันบ่อยที่สุดในระยะนี้ คือ ภาวะสมดุลระหว่างการพัฒนาวัตถุกับการพัฒนาด้านจิตใจ หมายความว่า วัตถุอย่างเดียวก็จมหาย จิตใจอย่างเดียวก็เลื่อนลอยเราจะต้องปรับเปลี่ยนท่าที ไม่เอาแต่ความเจริญทางวัตถุและปริมาณ ไม่มุ่งแต่เศรษฐกิจ โดยอาศัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเท่านั้น แต่จะต้องให้เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ประสานกลมกลืนกับวัฒนธรรม เฉพาะอย่างยิ่งการใช้เทคโนโลยีส่งเสริมวัฒนธรรม โดยเน้นด้านความงอกงามของจิตใจและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ พัฒนาวัฒนธรรมขึ้นมาเป็นตัวคุมและคานตลอดจนเป็นเครื่องนำทางความเจริญทางเศรษฐกิจและการใช้วิทยาศาสตร์กับเทคโนโลยี ถ้าจะพูดแยกแยะก็ต้องว่า ในแง่ผลให้มีความสมดุลระหว่างการพัฒนาวัตถุกับการพัฒนาจิตใจ ในแง่อุปกรณ์ให้มีความประสานเกื้อกูลอย่าง สมดุลระหว่างการใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในการพัฒนาเศรษฐกิจ กับการพัฒนาด้วยองค์ประกอบด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาวัฒนธรรม

2. การพูดถึงความสมดุลระหว่างวัตถุกับจิตใจ ก็ยังแคบไป ถ้าจะให้ชัดต้องถามก่อนว่าการพัฒนานั้น พัฒนาเพื่อใคร ใครเป็นผู้รับผลของการพัฒนา ถ้าถามอย่างนี้ เราก็จะตอบได้ว่า การพัฒนานั้นเพื่อมนุษย์ เพื่อมนุษย์ที่มีทั้งกายและใจ ซึ่งมีชีวิตอยู่รวมกันเป็นสังคม ในท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ถ้าพูดอย่างนี้ แล้วเราก็จะเห็นองค์ประกอบที่จะต้องเข้ามาสมดุลกันสามประการในระบบใหญ่แห่งความดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบใหญ่สามส่วนนั้น คือ

1) มนุษย์ ซึ่งหมายถึงทั้งกายและใจ

2) ธรรมชาติแวดล้อม หรือระบบนิเวศน์

3) สังคม

องค์ประกอบทั้งสามอย่างนี้ จะต้องประสานเกื้อกูลซึ่งกันและกันดำเนินไปอย่างสมดุล

3. ภาวะสมดุลระหว่างเก่ากับใหม่ คนจำนวนมากชอบแบ่งแยกระหว่างเก่ากับใหม่ และมักติดอยู่กับข้างใดข้างหนึ่ง จนบางทีแตกกันเป็นฝักฝ่าย เช่น พวกหนึ่งว่าของเก่าดี อีกพวกหนึ่งว่าของใหม่ดี พวกหนึ่งว่าคนโบราณโง่ คนปัจจุบันฉลาด อีกพวกหนึ่งว่าคนโบราณฉลาด คนสมัยนี้เขลารู้ไม่เท่าถึงการณ์ การคิดเห็นและพูดอย่างนี้คงเป็นความยึดติดมากกว่า คือ ติดสมมุติ แล้วเอาตัวผนวกเข้ากับข้างใดข้างหนึ่ง ถือมั่นโดยเอาตนเป็นที่ตั้งว่าของตนหรือข้างตนจะต้องดี ความจริงนั้น ของเก่าก็มีทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ของใหม่ก็มีทั้งส่วนเด่นและส่วนด้อย จึงช่วยให้มีความก้าวหน้าต่อมาได้ และจึงยังต้องแก้ไขปรับปรุงกันต่อไป ถ้าเป็นความจริงแท้ ก็มีแต่ความสมสมัย ตรงกับสภาพที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลง หรือไม่ก็เป็นภาวะที่เก่าเคยเป็นอย่างไร ใหม่ก็เป็นอย่างนั้น เท่ากับว่าไม่มีเก่าไม่มีใหม่

คนโบราณที่ฉลาดก็มี ที่โง่ก็มากมาย แม้คนทุกวันนี้ที่ฉลาดก็มากที่โง่ก็ถมเถไป แต่หลายอย่างที่สืบมาจากอดีตไม่ใช่เรื่องของฉลาดหรือโง่ แต่เป็นผลจากประสบการณ์ในการลองผิดลองถูกที่ยาวนานกว่าจะได้ความรู้นั้นมาหรือทำสิ่งนั้น ทำอย่างนั้นได้ ก็ต้องผ่านกาลเวลาที่ยืดยาวยิ่ง ในกรณีที่ต้องอาศัยกาลเวลายาวนานเป็นเครื่องพิสูจน์นั้น คนในสมัยปัจจุบันหรือยุคใดยุคหนึ่งเพียงสมัยเดียว ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเรียนรู้ผลได้ สังคมจึงไม่ควรสูญประโยชน์จากประสบการณ์เก่าๆ เหล่านี้ไปเสียเปล่า การรู้จักถือเอาประโยชน์จากประสบการณ์เช่นนั้น นับว่าเป็นความฉลาดอย่างหนึ่ง และในทางตรงข้ามถ้าคนปัจจุบันและเลยมองข้ามประโยชน์นั้นไปเสีย ก็ต้องนับว่าเป็นความโง่เขลาอย่างหนึ่งของเขา

สังคมที่ไม่รู้จักใช้สิ่งเก่าที่ตนมีอยู่ให้เป็นประโยชน์ คือไม่รู้จักสืบต่อเก่าให้เข้ากับใหม่ ก็จะต้องนำสิ่งใหม่เข้ามาจากภายนอกทั้งดุ้น ซึ่งจะมีผลเสียอย่างน้อยสามประการ คือ ***ประการที่หนึ่ง*** จะหมดตัว ไม่มีอะไรเป็นของตนเอง ***ประการที่สอง*** จะไม่มีอะไรดีพิเศษแปลกจากสังคมอื่น เพราะรับของเขาเข้ามาอย่างไร ก็มีได้แค่นั้นไม่สามารถทำให้มีคุณค่าต่างหรือเพิ่มขึ้นไป ***ประการที่สาม*** จะกลายเป็นสังคมที่ตามแและพึ่งพาขึ้นต่อสังคมอื่นโดยสิ้นเชิง เพราะนอกจากจะคอยรับเอาจากเขาแล้ว ก็เป็นไปตามที่ตนจะทำสิ่งใหม่ ซึ่งมาจากสังคมได้ดีเท่าเจ้าตัวของเขา เพราะไม่ได้อย่างเดิมอย่างที่เขามี จึงจะกลายเป็นสิ่งที่ไร้เกียรติภูมิ เป็นทาสของสังคมอื่น หรืออย่างน้อยก็เป็นลูกไล่ลูกตาม ส่วนสังคมที่เก่งกาจแท้ ก็คือ สังคมที่สามารถเอาประสบการณ์และความจัดเจนเก่าออกมาปรับรับจัดสรรสิ่งใหม่ให้กลืนกลายเข้าเป็นของตนเองโดยมีคุณค่าแปลกเพิ่มจากสิ่งนั้นที่เขามีในสังคมอื่น นี้เป็นเรื่องเก่าของข้างใน กับใหม่จากข้างนอก

ในความเป็นจริงนั้น มีแต่กระบวนการแห่งการถ่ายทอดส่งต่อและสืบเนื่องไปเรื่อยๆ เป็นกระแสธารเดียวที่ไหลเนื่องไปไม่ขาดสายไม่อาจแบ่งแยกตัดตอนออกเป็นเก่าและใหม่ เก่ากับใหม่เป็นเพียงคำสมมติสำหรับกำหนดหมายในการเรียนรู้ คอยช่วยซ่อมเสริมกระแสธารแห่งการสืบทอดให้ไหลเนื่องต่อไป โดยมีความประณีตอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเป็นกระแสธารสืบเนื่องตามลำดับแห่งกาลเวลา จากอดีตสู่ปัจจุบันและสืบไปในอนาคต โดยมีลักษณะของการสั่งสมในอดีต แล้วถ่ายทอดสั่งสมไว้นั้นผ่านมาสู่ปัจจุบัน และมอบให้สืบเนื่องต่อไปในอนาคต ให้รับเอาไปตัดแต่งเติมต่อปรับปรุงเหมาะสมดีที่สุดที่จะเจริญงอกงามมีผลดียิ่งขึ้นต่อไป ถ้าวัฒนธรรมขาดตอน แบ่งเป็นเก่ากับใหม่ขึ้นมาอย่างชัดเจน สังคมก็จะเป็นเหมือนคนที่เสียบุคลิกภาพและขาดดุลยภาพที่จะดำรงอยู่และดำเนินต่อไปด้วยดี พูดสั้นๆ ว่า จะต้องไม่มีการแยกเป็นเก่ากับใหม่ จะมีแต่การทอดต่อเนื่องจนกระทั่งแยกไม่ออกว่าเป็นเก่าหรือใหม่ เมื่อมีการสืบทอดจ่อเนื่องอย่างแท้จริงแล้ว ก็จะมีความประสานกลมกลืน เราจะไม่แบ่งแยกออกเป็นเก่ากับใหม่ จะมีแต่การสั่งสมถ่ายทอดมาและสืบเนื่องต่อไป ซึ่งภาวะของการประสานสืบต่อกันระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคตถ้าทำได้สำเร็จอย่างนี้ก็เป็นการกลมกลืนประสานสมดุลอย่างหนึ่ง

4. ภาวะสมดุลระหว่างความพึ่งตนเองได้กับการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ข้อนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก เรามักจะพูดเพียงแง่ใดแง่หนึ่งว่า ให้พึ่งตัวเองให้ได้ หรือให้ช่วยเหลือกัน แต่ตามความเป็นจริงนั้น เราจะพึ่งตนเองอย่างเดียวเป็นไปไม่ได้ และจะพึ่งพาแต่ผู้อื่นอย่างเดียวคอยให้เขาช่วยเหลือเท่านั้นก็เป็นไปไม่ได้ การที่จะพึ่งพาแต่คนอื่นหรือไม่ยอมพึ่งใครเลยนั้น เป็นสุดโต่งเกินไป ในเวลาที่สั้น ขอพูดเป็นอุปมาเหมือนกับชีวิตของเรานี้ ร่างกายของเราประกอบด้วยอวัยวะต่างๆ มากมาย อวัยวะแต่ละอย่างต้องพึ่งตัวเองได้ คือ มีความสมบูรณ์ในตัวของมัน สามารถทำหน้าที่ของตนเองและดำรงอยู่อย่างปกติ ในเวลาเดียวกันนั้นเอง อวัยวะทั้งหลายที่แต่ละอย่างทำงานได้เป็นปกติพึ่งตนเองได้นั้น ก็ประสานสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เหมือนดังลิ้นกับฟันที่เราพูดถึงกันบ่อย ลิ้นต้องทำงานผสมผสานกับฟัน ลิ้นต้องอาศัยฟัน ฟันต้องอาศัยลิ้น แต่ทั้งลิ้นและฟันต่างก็ต้องสมบูรณ์และทำหน้าที่ของมันได้เป็นปกติ เช่น ลิ้นดุนอาหารให้ฟันจึงจะสามารถขบเคี้ยวได้สะดวก ฟันเคี้ยวให้แล้ว ลิ้นจึงจะลิ้มรสอาหารได้เต็มที่และจึงจะส่งอาหารลงคอให้กลืนได้โดยสะดวก ดังนี้เป็นต้น ถ้าอวัยวะแต่ละอย่างนั้นพึ่งตนเองไม่ได้ก็จะเกิดปัญหาไม่เฉพาะแก่ตนเองเท่านั้น แต่ระบบทั้งระบบเสียไปด้วย เพราะฉะนั้น จะต้องพึ่งพาตนเองได้ เมื่อพึ่งตนเองได้ก็สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับผู้อื่นอย่างประสานกลมกลืน

ในการที่พึ่งตนเองได้และในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างถูกต้องนี้ ก็จะมีภาวะสองอย่างเกิดขึ้น คือ

ประการที่ 1 การที่สามารถรับเอาสิ่งที่จะพึงได้จากส่วนอื่นมาใช้เป็นประโยชน์แก่ตน ในการที่จะพึ่งตนเองนั้นอวัยวะทุกส่วนจะต้องได้รับประโยชน์จากอวัยวะอื่น เช่น หัวใจก็จะต้องอาศัยแรงกระตุ้นบางอย่างจากสมอง เช่น ในการที่ร่างกายต้องการเลือดมากหรือน้อย จะต้องสูบฉีดแรงขึ้นกว่าปกติหรือไม่ ส่วนทางฝ่ายสมองจะทำงานได้ ก็ต้องได้รับเลือดที่หัวใจสูบฉีดขึ้นไป โดยที่ว่าทั้งสมองและหัวใจก็ทำงานเป็นปกติ พึ่งตนเองได้แล้วต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน หมายความว่า เมื่อพึ่งตนเองได้ก็สามารถรับส่วนที่พึงได้จากผู้อื่นมาใช้เป็นประโยชน์

ประการที่ 2 ในเวลาเดียวกันนั้น ก็จะมีส่วนที่ตนจะให้แก่ผู้อื่นด้วย หรือจะมีสิ่งที่ตนสามารถให้แก่ส่วนอื่น

เมื่อครบสองด้านอย่างนี้ก็จะเป็นภาวะที่สมบูรณ์ นี้คือภาวะที่พึ่งตนเองได้และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างมีสมดุล

สรุปความว่า เมื่อแต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ ทุกส่วนก็สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันไปอย่างสมดุล เมื่อทุกส่วนต่างก็พึ่งพาอาศัยโดยประสานสัมพันธ์กันดี ก็ช่วยให้แต่ละส่วนมีโอกาสพึ่งตนเองได้ เมื่อแต่ละส่วนพึ่งตนเองได้ ก็สามารถรับเอาสิ่งที่ตนพึงได้อย่างพอดีจากส่วนอื่น เมื่อได้รับสิ่งที่ตนพึงได้จากส่วนอื่นแล้ว ก็สามารถผลิตหรือสร้างสรรค์และมีสิ่งที่ตนจะพึงให้ตามควรแก่ส่วนอื่นๆ การที่แต่ละส่วนพึ่ง

ตนเองได้ ในภาวะพึ่งพาอย่างพอดีกับส่วนอื่นๆ นี้ ก็ทำให้เกิดเป็นระบบแห่งความประสานกลมกลืน และเกื้อกูลกันอันประกอบขึ้นเป็นองค์รวมที่สมดุล ซึ่งสามารถดำรงอยู่และเจริญงอกงามไปด้วยดีโดยสมบูรณ์ เหมือนกับว่าเมื่ออวัยวะทุกส่วนพึ่งตนเองได้ และทำหน้าที่โดยพึ่งพาอาศัยกัน แต่ละส่วนอาศัยสิ่งที่พึงได้จากส่วนอื่น และมีสิ่งที่ตนพึงให้แก่ส่วนอื่น ก็เกิดเป็นระบบแห่งร่างกายที่สมดุลเป็นชีวิตที่มีสุขภาพดี

ในการพึ่งตนและพึ่งพาอย่างถูกต้องนั้นยังมีข้อที่พึงสำเหนียกอีกหลายอย่าง เช่นว่า การพึ่งเขาก็เพื่อให้สามารถพึ่งตนได้ การที่พึ่งตน ก็เพื่อให้สามารถพึ่งเขา และเป็นที่พึ่งแก่เขาได้ พึ่งตนได้จึงพึ่งผู้อื่นได้ คือ จึงสามารถรับเอาส่วนที่พึงได้จากผู้อื่นจึงมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะพึ่งคนอื่นและจึงจะทำให้การพึ่งคนอื่นนั้นบังเกิดผลดี ดังนั้น การพึ่งพาที่ถูกต้องจึงได้แก่ การพึ่งพาของผู้ที่พึ่งตัวเองได้ ในทางตรงข้าม เมื่อพึ่งตนไม่ได้ ก็ไม่สามารถพึ่งคนอื่นได้โดยชอบธรรมและให้เกิดผลดี และทำให้ผู้อื่นที่ควรจะได้อาศัยตนพลอยพึ่งตัวเขาเองไม่ได้ เมื่อแต่ละหน่วนย่อยพึ่งตัวเองไม่ได้ก็ประกอบกันขึ้นเป็นระบบและเป็นองค์รวมที่พึ่งตนเองไม่ได้อีกเช่นเดียวกัน โดยนัยนี้การพึ่งตนกับการพึ่งพาจึงมีความหมายเนื่องเป็นอันเดียวกัน

พระพุทธศาสนาสอนให้ทุกคนเป็น **อัตตนาถะ** คือเป็นที่พึ่งของตนได้ หรือพึ่งตนได้ และเป็น **ปรนาถะ** คือเป็นที่พึ่งของคนอื่นได้ หรือมีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่น พร้อมกันนั้นก็สอนให้ทุกคนเป็น **กัลยาณมิตตะ** คือ มีมิตรดี เพื่อให้มีสิ่งที่จะได้รับจากคนอื่นซึ่งจะเอามาใช้ในการพัฒนาตัวเอง ให้พึ่งตนได้ต่อไป ถ้าระบบนี้เป็นไปอย่างสมดุล ตนเองก็เจริญงอกงามและพาคนอื่นให้เจริญงอกงามด้วยเป็นการร่วมเจริญงอกงามไปด้วยกัน

อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ไม่มีบุคคลที่จะเป็นกัลยาณมิตร คือ ไม่มีบุคคลผู้มีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่น พระพุทธศาสนาก็สอนให้ใช้*โยนิโสมนสิการ* คือ ความรู้จักคิด รู้จักพิจารณา หรือมนสิการโดยแยบคาย ซึ่งทำให้สามารถเลือกเค้นเฟ้นหาคุณค่าส่วนดีหรือประโยชน์ แม้จากสิ่งหรือบุคคลซึ่งไม่มีอะไรที่จะให้แก่คนอื่นได้ การมีโยนิโสมนสิการจึงเป็นการพึ่งตนเองได้ในระดับสูงสุด หรือเป็นการพึ่งตนที่ประเสริฐสุดเป็นการพึ่งคนอื่นหรือได้จากคนอื่นสิ่งอื่น ด้วยการพึ่งตนเองแท้ ๆ หรือเป็นการพึ่งคนอื่นได้ โดยที่เขาไม่ต้องให้พึ่ง (เป็นการได้โดยไม่ต้องพึ่ง หรือพึ่งเขาโดยที่เขาไม่รู้ตัวว่าถูกพึ่งด้วยซ้ำ) และทำให้การพึ่งตนกับพึ่งคนอื่นมีความหมายเป็นอันเดียวกันอย่างแท้จริง หลักการนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่า "พึ่งตน คือ พึ่งธรรม และพึ่งธรรม คือ พึ่งตน"

ชนทุกหมู่เหล่าทุกระดับชั้นทุกชุมชนในสังคมนั้น จะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยต่างก็พึ่งตนเองได้และต่างก็พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ต่างก็มีสิ่งที่ต้องรับจากคนอื่นและต่างก็มีสิ่งที่จะให้แก่คนอื่นด้วย แต่ละคนแต่ละกลุ่มทำทุกอย่างด้วยตนเองไม่ได้ ต้องได้บางอย่างจากคนอื่นกลุ่มอื่น แต่ก็พึ่งตนเองได้ ในการทำสิ่งที่คนอื่นกลุ่มอื่นจะต้องอาศัยตน เท่ากับว่าตนก็มีให้แก่คนอื่นและแก่ส่วนรวม

เพราะฉะนั้น จึงต้องรู้ต้องเข้าใจต้องยอมรับความสำคัญของคนทุกหมู่เหล่าทุกชั้นทุกระดับในสังคม และให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยในกระบวนการพัฒนานั้น โดยเฉพาะองค์ประกอบทุกส่วนของชุมชน จะต้องเกื้อกูลกัน ประสานสัมพันธ์เพื่อให้ชุมชนนั้นพึ่งตนเองได้ ดังตัวอย่างที่กล่าวเมื่อกี้ คือ องค์ประกอบสามอย่างของชุมชนในชนบท ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน แต่ละอย่างจะต้องพึ่งตนเองได้ และต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน ประกอบขึ้นเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้และสามารถทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่สังคมใหญ่ที่เป็นส่วนรวม

ข้อที่ 5 ความสมดุลระหว่างสัจจธรรม จริยธรรม และบัญญัติธรรม ข้อนี้ก็เป็นเรื่องสำคัญ

สัจธรรม คือความจริง ความแท้ ความเป็นอย่างนั้นเอง ความเป็นตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย หรือกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ

จริยธรรม คือหลักการการดำรงชีวิตที่ดีงาม ซึ่งอิงอาศัยสอดคล้องกับสัจจธรรม และทำให้เราดำเนินชีวิตถึงสัจจธรรม

บัญญัติธรรม คือกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดวางกันโดยสมมติ เช่น กฎหมาย ขนบประเพณีเพื่อให้มีการอยู่ร่วมกันด้วยดี ความเรียบร้อยดีงามของสังคมและเพื่อเป็นกรอบหรือเป็นเครื่องกำหนดที่จะช่วยคุมให้คนดำรงอยู่ในจริยธรรม กล่าวคือ บัญญัติธรรมนั้นตามปกติจะกำหนดวางไว้เพื่อสนับสนุนการดำเนินตามจริยธรรม

วัฒนธรรมนั้นเนื่องอยู่ตลอดเวลากับธรรมสามประการนี้ สัจธรรมเป็นรากฐาน เป็นสิ่งที่ให้ความหมายและเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมแห่งบัญญัติธรรม จึงเป็นแหล่งที่ให้ความหมายในขั้นสุดท้ายแก่วัฒนธรรมด้วย

วัฒนธรรมนั้นมีส่วนที่เป็นบัญญัติธรรมมาก และบัญญัติธรรมก็เป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้สังคมแต่ละสังคมมีเอกลักษณ์ที่เป็นส่วนเฉพาะของตนเอง และเป็นเอกลักษณ์โดยสอดคล้องประสานกับจริยธรรม เช่น บัญญัติธรรมจะทำให้สังคมแต่ละสังคม มีรูปแบบของตนเองในการปฏิบัติตามจริยธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง พูดอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัติธรรมส่วนใหญ่ ก็คือรูปแบบและลักษณะภายนอกแห่งการปฏิบัติตามจริยธรรมของสังคมนั้นๆ นั้น

ในการที่จะทำให้สังคมมีความสมดุลนั้น จะต้องให้สัจธรรมและบัญญัติธรรมทำหน้าที่ของอย่างถูกต้องและประสานเกื้อกูลกันและกัน บัญญัติธรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้วัฒนธรรมปรากฏโดยมีลักษณะภายนอกและรูปแบบของตนเอง แต่ถ้าเราติดบัญญัติธรรมเกินไป วัฒนธรรมก็จะแข็งทื่อ ไม่มีการปรับปรุงตัว หยุดนิ่งไม่เจริญก้าวหน้า ไม่มีการพัฒนาวัฒนธรรม จึงต้องเอาความรู้ความเข้าใจสัจธรรมมาจัดสรรควบคุม เช่น ที่ต้องยอมรับอนิจจังซึ่งเป็นสัจธรรมว่า สิ่งทั้งหลายต้องมีความเปลี่ยนแปลง ต้องรู้จักตัด รู้จักละ รู้จักปล่อยสลัดทิ้ง และมีการปรับปรุงตัวเองยืนอยู่กับสัจธรรม มุ่งเข้า

หาธรรม และในเวลาเดียวกันก็ต้องมีสาระของจริยธรรม เพื่อปรับบัญญัติธรรม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ให้ได้ผลจริงตามสาระและความมุ่งหมายของจริยธรรมที่อิงอยู่กับและสอดคล้องกับสัจธรรมนี้เป็นเรื่องของการประสานกลมเกลียวระหว่างธรรมสามอย่าง

ที่นี้ สัจธรรมนั้น โดยทั่วไปหรือตามปกติจะมีแหล่งที่มาที่สำคัญ คือ*ศาสนธรรม* ซึ่งในกรณีของชาวพุทธในประเทศไทยนี้ก็คงจะหมายถึงพุทธธรรม ศาสนธรรมนั้น ส่วนหนึ่งเข้าอยู่ในวัฒนธรรมแล้ว แต่อีกส่วนหนึ่งอยู่ข้างนอก ศาสนธรรมที่เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมแล้ว ก็คือส่วนที่เราได้แปลความหมายเอามายึดเป็นความเชื่อถือ และเป็นข้อปฏิบัติในชีวิตร่วมกันของสังคมแล้ว คือ ได้ประยุกต์เข้าไปจนกลายเป็นองค์ประกอบที่รวมอยู่ในวัฒนธรรม หรือกลายเป็นส่วนประกอบในวิถีชีวิตของสังคมแล้ว แต่ศาสนธรรมอีกส่วนหนึ่งที่อยู่ข้างนอกนั้น เป็นส่วนต่างหากซึ่งอยู่กับสถาบันอีกสถาบันหนึ่ง คือสถาบันศาสนา ในที่นี้ขอพูดโดยรวบรัดว่า ศาสนธรรมยังมีอีกส่วนหนึ่งที่เป็นอิสระอยู่ต่างหากข้างนอกเพราะเหตุผลว่า

1. ศาสนธรรมส่วนที่เข้ามาอยู่ในวัฒนธรรมนั้น เป็นส่วนที่ประชาชนในสังคมนั้นแปลความหมายเข้าใจ เชื่อถือ และประพฤติปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งอาจจะไม่ตรงกับศาสนธรรมที่เป็นจริงก็ได้

2. องค์ประกอบต่างๆ ในวัฒนธรรม เมื่อผ่านกาลเวลายาวนาน องค์ประกอบเหล่านั้นก็มีการคลาดเคลื่อนไขว้เขว ผิดเพี้ยนไปตามปัจจัยต่างๆ

เพราะฉะนั้น ศาสนธรรมในวัฒนธรรมจึงอาจจะคลาดเคลื่อนไขว้เขวไป จึงต้องมีศาสนธรรมต้นแหล่งเป็นหลักอยู่ภายนอก เป็นตัวคงที่ เป็นหลักการเดิมซึ่งจะทำหน้าที่

ประการที่หนึ่ง เป็นหลักที่จะให้จุดมุ่งหมายและอุดมคติแก่วัฒนธรรม และเป็นตัวนำทางให้แก่วัฒนธรรม

ประการที่สอง ศาสนธรรมนั้นจะอำนวยสัจธรรม ซึ่งเป็นเกณฑ์มาตรฐานที่จะใช้ในการตรวจสอบและคอยปรับวัฒนธรรมให้เข้าถึงอุดมคติหรือให้เป็นไปในแนวทางของอุดมคติอยู่เสมอ

ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของความสมดุลประการต่างๆ ที่เราจะต้องสร้างให้มีขึ้น ในการพัฒนาโดยใช้วัฒนธรรมตามที่ได้ตกลงกันว่าจะเริ่มขึ้นต่อแต่นี้ไป

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา

ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนานั้นโดยสรุปก็คือ ในการที่สิ่งทั้งหลายจะดำรงอยู่ด้วยดีพร้อมที่จะเจริญงอกงามอยู่ต่อไป องค์ประกอบของมันจะต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกันจนทำให้องค์รวมอยู่ในภาวะสมดุล วัฒนธรรมที่สืบมาจากเก่ากับการพัฒนาที่จะคืบหน้าต่อไปก็จะต้องประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกัน จนทำให้สังคมดำรงอยู่และดำเนินไปอย่างมีดุลยภาพ ความเจริญงอกงามและประโยชน์สุขที่แท้จริงจึงจะเกิดขึ้นได้

หลักการทั่วไปในการพัฒนาที่ถูกต้องก็เป็นการทำให้สมดุล โดยคอยจัดคอยประดับประคองให้องค์ประกอบต่างๆ ดำเนินไปอย่างประสานสัมพันธ์เกื้อกูลกันอย่างมีความสมดุล **ความสมดุล** นั้นเรียกง่ายๆ ว่า **ความพอดี** ความพอดีนั้นเป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา พุทธธรรมสอนเรื่องความพอดีเป็นหลักใหญ่

ความพอดีของแต่ละส่วน ในการกระทำแต่ละอย่างแต่ละเรื่อง เช่น บริโภคอาหารแต่พอดี เป็นต้น ความพอดีอย่างนี้ทางพระเรียกว่า "มัตตา" เช่น ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคเรียกว่า "โภชเนมัตตัญญุตา"

ประการต่อไป ความพอดีระหว่างองค์ประกอบที่ต่างก็ทำหน้าที่ของตนๆ โดยประสานสัมพันธ์กันอย่างสมดุลและทำให้องค์รวมก็เกิดความสมดุลด้วย การที่องค์ประกอบทั้งหลายทำงานประสานสัมพันธ์กันอย่างสม่ำเสมอมีความสมดุลพอดีกัน หรือความได้ลัดส่วนพอดีระหว่างองค์ประกอบตั้งแต่สองอย่างขึ้นไปนี้ ภาษาพระเรียกว่า "สมตา"

ประการที่สาม การที่ระบบทั้งหมดมีองค์ประกอบครบครันทำหน้าที่ได้พร้อมบริบูรณ์ มีความสมดุลพอดีที่จะให้สำเร็จผลบรรลุความมุ่งหมาย ความพอดีของระบบทั้งหมดอย่างนี้เรียกว่า "มัชฌิมา"

รวมแล้วมีความพอดี 3 ประการ คือ "มัตตา" "สมตา" และ มัชฌิมา" รวมเป็นระบบความคิดและการปฏิบัติที่สำคัญในพระพุทธศาสนา ในการพัฒนาต่อไปนี้เราเน้นที่ความพอดีทุกอย่าง คือทั้งมัตตา สมตา และมัฌมิมา แต่ความพอดีทั้งสามอย่างนั้น ทุกอย่างต้องอาศัยปัญญา จึงจะรู้ได้ว่าแค่ไหนพอดี และจึงจะจัดให้พอดีได้ จะต้องใช้หลักความพอดีอย่างนี้ ในการพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา

ในการพัฒนาวัฒนธรรมและใช้วัฒนธรรมในการพัฒนานั้น มีข้อสังเกตและข้อคิดบางอย่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมกับการพัฒนา ที่จะขอกล่าวไว้เล็กน้อย

ทั้งวัฒนธรรมและการพัฒนาต่างก็เป็นเรื่องของความเจริญงอกงามด้วยกันทั้งนั้น ว่าที่จริง "วัฒน" ในวัฒนธรรมก็คือคำเดียวกับ "พัฒนา" นั่นเอง ดังนั้น ถ้าแปลอย่างง่ายๆ วัฒนธรรม จึงหมายถึง สิ่งที่เป็นความเจริญงอกงาม ส่วนพัฒนาแปลว่าการทำให้เจริญงอกงาม ซึ่งขยายความได้ดังนี้

วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงามที่สังคมนั้นๆ ได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ได้แก่ ผลรวมของความเจริญงอกงามเท่าที่มีมาถึงและมีอยู่ในปัจจุบัน

การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ปรับปรุงตัดแต่งเติมต่อ ให้สิ่งที่ได้สั่งสมมานั้นเจริญงอกงามสืบต่อไป พูดอีกนัยหนึ่งว่าการสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าทำให้เกิดมีสิ่งใหม่ๆ เพิ่มพูนกลมกลืนเข้าในกระแสธารแห่งความเจริญ ที่ได้สั่งสมกันมาให้งอกงามสืบต่อไป

วัฒนธรรมเน้นส่วนที่สืบมาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน การพัฒนาเน้นการทำต่อจากปัจจุบันที่จะสืบเนื่องในอนาคต วัฒนธรรมเป็นทุนจากเท่าที่มีอยู่อันได้จัดเตรียมไว้ให้พร้อมสำหรับการที่จะก้าวเดินต่อไปในอนาคต ส่วนการพัฒนาเป็นการตัดแต่งเพื่อขยายจาก (ทุนที่มีอยู่ใน) ปัจจุบันเจริญงอกงามพรั่งพร้อมยิ่งขึ้นไปในอนาคต วัฒนธรรมหนักข้างอดีตปัจจุบัน การพัฒนาโยงปัจจุบันไปอนาคต

วัฒนธรรม เป็นกระบวนการสร้างสรรค์สืบทอดต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน เพื่อให้เจริญงอกงามต่อไปในอนาคตอย่างไม่ขาดตอน การวัฒนธรรมจะเจริญงอกงามสืบต่อไปในอนาคตด้วยดี จำต้องอาศัยการพัฒนา ดังนั้น จึงต้องมีการพัฒนาวัฒนธรรม

การพัฒนานั้นมิใช่หมายเฉพาะการเสริมขยายเพิ่มพูนให้มากมายและเติบโตขึ้นเท่านั้น แต่หมายถึงการแก้ไขดัดทอน ขัดแต่งให้ดีงามและเหมาะสมยิ่งขึ้นด้วย

การพัฒนาวัฒนธรรม หมายถึง การทำให้วัฒนธรรมได้รับการปรับปรุงและปรับตัวให้มีคุณค่าสมสมัย และบังเกิดคุณประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอันเป็นจริงที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน และกำลังก้าวเดินต่อไปในอนาคต

การพัฒนาด้วยวัฒนธรรม หรือการใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา หมายถึง การนำเอาประสบการณ์ความจัดเจนภูมิธรรมภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมสืบทอดไว้ในสังคมของตน ออกมาใช้กับเครื่องมือในการที่จะเผชิญ ต้อนรับ ดัดแปลง และสร้างสรรค์ จัดทำสิ่งใหม่ๆ ให้เข้ากันและบังเกิดคุณค่าอำนวยประโยชน์แก่ชีวิตและสังคมอย่างแท้จริง

สิ่งทั้งหลายที่เพิ่มพูนเติมต่อเข้ามาใหม่ด้วยการพัฒนานั้น เมื่อกลมกลืนเข้าในวิถีชีวิตของสังคมแล้วก็กลายเป็นส่วนประกอบอยู่ในวัฒนธรรมไปด้วย

ชีวิตในสังคมสมัยใหม่ ที่รุ่งเรืองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเกลื่อนกล่นด้วยกิจกรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ก็เป็นวัฒนธรรมแบบนี้ด้วยเช่นเดียวกัน หากเป็นความรุ่งเรืองด้วยวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี การพัฒนาเศรษฐกิจในความหมายที่แท้จริง เราก็อาจจะพูดว่า สังคมปัจจุบันนี้มีวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมเทคโนโลยี และวัฒนธรรมการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่เป็นที่น่าเสียดาย ว่าแม้โลกปัจจุบันจะเจริญด้วยวิทยาศาสตร์ แต่คนสมัยใหม่ก็มิได้มีจิตใจแบบวิทยาศาสตร์ ท่าทีแห่งมองโลกและชีวิตของเขายังเต็มไปด้วยลักษณะแห่งความเลื่อนลอย หรือไม่ก็เป็นไสยศาสตร์ แม้โลกปัจจุบันจะก้าวหน้าไปไกลด้วยเทคโนโลยี และได้ใช้เทคโนโลยีนั้นในการสร้างความเติบโตขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว แต่การใช้เทคโนโลยีและการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ก็ได้เป็นไปเพียงเพื่อเสริมสร้างความพรั่งพร้อมทางวัตถุและสนองค่านิยมบริโภคไม่ได้ใช้เพื่อคุณค่าแท้ของมันในการที่จะเสริมสร้างคุณภาพชีวิต จึงส่งผลให้เกิดความสูญเสียคุณภาพชีวิต และการทำลายดุลยภาพแห่งระบบการดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์ อันประกอบด้วยชีวิตทั้งกายใจ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม เกิดเป็นวัฒนธรรมใหม่ที่ผิดพลาด เราจึงมีเพียง

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมเทคโนโลยี และวัฒนธรรมแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเทียมๆ ซึ่งก็คือไม่ใช่วัฒนธรรมนั่นเอง เพราะไม่เป็นความเจริญงอกงามที่แท้จริงเลย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เมื่อพูดอย่างรวบรัดที่สุด ก็คือ เพราะเราไม่ได้พัฒนาวัฒนธรรม และไม่ได้ใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา วัฒนธรรมกับการพัฒนาจึงไม่มาประสานบรรจบกัน บังเกิดเป็นการพัฒนาที่ไร้วัฒนธรรม และวัฒนธรรมเองก็ขาดตอนอุดตันเกิดความหมักหมมบูดเสีย

ในเมื่อวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และการพัฒนาเศรษฐกิจ มีบทบาทโดดเด่นในโลกยุคปัจจุบัน เราจึงจะต้องให้ความสนใจต่อมันให้มาก โดยโยงมันเข้ามาประสานบรรจบกับวัฒนธรรม ด้วยการพัฒนาอย่างถูกต้อง คือ ให้เป็นการพัฒนาที่ประสานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ เข้ากับวัฒนธรรม ให้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ออกมาเสริมหนุน และกล่อมเกลาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ให้กลมกลืนเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชนอย่างมีคุณค่าที่เกื้อกูล และเสริมวัฒนธรรมให้อุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในทางที่จะนำมนุษยชาติสู่สันติสุขและอิสรภาพที่แท้จริง

พระยาอนุมานราชธนกับงานทางด้านวัฒนธรรม

เป็นอันว่า ในการที่จะข้ามพ้นยุคพัฒนาที่ผิดพลาดมีปัญหาและทำการพัฒนาในแนวทางใหม่ เราจะต้องทั้งพัฒนาวัฒนธรรมและพัฒนาด้วยวัฒนธรรม เมื่อเราพัฒนาวัฒนธรรม และพัฒนาด้วยวัฒนธรรมนั้น เราก็จะมีวัฒนธรรมในการพัฒนาเกิดขึ้นด้วย แต่ก่อนที่เราจะพัฒนาวัฒนธรรม และใช้วัฒนธรรมในการพัฒนา เราก็จะต้องรู้จักและเข้าใจวัฒนธรรมของเราให้เพียงพอ

ท่านพระยาอนุมานราชธนได้สร้างผลงานทางด้านวัฒนธรรมไว้มากมาย มีความโดดเด่นจนกระทั่งองค์การ UNESCO ได้ประกาศยกย่องแล้ว และเราก็กำลังจัดฉลองอยู่ในบัดนี้ ผลงานของท่านนั้นเป็นสิ่งที่จะช่วยให้เราเข้าใจวัฒนธรรม แม้ว่าผลงานของท่านจะเป็นแหล่งข้อมูลและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมไม่ใช่ตัววัฒนธรรมเอง เพราะว่าตัววัฒนธรรมที่แท้จริงนั้นอยู่ที่ชีวิตของประชาชน แต่เราก็สามารถเอาข้อมูล ความรู้ความเข้าใจ จากผลงานของท่านพระยาอนุมานราชธนนี้ไปเป็นฐานหรือจุดตั้งต้นในการศึกษาตรวจสอบตัววัฒนธรรมที่ชีวิตของประชาชน แล้วจากนั้นเราก็จึงเอามาปฏิบัติการในการพัฒนาต่อไป ให้สำเร็จผลตามวัตถุประสงค์

ท่านพระยาอนุมานราชธนนั้น นอกจากได้สะสมรวบรวมข้อมูล สร้างผลงานทางวัฒนธรรมไว้แล้ว ก็ยังมีข้อที่น่าสังเกต เกี่ยวกับทัศนะและลักษณะการทำงานของท่านด้วยว่าในการทำงานทางด้านวัฒนธรรมของท่านนั้น ท่านเป็นผู้ที่ได้พยายามเชื่อมต่อสายธารแห่งวัฒนธรรม มิให้หยุดนิ่งอยู่แต่ให้สืบต่อไปโดยไม่ขาดตอน น่าสังเกตว่า แม้ท่านจะศึกษาเรื่องวัฒนธรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเรื่องของอดีต แต่ท่านก็เป็นผู้ที่

ไม่หลงติดอยู่ในอดีต ไม่จมอยู่ในอดีต ท่านศึกษาอดีตโดยเรียนรู้อดีตเพื่อนำอดีตมาใช้ประโยชน์ มิใช่เพื่อหลงจมอยู่ในอดีตนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงพร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลง ท่านถือและยอมรับว่าจะต้องมีสิ่งใหม่ จะต้องมีการปรับตัวและปรับปรุงกันเรื่อยไป ท่านไม่คับแคบอยู่แต่เฉพาะด้านของตน แต่ยอมรับความสำคัญขององค์ความรู้และวิทยาการด้านอื่นๆ ที่จะต้องมาเชื่อมโยงประสานกันในการที่จะทำความเจริญของสังคมมนุษย์ให้สำเร็จ

พระยาอนุมานราชธนสนใจศิลปวัฒนธรรมทุกระดับ โดยเฉพาะท่านเน้นวัฒนธรรมระดับล่าง ที่เรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้าน หรือเรื่องพื้นบ้านการที่ท่านทำเช่นนี้ก็คงจะเป็นเพราะว่า ท่านมุ่งจะช่วยรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้มิให้สูญหาย เพราะวัฒนธรรมระดับล่างนั้นมีโอกาสที่จะสูญหายไปได้ง่าย พูดอย่างง่ายๆ ก็ว่า พระยาอนุมานราชธนได้ช่วยรักษาสิ่งดีๆ ของเราไว้ ทำให้เมืองไทยมีของดีๆ หลายอย่างเหลือไว้อวดชาวต่างประเทศ

ในด้านชีวิตส่วนตัว ท่านก็มีชีวิตที่เป็นแบบอย่างได้ ท่านมีคุณธรรมสำคัญที่พึงเน้นไว้ในที่นี้ คือความเป็นครู ได้ทราบตามประวัติว่าท่านรักความเป็นครู ตั้งใจทำหน้าที่ของครู โดยที่มิใช่ตั้งใจเฉพาะทำงานในการสอนเท่านั้น แต่เอาใจใส่ต่อความเจริญงอกงามของศิษย์ที่มารับประโยชน์จากความเป็นครูของท่านด้วย และท่านก็ทำตัวเองให้เป็นครูที่น่าเคารพรักซึ่งศิษย์ก็เคารพรักท่านจริง เพราะฉะนั้นจึงนับว่าท่านเป็นผู้มีคุณสมบัติของความเป็นครูที่แท้จริงและในส่วนทั่วไปก็มีชีวิตส่วนตัวที่เป็นแบบอย่างโดยอาศัยความขยันหมั่นเพียรสุจริตและไมตรีธรรม ส่วนในแง่ผลงานสิ่งที่ท่านสั่งสมสร้างสรรค์ไว้ก็เป็นสมบัติของสังคมต่อไป ถ้าจะพูดอย่างรวบรัดที่สุดก็อาจกล่าวว่า พระยาอนุมานราชธนนั้น ชีวิตเป็นแบบอย่างได้ ผลงานก็กลายเป็นสมบัติของสังคมหรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า ในการสร้างผลงานทางวัฒนธรรมนั้น ตัวท่านเองก็ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมหรือมีวัฒนธรรมด้วย

โดยเฉพาะในยุคที่ผ่านมาซึ่งคนไทยส่วนใหญ่ละเลยทอดทิ้งวัฒนธรรมของตน เป็นช่วงที่มรดกที่ดีงามล้ำค่ามีโอกาสสูญหายไปได้มาก พร้อมกันนี้อนุมานราชธนได้ช่วยเก็บรักษารวบรวมข้อมูลความรู้นี้ไว้ให้เรา แม้สมมติว่าท่านทำไว้เพียงเท่านั้น ก็ยังเป็นคุณูปการต่อสังคมไทยอย่างยิ่งยวดอยู่แล้ว ไม่ต้องคำนึงถึงคุณธรรมและงานที่ท่านได้กระทำ

อย่างน้อย พระยาอนุมานราชธนก็ได้ช่วยรักษาวัฒนธรรมส่วนหนึ่งไว้ให้แล้ว ต่อนี้ไปก็อยู่ที่เราจะเอาไปใช้อย่างไร โดยเฉพาะในการเข้าสู่ของใหม่ของการพัฒนา ที่จะมีการพัฒนาด้วยจิตสำนึกแบบใหม่ซึ่งจะใช้วัตถุธรรมเป็นองค์ร่วมหรือเป็นศูนย์กลางของการพัฒนานั้น อันสหประชาชาติได้ตกลงประกาศไว้ว่า

จะเริ่มจากปีนี้เป็นต้นไป ถ้าเราสามารถทำได้อย่าง นั่นแหละคือการฉลอง 100 ปีพระยาอนุมานราชธนที่แท้จริง คือการทำให้ชีวิตและงานของท่านยังคงมีชีวิตที่อยู่ยืนนาน ด้วยการทำให้ชีวิตและผลงานของท่านมีคุณค่าเป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไป และการกระทำเช่นแล ก็คือสิ่งที่เรียกว่าเป็นการบูชาในการปฏิบัติหรือปฏิบัติบูชา ที่พระพุทธศาสนานิยมสรรเสริญว่าเป็นการอันสูงสุด ก็ขอให้ความมุ่งหวังที่ กล่าวมานี้จงสัมฤทธิ์ผล เพื่อประโยชน์สุขของประชาชาวโลกสืบไป ตลอดกาลนาน

การพัฒนากับความพินาศทางวัฒนธรรม

อภิชาติ ทองอยู่*

ขณะที่กระแสเชี่ยวกรากของวัฒนธรรมแบบตะวันตก ได้แพร่กระจายเข้าสู่สังคมไทยโดยผ่านระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ จนกระทั่งสามารถฉีกแบบแผนแห่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของวิถีชีวิตความเป็นไทยออกไป ด้วยการเสนอวิถีชีวิตแบบทันสมัยในรูปแบบฉ้อฉล ซึ่งกล่าวอ้างว่ามันคือ "การพัฒนา" สภาพปัจจุบันวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมได้เกิดขึ้นกับสังคมเมือง และกระจายเข้าสู่สังคมชนบทตามหมู่บ้านต่างๆ ด้านหนึ่งได้สร้างกระแสกดดันทางเศรษฐกิจอย่างเลวร้ายกับวิถีชีวิตแบบหมู่บ้าน อีกด้านหนึ่งก็มอมเมาคุณค่าทางวัฒนธรรมดั้งเดิมให้แตกสลายลง กาลข้างหน้าเป็นเรื่องที่น่าวิตก หมู่บ้านคงจะต้องเผชิญกับชะตากรรมแบบใหม่อย่างรุนแรง อันเนื่องมาจากการขยายตัวของวิถีวัฒนธรรมตะวันตก หากเราทั้งหลายปล่อยให้วิถีชีวิตแบบหมู่บ้านเผชิญกับชะตากรรมเช่นนั้นอย่างลำพัง จากผลพวงแห่งการสร้างกระแสครอบงำแบบแผนทางวัฒนธรรมด้วยระบบคุณค่าของวัฒนธรรมตะวันตก ในอนาคตเราก็ไม่สามารถที่จะเหลียวเห็นสุนทรีย์และคุณค่าแห่งวัฒนธรรมอันดีงามทั้งมวลของสังคมแม่บทของเรา นั่นหมายถึงว่าเราจะต้องก้าวสู่ปัญหาชุดใหม่ที่โหดร้ายกว่าเดิม ด้วยการถูกครอบงำมอมเมาวิถีชีวิตทั้งมวล ซึ่งจะหนีไม่พ้นการถูกขูดรีดของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ ภาวะแห่งการดำรงชีวิตภายใต้ระบบวัฒนธรรมใหม่ ความเป็นมนุษย์ก็จะถูกแปลกแยกจากวัฒนธรรมดั้งเดิมของความเป็นมนุษย์ที่แท้จริง มนุษย์คงมิผิดเพี้ยนอะไร กับการเป็นกลไกของเครื่องจักรกล และจะต้องดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความเจ็ดปวดรวดร้าว ที่มิสามารถจะมองเห็นแม้แต่คุณค่าแห่งความเป็นมนุษย์ของตัวเอง การแก้ปัญหาของสังคมอนาคต จะไม่สามารถจบลงด้วยการประนีประนอมและความอบอุ่น แต่กลับจะนำสู่การเพิ่มปริมาณความรุนแรง ของปัญหาชุดใหม่ขึ้นมาเรื่อยๆ อย่างต่อเนื่อง

ตัวอย่างเหตุการณ์ในสังคมตะวันตก คือ แง่มุมที่เราสามารถศึกษาวิกฤตการณ์เช่นนี้ได้อย่างดีทั้งในส่วนของประวัติศาสตร์และปัจจุบัน โดยเฉพาะแง่มุมของความรุนแรง และปัญหาสังคมที่ประชาชนในสังคมตะวันตกกำลังเผชิญอยู่ด้านหนึ่งมายาภาพทางวัฒนธรรมแบบใหม่ และวิถีวิทยาศาสตร์ ได้สร้างกระแสแห่งสำนึกให้เกิดกับสังคมและมวลมนุษย์ ว่ามันคือคุณค่าอันงดงาม และเป็นความเจริญแห่งชีวิตที่เปี่ยมไปด้วยความสะดวกสบายนานัปการ จนดูเหมือนว่ามันสามารถแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ทั้งหมด แต่อีกด้านหนึ่งเราสามารถพบได้ว่า ภายใต้วิถีชีวิตในสังคมแบบใหม่กลับสร้างปัญหาชุดใหม่ให้เกิดขึ้น กลับขยาย

---

* อภิชาติ ทองอยู่, "การพัฒนากับความพินาศทางวัฒนธรรม," **ปาจารยสาร**, 10,3 (ตุลาคม-ธันวาคม, 2526), 90-101.

อานุภาพความรุนแรงเพิ่มขึ้นมากมายหลายเท่าทีเดียว คงจะต้องยอมรับความจริงกันว่า กระป๋องตะเกียงหรือเทียนเล่มน้อยๆ ที่ใช้กันอยู่ในหมู่บ้าน ถึงแม้จะดูว่ามันคือสัญญลักษณ์แห่งความล้าหลังและมีคุณค่าเพียงน้อยนิด หากเราเผลอเรอพลาดพลั้งในการใช้มัน เราก็จะได้พบกับโทษของมันระดับหนึ่ง ที่เราสามารถควบคุมได้ง่ายกว่า ในขณะที่พัฒนาการชนิดใหม่ได้ใช้ปรมาณูเป็นผู้บุกเบิกนำแสงสว่างหรือระบบไฟฟ้ามาแทนที่ แต่จากการค้นพบประโยชน์อันมหาศาลของมัน ในด้านกลับกัน หากเราเผลอเรอต่อระบบการควบคุมมัน เราก็จะได้พบเห็นวินาศภัยอันรุนแรงขนาดมหาศาล ที่ไม่สามารถหยุดยั้งมันได้เลย นอกจากนั้นเราจะพบว่า ตั้งแต่เบื้องหลังของการได้มันมาก็เริ่มต้นด้วยทำลายทรัพยากรจำนวนมหาศาลทีเดียว

ท่ามกลางความมหึมาใหญ่โตของเทคโนโลยี และวัฒนธรรมของวิถีชีวิตแบบใหม่ วิกฤตการณ์ของสังคมมนุษย์ชาติก็ได้เติบโตตามขึ้นมาด้วย ขณะเดียวกันในปัจจุบัน หลายกลุ่มมีแนวคิดที่เริ่มค้นหาคุณค่าจากความเรียบง่าย ซึ่งโดยแท้ที่จริงแล้วมันคือสมบัติล้ำค่าชั้นปฐม ที่ได้ติดตัวมาพร้อมกับการกำเนิดของมนุษย์ แต่การหลงลืมปรัชญาอันเป็นแก่นแท้แห่งการดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน ได้สร้างภาพความพร่ามัวขึ้นมาบดบังคุณค่าเหล่านั้น จนปัญหาจำนวนมากได้ตามมา และมันก็เป็นขนวนที่จะต้องทำให้เราหวนคิดกลับถึงความสามัญนั้นอีกครั้ง

หมู่บ้าน : แม่บททางวัฒนธรรมไทย

ย้อนกลับสู่สภาพสังคมไทยที่กำลังก้าวตามระบบเทคนิควิทยาใหม่ ตามกระแสการพัฒนาแบบสากล และการก้าวสู่วัฒนธรรมแห่งชีวิตแบบใหม่ ซึ่งสภาพในปัจจุบันไม่สายเกินที่จะค้นกลับสู่แม่บททางวัฒนธรรมของสังคมที่ดำรงอยู่คำว่า "วัฒนธรรม" ในที่นี้มิได้กล่าวในฐานะที่เป็นเพียงศิลปกรรม ขนบประเพณี การร้องการรำหรือรูปแบบของพิธีกรรมเท่านั้น แต่วัฒนธรรมในที่นี้หมายถึง "วิถีชีวิตทั้งมวล" ของสังคม หากกล่าวถึงวัฒนธรรมของสังคมหรือชุมชนหมู่บ้าน ก็คือวิถีชีวิตทั้งมวลของระบบสังคมหรือชุมชน "ซึ่งอาจแบ่งระบบย่อยเพื่อศึกษารายละเอียดในมวลรวมของวัฒนธรรมเป็นสามระบบด้วยกัน กล่าวคือ ระบบเทคนิควิทยา (Technological System) ระบบสังคมวิทยา (Sociological System) และระบบอุดมการณ์ (Indeological System) ระบบเทคนิควิทยา คือระบบที่ศึกษาถึงเครื่องมือเครื่องใช้ วิถีผลิตจนถึงกสิกรรมทางการผลิตของมนุษย์และชุมชน ระบบสังคมวิทยามุ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์การปกครอง คุณค่าทางศีลธรรม จรรยา และระบบสังคม ส่วนระบบอุดมการณ์สะท้อนให้เห็นถึงปรัชญาชีวิตความเชื่อต่างๆ และสำนึกของคนในสังคม เมื่อรวมระบบทั้งสามเข้าด้วยกันเราก็สามารถเห็นภาพทางวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมนั้นๆ

ในกรณีของสังคมไทย วิถีชีวิตทางประวัติศาสตร์อันเป็นแม่บทหลัก ก่อนที่จะพัฒนาการมาถึงขั้นปัจจุบัน จะพบว่าสภาพของสังคมแบบชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตด้วยการเกษตรกรรมในสภาพภูมิศาสตร์เมืองร้อน บนพื้นฐานความเชื่อทางพุทธศาสนา และรากฐานแบบอารยธรรมตะวันออกที่พึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก มีพัฒนาการที่สัมพันธ์กันแบบเครือญาติ โดยมีสถาบันวัดของพุทธศาสนาเป็นตัวแบบของการร่วมกำหนดคุณค่าทางวัฒนธรรมและปทัสฐานทางสังคม แม้ว่าเส้นทางแห่งพุทธศาสนาในทัศนะความเชื่อของชาวบ้านจะมีความแตกต่างจากทฤษฎีบริสุทธิ์ทางพุทธศาสนา กล่าวคือพุทธศาสนาแบบชาวบ้านนั้นได้ผนวกผสมปนเปกับความเชื่อภูตผี ความลี้ลับของธรรมชาติแบบคติภาพเพ้อฝันเข้าไปด้วย อย่างไรก็ดีวัฒนธรรมตามแบบของชุมชนหมู่บ้าน ก็สามารถดำเนินมาได้ด้วยความสงบสุข ตามวิถีที่เรียบง่ายอันดำรงอยู่บนพื้นฐานทางเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง และระบบเทคนิควิทยาที่ควบคุมได้ สิ่งเหล่านี้คือรากเหง้าแห่งความเป็นมา อันเป็นแม่บททางวัฒนธรรมของวิถีชีวิตดั้งเดิม ซึ่งมีลักษณะที่สวนทาง ขัดแย้งกับสภาพชีวิตและวัฒนธรรมของวิถีชีวิตปัจจุบันของเราอย่างมาก

เทคนิควิทยาของชุมชนหมู่บ้าน

การดำรงชีวิตตามวัฒนธรรมของชุมชนแบบหมู่บ้าน มีระบบเทคนิควิทยาที่สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเด็ดขาดมาแต่อดีต ได้มีนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยา และนักประวัติศาสตร์ได้ทำการตรวจค้นถึงสภาพการดำรงอยู่ของสังคมแต่เดิม พบว่าระบบเทคนิควิทยาของชุมชนแต่เดิมนั้นสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมั่นคงเพราะเหตุว่า เทคนิควิทยาของการสื่อสารในอดีตมีคุณภาพต่ำอย่างหนึ่ง ซึ่งทำให้การถ่ายโยงวัฒนธรรมจากภายนอกหรือการถ่ายโยงทางเทคนิควิทยาเป็นไปได้ยาก ประกอบกับลักษณะสังคมเป็นสังคมปิด อีกอย่างหนึ่ง และการดำรงคุณค่าทางวัฒนธรรมมีความเข้มแข็ง โดยเกิดจากระบบอุดมการณ์เป็นหลัก

ได้มีผลงานการวิเคราะห์สังคมไทยของ David Elliot ทำการศึกษาสังคมแบบชุมชนหมู่บ้านและสังคมไทย ซึ่งได้นำการศึกษาดังกล่าวของเขาเสนอต่อสถาบันสังคมศาสตร์ ที่กรุงเฮก เมื่อปี 2518 ซึ่งมีความตอนหนึ่งกล่าวถึงลักษณะของชุมชนหมู่บ้านว่า

> "ชุมชนหมู่บ้านไทย สมัยก่อนทุนนิยมนั้น อยู่ในฐานะพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับสังคมภายนอก ทั้งการเกษตรและการหัตถกรรม ในทางเกษตรนั้น นอกจากจะปลูกข้าวในหมู่บ้านแล้ว ยังจับสัตว์น้ำขุดบ่อ สร้างคู ทำฝาย โดยทำร่วมกันเองทอกันเองในหมู่บ้าน ความจำเป็นต้องจ้างคน หรือซื้อของจากภายนอกจึงไม่มี นอกจากในแง่เศรษฐกิจแล้ว การควบคุมทางการเมือง อันเป็นผลทำให้มีอำนาจเด็ดขาด ปรากฏให้เห็นในระบบศักดินา ชนชั้นศักดินา ได้ใช้ระบบควบคุมพฤติกรรมและความคิด

โดยอาศัยระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน ควบคุมลงมาขั้นๆ และใช้ทั้งศาสนาพุทธ และพราหมณ์ควบคุมด้านความคิดและอุดมการณ์ เป็นผลให้เกิดสภาพเปลี่ยนแปลงขึ้นยาก ซึ่งเป็นลักษณะประการหนึ่งของวิถีการผลิตแบบเอเชีย"

อย่างไรก็ดี David Elliot ชี้ให้เห็นถึงการพึ่งตนเองของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งได้ให้ภาพที่ชัดเจนเกี่ยวกับวิถีการดำรงชีพ และลักษณะทางสังคมของหมู่บ้าน ถึงแม้ว่าจะมองลักษณะทางการเมืองว่าเน้นศูนย์กลางอำนาจรัฐมาก แต่ก็พยายามชี้ให้เห็นถึงสภาพทางสังคม โดยรวมตั้งแต่ระดับโครงสร้าง (MACRO) ถึงระดับล่าง (MICRO) ที่มีลักษณะของการพึ่งตนเอง ส่วนการมองถึงการปกครองในช่วงหลัง พบข้อเท็จจริงบางประการเกี่ยวกับการขยายตัวของการปกครองจากศูนย์กลางอำนาจที่มิได้มีผลประจักษ์อย่างแท้จริงต่อวิถีของชุมชนหมู่บ้าน โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลออกมาเช่นในชนบทแถบภาคเหนือ และอิสาน หมู่บ้านก็ยังคงยึดถือระบบวัฒนธรรมของชุมชนตัวเองเป็นหลักใหญ่ ส่วนสัมพันธ์ด้านการปกครองมีการคลี่คลายในระยะต่อมาจริง แต่เพิ่งปรากฏว่ามันได้มีผลค่อนข้างเป็นจริงทางปฏิบัติบ้างในยุคปัจจุบันเท่านั้น โดยเริ่มก่อตัวขึ้นหลังกบฏ ร.ศ. 121 ซึ่งเมืองชั้นนอกทำการต่อต้านการขยายอำนาจศูนย์กลางของรัฐ จะพบว่าโดยเฉพาะภาคอิสาน การขยายตัวของศูนย์กลางอำนาจเริ่มมีในระดับเข้มข้นไม่เกิน 20 กว่าปีที่ผ่านมาเท่านั้น เริ่มตั้งแต่ยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ช่วง พ.ศ. 2500-2501 ในยุคศักดินาความสัมพันธ์ทางด้านการปกครองจากศูนย์กลางอำนาจถึงระดับหมู่บ้าน เป็นไปภายใต้ขีดจำกัดระดับหนึ่ง ที่ไม่สามารถครอบคลุมวิถีชีวิตทั้งมวลของประชาชนในชุมชนหมู่บ้าน ดังนั้น ในยุคปัจจุบันเราจึงได้เห็นความไม่เข้าใจหรือความขัดแย้งทางข้อกฎหมาย หรือระบบการจัดการปกครองอยู่เสมอจากสภาพที่ปรากฏขึ้น อาทิผู้คนไม่รู้กฎหมาย ไม่เข้าใจข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ทางการกำหนด และบางครั้งก็ไม่ยอมรับเอาเสียเลย ซึ่งได้ชี้ให้เห็นเป็นอย่างดีถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐกับชุมชนหมู่บ้านที่ไม่มีผลเชิงปฏิบัติอย่างแท้จริง

ระบบสังคมวิทยาของชุมชนหมู่บ้าน

ในระบบสังคมวิทยา ได้มีการจัดความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และนับถือกันตามระบบดังกล่าว แต่เดิมวิถีสังคมใหญ่ได้ลอกเลียนการปกครองจากระบบครอบครัวมาเป็นหลัก จากนั้นก็พัฒนาเรื่อยมาจนถึงระบบศักดินาโดยมีการปกครองด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ และปัจจุบันก็ได้มีลักษณะเป็นแบบประชาธิปไตยที่สับสนดังเห็นอยู่ทุกวันนี้ ขณะเดียวกัน ระบบสังคมวิทยาในระดับชุมชนหมู่บ้าน ได้ถ่ายทอดกันมาอย่างมีลักษณะจำเพาะของตัวเอง กล่าวคือ ได้มีลักษณะของความสัมพันธ์แบบครอบครัว โดยยึดถือระบบอาวุโสเป็นหลักการปกครอง และยึดหลักคำสอนทางศาสนาเป็นแบบแผน รวมไปกับการเชื่อเรื่องอำนาจลี้ลับทางธรรมชาติ มีการบอกเล่าสั่งสอนสืบทอดกฎเกณฑ์ด้วยการใช้วัฒนธรรมของตนเอง เช่น

การท่องคำกลอนบ้าง การเทศน์บ้าง พิธีกรรมต่างๆ บ้าง หรือการบอกเล่าด้วยตำนานนิทานท้องถิ่นอันแตกต่างกันไป ตามลักษณะจำเพาะของแต่ละภาค มีการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งและนับถือกันเป็นลำดับมา ซึ่งสภาพเช่นนี้เราจะสามารถพบเห็นได้ในหมู่บ้านโดยเฉพาะแถบภาคอิสาน และภาคเหนือของไทย ข้อกำหนดร่วมทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านมิได้ใช้ลักษณะของกฎหมาย แต่ใช้ลักษณะของการบอกเล่าทำความเข้าใจสืบต่อกันมา อาทิเช่น ในแถบหมู่บ้านภาคอิสานจะมีการถือ "ฮีต" ถือ "ครอง" อันเป็นข้อกำหนดและข้อพึงปฏิบัติของบุคคลต่อสังคม ในฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวและชุมชนนั้นๆ จะพบว่าการถ่ายทอดบทบัญญัติเหล่านี้จะมีทั้งบทเสริมคุณค่า และบทลงโทษอย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้โดยมิได้บอกเล่าเพียงวิถีประพฤติปฏิบัติอย่างเดียว เช่น ฝ่าฝืนจะเกิด "ขะลำ" (อัปมงคล เหตุที่ทำให้ไม่รุ่งเรืองในชีวิต) บางลักษณะอาจจะเกิด "ขวง" (เสนียดจัญไร ความชิบหายที่พึงมีต่อตัวเองและญาติพี่น้อง) ฉะนั้นแบบแผนหรือปทัสฐานทางสังคมของวิถีวัฒนธรรมชุมชนแบบหมู่บ้านจะถูกกำหนดด้วยความเข้าใจอยู่ในสำนึกของผู้คน ซึ่งได้รับรู้การถ่ายทอดมาเป็นบทบัญญัติทางสังคม มีผลให้เกิดความเชื่อถือต่อจิตใจของบุคคลในหมู่บ้านอย่างมาก ลักษณะการเคารพยกย่องของผู้คนก็มักจะถ่ายทอดยึดถือเอาแบบแผนทางพุทธศาสนาผสมผสานกับแนวความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณและความลี้ลับทางธรรมชาติ การยกย่องนับถือบุคคลจึงมุ่งเน้นลักษณะของคนที่มีคุณงามความดีทำประโยชน์กับชุมชน มากกว่ายึดถือความมั่งคั่งทางวัตถุ ปัจจุบันวิถีของชุมชนหมู่บ้านในสภาพเช่นที่กล่าวมากำลังเผชิญกับภาวะแบบใหม่ทางด้านวัฒนธรรม และการให้คุณค่าต่างในวิถีทางสังคม เนื่องมาจากการแทรกแซงทางวัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจ และการเมืองแบบใหม่ที่รับมาจากตะวันตกโดยผ่านโครงสร้างแบบสังคมเมือง และแพร่กระจายสู่หมู่บ้านเป็นลำดับ

ด้านการปกครอง หรือความสัมพันธ์ของการปกครอง ลักษณะของการปกครองจากศูนย์กลางอำนาจไม่ได้มีผลจริงจังต่อการควบคุม และการครอบงำวิถีชีวิตและวัฒนธรรมระดับชุมชน ดังนั้นความพยายามในช่วงยุคปฏิรูปการปกครองของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงประสบกับปัญหาการต่อต้านขึ้น ดังที่มีความเห็นตอนหนึ่งจาก เดช บุนนาค เสนอไว้ในคำนำจากการค้นคว้าเรื่องราวของ ขบถ ร.ศ. 121 ว่า

> "การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองโดยระบบ " เทศาภิบาล" ประสบการต่อต้านโดยตรงเมื่อ ปี ร.ศ. 121 หรือ พ.ศ. 2445 เมื่อมีการพยายามขยายการปฏิรูปออกไปสู่หัวเมือง ชายพระราชอาณาจักรอย่างจริงจังในช่วงเวลา 10 ปีก่อนหน้า ร.ศ. 121 การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองจำกัดอยู่ในภาคกลางของประเทศ หรือในบริเวณที่เคยชินต่อบทบาทในการสั่งให้มีการเปลี่ยนแปลงโดยรัฐบาลกลาง ปัจจัยจำกัดด้านประสิทธิภาพทางบุคคลากรก็ดี ด้านงบประมาณก็ดีได้ทำให้การปฏิรูป ในระยะแรกมีลักษณะประหนึ่งรอบคอบ อะลุ้มอล่วยต่อความรู้สึกละเอียดอ่อนของเจ้าเมืองและกรมการเมืองเดิม ยังผล

ให้บุคคลเหล่านี้ยอมรับการปฏิรูปด้วยความราบรื่นพอสมควร โดยเฉพาะเมื่อได้รับการตอบแทนด้วยการดึงดูดให้เข้าไปอยู่ในกลุ่มชนชั้นปกครองของระบบการปกครองใหม่ ถึงแม้ว่าจะถูกโอนไปเป็นข้าราชการปกครองหัวเมืองอื่นก็ตาม แต่ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นปกครองอยู่ รูปแบบของวิวัฒนาการในการปฏิรูปการปกครองดังกล่าวนี้ รัฐบาลพยายามที่จะนำไปใช้ในหัวเมืองชายพระราชอาณาจักรเหมือนกัน แต่มิได้ผลเช่นเดียวกับในภาคกลาง เคลื่อนไหวเร็วเกินไปโดยไม่ทันคำนึงว่า หัวเมืองยิ่งห่างไกลจากส่วนกลางไป เท่าใดก็ยิ่งเป็นอิสระมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ยิ่งหัวเมืองเหล่านั้นเป็นประเทศราช หรือหัวเมืองชั้นนอก ที่มีเจ้านายปกครองกันเองอยู่แล้ว ความรู้สึกหวงแหนในอภิสิทธิ และผลประโยชน์ทั้งปวงของเจ้านายก็ยิ่งเหนียวแน่น ยากที่จะตัดขาดจากรากฐานที่ฝังอยู่อย่างลึกซึ้งได้ ปัจจัยเช่นนี้มีความสลับซับซ้อนขึ้นอีกเมื่อมีปัญหาอื่นซ้อนแซงอยู่ เช่นความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา หรือหากมีอิทธิพลต่างชาติอยู่ใกล้เคียงที่ฝ่ายต่อต้านการปฏิรูปจะเอนเอียงไปหาได้ เพื่อเพิ่มน้ำหนักในการต่อรองทางการเมืองให้แก่ฝ่ายตน"

อย่างไรก็ดี เราสามารถเห็นภาพของความแตกต่างในวิถีชีวิตปัจจุบันของสังคมแบบเมืองกับหมู่บ้าน กับทั้งสามารถศึกษาข้อแตกต่างของการสืบทอดทางวัฒนธรรมได้จากวิถีปฏิบัติประจำวันและจากกิจกรรมทางสังคม ซึ่งจะทำให้เราสามารถค้นพบและสัมผัสกับวิถีชีวิตในการปฏิบัติประจำวัน สำนึกทางวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านที่ถ่ายโยงมาแต่อดีต จนถึงปรากฏการณ์ที่กำลังเผชิญกับวิกฤตในปัจจุบัน นอกจากวิถีชีวิตในการปฏิบัติประจำวันแล้ว เราอาจศึกษาข้อต่างนี้ได้จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ และข้อเขียนเกี่ยวกับความเป็นมาทางสังคมได้อย่างมากมาย ที่จะสามารถยืนยันลักษณะจำเพาะของมัน อันจะนำสู่ความเข้าใจวิถีแบบชุมชนหมู่บ้านได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ระบบอุดมการณ์กับวิถีชีวิตของหมู่บ้าน

ในระบบอุดมการณ์ โดยลักษณะทั่วไปของสังคมกว้าง จะมีลักษณะของความเชื่อตามแบบแผนทางพุทธศาสนาเป็นบรรทัดฐาน แต่ความเจริญเติบโตของสังคมปัจจุบันได้มีการยึดถือคุณค่าทางวัตถุ และมีระบบความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีข้อแตกต่างจากลักษณะความเชื่อในแบบชุมชนหมู่บ้าน ที่ได้พัฒนามาจากแบบแผนตำนาน และการบอกเล่าทางพุทธศาสนาผสมกับความเชื่อภูตผีวิญญาณ การคาดหวังผลจากวิถีการดำรงชีวิตในปัจจุบัน ถึงชุมชนที่จะมีผลถึงชีวิตข้างหน้า (ชีวิตใหม่) อันเป็นระบบอุดมการณ์ของการเวียนว่ายตายเกิดที่มีความคาดหวังถึงชาติหน้าหรือโลกนิพพาน ความหมายของโลกนิพพานของ ชาวบ้าน ก็ยังมีข้อแตกต่างจากนิพพานในความหมายทางพุทธศาสนาที่เป็นทฤษฎีบริสุทธิ์

กล่าวคือ นิพพานในความหมายของชาวบ้าน เป็นสวรรค์ชั้นนิพพานที่เป็นคติภาพทางความฝัน เป็นดินแดนอันอุดมสุข ทั้งกายภาพและจิตใจ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ยุคพระศรีอาริย์ ระบบอุดมการณ์เช่นนี้มักได้รับการปลูกฝังถ่ายทอดกัน มาจากรุ่นคนก่อนๆ ทำให้มีผลต่อการประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันตามครรลองความเชื่อเฉพาะของกลุ่ม ซึ่งถ่ายทอดกันมาเป็นลำดับเพื่อตอบสนองต่อความคาดหวังตามที่ยึดถือมั่น สภาพเช่นนี้จะเห็นว่าระบบอุดมการณ์จะมีอิทธิพลต่อการกำหนดคุณค่าทางวัฒนธรรม และปทัสฐานทางสังคมในเชิงปฏิบัติ วิถีชีวิตของชุมชนแบบหมู่บ้านมีแบบแผนทางพุทธศาสนายึดถือเป็นหลักอันก่อให้เกิดสภาพที่มีความสามัคคีปรองดอง และไม่นิยมความรุนแรง สามารถประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างอบอุ่น ด้วยหวังว่าเมื่อพ้นจากชีวิตแห่งชาตินี้จะมีโอกาสที่ดีกว่าในชาติหน้า

ที่กล่าวมาเราจะเห็นว่า วัฒนธรรมภายใต้โครงสร้างสังคมเดียวกันในปัจจุบันนั้น ได้ปรากฏลักษณะที่แตกต่างกัน ชุมชนหมู่บ้านได้พัฒนามาจากลักษณะจำเพาะของตัวเอง อันเนื่องมาจากศูนย์รวมอำนาจส่วนกลางแต่เดิม ไม่ได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนในหมู่บ้านอย่างจริงจัง และนอกจากนั้น การแทรกแซงจากศูนย์กลางอำนาจต่อชุมชนยังมีการถูกต่อต้านเสมอมา เราสามารถศึกษาเรื่องราวนี้ได้จากลักษณะของกลุ่มกบฏต่างๆ ในประวัติศาสตร์ได้ อาทิเช่น กบฏผู้มีบุญ ฯลฯ ชุมชนแถบหมู่บ้านทางเหนือ และทางอิสานได้มีความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ต่อกันมากกว่าภาคอื่น ดังนั้น จะมีลักษณะค่อนข้างจำเพาะและมีเงื่อนไขการถูกครอบงำจากอำนาจภายนอกน้อยกว่า สภาพที่ปรากฏตามลักษณะของสังคมเมืองกับสังคมแบบหมู่บ้าน จึงมีช่องว่างทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เป็นผลซึ่งเกิดขึ้นเพราะการพัฒนาจากวัฒนธรรมคนละกระแส กล่าวคือ กระแสดั้งเดิมแบบจำเพาะของหมู่บ้านได้พัฒนาวิถีชีวิตมาจากตัวของมันเอง ส่วนสังคมเมืองเป็นวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลจากการหลั่งไหลของกระแสตะวันตก ปัจจุบันวัฒนธรรมแบบสังคมเมืองกำลังไหลบ่าเข้าสู่สังคมหมู่บ้านอย่างรุนแรง ด้วยปัจจัยต่างๆ ที่เอื้ออำนวยทั้งสภาพของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการใช้เทคนิควิทยาแบบใหม่ การปรับปรุงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ได้นำไปสู่การขยายบทบาทและอิทธิพลด้านต่างๆ ให้มีขอบเขตและคุณภาพที่สามารถแผ่ซึมเข้าไปในพื้นที่แถบชนบทอย่างต่อเนื่อง ทำให้เห็นว่าสภาพที่เกิดขึ้นในเมืองได้จะเกิดขึ้นอย่างเต็มที่ในหมู่บ้านด้วยในอนาคตข้างหน้า พัฒนาการทางวัฒนธรรมได้เปลี่ยนสภาพจากการพึ่งตนเอง สู่สัมพันธภาพของการพึ่งพาและขึ้นต่อระบบสากลแนวความเชื่อทางปรัชญาและทางศาสนาได้เปลี่ยนเป็นความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ วัฒนธรรมของสังคมในโครงสร้างเดียวกันในปัจจุบัน จึงมีสองกระแสปรากฏอยู่ ทำให้เกิดปัญหาอย่างมากมายต่อวิถีชีวิต และคุณค่าต่างๆ ที่พึงปฏิบัติต่อวัฒนธรรมของชุมชน

บทสรุป ของความแตกสลายทางวัฒนธรรม

โดยสรุปเราจะพบว่า ความเป็นมาของชุมชนหมู่บ้านในแถบชนบท มีลักษณะสำคัญทางวัฒนธรรมหลายประการด้วยกัน คือวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาตนเองหนึ่ง วัฒนธรรมแห่งการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย วัฒนธรรมที่ประพฤติตนเองเคร่งครัด อยู่ภายใต้แบบแผนทางศาสนาหนึ่ง วัฒนธรรมแห่งความไม่รุนแรงหนึ่ง การถ่ายโยงทางวัฒนธรรมเหล่านี้ได้ปฏิบัติกันมาอย่างต่อเนื่อง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เนื้อหาของการปฏิบัติตนต่อสังคมและระดับชั้นของบุคคล ได้ถูกสอดแทรกไว้ในศิลปะ ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนถึงนิทานท้องถิ่นต่างๆ อย่างเข้มข้น สำนึกแห่งการตระหนักต่อความเชื่อ และการดำเนินชีวิตตามครรลองแห่งวัฒนธรรม ถูกปลูกฝังอย่างเหนียวแน่น ประเพณีทางศาสนาก็ดี พิธีกรรมของเซ่นไหว้ผีก็ดี จะมีความศักดิ์สิทธิ์หรือมีลักษณะของความ "ขลัง" ในสำนึกของชาวบ้านมาโดยตลอด ซึ่งยากที่จะมีบุคคลในชุมชนหมู่บ้านก้าวล้ำล่วงละเมิดต่อกฎเกณฑ์เช่นนั้น สำนึกทางวัฒนธรรมของผู้คนในหมู่บ้านถูกปลูกฝังอย่างจริงจัง และมีผลในทางปฏิบัติจริงอย่างเห็นได้ชัด ขณะที่สังคมเมืองกลับแสดงความสับสนทางวัฒนธรรม เพราะรากฐานเดิมหรือสำนึกทางวัฒนธรรมของตัวเองได้หลุดลอยออกไป ถ้าจะพูดกันอย่างไม่หลอกตัวเองแล้วละก็ มันหมายถึงสำนึกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นได้แตกสลายลงอย่างสิ้นเชิง พร้อมกับก้าวกระโดดเข้าสู่สำนึกแบบใหม่ ภายใต้ระบบอุดมการณ์แบบใหม่ ปทัสฐานทางสังคมแนวใหม่ ตลอดจนพฤติกรรมแห่งวิถีชีวิตแบบใหม่ด้วยเช่นกัน สภาพเหล่านี้ล้วนถูกตีกรอบและวางเงื่อนไขมาจากวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของตะวันตกทั้งสิ้นซึ่งปัจจุบันได้มีผลที่จะแพร่กระจายสู่หมู่บ้าน ในลักษณะของการสร้างกระแสกดดันผ่านทางเศรษฐกิจการเมืองเป็นเบื้องหลัก อันทำให้เกิดสภาพความแปรปรวนแก่ชุมชนแบบหมู่บ้าน

การคลี่คลายทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านในปัจจุบันจึงพบว่า หมู่บ้านได้ถูกสั่นคลอนทางวัฒนธรรมจากการกระทำภายนอก กล่าวคือ

จากวัฒนธรรมพึ่งตนเอง	สู่วัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาภายนอก
จากวัฒนธรรมแห่งความเรียบง่าย	สู่วัฒนธรรมแห่งความซับซ้อน
จากวัฒนธรรมภายใต้ปรัชญาศาสนา	สู่วัฒนธรรมแห่งวิทยาศาสตร์
จากวัฒนธรรมแห่งความไม่รุนแรง	สู่วัฒนธรรมแห่งความรุนแรง

เหล่านี้เป็นลักษณะแห่งการถูก "กระทำ" จากสังคมภายนอก อย่างไรก็ดี สภาพปัจจุบันของชุมชนหมู่บ้านเป็นเพียง "การแรกเริ่ม" หรือ "ยุคต้น" ที่จะเข้าสู่ความแตกสลายเท่านั้น สำนึกที่อยู่กับรูปแบบใหม่ที่เข้าไป ได้ผลักดันให้เกิดกระแสแห่งการผสมผสานและกระแสแห่งการต่อต้านควบคู่กันไปด้วย ถึงจะมีแนวโน้มว่าจะต้องยอมรับวิถีชีวิตแบบตะวันตกในอนาคต แต่ก็มิได้หมายความว่า วิถีชีวิตแบบชุมชนหมู่บ้านจะรับมันอย่างมีสำนึก ด้านหนึ่งอาจจะต้องรับเพราะคุณค่าเดิมถูกถูกสั่นคลอน ซึ่งปรากฏการณ์

เช่นนี้ไม่อาจสร้างสำนึกอย่างจริงจังได้ เป็นเพียงผลพวงจากกระแสของการยัดเยียด ผลักดันให้จำยอมโดยไม่รู้ตัวเท่านั้น เราอาจจะทำนายได้ยากว่า สภาพเช่นนี้ก่อให้เกิดผลอย่างไรในอนาคตของวิถีแห่งวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน และการดำรงอยู่ของสภาพสังคม สิ่งที่น่าคิดก็คือ เราจะเลือกเส้นทางใดต่อการพัฒนาของสังคมเรา กล่าวคือ เราจะยอมรับวัฒนธรรมแบบใหม่ โดยยอมปล่อยให้กระแสเหล่านั้นไหลบ่าเข้าทำลายวิถีวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมหมู่บ้านให้แตกสลายไปโดยการยื่นกฎเกณฑ์ใหม่เข้าแทนที่ หรือจะธำรงวัฒนธรรมในหมู่บ้านไว้ โดยปรับสภาพประการให้สามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน ภายใต้เงื่อนไขใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ จัดการพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพเดิมของมัน เหล่านี้คือคำถามที่น่าคิดของงานพัฒนาในปัจจุบัน

การพัฒนากับวัฒนธรรมระวังจะหลงทาง

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ*
คณะมนุษยศาสตร์ฯ / ขอนแก่น

นับเป็นเวลานานมาแล้ว ที่โครงสร้างของสังคมไทยได้แบ่งประชาชนในสังคมออกเป็น 2 ชนชั้นใหญ่ๆ

ได้แก่ชนชั้นปกครอง ซึ่งประกอบ ด้วยข้าราชการระดับสูง นายทหารระดับบิ๊ก พ่อค้านายทุนที่มั่งคั่ง และชนชั้นที่ถูกปกครอง ซึ่งประกอบด้วยคนธรรมดาสามัญและชาวไร่ชาวนาที่ยากจน เป็นต้น

ตามธรรมดาแล้วชนชั้นทั้งสองนี้ ควรจะได้มีส่วนร่วมในการกำหนดวัฒนธรรมของตน และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศไทย

การพัฒนากับวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันในแง่ที่แนวทางการพัฒนาในปัจจุบันได้สนับสนุนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมมากขึ้น อันน่าจะมีผลทำให้การพัฒนาได้ผลมากกว่าที่แล้วมา ทั้งนี้เพื่อล้มล้างคำกล่าวที่ว่า "ยิ่งพัฒนา กลับยิ่งหลงทางมากขึ้น"

กล่าวคือ การพัฒนาในอดีตไม่จำเพาะแต่ด้านเศรษฐกิจที่ทำให้ประชาชนยากจนลงๆ เท่านั้น ในด้านสังคมก็ได้รับผลกระทบด้วย เช่น ประชาชนถูกหลอกให้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาอำนาจ ผลประโยชน์รวมทั้งค้ำจุนสถานะและตำแหน่งของชนชั้นปกครองให้มั่นคงยิ่งขึ้นตลอดมา

จนบางครั้งเกิดความสับสนว่า การพัฒนาที่แท้จริงนั้นทำเพื่อใคร ใครคือผู้ที่ได้รับผลประโยชน์

ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมีจุดมุ่งหมายที่จะพิจารณาถึงการพัฒนากับวัฒนธรรมในแนวทางที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนส่วนใหญ่

วัฒนธรรม ในความหมายกว้างหมายถึงสิ่งดีงามทั้งหลายที่มนุษย์สร้างขึ้นและเกี่ยวข้องกับส่วน-รวม ซึ่งมิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติตามสัญชาตญาณ

วัฒนธรรมอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่างๆ เช่น ปากกา มีด เก้าอี้ บ้าน วัด และโรงเรียน อีกประเภทหนึ่งคือ วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่ ความเชื่อ ทัศนคติ ค่านิยม และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

---

* วิรัช วิรัชภาวรรณ, "การพัฒนากับวัฒนธรรมระวังหลงทาง," **สยามรัฐ** 38(27 มิถุนายน 2530) 9,14.

ซึ่งในบทความนี้จะมีการเน้นพิจารณาเป็นพิเศษเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุดังกล่าว

ถ้ามีการพิจารณาถึงวัฒนธรรมของไทยจะพบว่า วัฒนธรรมบางส่วนได้เอื้ออำนวยและเป็นประโยชน์ต่อชนชั้นปกครองซึ่งเป็นคนส่วนน้อยตลอดมา ตัวอย่างเช่น คนไทยได้รับการปลูกฝังให้มีความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมพื้นฐานในเรื่องเวรกรรม หรือกฎแห่งกรรม โดยเชื่อว่า

การที่คนมีฐานะและความเป็นอยู่แตกต่างกันนั้น เป็นเรื่องของฟ้าดินหรือพรหมลิขิตบันดาล เช่น ผู้ที่มีฐานะร่ำรวยนั้นเป็นเพราะเมื่อชาติก่อนหรือชาตินี้ได้สร้างสมบุญกุศลไว้มาก จึงทำให้ชาตินี้มีฐานะ มีอำนาจวาสนา เกิดมากินบุญ ในทางตรงข้าม ผู้ที่ยากจนนั้น สาเหตุที่ยากจนเพราะชาติก่อนได้สร้างเวรกรรมไว้มาก จึงเกิดมาใช้กรรมในชาตินี้

การที่คนไทยมีความเชื่อเช่นนี้มีส่วนทำให้คนไทยขาดความกระตือรือ ร้นในการช่วยเหลือตนเอง หรือพัฒนาฐานะของตนเอง เพราะคิดและเชื่ออยู่เสมอว่า ทำอย่างไรๆ ก็มิอาจร่ำรวย มีฐานะ มีหน้าตา หรือมีชื่อเสียงขึ้นมาได้ ถ้าไม่มีบุญวาสนาช่วย อันเป็นความคิด ความเชื่อ และทัศนคติที่ตรงกับคำกล่าวที่ว่า "แข่งเรือแข่งแพแข่งได้ แข่งบุญวาสนาแข่งไม่ได้"

และเมื่อใดก็ตามที่พบกับอุปสรรค ความยากลำบาก หรือทำสิ่งใดไม่สำเร็จ ประชาชนก็เกิดความท้อแท้ใจได้ง่าย โดยถือว่าเป็นเพราะเวรกรรมบันดาล ชะตาลิขิต

เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงถือได้ว่า ความเชื่อ ทัศนคติและค่านิยม ดังกล่าวนี้ มิได้สนับสนุนให้คนไทยพัฒนาขึ้น แต่ปลูกฝังให้ยอมรับสภาพเดิมที่อำนวยประโยชน์ให้แก่คนกลุ่มน้อย ผู้น้อยต้องพึ่งพาผู้มีอำนาจวาสนา มีบุญ มีฐานะ และเชื่อฟังผู้ใหญ่ตลอดเวลา

ตรงกับคำกล่าวที่ว่า "ข้าพึ่งเจ้าบ่าวพึ่งนาย" และ "เดินตามผู้ใหญ่หมาไม่กัด" หรือ "อาบน้ำร้อนมาก่อน" อันเป็นการไม่ให้ความสำคัญกับเหตุผล หรือความถูกต้องตามหลักการประชาธิปไตยมากนัก

สำหรับขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกื้อกูลชนชั้นปกครองมากกว่าประชาชนส่วนใหญ่ก็เช่น ประเพณีการให้ของขวัญของกำนัลแก่ผู้ใหญ่ หรือผู้มีอำนาจวาสนา ประเพณีดังกล่าวนี้ เป็นการที่ผู้น้อยนำของขวัญ ของกำนัล หรือแม้กระทั่งเงินไปให้ผู้ใหญ่มีอำนาจวาสนาตามระบบอุปถัมภ์ของไทย เพื่อเป็นการแสดงว่าผู้น้อยมีความจงรักภักดีต่อผู้ใหญ่

ซึ่งถ้าเป็นการกระทำด้วยเจตนาบริสุทธิ์ ด้วยความเคารพนับถืออย่างแท้จริง ก็มิใช่เป็นเรื่องเสียหาย แต่ถ้ากระทำโดยมีวัตถุประสงค์เคลือบแฝง เช่น ผู้น้อยต้องประจบสอพลอ และผู้ใหญ่ทำการจดบัญชีไว้ว่าใครนำอะไรมาให้มากน้อยเท่าใด เพื่อจะได้จำได้และทำการตอบแทนด้วยผลประโยชน์ในอนาคตต่อไปแล้ว เช่นนี้ นับว่าเป็นสิ่งที่ควรทบทวน

ประเพณีเช่นนี้ ผู้ที่ได้เปรียบอยู่ตลอดเวลาก็คือผู้ใหญ่ เพราะผู้น้อยเคารพยกย่อง อวยพรและนำผลประโยชน์มาให้ถึงที่ ดังนั้น จึงมีผู้ใหญ่น้อยรายมากที่ต้องการล้มเลิกประเพณีนี้ ถ้าล้มเลิกเมื่อใด รายได้

ที่พึงได้รับก็จะขาดไปด้วย ส่วนผู้น้อยก็ต้องพยายามดิ้นรนหาของหรือหาเงินมาให้ผู้ใหญ่ เพื่อหวังที่จะพึ่ง-พาของความช่วยเหลือในอนาคต โดยไม่ต้องอาศัยความรู้ ความสามารถมาก ขอให้นำของไปให้มากเป็นใช้ได้

ส่วนผู้น้อยที่ไม่นำของกำนัลหรือเงินไปให้ผู้ใหญ่ ก็จะไม่ได้รับความช่วยเหลือสนับสนุนจากผู้ใหญ่ หน้าที่การงานก็อาจไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

อาจกล่าวได้ว่า แต่ก่อนการพัฒนาชุมชนไม่ว่าในเมืองหรือชนบทของไทยมิได้คำนึงหรือเน้นในเรื่องวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนเท่าที่ควรมีการเกณฑ์แรงงาน หรือขอความร่วมมือจากประชาชนมาช่วยกันทำงานพัฒนาชุมชน แต่ในปัจจุบันเป็นที่น่ายินดี น่ายกย่อง น่าสรรเสริญ ที่แนวทางการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนในชนบทได้คำนึงถึงวัฒนธรรมพื้นฐานของแต่ละชุมชนที่ผู้ทำงานพัฒนาจะเข้าไปพัฒนาด้วย โดยมีความเชื่อว่าการพัฒนาชนบทที่จะได้ผลดีควรจะต้องพัฒนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนนั้น ๆ

อย่างไรก็ตาม น่าจะได้มีการทำความเข้าใจให้กระจ่างชัดไว้ในเวลาเดียวกันนี้ด้วยว่า การที่จะส่ง-เสริมการพัฒนาชนบทในชุมชนใดให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมในชุมชนนั้น ควรที่จะพิจารณาวัฒนธรรมให้ลึกซึ้งลงไปด้วย คือมิใช่แต่เพียงพัฒนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมเป็นใช้ได้

แต่ควรพิจารณาวัฒนธรรมนั้นว่าเป็นวัฒนธรรมที่สนองประโยชน์หรือรับใช้ประชาชนส่วนน้อยหรือส่วนใหญ่ด้วย

ในอดีตและในปัจจุบันได้มีการส่งเสริมการพัฒนาให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมที่รับใช้ประชาชนส่วน-น้อยที่เป็นชนชั้นปกครอง อันมีผลทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ต้องตนอยู่ภายใต้อิทธิพลของวัฒนธรรมของชนชั้นปกครองเช่นเดิมหรือมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งบางครั้งไม่อาจเรียกได้ว่าเป็นการพัฒนา เพราะไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น การหวังดีสร้างบุญจึงอาจกลายเป็นผลร้ายสร้างบาปให้กับประชาชน

ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การส่งเสริมการพัฒนาชนบทให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมควรกระทำอย่างยิ่งตราบเท่าที่วัฒนธรรมนั้นไม่เอื้ออำนวยต่อชนชั้นปกครองฝ่ายเดียวจนมีผลทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ถูกเอารัดเอาเปรียบง่ายขึ้น

วัฒนธรรมกับคน

อาจารย์แปลก สนธิรักษ์*

วันนี้ผมจะพูดถึงวัฒนธรรมกับคนความจริงมีอยู่ว่าทั้งคนและสัตว์ย่อมมีสภาพเหมือนกันอยู่ 4 ประการ คือ

1. อาหาร
2. การนอน
3. ความกลัว และ
4. เมถุน

คนเราอยู่ได้ด้วยอาหาร สัตว์ก็อยู่ได้ด้วยอาหาร คนต้องนอน สัตว์ก็ต้องนอน คนมีความกลัว สัตว์ก็มีความกลัว คนมีเมถุนกรรม สัตว์ก็มีเมถุนกรรม ลักษณะที่เหมือนกัน 4 ประการ ในระหว่างคนกับสัตว์นี้ เป็นเรื่องจำเป็นต้องเหมือนกัน เพราะคนก็ดี สัตว์ก็ดี อยู่ในจำพวกมีชีวิต ก็ต้องมีการพักผ่อนเพื่อความสมบูรณ์ของชีวิต การป้องกันตัว การหนีภัย เป็นความจำเป็นเพื่อความปลอดภัยของชีวิต เมถุนกรรมเป็นความจำเป็น เพื่อให้เกิดชีวิตสืบสายต่อไป ถ้าไม่มีเมถุนกรรมก็เป็นอันไม่มีสิ่งมีชีวิตต่อไป เป็นอันว่า เรื่องเหมือนกันทั้ง 4 อย่าง ระหว่างคนกับสัตว์นี้ เป็นเรื่องจำเป็นต้องเหมือนกันเกี่ยวกับการรักษาชีวิตเท่านั้น ถ้าคนเราไม่มีอะไรที่จะทำให้แตกต่างออกไป ก็คงมีสภาพคล้ายสัตว์นั่นเอง แต่เท่าที่เป็นอยู่นี้จะเห็นว่าคนเราต่างจากสัตว์ เพราะมีอะไรๆ พิเศษไปจากสัตว์ เช่น สัตว์กินอิ่มแล้วบางจำพวกก็นอน บางจำพวกก็พักจับเจ่า บางจำพวกก็หยอกล้อกัน บางจำพวกก็ทะเลาะกัน เป็นต้น ไม่คิดทำอะไรให้เจริญงอกงามขึ้น สัตว์ไม่รู้จักทำอาหาร ไม่รู้จักทำเครื่องนุ่งห่ม ไม่รู้จักทำที่อยู่อาศัย นอกจากนก ยังพอรู้จักทำรังได้ ส่วนคนอิ่มแล้วก็ทำงาน ยังทำงานไม่ได้ก็เรียน คนรู้จักทำอาหารให้น่ากิน รู้จักแต่งตัวให้สวยงาม รู้จักทำที่อยู่อาศัยอย่างสบาย รู้จักปรับปรุงเปลี่ยนแปลง รู้จักเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร และรู้จักทำอะไรต่ออะไรอีกมากมาย ซึ่งล้วนแต่เป็นไปเพื่อความเจริญก้าวหน้าทั้งในส่วนตัวและสังคมนี้เป็นเรื่องหนึ่งที่เห็นได้ชัดว่า คนต่างจากสัตว์ เพียงเท่านี้ที่ยังไม่พอถึงกับจะให้พูดว่า คนวิเศษกว่าสัตว์ พูดได้แต่เพียงว่า คนต่างจากสัตว์ แต่ยังไม่วิเศษไปกว่าสัตว์ เมื่อเป็นเช่นนี้ทำอย่างไรจึงจะเห็นคนวิเศษไปกว่าสัตว์ คราวนี้ก็ถึงจุดหมายที่ต้องการจะกล่าวถึง คือ วัฒนธรรม

---

* แปลก สนธิรักษ์, "วัฒนธรรมกับคน," **วัฒนธรรมไทย**, 22,1 (มกราคม, 2526), 49-51.

วัฒนธรรมนี้แหละ ที่จะทำให้คนวิเศษกว่าสัตว์ใช่แต่เท่านั้น ในคนด้วยกันวัฒนธรรมก็จะเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่า คนนี้วิเศษไปกว่าคนนั้น เพราะคนนี้ไม่มีวัฒนธรรม คนนั้นเขามีวัฒนธรรม ดังนี้เป็นต้น คำว่า วัฒนธรรม หมายความว่ากระไรนั้น คงเป็นที่เข้าใจกันดีแล้วเป็นส่วนมาก อย่างน้อยก็รู้ว่า วัฒนธรรม คือ ความเจริญงอกงาม ความมีระเบียบเรียบร้อย เป็นต้น

คนที่ไม่สนใจเรื่องวัฒนธรรม ก็เหมือนคนที่ไม่นุ่งผ้า ไม่สนใจในเรื่องเครื่องปกปิดร่างกาย ปล่อยร่างกายให้เปลือยเปล่า เรียกได้ว่าหมดยาง คือไม่มียางอาย ฉะนั้น วัฒนธรรม จึงเป็นเสมือนอาภรณ์ห่อหุ้มร่างกาย ตกแต่งคนให้น่าดูน่าชม วัฒนธรรมกับคนต้องอยู่คู่กันไป เสมือนเงากับตัว ทิ้งกันไม่ได้ ถ้าคนไม่มีวัฒนธรรม ไร้วัฒนธรรม หรือขาดวัฒนธรรม ก็เป็นคนเหมือนกัน แต่ท่านเรียกว่า คนรกโลก ทางศาสนาสอนว่า เกิดมาอย่าเป็นคนรกโลก คนรกโลกก็ได้แก่คนไม่มีวัฒนธรรมนั่นเอง คนไม่มีวัฒนธรรมจะอยู่ที่ไหน ไปที่ไหน ก็มีแต่คนรังเกียจ เพราะไม่ทำตนให้เป็นมงคลแก่ผู้พบเห็น หรือผู้อยู่ร่วมบางคนพอเห็นหน้าก็นึกว่า จะมายืมเงินเสียทุกที หรือบางที่เห็นแล้วไม่อยากจะเข้าใกล้ เพราะการเข้าใกล้คนไม่มีวัฒนธรรมรังแต่จะทำให้เดือดร้อน ไม่มีความสุข ด้วยเหตุนี้ทุกคนจึงจำเป็นต้องสำเหนียกในเรื่องของวัฒนธรรม เพื่อให้มีหลักปฏิบัติเป็นอย่างเดียวกันหรือเสมอกัน จะได้เข้ากันได้ ร่วมกันได้

เมื่อคนเรามีวัฒนธรรมเสมอกัน จะติดต่อพูดจากันก็ง่าย ไม่ต้องระมัดระวังว่าจะมีเล่ห์เหลี่ยมพลิกแพลงต่อกัน เข้าใจกันง่าย ผิดกับคนไม่มีวัฒนธรรม ดูตั้งแต่การแต่งตัวก็กะเรอกะร่า เสื้อผ้าเหม็นสาบ ผมเผ้ารุงรัง เห็นหน้าเข้าก็ไม่ค่อยจะไว้ใจ ยิ่งกิริยาอาการเปะปะ ปึงปัง พูดจาหยาบโลน สามหาวก้าวร้าว ยกตนทับถมผู้อื่นก็ยิ่งน่าบัดสีหนักขึ้น จะมาติดต่อพูดจาก็ต้องคอยระมัดระวังว่าจะมาแง่ไหน เหลี่ยมไหน

อนึ่ง คนมีวัฒนธรรมหรือไม่นั้น ไม่ใช่อยู่ที่การแต่งกายเสมอไป บางคนแม้จะแต่งตัวเรียบร้อย แต่จิตใจไร้วัฒนธรรม ก็เป็นคนไม่ได้เรื่องเหมือนกัน เช่นเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่ยอมเสียสละจะทำอะไรขอเพียงให้ได้ประโยชน์เป็นของตัวเท่านั้น คนอื่นจะเป็นอย่างไรไม่นึกถึง คนเห็นแก่ตัวนี้ มีอัชฌาศัยคับแคบชอบทำอะไรตามใจตัว ยิ่งกว่านั้นถ้าตัวทำให้เขาเดือดร้อนเป็นตามใจตัว ยิ่งกว่านั้นถ้าตัวทำให้เขาเดือดร้อนได้ รู้สึกพอใจ ถ้าเขาทำให้ตัวบ้างก็เป็นเดือดเป็นแค้น เป็นคนไม่รู้จักให้อภัยคน คนเราเมื่ออยู่ร่วมกันหรืออยู่ใกล้กันก็จะต้องมีทั้งที่ถูกใจและผิดใจกัน หากผิดใจกันขึ้นมาเพียงเรื่องเล็กๆ น้อยๆ แล้วไม่อภัยกันก็เป็นเรื่องใหญ่โตไปได้ ดังเรื่องคนทำน้ำผึ้งหก แมลงวันมาตอมกินน้ำผึ้ง จิ้งจกมาตอมกินแมลงวัน แมวมากินจิ้งจก สุนัขมากัดแมว เจ้าของแมวไล่ตีสุนัข เรื่องยังไม่จบเพียงแค่นี้ เจ้าของสุนัขไล่บริภาษเจ้าของแมว เจ้าของแมวก็บริภาษตอบเรื่องยังไม่จบอีก ต่างฝ่ายต่างยกพวกกันมา พรรคพวก

ฝ่ายเจ้าของแมว และพรรคพวกฝ่ายเจ้าของสุนัข ต่างกลุ้มรุมทำร้ายกันเป็นโกลาหลถึงกับสะบักสะบอมไปตามๆ กัน เพียงเท่านี้กลายเป็นเรื่องใหญ่โตไปได้ ก็เพราะไม่รู้จักอภัยกัน

เรื่องที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ตามรถโดยสาร เรือโดยสาร ตลอดจนบ้านใกล้เรือนเคียงเป็นต้น ถึงกับโต้เถียงด่าว่ากัน ทำร้ายกันจนลุกลามใหญ่โตถึงขึ้นโรงขึ้นศาล ก็เพราะต่างฝ่ายต่างไม่ทำความเข้าใจกัน ไม่รู้จักอภัยกัน ถ้าทำความเข้าใจกันได้ รู้จักอภัยกัน เรื่องใหญ่ก็กลายเป็นเรื่องน้อย หรือไม่มีเรื่องเลย ถ้าไม่ทำความเข้าใจกัน เรื่องน้อยก็กลายเป็นเรื่องใหญ่ดังที่ได้พูดมาแล้ว

อนึ่ง เรื่องของคนที่ไร้วัฒนธรรมนั้น มักมีจิตใจเพ่งโทษมากกว่าเพ่งคุณ มองเห็นคนอื่นเป็นศัตรูไปหมด หรือเมื่อเขาไม่เป็นศัตรู ตนเองก็ทำตนเป็นศัตรูแก่เขาคอยจ้องมองคนอื่นด้วยใจไม่บริสุทธิ์ คนประเภทนี้ท่านเรียกว่า เน่าในหรือมีใจเป็นแผลเกือบตลอดวันตลอดคืนที่คนชนิดนี้กรุ่นอยู่แต่เพ่งโทษผู้อื่น จะหาไมตรีจิตจากคนชนิดนี้ได้ยาก ผูกไมตรีกับใครไม่ช้าก็ขาด อยู่ที่ไหนก็มักจะก่อเรื่องวุ่นในที่นั้นเสมอ ถ้ายิ่งเป็นคนต่างบ้านกัน ต่างถิ่นกัน ต่างที่ทำงานกันด้วยแล้ว ผู้ไร้วัฒนธรรม ก็เลยเห็นว่าคนต่างบ้านต่างถิ่นต่างที่ทำงานนั้น เป็นคนละโลกกับตัวเสียทีเดียว ไม่ได้นึกถึงความเป็นเพื่อนบ้านกันความเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ความเป็นเพื่อนร่วมอาชีพเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะหาความสุขในการที่เกิดมาเป็นมนุษย์ไม่ได้เลย เพราะการเกิดมาเป็นมนุษย์ จุดปรารถนาอันสำคัญอยู่ที่ความสุข และความสุขนี้ย่อมเกิดจากการผูกมิตรไมตรีกับคนทั่วไปเป็นสำคัญประการหนึ่ง ถ้ามัวเพ่งเล็งกันอยู่จะผูกไมตรีกันได้อย่างไร เมื่อไม่มีไมตรีกันไว้จะหาความสุขได้จากไหน ขอความช่วยเหลือกันก็ไม่ได้ การทำลายไมตรีมีแต่จะทำให้ถึงยาก ดังเช่นเดียวกับเรื่องคนทอดแห ทอดแหลงไป ขณะดึงปากแหคล้ายกับว่ามีปลาใหญ่ติดแห เพราะแหดึงมาก นึกดีใจว่าปลาใหญ่ติดแห คงจะอิ่มแปล้กันในคราวนี้ละ แต่พอนึงถึงว่า กลัวเพื่อนบ้านจะมาขอส่วนแบ่งจึงบอกให้เมียซึ่งนั่งดูอยู่ด้วยนั้น ไปหาเรื่องทะเลาะกับเพื่อนบ้านให้หมด ยายเมียก็รีบไปเที่ยวตะโกนด่าคนโน้นคนนี้ตามบ้าน ชาวบ้านไม่รู้เรื่องก็นึกว่ายายนั่นบ้าไปเสียแล้ว ไม่มีใครเขาเอาเรื่องด้วย ฝ่ายตาคนทอดแหพอเมียไปแล้วก็ลงน้ำดำลงไปหมายจะจับปลาใหญ่ที่ติดแห เพราะดึงแหไม่ขึ้น พอถึงกลับไม่ใช่ปลา กลายเป็นตอไม้ นัยน์ตาก็กระทบเข้ากับตอไม้ตาแหกทั้งสองข้าง ผ้าที่ผลัดไว้ข้างตลิ่งก่อนลงดำน้ำก็ถูกขโมยลัก เพื่อนบ้านก็เสียไปเป็นอันว่าตายายสองคนหมดที่พึ่ง เพราะเหตุที่แกไม่มีวัฒนธรรม เรื่องของตายายไร้วัฒนธรรมก็เป็นเรื่องเสียสำหรับแก และเป็นเรื่องเสียเฉพาะคน เฉพาะตัว ข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือการทำงานในที่ต่างกัน โดยเฉพาะงานของประเทศชาติ ซึ่งแม้จะต่างที่ต่างแห่งกัน จุดก็อยู่ที่เพื่อประเทศชาติเดียวกัน ผู้ไร้วัฒนธรรมมักจะเห็นไปว่า งานคนละหน่วย คนละที่ไม่จำเป็นจะต้องติดต่อกันประสานกัน หรือให้ความสะดวกแก่กัน ถ้าหลีกเลี่ยงได้ก็เลี่ยงเลย ถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็ปล่อยให้ล่าช้าเสียเพราะถือเสียว่าต่างถิ่นต่างที่กัน แล้วจะทำไปทำไม นิสัยอันนี้หากมีอยู่ในคนใด หน่วยใดเป็นส่วนมากแล้ว

ผลร้ายก็ตกอยู่แก่ชาติ เพราะกระเทือนไปถึงด้วยเหมือนใยแมงมุม เมื่อกระเทือนส่วนใดก็กระเทือนไปถึงส่วนอื่นๆ ด้วย

กล่าวมาในตอนนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมกับคนจะแยกกันไม่ได้ ถ้าคนแยกออกจากวัฒนธรรมเสีย ก็จะเป็นอย่างที่ได้กล่าวมาแล้วคือ เกิดมารกโลกบ้าง เป็นคนเห็นแก่ตัวบ้าง คอยแต่จะเพ่งโทษคนอื่นบ้าง เป็นต้น ฉะนั้นผู้ที่ไม่คำนึงถึงเรื่องของวัฒนธรรม จึงเกิดมาเพียงให้โลกสมมุติว่า เป็นคนเท่านั้นแล้วก็ปล่อยให้ความเป็นคนให้เป็นอาหารของวันเวลาที่*ล่วงไปๆ* ชีวิตก็*กร่อนลงๆ* ในที่สุดก็เป็นทารก จะหาความเจริญสักนิดก็ไม่มี เป็นอันว่า ความเป็นคนก็หมดไปพร้อมกับชีวิตดับ เพราะเหตุที่ไม่สร้างความเจริญไว้ ความเป็นคนจึงหมดดี หากต้องการความเป็นคนให้ดีหมด ไม่ใช่หมดดีก็ต้องสร้างวัฒนธรรมให้อยู่คู่กับคน

การสร้างวัฒนธรรมนั้นสร้างที่ตัวเอง ยึดหลักการไม่เห็นแก่ตัว เพราะการไม่เห็นแก่ตัวนี้ย่อมทำให้เกิดวัฒนธรรมกว้างขวาง เมื่อคนเราไม่เห็นแก่ตัวเสียอย่างเดียวจะทำอะไรก็มุ่งจุดอันเป็นความเจริญแก่ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง เพราะความคิดที่จะทำอะไรๆ ถ้ามุ่งถึงสวัสดิภาพของคนอื่นแล้วย่อมพิเคราะห์โดยตระหนักว่าควรหรือไม่ควร เหมาะสมหรือไม่เหมาะสม หากเห็นควรเห็นเหมาะจึงทำ ถ้ามุ่งถึงแต่เฉพาะตัวแล้วเป็นไม่คำนึงถึงเรื่องควรไม่ควร เหมาะไม่เหมาะ ถ้าการนั้นเป็นประโยชน์แก่ตัวแล้วแม้แต่ผิดก็ทำได้ คนชนิดนี้ชื่อว่า เห็นแก่ตัว หมู่คณะตลอดถึงประเทศชาติ ถ้ามีบุคคลประเภทเห็นแก่ตัวอยู่มากๆ แล้วเป็นอันหวังได้ว่า หมู่คณะหรือประเทศชาตินั้นต้องย่อยยับในที่สุด ขอให้ย้อนระลึกถึงประวัติศาสตร์ของชาติสมัยที่คนของชาติไม่เห็นแก่ตัว ให้เห็นแก่ส่วนรวม สมัยนั้นความสงบสุขก็เกิดแก่ชาติ ชาติไทยเคยสูญเสียเอกราชไปเพราะคนเห็นแก่ตัว แต่ก็กอบกู้ขึ้นมาได้เพราะบรรพบุรุษผู้ไม่เห็นแก่ตัว ชาติไทยจึงเป็นไทยอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้

ชาติที่เจริญทั้งหลายเขามุ่งทำประโยชน์เพื่อผู้อื่น ไม่ใช่มุ่งเฉพาะที่ตนเท่านั้น เพราะฉะนั้น ความเจริญในด้านต่างๆ จึงได้แต่แผ่กว้างออกไปทั้งในประเทศและนอกประเทศ คือเขานึกแต่ว่าทำอย่างไรจึงจะให้บ้านเมืองของตนเจริญให้ประชาชนของชาติอยู่ดีกินดี ไม่ใช่นึกแต่เพียงว่าทำอย่างไรหนอ เราจึงจะได้ดิบได้ดีร่ำรวยขึ้นมาจากความเดือดร้อนล่มจมของผู้อื่น ทำอย่างไรจึงจะให้ผู้อื่นได้รับความยากเข็ญลำเค็ญใจแต่ขอให้ตัวเรามีความสุขสบาย ความคิดเช่นนี้เป็นภัยต่อสังคมอย่างร้ายกาจ สำหรับผู้มีจิตใจสูงกลัวคนอื่นเดือดร้อนยิ่งกว่ากลัวตัวเองจะเดือดร้อน ดังคำของพระดาบสที่ขอพรต่อท้าวสักกะว่า ข้าแต่ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ ถ้าพระองค์จะประทานพรแก่ข้าพเจ้าละก็ขออย่าให้ใจหรือร่างกายของใครๆ ต้องเดือดร้อนเพราะข้าพเจ้าก่อเหตุไม่ว่าเวลาไหนๆ เลยข้าแต่ท้าวสักกะขอท่านประสาทพรอันนี้แก่ข้าพเจ้าเถิด พระดาบส ขอพรดังนี้ ก็ด้วยเห็นว่าผู้อื่นสำคัญว่าตน จึงไม่ปรารถนาให้เขาเดือดร้อนเพราะตนเป็นเหตุ

อนึ่ง ทางศาสนาสอนให้คนเรามีเมตตาต่อผู้อื่นโดยการแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์มุ่งความสุขความเจริญแก่สัตว์อื่น ดังบทแผ่เมตตาว่า

"สพฺเพ สตฺตา อเวรา โหนตุ" ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจงไม่มีเวร ไม่มีความเดือดร้อน ไม่เบียดเบียนกัน จงมีความสุขเถิด บทแผ่เมตตานี้ก็สอดความถึงผู้อื่น สัตว์อื่น สัตว์อื่นนอกจากตัวเรา มุ่งให้เขาได้รับประโยชน์จากเราด้วยการแผ่เมตตาจิต เป็นความจริงอำนาจเมตตาของเราที่แผ่ไพศาลไปยังชนหมู่ใหญ่นั้น ย่อมทำให้ชนหมู่ใหญ่ประสบสันติสุขไปชั่วกาลนาน หรือการบำเพ็ญประโยชน์ของเราเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น ประโยชน์นั้นก็ยั่งยืนต่อไป แม้ตัวเราตายไปแล้วประโยชน์ที่เราทำไว้ก็เป็นเสมือนดวงตราประทับไว้กับงานของเรา ซึ่งผิดกับผู้ที่กระทำประโยชน์เฉพาะตัว เพราะเห็นแก่ตัวเมื่อตัวตายก็ตายตามไปด้วย ไม่มีอะไรเหลือไว้เป็นหลักฐาน นอกจากความเกลียดชังเท่านั้น

เพราะฉะนั้นจึงควรสำนึกไว้เสมอว่า เราเกิดมาชาติหนึ่ง และจะมีชีวิตไปได้ก็ไม่เกินร้อยปี กิจที่เราควรบำเพ็ญให้ยิ่งยวด ก็คือ มุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่นให้ยิ่งกว่าประโยชน์ของตัวเอง แม้ชีวิตเลือดเนื้อก็ยอมสละได้หากการนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นหรือแก่ส่วนรวม

หากคนเราพยายามปลูกฝังคติธรรมข้อนี้ไว้เสมอแล้ว เป็นอันหวังได้ว่าความเจริญและสันติสุขย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ตนหมู่คณะ และประเทศชาติชั่วฟ้าดินสลาย

ทุนนิยมกับวิกฤตทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

วิทยากร เชียงกูล*

คนหลายคนคิดและชอบพูดกันว่า ปัญหาทางวัฒนธรรมของไทย เกิดจากการรุกรานของวัฒนธรรมตะวันตก ดังนั้นพวกเขาจึงเสนอให้อนุรักษ์และรื้อฟื้นวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม เพื่อต้านกระแสวัฒนธรรมตะวันตก แต่ตัวปัญหาจริงๆ ไม่ใช่วัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งมีส่วนที่ดีด้วยเช่น ตัวปัญหาคือการพัฒนาแบบทุนนิยมสมัยใหม่ ที่อาจจะถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมตะวันตกก็ได้ แต่การพูดเรื่องตะวันออกตะวันตกอาจจะไม่ค่อยมีความหมายมากนัก ในยุคที่โลกทั้งโลกได้ถูกเปลี่ยนให้เป็นการพัฒนาแบบทุนนิยมสมัยใหม่หมดแล้ว

การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ซึ่งเน้นการผลิตสินค้าและบริการเพื่อการค้าและการหากำไร และเน้นการบริโภคส่วนตัว ไม่เพียงแต่ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำลายทรัพยากรทางวัตถุต่างๆ เท่านั้น หากยังทำลายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี ค่านิยมแบบเก่าอย่างรวดเร็วจนคนจำนวนมากตั้งตัวไม่ติด คนบางส่วนเปลี่ยนไปรับวัฒนธรรมค่านิยมใหม่ บางส่วนสับสนระหว่างวัฒนธรรม ค่านิยมแบบเก่าและวัฒนธรรมค่านิยมแบบใหม่ ที่ว่าสับสนก็มีลักษณะต่างๆ กัน เช่น ชาวนาสับสนเพราะไม่เข้าใจของใหม่ทั้งหมด การผลิตเพื่อขายเงินกู้ดอกเบี้ย เทคโนโลยี การหลอกลวงเอารัดเอาเปรียบ ฯลฯ หลายคนปรับตัวไม่ทันแต่ถูกกระแสใหญ่พัดพาให้ต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ปัญญาชนคนชั้นกลาง สับสนว่าจะเลือกรับของใหม่มากน้อยแค่ไหน อย่างไร จึงจะรักษาเอกลักษณ์ รักษารากเหง้าความรู้สึกทางวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนไว้ ขณะเดียวกันก็สามารถหาความสุขในชีวิตแบบใหม่ในสังคมสมัยใหม่เหมือน คนในประเทศอื่นๆ เขาได้

กระแสการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นการหาเงินเพื่อการบริโภค ได้ทำลายการศึกษาในระบบให้เป็นเพียงโรงงานฝึกอาชีพเพื่อที่คนจะได้มีความรู้ มีทักษะมีประกาศนียบัตร มีปริญญา ออกไปทำงานหาเงินเพื่อบริโภคเท่านั้น การสอนเรื่องจริยธรรมคุณธรรมเป็นเพียงเครื่องประดับที่ไม่มีความหมายจริงจัง ในเมื่อค่านิยมของสังคมยกย่องคนมีเงิน คนมีอำนาจ ไม่ว่าเขาจะได้มาด้วยวิธีใด คำตอบจึงมีอยู่แล้วในใจของพ่อแม่ นักเรียน นักศึกษาส่วนใหญ่ว่าสิ่งสำคัญในชีวิต คือการหาเงิน หาอำนาจ แม้แต่ครูอาจารย์ส่วนใหญ่ก็คงเริ่มเชื่อเช่นนี้ จึงแทบไม่มีประโยชน์เลยที่จะหวังให้พวกเขาสอนจริยธรรมคุณธรรม ซึ่งเป็นสิ่ง

---

* วิทยากร เชียงกูล, "ทุนนิยมกับวิกฤตทางวัฒนธรรมของสังคมไทย," **ปาจารยสาร**, 20,2 (เมษายน - มิถุนายน, 2536) 88-93.

ที่โดยลึกๆ แล้วพวกเขาเองก็ไม่ได้เชื่อถืออีกต่อไป นอกจากศีลธรรมแบบทุนนิยมมือใครยาวสาวได้สาวเอา คนหาเงินได้มากที่สุดคือ คนที่เก่งที่สุด ถึงคนที่ยังเชื่อในเรื่องจริยธรรม คุณธรรมอยู่ก็เป็นการยากที่เขาจะสอนในสิ่งที่ต้านกับกระแสใหญ่ของสังคมอย่างใดผล การเรียนแบบแข่งขันแพ้คัดออกในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย ก็เป็นส่วนหนึ่งของการแข่งกันหาเงินและการบริโภคในอนาคตนั่นเอง

ปัญญาชนบางส่วนตระหนักถึงปัญหานี้อยู่ แต่ยังคิดไม่ค่อยออกว่าพวกเขาจะต้านกระแสลัทธิบูชาเงินและการบริโภคที่เชี่ยวกรากนี้ได้อย่างไร ประการแรก พวกเขาต้องศึกษาระบบทุนนิยม และการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และปัญหาที่เป็นผลตามมาจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวให้เข้าใจชัดเจนถูกต้อง จึงจะสามารถกำหนดยุทธศาสตร์การต่อต้านคัดค้านอย่างมีผลได้ ถ้าคนที่ไม่พอใจกระแสใหญ่ของสังคมยังคิดอยู่ในกรอบเก่าๆ เช่น กรอบของนักศีลธรรม กรอบของครูแบบเก่าที่มองอะไรแบบขาวดำ บุญบาป ดีเลว ยุทธศาสตร์ของพวกเขาคือ การพยายามเทศนาสั่งสอนให้คนปฏิเสธต้านกระแสซึ่งคงจะไม่ยังเกิดผลมากนัก เพราะกระแสพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมใหม่นี้มีความสลับซับซ้อนมาก มีทั้งส่วนดีหรือส่วนที่ให้ประโยชน์แก่คนควบคู่ไปกับส่วนเลว ส่วนที่เป็นโทษการปฏิเสธการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้งแท่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะระบบสังคมนิยมก็ล้มเหลว จะกลับไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตัวเองก่อนทุนนิยมก็ไม่อาจเป็นไปได้ ความต้องการบริโภคความต้องการด้านนี้แข่งกับทุนนิยมได้

ถ้าเรามองโลกอย่างที่มันเป็นอยู่จริงๆ คงไม่มีสังคมขนาดใหญ่ระดับประเทศสังคมไหนต้านกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมสมัยใหม่ได้ ประเด็นคือ ทำอย่างไรเราจะเรียนรู้ที่จะมีชีวิตอยู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบสมัยใหม่นี้ ด้วยการสนับสนุนให้ประชาชนมีอำนาจต่อรอง หรือผลักดันทิศทางการพัฒนามีส่วนกำหนด การใช้ทรัพยากรได้มากกว่าที่เป็นอยู่ ทำอย่างไรเราจึงจะประยุกต์ใช้ส่วนที่ดีของวัฒนธรรมตะวันตกหรือทุนนิยมนี้ และสกัดส่วนที่เลวออกไป ผลักดันให้มีการพัฒนาเศรษฐกิจแบบที่มีสติปัญญาและมองการณ์ไกลมากขึ้น เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมที่ต้องคำนึงถึงการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ต้องคิดถึงต้นทุนและประโยชน์ทางสังคมแทนที่จะมุ่งหากำไรสูงสุดของเอกชน การพัฒนาที่มุ่งลดการเอาเปรียบคนกระจายทรัพย์สินและรายได้ให้เป็นธรรมมากขึ้น เก็บภาษีคนรวยในอัตราสูงขึ้น เพิ่มสวัสดิการสังคม ขยายบริการประกัน สังคมให้มีขอบเขตกว้างขวางและมีประสิทธิภาพมากขึ้น นั่นก็คือ การพัฒนาเพื่อคุณภาพชีวิตไม่ใช่เพื่อตัวเลข การเติบโตของสินค้า การพัฒนาเพื่อความสุขประชาชาติไม่ใช่เพื่อผลผลิตหรือรายได้ประชาชาติ

ถ้าเราสร้างระบบเศรษฐกิจสังคมที่สามารถให้หลักประกันความมั่นคงแก่คนในเรื่องที่จำเป็น เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร การรักษาพยาบาล การศึกษา การมีงานทำ ได้สักครึ่งหนึ่งของรัฐสวัสดิการแบบยุโรปเหนือ ก็น่าที่จะช่วยลดความทุรนทุรายความทะยานอยากของคนชั้นล่างและชั้นกลาง ที่ต้องขวนขวาย

หาเงินกันแบบเอาเป็นเอาตายลงได้บ้าง เพราะส่วนหนึ่งที่คนแก่งแย่งแข่งขันเอาเปรียบกันก็เพราะความกลัวการขาดความความรู้สึกมั่นคงในชีวิตของตนเองและลูกหลาน ถ้ารัฐบาลเก็บภาษีคนรวย เช่น ภาษีทรัพย์สินที่ดินมรดก ภาษีได้ ในอัตราก้าวหน้า และเก็บอย่างจริงจังไม่ให้มีการเลี่ยงภาษีได้ หรือเลี่ยงได้น้อย กระแสการแข่งกันหาเงิน ก็อาจจะลดความเชี่ยวกรากความบ้าคลั่งลงได้บ้าง สิ่งที่จะต้องช่วยกันสร้างควบคู่กันไปคือการสร้างค่านิยมที่เลิกยกย่องคนรวย คนมีอำนาจ หันมายกย่องคนดี คนซื่อสัตย์ คนมีจิตสำนึกทางสังคม มีจรรยาบรรณในวิชาชีพ วิพากษ์วิจารณ์ ประณามคนที่เอาเปรียบฉ้อฉลได้อำนาจและความรวยมาโดยการเอารัดเอาเปรียบคนอื่น

การที่จะสร้างอำนาจต่อรองหรือผลักดัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ ทั้งในด้านทางวัตถุ และด้านจิตใจคงจะอยู่ที่ปัญญาชนและประชาชนผู้ตระหนักต่อปัญหาวิกฤติทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่จะต้องร่วมมือกันก่อกระแสความคิด ทางเลือกของการพัฒนาที่ชัดเจน ก่อให้เกิดกลุ่มองค์กร เครือข่ายที่สามารถเผยแพร่ความคิดและรวบรวมความคิด เจตนาของประชาชน ผลักดันให้เกิดแนวทางการพัฒนาทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่ามากกว่า วัฒนธรรมเห็นแก่เงิน เห็นแก่การบริโภคอย่างที่เป็นอยู่ คนที่จะมีบทบาทในเรื่องนี้ได้มาก คือ

1. กลุ่มคนที่ทำงานด้านการศึกษา สื่อสารมวลชน และศิลปวัฒนธรรม
2. กลุ่มคนที่ทำงานด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทั้งจากภาครัฐและเอกชน
3. กลุ่มคนชั้นนำในสังคมที่บทบาทกำหนดและบริหารนโยบายทางเศรษฐกิจการเมือง

คนทั้ง 3 กลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่เราควรมุ่งศึกษา ทำความสัมพันธ์ และสร้างแนวร่วมทางความคิดเจตจำนงขึ้นมาเพื่อช่วยกันหาทางแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ของสังคมไทย โดยเฉพาะวิกฤติทางวัฒนธรรม เวลานี้ไม่ใช่โลกธรรมชาติและโลกทางวัตถุ เช่น ความอดอยาก การป่วยไข้ของคนเท่านั้น ที่จะต้องได้รับการช่วยเหลือ โลกของจิตใจ ค่านิยมของคนก็ควรได้รับการช่วยเหลืออย่างเร่งด่วน เพราะจิตใจ ค่านิยมของคนเปลี่ยนไปทางเห็นแก่เงิน เห็นแก่การบริโภคมากนั่นเอง โลกทางธรรมชาติและระบบเศรษฐกิจสังคมที่เคยแบ่งปันกันได้พอสมควรจึงถูกทำลายอย่างยับย่อย อย่างชนิดที่โครงการอนุรักษ์แบบตามแก้ปัญหาไม่สามารถเยียวยาได้ มีแต่จะต้องเยียวยาจิตใจค่านิยมคนให้ได้ก่อนเท่านั้น จึงจะเยียวยาปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ ได้

ความจำเป็นต้องมีกลไก
แก้ไขวิกฤตการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทย

ข้อพิจารณาเชิงวัฒนธรรม*
พระไพศาล วิสาโล

ลักษณะ

สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เคยตรัสถึงเอกลักษณ์ของคนไทยไว้ 3 ประการคือ ความรักอิสระเสรี ความใฝ่ในอาหิงสาคือความอดกลั้น ไม่นิยมการเบียดเบียน และการรู้จักประสานประโยชน์ ลักษณะ 3 ประการนี้ หากนำมาเทียบเคียงกับสภาพสังคมไทยปัจจุบัน ในสายตาของหลายคนอาจมองว่า เป็นเพียงมายาคติ (Myth) โดยอาจตั้งคำถามอีกด้วยซ้ำว่า เอกลักษณ์หรือความเป็นไทยนั้นมีจริงละหรือ ที่เบาลงมาหน่อยอาจมองว่า ลักษณะ 3 ประการดังกล่าวเป็นเรื่องฉันทนาคติหรือไม่ก็มองว่าเป็นอุดมคติที่พึงประสงค์สำหรับคนไทยเสียมากกว่า

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาพระมติของสมเด็จฯ พระองค์นี้ในปริบทหรือยุคสมัยของพระองค์ท่านบางทีอาจเป็นการยากที่เราจะมีย่อสรุปต่างไปจากพระองค์ การที่สยามสามารถหลีกพ้นจากการเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกได้ โดยการใช้ความพยายามทุกวิถีทางยกเว้นการทำสงครามรบพุ่งอย่างประเทศเพื่อนบ้านนั้นมิใช่หลักฐานประการเดียวที่บ่งชี้ให้เห็นถึง การพยายามประสานประโยชน์ของคนไทยเพื่อดำรงความอิสระเสรีไว้โดยไม่ใช้วิธีรุนแรง มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโครงสร้างที่เป็นการพลิกประวัติศาสตร์อีกมากมายหลายประการที่แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีการสูญเสียเลือดเนื้ออย่างในหลายประเทศ อาทิ การเลิกทาส เป็นต้น สำหรับการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ที่เป็นการรวบอำนาจศูนย์กลางนั้นแม้มีการต่อต้านจนเกิดกบฏในหัวเมืองหลายแห่ง แต่ก็มีการสูญเสียไม่มากนักยังการดึงอำนาจจากขุนนางมาสู่สถาบันกษัตริย์ และการเปลี่ยนแบบแผนการสืบสันตติวงศ์ก็เป็นไปโดยสงบ แม้ว่าจะมีความขัดแย้งกันจนเกิดวิกฤตการณ์วังหน้าก็ตาม จากรัชกาลที่ 5 หากมองย้อนขึ้นไปถึงรัชกาลต้นๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์

---

* บทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง "มิติใหม่ของการศึกษาวัฒนธรรมไทยกลางกระแสโลก : สถานภาพและสิ่งท้าทาย" จัดโดย ศูนย์ศึกษาพัฒนาสังคม และฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกันสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ 29-30 กันยายน ณ ห้องประชุมสาธารณสนเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การผลัดแผ่นดินแต่ละครั้งก็เป็นไปอย่างสันติ แม้จะมีเหตุชวนวิตกเมื่อสิ้นรัชกาลที่ 2 และ 4 ก็ตาม ครั้นมองลงมาถึงรัชกาลที่ 7 แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน ปี 2475 แต่การสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิตก็มิได้เกิดขึ้นเลย

การที่สังคมไทยผ่านการเปลี่ยนแปลง รอดพ้นจากการคุกคาม รวมทั้งวิกฤตการณ์นานาประการมาได้อย่างสงบราบรื่นตลอดช่วงเวลายาวนานกว่า 100 ปี นั้น ย่อมไม่ใช่เรื่องอุบัติเหตุ หรือเป็นเพราะความสามารถเฉพาะตัวของคนบางคนหรือบางรุ่น ยิ่งมาเปรียบเทียบกับสภาพการณ์ของประเทศเพื่อนบ้านในเวลาเดียวกันแล้ว ลักษณะความพิเศษของสังคมไทยก็มีความโดดเด่นชัดเจนขึ้น สอดคล้องกับคำตรัสดังกล่าวของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

อิสระเสรีที่คนไทยปรารถนาอาจต่างจากแนวคิดเรื่อง Liberty ของฝรั่งเช่นเดียวกัน เวลาจะประสานประโยชน์ คนไทยอาจใช้วิธีการที่คนตะวันตกไม่คุ้นเคย และการไม่เบียดเบียนของคนไทยอาจมีระดับความรุนแรงแฝงอยู่ก็ได้สุด แท้แต่จะนิยามความรุนแรงไปในลักษณะใด แต่ถ้าเราไม่มองด้วยสายตาที่มุ่งความสมบูรณ์ (absolute) หากพิจารณาในเชิงสัมพันธ์ (relative) โดยคำนึงถึงบริบทแวดล้อม อันได้แก่ยุคสมัยและเงื่อนไขข้อจำกัดของสังคมเวลานั้นแล้ว ก็น่าจะเห็นได้ว่าพระมติของสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพบ่งบอกลักษณะเด่นของคนไทยได้ตามสมควร

แต่ลักษณะนิสัยความโน้มเอียงนั้นไม่ใช่สิ่งคงตัวหยุดนิ่ง หากแปรเปลี่ยนเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ไม่ว่าจะมีปัจจัยอะไรเป็นตัวกำหนดลักษณะประจำชาติ จะเป็นการปลูกฝังสั่งสมในครอบครัว การหล่อหลอมกล่อมเกลาของสภาพแวดล้อมทางสังคม หรือการกำหนดของดินฟ้าอากาศก็แล้วแต่ ทั้งหมดนี้ก็อยู่ในวิสัยที่จะเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา แม้แต่การสืบทอดทางสายเลือด (ยีน) ก็ไม่เว้นเช่นกัน

ความรุนแรงในสังคมไทย การสังหารหมู่ประชาชนกลางกรุงเทพมหานคร 3 ครั้ง 3 คราว (หากไม่นับกรณีจลาจลที่พลับพลาไชยในปี 2517) อย่างไร้มนุษยธรรมและหลักนิติธรรม เป็นสัญญาณเตือนภัยที่บ่งบอกอะไรหลายอย่างเกี่ยวกับสังคมไทย มันกำลังบอกว่าความอดกลั้นและผ่อนปรนในสังคมไทยได้ลดลงไปมาก การประสานประโยชน์ถูกเมินเฉยยิ่งขึ้นทุกที และสังคมไทยกำลังเข้าสู่วังวนแห่งความรุนแรงทุกขณะ

ดูจากตัวเลขผู้ล้มตายในเหตุการณ์ปี 2516, 2519 และ 2535 แม้จะมีจำนวนมาก แต่ก็ยังเทียบไม่ได้กับการปราบปรามอั้งยี่ 2 ครั้งที่ จ. สมุทรสาคร ในสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2390) ซึ่งมีคนตายถึง 400 คน และ 300 คน ในเวลาห่างกันเพียงเดือนเดียว กระนั้นก็ตามเมื่อพิจารณาลักษณะพื้นฐานหรือธรรมชาติของเหตุการณ์ดังกล่าวแล้ว เหตุการณ์นองเลือดในกรุงเทพมหานครเป็นปัญหาร้ายแรงมากกว่ากบฏอั้งยี่เป็นเหตุการณ์ชั่วครั้งชั่วคราวที่เกิดขึ้นในระดับพื้นผิวของสังคมไทย คือขึ้นอยู่กับตัวบุคคลและกลุ่มบุคคลค่อนข้างมาก การรู้จักวิธีปกครองราษฎร เลือกใช้ไม้แข็ง (กำลังอาวุธและมาตรการทางฎหมาย) และ

ไม้นวม (การผ่อนปรนทางเศรษฐกิจ) อย่างถูกจังหวะ สามารถยุติปัญหาดังกล่าวได้ในที่สุด แต่ความรุนแรงกลางกรุงทั้ง 3 ครั้งนั้น หาใช่อุบัติเหตุทางการเมืองที่วันดีคืนดีก็เกิดขึ้นและเงียบหายไป (อย่างกรณีจลาจลพลับพลาไชย ซึ่งคล้ายกับกบฏอั้งยี่ดังกล่าวในหลายแง่) แต่เป็นปัญหาที่มีรากเหง้าฝังลึกในโครงสร้างสังคมไทย และสามารถที่จะเกิดขึ้นได้อีกตราบใดที่โครงสร้างดังกล่าวยังไม่ได้ถูกแก้ไขให้ดีขึ้น

การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ระบบราชการทั้งทหารและพลเรือน ในขณะที่การพัฒนาเศรษฐกิจได้สร้างความเติบใหญ่ให้แก่ชนชั้นกลาง ซึ่งต้องการเข้าไปมีส่วนในการปกครองประเทศ ได้นำไปสู่การยื้อยุดแย่งชิงอำนาจ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดวัฏจักรทางการเมือง ที่เรียกว่า วงจรอุบาทว์ อันได้แก่ การปฏิวัติรัฐประหาร การร่างรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง การจัดตั้งรัฐบาลที่ให้อำนาจข้าราชการประจำ ตามมาด้วยการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบรัฐบาลตามหลักประชาธิปไตยและลงท้ายด้วยการรัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง แต่เหตุการณ์ปี 2516 และ 2535 เป็นสัญญาณบอกว่า การชุมนุมคัดค้านรัฐบาลที่มาโดยไม่ถูกต้องตามวิถีทางประชาธิปไตย และการปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรงนั้นได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของวงจรอุบาทว์ของการเมืองไทยไปแล้ว

การผนวกปัจจัยตัวใหม่เข้าไปในวงจรอุบาทว์เป็นผลพวงของการพัฒนาโครงสร้างทางอำนาจและเศรษฐกิจดังกล่าว ให้มั่นคงแผ่ขยายไปทั่วทุกส่วนของสังคมไทย โดยเนื้อแท้แล้วเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 มิใช่เป็นเพียงการต่อสู้ทางอำนาจระหว่างข้าราชการประจำ (โดยได้รับความร่วมมือจากนักธุรกิจการเมืองจำนวนหนึ่ง) และชนชั้นกลางเท่านั้น หากยังเป็นผลจากช่องว่างที่ถ่างกว้างขึ้นเรื่อยๆ ระหว่างชาวนาชาวไร่ในชนบทกับชนชั้นกลางในเมือง ในขณะที่ชนชั้นกลางมีความมั่งคั่งขึ้นเรื่อยๆ และมีผลประโยชน์ผูกติดกับระบอบการเมืองมากขึ้น เกิดความต้องการมีสิทธิมีส่วนในทางการเมืองนั้น คนชนบทซึ่งยากจนลงทุกทีได้ยอมตนเข้าสู่ระบบอุปถัมภ์แบบใหม่ภายใต้อิทธิพลของนายทุนท้องถิ่น ซึ่งมีผลประโยชน์ผูกพันกับนักธุรกิจหรือพ่อค้าที่ผันตัวเองมาเป็นนักการเมืองระดับชาติ ความสัมพันธ์ที่ผูกพันกันเป็นสายด้วยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเอื้อให้การซื้อสิทธิขายเสียงในชนบทเป็นไปได้ง่ายขึ้น เปิดทางให้นักธุรกิจการเมืองเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรได้เป็นจำนวนมาก และมีอิทธิพลในการจัดตั้งรัฐบาล ผลก็คือเกิดความไร้เสถียรภาพทางการเมือง เพราะความที่นักการเมืองเหล่านี้หวังประโยชน์ระยะสั้นสำหรับตนเอง การฉ้อราษฎร์บังหลวงจึงเกิดขึ้นอย่างชุกชุมและโจ่งแจ้ง เป็นข้ออ้างอย่างดีให้ทหารทำการรัฐประหารล้มล้างระบอบประชาธิปไตย แม้จะมีการเลือกตั้งขึ้นใหม่ นักธุรกิจการเมืองเหล่านี้ก็สนับสนุนอย่างแข็งขันให้ผู้นำรัฐประหารขึ้นมาเป็นผู้นำประเทศ เท่ากับเป็นการจุดชนวนให้เกิดการประท้วงต่อต้านอย่างกว้างขวางและลงเอยด้วยการปราบปรามประชาชนผู้คัดค้าน

การเติบโตของชนชั้นกลางที่มีสำนึกในทางการเมืองก็ดี ความมั่งคั่งของนายทุนท้องถิ่นจนกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ชนิดใหม่ในสังคมชนบทก็ดี ความร่ำรวยของพ่อค้านักธุรกิจจนเข้ามาสู่วงการเมืองระดับชาติก็ดี

ตลอดจนความยากจนของชนบท จนยิ่งกลายเป็นเนื้อนาอย่างดีสำหรับพฤติกรรมซื้อสิทธิขายเสียงก็ดี ล้วนมีสาเหตุมาจากปัจจัยหลักตัวเดียวกัน นั่นคือโครงสร้างการพัฒนาเศรษฐกิจที่เน้นภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ แต่เอาเปรียบภาคเกษตรกรรม ตลอด 3 ทศวรรษที่ผ่านมา โครงสร้างทางเศรษฐกิจเช่นนี้ ทำให้สังคมไทยกลายเป็นสังคมทวิภาคเด่นชัดขึ้น นอกจากจะเกิดช่องว่างทางเศรษฐกิจระหว่างคนรวย (รวมทั้งชนชั้นกลาง) และคนยากจนแล้ว ยังก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างคนเมืองและคนชนบทในด้านสำนึกทางการเมืองและความคาดหวังต่อระบอบประชาธิปไตย นำไปสู่ความตึงเครียดระหว่างประชาชนในเมืองที่ต้องการความบริสุทธิ์ยุติธรรมในวงการเมือง และนักธุรกิจการเมืองที่หว่านเงินซื้อเสียงจนมีที่นั่งในสภาผู้แทนราษฎร ยิ่งมีข้าราชการประจำมาข้องเกี่ยวเพื่อแสวงหาอำนาจทางการเมืองด้วยแล้ว ความขัดแย้งก็มีแต่จะลุกลาม กลายเป็นการเผชิญหน้าและการใช้ความรุนแรงในที่สุด ดังเหตุการณ์พฤษภาคมเป็นประจักษ์พยานอย่างดี (มองในแง่นี้แล้ว การบาดเจ็ดล้มตายเป็นจำนวนมากและการสูญเสียทรัพย์สินมากมายมหาศาลก็คือ ราคาที่คนกรุงเทพฯ ต้องจ่าย ภายหลังจากที่ได้รับประโยชน์อย่างมากมายจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรม

หากคนไทยมีนิสัยไม่นิยมความรุนแรง รู้จักผ่อนปรนเพื่อประสานประโยชน์ ดังคำตรัสของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สิ่งนั้นอาจกำลังจะกลายเป็นอดีตไปแล้วก็ได้ ทั้งนี้เพราะความรุนแรงทางโครงสร้างที่เกิดขึ้นในสมัยหลังๆ สถาปนามั่นคงยิ่งขึ้นทุกที ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนผุดขึ้นไปทั่วและง่ายที่จะปะทุเป็นความรุนแรง เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เป็นเพียงภาพขยายของสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมระดับต่างๆ แม้ไม่มีเหตุการณ์ดังกล่าวก็ยังยากที่จะกล่าวได้ว่าสังคมไทยมีความสงบสันติ เพราะยังมีความรุนแรงอื่นๆ อีกมากที่ปะทุแล้ว และรอเวลาปะทุในหลายส่วนของสังคม แม้จะมีขนาดย่อมว่าแต่ก็ล้วนมีรากเหง้ามาจากสาเหตุเดียวกัน

ความขัดแย้งอย่างหนึ่งที่กำลังกลายเป็นปรากฏการณ์ของสังคมไทย และง่ายที่จะพัฒนาไปสู่ความรุนแรง ได้แก่การประท้วงคัดค้านของประชาชน คนยากคนจนทั้งในเมืองและชนบท ในรอบ 5-6 ปีที่ผ่านมา เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นชัดเจนมากในทั่วทุกภาคของประเทศ โดยมีประเด็นที่หลากหลายแตกต่างกันไป ที่เด่นชัดได้แก่การต่อสู้เพื่อพิทักษ์ท้องถิ่น เช่น การคัดค้านกระเช้าลอยฟ้าดอยสุเทพ (เชียงใหม่) การคัดค้านเขื่อนน้ำโจน (กาญจนบุรี) เขื่อนปากมูล (อุบลราชธานี) เขื่อนแก่งกรุง (สุราษฎร์ธานี) การต่อต้านการทำลายป่าดงใหญ่ (บุรีรัมย์) และเร็วๆ นี้ได้แก่ การคัดค้านโครงการ คจก. (กว่าสิบจังหวัดในอีสาน) การต่อต้านการระเบิดในเกาะสีชัง (ชลบุรี) แม้ในกรุงเทพฯ การรวมตัวต่อต้านทางด่วนของชาวบ้านครัวก็เป็นตัวอย่างหนึ่งของความไม่พอใจในโครงการของรัฐบาล

มีการประท้วงอีกมากที่เกี่ยวกับอาชีพและการทำมาหากินของชาวบ้าน เช่น การประท้วงของชาวสวนยางในจังหวัดนครศรีธรรมราช ชาวไร่สับปะรดในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และชาวไร่ยาสูบในภาคเหนือ รวมถึงการประท้วงของกรรมกรในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง

การประท้วงคัดค้านของชาวบ้านมักพัฒนาไปสู่การชุมนุมและการเดินขบวน แม้ส่วนใหญ่จะเป็นไปโดยสันติ แต่บ่อยครั้งก็เกิดการเผชิญหน้า ทำให้ความรุนแรงเกิดขึ้นตามมา เมื่อชาวบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ลุกขึ้นคัดค้านนายทุนที่ทำลายป่าชุมชนผู้นำก็ถูกลอบสังหารก่อนหน้านั้นไม่กี่เดือน มีการประท้วงการทำนาเกลือซึ่งสร้างความเสียหายแก่ลำน้ำเสียวในอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ขณะที่กำลังจะสลายตัว ผู้ประท้วงได้ถูกตำรวจทุบตี มีผู้บาดเจ็บจำนวนมากแม้จะไม่มีใครล้มตาย ยังการคัดค้านเขื่อนปากมูลและการต่อต้านคำสั่งของรัฐในกรณี คจก. ก็ลงเอยด้วยการปะทะกับเจ้าหน้าที่และม็อบจัดตั้ง หรือมิฉะนั้นก็ลุกลามจนเกิดการเผาทำลายทรัพย์สิน เช่น การทำลายแปลงยูคาลิปตัสและเผาเรือนเพาะชำที่อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ และเหตุการณ์ล่าสุดก็คือ การเผาสถานีตำรวจตำบลแม่แฝก อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ หลังจากที่มีการชุมนุมประท้วงตำรวจทั้งโรงพักที่สงสัยว่ามีส่วนพัวพันกับการตายของหญิงผู้หนึ่งในหมู่บ้าน

เหตุการณ์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ มิใช่เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดดๆ หากล้วนสัมพันธ์เชื่อมโยง เพราะเป็นสภาพอาการที่มาจากต้นเค้าเดียวกัน อันได้แก่ โครงสร้างอำนาจที่รวบอำนาจไว้กับรัฐไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผน หรือกำหนดนโยบายหรือตัดสินใจในเรื่องที่มีผลกระทบกับชุมชนโดยตรง (เช่น โครงการ คจก.) โครงการเป็นอันมากเมื่อตัดสินใจแล้วลงมือปฏิบัติโดยไม่ฟังเสียง หรือแม้แต่ถามความเห็นของประชาชนท้องถิ่น (เช่น โครงการท่าเรือน้ำลึกเกาะสีชัง) หาไม่ก็เปิดโอกาสให้คนที่มีกำลังในทางเศรษฐกิจเอาเปรียบชาวบ้าน (เช่น กรณีเช่าที่ป่าชุมชนที่ห้วยแก้ว) โดยที่โครงสร้างทางเศรษฐกิจก็สนองประโยชน์แก่ภาคอุตสาหกรรมและบริการอย่างเต็มที่ไม่คำนึงถึงปัญหาที่จะเกิดเกษตรกร (เช่น การทำนาเกลือที่อีสาน)

กลไกไม่ทำงาน

ความจริงแล้ว ในระบอบประชาธิปไตย การประท้วงคัดค้านเป็นเรื่องปกติวิสัย และไม่น่าจะก่อผลเสียหายอะไรมากนัก แต่ในสังคมไทย แนวโน้มทั่วไปก็คือ เมื่อมีความขัดแย้งขึ้นมาระหว่างประชาชนกับคู่กรณี เป็นต้องพัฒนาไปสู่การลุกขึ้นประท้วงเสมอไป แทนที่จะยุติที่โต๊ะเจรจาเสียแต่ต้นมือ ทั้งนี้ก็เพราะการเจรจาไม่เคยได้ผล เนื่องจากประชาชนไม่มีอำนาจต่อรอง คู่กรณีที่มีอำนาจในมือ ไม่ว่านายทุนหรือเจ้าหน้าที่รัฐในระดับท้องถิ่น จึงไม่สนใจที่จะเจรจาด้วย เป็นเหตุให้ชาวบ้านต้องใช้วิธีชุมนุมและเดินขบวนเพื่อสร้างแรงกดดันและให้เป็นข่าวต่อสาธารณชนบ่อยครั้ง การที่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นไม่สนองตอบต่อ

ปัญหาของชาวบ้านกลับโอนเอียงเข้าข้าง "คนผิด" ในสายตาของชาวบ้านก็เป็นเหตุให้เกิดการเผชิญหน้าระหว่างเจ้าหน้าที่บ้านเมืองกับชาวบ้านขึ้นมาแทนที่ หรือไม่ก็มีการเดินขบวนโดยมีทำเนียบรัฐบาลเป็นที่หมาย

หน้าที่หลักของหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่นคือ การเป็นกลไกแก้ไขความขัดแย้งโดยสงบ แต่ในความเป็นจริงของสังคมไทยกลไกแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าวกลับไม่ทำงาน ไม่ว่าฝ่ายปกครองเจ้าหน้าที่ตำรวจ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ (บางทีก็รวมผู้พิพากษาด้วย) ซ้ำยังทำให้ความขัดแย้งลุกลามขยายใหญ่โต จนกระทั่งความรุนแรงอุบัติขึ้น โดยที่บ่อยครั้งมีจุดเริ่มมาจากฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐและผู้มีอำนาจ หากเป็นเช่นนี้เรื่อยไป ต่อไปประชาชนอาจต้องเข้าหาทางออกที่รุนแรงยิ่งกว่าเป็นการตอบโต้

กลไกระดับท้องถิ่นเป็นฉันใด กลไกระดับชาติก็ฉันนั้น รัฐบาลและรัฐสภาว่าโดยหลักการแล้วมีขึ้นเพื่อประสานชนกลุ่มต่างๆ ซึ่งมีผลประโยชน์แตกต่างกันหรือขัดแย้งกัน ให้ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข มีการจัดสรรผลประโยชน์แก่ประชากรในภาคส่วนต่างๆ อย่างเที่ยงธรรม และเมื่อมีความขัดแย้งกันขึ้นมาก็สามารถแก้ไขให้ลุล่วงไปได้โดยสันติ แต่บ่อยครั้งรัฐบาลนั้นเองกลับเป็นตัวสร้างปัญหาให้ลุกลามขยายความขัดแย้งจนเกิดเป็นความรุนแรงขึ้น โดยที่รัฐสภาแทนที่จะเป็นตัวแทนของคนทุกภาคส่วนของสังคม เพื่อเป็นกลไกสนองตอบต่อปัญหาความเดือดร้อนของผู้คน และเป็นเวทีให้ผู้มีผลประโยชน์ขัดแย้งกันมาเจรจาหาทางออกที่เป็นคุณแก่ทุกฝ่ายการณ์กลับกลายเป็นว่ารัฐสภาเป็นปากเสียงของคนเพียง 2-3 กลุ่ม ที่มีอำนาจและอิทธิพลในสังคม ดังนั้น ย่อมไม่แปลกที่เมื่อประชาชนเกิดความไม่พอใจในการบริหารบ้านเมืองของรัฐบาล ท้องถนนจึงกลายเป็นเวทีเรียกร้องของประชาชนไปแทนที่จะพึ่งพารัฐสภาให้เป็นปากเสียงแทน การชุมนุมเรียกร้องของประชาชนหลายแสนคน และการนองเลือดในเดือนพฤษภาคมที่ผ่านมา เป็นตัวอย่างชี้ชัดว่ารัฐบาลและรัฐสภาไม่ได้ทำหน้าที่เป็นกลไกแก้ไขความขัดแย้งในสังคมตรงกันข้าม กลับเป็นตัวโหมกระพือความขัดแย้งให้รุนแรงขึ้น จนเกิดการบาดเจ็บล้มตายเป็นอันมาก (และทั้งๆ ที่ความเคียดแค้นยังคุกกรุ่นในจิตใจของคน จำนวนมหาศาล เหล่า ส.ส. ซึ่งมีเสียงข้างมากในสภาก็ยังไม่คิดแก้ปัญหาระงับดับความร้อนแรงในสังคม กลับพยายามผลักดันของพวกตน ซึ่งเคยร่วมรัฐบาลที่มีส่วนในการปราบปรามประชาชนให้เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเท่ากับยั่วยุปลุกเร้าให้เกิดการเผชิญหน้าอย่างรุนแรงขึ้นอีก)

นอกจากรัฐบาลและรัฐสภาแล้ว สังคมปัจจุบันยังมีกลไกหลายอย่างที่คิดค้นขึ้นมาเพื่อแก้ไขความขัดแย้งต่างๆ ในสังคม สื่อมวลชนเป็นกลไกอีกประเภทหนึ่ง ซึ่งโดยหลักการแล้วควรเป็นเครื่องมือให้กลุ่มชนที่มีความขัดแย้งกันสามารถใช้เป็นเวทีในการต่อสู้กันด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง แต่ก็อีกเช่นกันเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ชี้ว่า สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์และวิทยุกลับบิดเบือนข้อเท็จจริง และเป็นปากเสียงของคนเพียงกลุ่มเดียวเท่ากับเป็นการกดดันให้คนอีกกลุ่มหนึ่งมีความรู้สึกต่อต้านรัฐบาลมากขึ้น

และวิธีต่อต้านคัดค้านรัฐบาลที่พวกเขาสามารถจะทำได้ดีก็คือ การออกไปสมทบกับผู้ชุมนุมอีกมากมายที่รออยู่แล้วบนท้องถนน

สังคมปัจจุบันเป็นสังคมแห่งความหลากหลาย ผู้คนมีความคิดเห็นและผลประโยชน์แตกต่างกันอย่างยากที่จะมีความเห็นเป็นเอกฉันท์กันได้ ความแตกต่างและความขัดแย้งกันนั้นจะไม่กลายเป็นความแตกแยกและการกระทบกระทั่งกันก็ต่อเมื่อสังคมโดยรวมเปิดโอกาสให้ผู้คนที่มีความไม่พอใจในสภาพที่เป็นอยู่ หรือรู้สึกว่าตนไม่ได้รับความเป็นธรรม สามารถใช้กลไกต่างๆ ในสังคมเพื่อเป็นเครื่องมือในการสะท้อนปัญหาและขจัดปัดเป่าความเดือดร้อนของตนให้หมดไป แต่หากว่ากลไกต่างๆ ในท้องถิ่นและในระดับชาติไม่ทำงาน ไม่สนองตอบต่อปัญหาความเดือดร้อนของผู้คนโดยเฉพาะคนเล็กคนน้อยผู้ไร้อำนาจก็เท่ากับบีบให้ประชาชนเหล่านั้นจำต้องใช้วิธีการของตนที่ยังหลงเหลืออยู่และลงมือทำงานตามหน้าที่

ตราบใดที่โครงสร้างแห่งความรุนแรงยังดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจการเมือง ในขณะที่ความเสื่อมศรัทธาขาดความเชื่อมั่นในสถาบันตำรวจสถาบันปกครองท้องถิ่น (และอาจรวมไปถึงรัฐบาลและรัฐสภา) ยังไม่ได้รับการแก้ไข การชุมนุมประท้วงและการลุกขึ้นต่อสู้ของประชาชนชาวนาชาวไร่ย่อมมีแต่เพิ่มพูนขึ้น ยิ่งปัจจุบันปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติมีความรุนแรงมากขึ้น ป่าถูกทำลาย น้ำหดหาย ภาวะแห้งแล้งระบาดไปทั่ว ดินขาดความอุดมให้ผลผลิตน้อยลง ขณะที่ราคาพืชผลไม่กระเตื้องขึ้น ความอดอยากยากไร้ก็ย่อมเพิ่มพูน และการต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรจะแหลมคมขึ้น โดยเฉพาะการแย่งชิงน้ำจะก่อให้เกิดขั้วความขัดแย้งระหว่างชนกลุ่มต่างๆ มากมายในอนาคตอันใกล้ เช่น ระหว่างเกษตรกรกับโรงงานอุตสาหกรรม ชาวนาชาวไร่กับสนามกอล์ฟ ชาวนาชาวไร่กับฝนในเมือง ชาวนากับชาวประมงน้ำกร่อย ชาวนาข้าวกับชาวนากุ้ง และชาวนาข้าวกับชาวนาเกลือ ฯลฯ

ชนวนแห่งความขัดแย้งมิได้มีอยู่แค่ในท้องถิ่นชนบทเท่านั้น ในกรุงเทพมหานครเองไม่มีหลักประกันเลยว่าเหตุการณ์ตุลาคม 2516 และพฤษภาคม 2535 จะไม่เกิดขึ้นอีก เพราะโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองยังไม่เปลี่ยนแปลง ความรุนแรงจึงพร้อมที่จะอุบัติ หากวงจรอุบาทว์ได้หมุนวนจนครบรอบโดยเริ่มต้นจากการที่นักธุรกิจการเมืองแห่เข้าไปมีอิทธิพลในสภาและรัฐบาลกันเป็นจำนวนมาก

คุณค่าของสถาบันดั้งเดิมที่เป็นกลางทางการเมือง

เราจะเตรียมการเพื่อป้องกันความรุนแรงอย่างกรณีพฤษภาอำมหิตมิให้เกิดขึ้นได้อย่างไร การพยายามขจัดการซื้อสิทธิขายเสียงในการเลือกตั้งเป็นหนทางหนึ่ง แต่ปัญหานี้ขจัดได้อย่างแท้จริงต้องลงไปถึงรากถึงโคน คือ แก้ไขปัญหาช่องว่างระหว่างคนเมืองกับคนชนบท อันเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สมดุลการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นมีส่วนช่วยให้กลไกระดับท้องถิ่นมีความฉับไวในการตอบสนองความต้องการของชาวชนบท และทำให้ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้นและที่ขาดไม่ได้คือ การปฏิบัติรูปกองทัพให้

สอดคล้องกับระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ยังมีการคิดค้นมาตรการอื่นๆ อีกมาก เช่น การเสนอสภากระจก การมีผู้ตรวจการรัฐสภาเพื่อให้รัฐสภาเป็นตัวแทนของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและชอบธรรม การเปิดให้มหาชนเป็นเจ้าของสถานีโทรทัศน์ก็เป็นการกระจายอำนาจออกจากรัฐอีกลักษณะหนึ่งซึ่งช่วยให้ประชาชนมีเสรีภาพทางด้านข้อมูลข่าวสารมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมือง และการปฏิรูปสถาบันต่างๆ เพื่อให้เป็นกลไกแก้ไขความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพนั้น เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลาและเป็นกระบวนการที่อาจยืดเยื้อยาวนาน สาเหตุส่วนหนึ่งเพราะหากมองในแง่วัฒนธรรมแล้วสถาบันและกลไกเหล่านี้มิได้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในวัฒนธรรมเดิมของไทย หากถูก "นำเข้า" มาในสังคมไทยเมื่อ 2-3 ชั่วคนที่แล้วนี่เอง ไม่ว่าจะเป็นระบบตำรวจ ระบบตุลาการ รัฐสภา การปกครองแบบรัฐบาลระบบสื่อสารมวลชน รวมทั้งสถาบันทหารที่มีลักษณะประจำการ ระบบและสถาบันเหล่านี้อย่างมากก็มีอายุแค่ 100 ปี แต่ก่อนนั้นการปกครอง การดูแลรักษาความสงบ การพิจารณาคดีความตลอดจนให้การศึกษาและการดูแลรักษาสุขภาพเป็นเรื่องที่ชุมชนจัดขึ้นเอง จนเมื่อศตวรรษที่แล้วกิจการเหล่านี้ได้ถูกดึงออกจากหมู่บ้าน และรวมมาอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐที่ส่วนกลางโดยแบ่งไปตามกระทรวงทบวงกรมต่างๆ

ขณะที่กลไกอย่างเก่าเสื่อมสลายไปทีละน้อย กลไกอย่างใหม่ที่นำเข้ามาก็ปรากฏว่ายังไม่สามารถทำงานได้ดีเท่าที่ควร (บางส่วนก็กลายเป็นระบบเจ้าขุนมูลนายอย่างใหม่) โดยเฉพาะในเรื่องการแก้ไขความขัดแย้งโดยสงบ เหตุการณ์เมื่อเดือนพฤษภาคมที่ผ่านมา ชี้ชัดว่ายามวิกฤตกลไกอย่างใหม่ก็ไม่ทำงานเอาเลย รัฐบาลและรัฐสภาไม่สามารถนำความสงบมาสู่ประเทศได้กลไกหรือสถาบันที่สามารถนำความสงบมาสู่แผ่นดินกลับได้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นสถาบันดั้งเดิมที่แม้บทบาทจะลดไปมาก แต่กลับมีคุณูปการอย่างยิ่งในยามวิกฤตการณ์อย่างที่สถาบันแบบใหม่ไม่อาจกระทำได้

ที่กล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าให้ล้มเลิกสถาบันอย่างใหม่และกลับไปฟื้นฟูสถาบันดั้งเดิมอย่างครั้งโบราณ ในที่นี้ต้องการชี้ถึงความสำคัญทางการเมืองของสถาบันดั้งเดิมของไทยโดยเฉพาะในช่วงที่กำลังเป็นระยะผ่านของสังคม ขณะที่กลไกอย่างใหม่ยังไม่เข้มแข็งและกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย การให้ความสำคัญแก่สถาบันดั้งเดิมในฐานะที่เป็นปัจจัยเสริมสถาบันอย่างใหม่ ก็ยังเป็นเรื่องจำเป็นอยู่และสิ่งที่สถาบันดั้งเดิมสามารถเข้ามาเสริมได้อย่างมากคือ การแก้ไขวิกฤตการณ์ในสังคม

สถาบันที่เป็นกลางทางการเมืองเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับทุกสังคม เพราะไม่มีสถาบันใดที่จะสามารถแก้ไขความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนได้ดีกว่าสถาบันที่ไม่เป็นฝักฝ่ายทางการเมือง โดยเฉพาะในภาวะที่คู่ขัดแย้งมีความเป็นปฏิปักษ์กันอย่างรุนแรงจนลุกลามถึงขั้นวิกฤตการณ์ในสังคม ปราศจากซึ่งสถาบันที่เป็นกลางทางการเมืองเสียแล้ว ความขัดแย้งในสังคมอาจลุกลามไปเป็นสงครามกลางเมืองได้ ขอให้ดูตัวอย่างจากประเทศศรีลังกาและพม่า แม้ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมใกล้เคียงกับประเทศไทย แต่ครั้นเกิดความ

บาดหมางขึ้นในชาติก็นำไปสู่การประหัตประหารคนในชาติเดียวกัน โดยที่สถาบันอย่างใหม่ที่น่าจะเป็นกลางได้ เช่น สถาบันตุลาการก็ถูกการเมืองเข้าไปพัวพันจนขาดความเชื่อถือในหมู่ประชาชน ทั้งที่ในกรณีศรีลังกา สถาบันนี้เคยได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในเอเชีย

สังคมไทยอาจจะมีข้อได้เปรียบกว่าศรีลังกา พม่า ตรงที่สถาบันที่เป็นกลางมิได้มีแค่สถาบันพระมหากษัตริย์ หากยังมีสถาบันสงฆ์ จริงอยู่ประเทศทั้งสองก็มีสถาบันนี้เช่นกัน แต่ปัจจุบันได้ถูกดึงไปเป็นฝักฝ่ายทางการเมือง จนไม่มีความเป็นกลางในสายตาของคนทั่วไปอีกแล้ว ที่ศรีลังกานั้นการเมืองระบบพรรคมีอิทธิพลมาก จนไม่เพียงแต่จะลงไปถึงหมู่บ้านแยกสลายชาวบ้านออกเป็นฝักฝ่ายเท่านั้น แม้แต่วัดวาอารามก็กลายเป็นฐานให้แก่พรรคต่างๆ ทั้งพรรครัฐบาลและพรรคฝ่ายค้านจนแทบเรียกได้ว่าต่างชูธงพรรคประชันกันอย่างโจ่งแจ้งเปิดเผยเลยทีเดียวยังพระที่ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็น ส.ส. ก็มีอยู่ให้เห็นเนืองๆ

ศักยภาพของสถาบันสงฆ์ในการระงับความขัดแย้ง

ความเป็นกลางทางการเมืองของสถาบันสงฆ์ไทย เป็นเรื่องที่มีมาช้านานกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทย ในอดีตวัดถูกยกให้เป็นเขตอภัยทานศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้เป็นปฏิปักษ์หรือสามารถคุกคามราชบัลลังก์สามารถเข้ามาหลบลี้หนีภัยได้ โดยพระราชอาชญาก็ไม่สามารถล่วงล้ำไปได้ มีหลายครั้งที่บุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์ได้อาศัยผ้ากาสาวพัสตร์คุ้มภัยในยามที่มีการผลัดแผ่นดิน อาทิ พระเทียรราชาได้ลาผนวชเมื่อสิ้นแผ่นดินพระไชยราชาธิราช และเมื่อพระเทียรราชาขึ้นครองราชย์เป็นพระมหาจักรพรรดิได้ไม่กี่ปีพระศรีศิลป พระอนุชาของพระยอดฟ้ากษัตริย์องค์ก่อนก็ลาผนวชเพื่อหนีภัยจากพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ยังพระเจ้าอุทุมพรก็ลาผนวชเพื่อเปิดทางให้พระเชษฐา คือเจ้าฟ้าเอกทัศน์ขึ้นครองราชย์ เช่นเดียวกับพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครององค์ในเพศบรรพชิตตลอดรัชสมัยของพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในอดีตเป็นที่รู้กันว่าเมื่อมาอยู่วัดก็ปลอดพ้นจากภยันตรายจากบ้านเมือง มีหนทางเดียวเท่านั้นฝ่ายตรงข้ามจะทำร้ายได้คือการล่อให้ลาสิกขาดังพระเจ้าปราสาททองใช้อุบายลวงจนพระศรีศิลป (พระอนุชาพระเจ้าทรงธรรม) ลาสิกขามายังราชสำนักและถูกสำเร็จโทษในที่สุด

มองในแง่ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สถาบันสงฆ์ไทยมีความเป็นกลางทางการเมืองนานกว่าสถาบันใดๆ สถาบันพระมหากษัตริย์เพิ่งมามีสถานะเป็นกลางก็ภายหลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบราชาธิปไตยมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ ขณะที่ความเป็นกลางและบทบาทในทางสมานไมตรีของสถาบันสงฆ์สามารถสืบย้อนไปถึงสมัยพุทธกาล โดยมีพระพุทธองค์เป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะในคราวที่ทรงห้ามพระญาติไม่ให้ทำสงครามกันด้วยเหตุเพียงเพราะการแย่งชิงน้ำและการถือวรรณะ

ในฐานะที่เป็นสถาบันดั้งเดิมที่มีความเป็นกลางทางการเมืองมาช้านาน และมีบทบาทสำคัญในการผดุงสังคมให้ร่มเย็นผาสุก โน้มนำให้ผู้คนมีเมตตาจิตต่อกัน รู้จักให้อภัยไม่อาฆาตจองเวรต่อกัน สถาบันสงฆ์จึงมีศักยภาพและความชอบธรรมอย่างมากในการเข้ามาระงับเหตุในยามที่เกิดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งในสังคมไทย แทนที่จะปล่อยให้เกิดการฆ่าฟันแล้วจึงค่อยมาระงับความเศร้าโศกของผู้คนอย่างน้อย สถาบันสงฆ์น่าจะมีบทบาทในทางเตือนสติให้ผู้คนมีเมตตาต่อกันก่อนที่จะมีการประจันหน้าถึงขั้นแตกหัก

เหตุการณ์พฤษภาอำมหิตผ่านไปโดยที่สถาบันสงฆ์แทบจะไม่บทบาทใดๆ เลย ในการระงับเหตุด้วยจุดยืนที่เป็นกลาง จึงนับเป็นความอับจนของสังคมไทยในปัจจุบันก็ว่าได้ แต่ก็ยังไม่สายเกินไปที่สถาบันสำคัญนี้จะทำการทบทวนเพื่อแสวงหาบทบาทที่เหมาะสมและสร้างสรรค์ หากว่าวิกฤตการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวหวนกลับมาอีกครั้งในอนาคต

แต่การที่สถาบันสงฆ์จะมีบทบาทในทางสมานไมตรีหรือระงับวิกฤตการณ์ ความขัดแย้งก็มิใช่เรื่องที่ทำได้ง่ายความขัดแย้งในสังคมไทยนับว่าจะมีความสลับซับซ้อน และมีเหตุปัจจัยต่างๆ มาพัวพันมากมายสามารถวินิจฉัยได้หลายแง่หลายมุม ใช่ว่าจะทำความเข้าใจและตัดสินเป็นดำเป็นขาวกันได้ง่ายๆ ก็หาไม่การเข้ามามีบทบาทในลักษณะดังกล่าวนอกจากจะต้องมีเจตนาดีและมีความตั้งใจที่จะไม่โอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดแล้ว ยังจำต้องมีข้อเท็จจริงมากพอ และสามารถเข้าใจจุดยืนหรือทัศนะของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในความขัดแย้งนั้นๆ ขณะเดียวกันก็เข้าใจภูมิหลังและความโน้มเอียงของตนที่อาจทำให้เกิดอคติทั้งบวกและลบต่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งโดยไม่รู้ตัวได้ การเข้าไปเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งโดยไม่รู้จักตื้นลึกหนาบางของประเด็นปัญหาและคู่ขัดแย้ง มักทำให้เกิดผลเสียมากกว่าผลดีแต่เรื่องเหล่านี้ ถึงแม้สถาบันสงฆ์จะไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องในฐานะผู้ไกล่เกลี่ยหรือผู้เตือนสติก็ควรจะต้องติดตามความเป็นไปของสังคมหาข้อเท็จจริงอยู่แล้วมิใช่หรือ หาไม่ก็ยากที่จะปรับตัวเพื่อการเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณหรือนำธรรมะให้เข้าถึงจิตใจของผู้คนร่วมสมัยได้

สิ่งที่ควรย้ำก็คือ การระงับหรือคลี่คลายความขัดแย้งนั้น พระสงฆ์ควรกระทำต่อเมื่อสถานการณ์ลุกลามจนกลายเป็นวิกฤตการณ์ที่อาจลงเอยด้วยการประหัตประหารทำร้ายกันเท่านั้น ไม่ควรที่พระสงฆ์จะเข้าไปทำหน้าที่นี้ในความขัดแย้งทุกกรณี มิฉะนั้นแล้วเป็นการง่ายอย่างยิ่งที่สถาบันสงฆ์จะถูกดึงเข้าไปเป็นฝักฝ่ายในทางการเมืองในที่สุด

บทความนี้เขียนด้วยความตระหนักดีถึงข้อจำกัดของสถาบันสงฆ์ในปัจจุบัน สถาบันสงฆ์ทุกวันนี้อ่อนกำลังลงไปมาก ลำพังปัญหาของตนเอง เช่น ปัญหาการศึกษา ปัญหาการบริหารการปกครอง ก็เป็นภาระหนักที่ยังไม่เห็นลู่ทางว่าจะสามารถแก้ไขได้ในเร็ววัน แม้กระทั่งความคิดที่จะแก้ไขปรับปรุงคณะสงฆ์มีมากเพียงใดก็ยังเป็นปัญหาอยู่ และเป็นความจริงที่ว่าทุกวันนี้สถาบันสงฆ์ก็กำลังแบกรับภาระที่สังคมส่วนรวมมอบหมายและคาดหวังอีกหลายอย่าง ทำให้ความพยายามที่จะเจียดไปให้กับสารแก้ไขปัญหา

ของตนต้องลดน้อยลงไปอีก อย่างไรก็ตาม การเสริมสร้างสถาบันสงฆ์กับการปรับปรุงบทบาทให้สัมพันธ์กับปัญหาสังคมวงกว้าง ก็มิใช่เรื่องที่แยกขาดจากกัน หากมีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิด การเข้าไปมีบทบาทส่งเสริมสันติธรรมในสังคมน่าจะมีส่วนช่วยปรับปรุงเสริมสร้างสถาบันสงฆ์ให้เข้มแข็งขึ้น

บทความนี้พูดถึงคณะสงฆ์โดยรวม เพื่อให้มุ่งหมายกินความกว้าง แม้จะตระหนักว่าคณะสงฆ์ในฐานะที่เป็นสมุหนามนั้น มีอิทธิพลต่อศรัทธาและความเชื่อของประชาชนคนไทยทั่วไปน้อยกว่าอิทธิพลของพระภิกษุที่เห็นเป็นรูปๆ ด้วยซ้ำ ขอให้ดูแถลงการณ์ที่ออกในนามคณะสงฆ์ว่ามีอิทธิพลหรือผลต่อประชาชนทั่วไปมากน้อยเพียงใดเมื่อเทียบกับคำเทศนาหรือคำชี้แนะของพระภิกษุแต่ละรูปที่ประชาชนเคารพนับถือคนทั่วไปนั้นมีความผูกพันทางจิตใจและใกล้ชิดกับพระที่เป็นปัจเจกบุคคลมากกว่าคณะสงฆ์ที่เป็นนามธรรมและดูห่างเหิน แม้พระหลายรูปจะมีตำแหน่งในคณะสงฆ์ เช่น เป็นเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด แต่ที่ประชาชนนับถือเท่านั้นๆ ก็เพราะความเป็นหลวงพ่อ หลวงตา หลวงปู่ หรือพระอาจารย์มากกว่าเป็นตัวแทนคณะสงฆ์ ยามที่ท่านเป็นพระในวัดท่านก็มีสถานะเป็นพระของชาวบ้าน แต่เมื่อท่านสวมบทบาทเป็นเจ้าคณะตำบล ท่านกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบอันกว้างใหญ่ต้องขึ้นต่อเจ้าคณะอำเภอ เจ้าคณะจังหวัด สูงขึ้นไปเป็นลำดับและห่างเหินจากประชาชนยิ่งขึ้นทุกที อันที่จริงการเป็นตัวแทนของคณะสงฆ์หรือมีตำแหน่งในลำดับขั้นของการปกครองคณะสงฆ์นั้น ไม่จำเป็นต้องหมายถึงการห่างเหินจากประชาชนเสมอไป หากว่าคณะสงฆ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชาวบ้าน แทนที่จะเป็นส่วนขยายของระบบราชการไทยดังในปัจจุบัน การทำคณะสงฆ์ให้กลายเป็นระบบราชการที่รวมศูนย์โดยผูกติดกับระบบราชการของรัฐอย่างแนบแน่น และตอบสนองนโยบายของรัฐแต่ถ่ายเดียว ทำให้คณะสงฆ์มีอิทธิพลต่อประชาชนน้อยเช่นเดียวกับระบบราชการ

ด้วยเหตุนี้ หากพระสงฆ์จะมีบทบาทในการระงับและคลี่คลายวิกฤตการณ์ หรือเตือนสติคู่ขัดแย้งควรกระทำในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว น่าจะมีผลมากกว่าการทำในนามของคณะสงฆ์ คุณสมบัติส่วนบุคคลย่อมมีความหมายต่อความรู้สึกนึกคิดของผู้คนมากกว่าการมีตำแหน่งหน้าที่ในคณะสงฆ์

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ความจริงน่าจะนำเสนอต่อที่ประชุมสงฆ์เป็นหลัก เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์โดยตรง แต่ข้อเสนอในบทความนี้จะเป็นจริงขึ้นได้ก็ต้องอาศัยความร่วมมือของฆราวาสด้วยอย่างน้อยบทความนี้ก็น่าจะมีส่วนช่วยให้ตระหนักว่า การรักษาสถาบันสงฆ์ให้มีความเป็นกลางทางการเมืองเอาไว้เป็นเรื่องสำคัญที่มีคุณค่าต่อสังคมไทย ความพยายามใดๆ ที่จะดึงสถาบันสงฆ์เข้าไปเป็นฝักฝ่ายในทางการเมือง หรือเข้าร่วมในความขัดแย้งทางสังคมอยู่ร่ำไป แม้อาจมีผลดีในระยะสั้น แต่จะเป็นโทษในระยะยาว

วัฒนธรรมและการสื่อสาร*

สุริยา รัตนกุล**

วัฒนธรรมและการสื่อสาร เป็นสิ่งผูกพันเกื้อหนุนกัน จะแยกอันหนึ่งออกจากอีกอันหนึ่งมิได้ เปรียบเสมือนด้านหัวและด้านก้อยของเหรียญเหรียญหนึ่ง เมื่อมีผู้ส่งเหรียญให้เรา เราจะรับเอามาแต่ด้านหัวโดยไม่รับด้านก้อยมิได้ ที่กล่าวเช่นนี้เพราะวัฒนธรรมเกิดมีขึ้นและเจริญงอกงามขึ้นได้ก็เพราะมีสังคมมนุษย์ สังคมมนุษย์ร้อยรัดอยู่รวมกันเป็นสังคมใดสังคมหนึ่งได้ก็เพราะมนุษย์ในสังคมนั้นสามารถสื่อสารกันสำเร็จ นั่นคือมนุษย์ในสังคมนั้นสามารถตกลงกันได้ว่าจะใช้ภาษาใดเป็นเครื่องมือสื่อสารทำความเข้าใจกัน ถ้ามนุษย์ในสังคมนั้นหมดความสามารถที่จะสื่อสารกัน คือทำอย่างไรๆ ก็ไม่สามารถทำความเข้าใจกันได้เลย สังคมนุษย์สังคมนั้นก็ต้องแยกสลายไป เมื่อต่างคนต่างแยกตนออกจากกลุ่ม บ่ายหน้าไปคนละทิศคนละทาง วัฒนธรรมของสังคมนั้นก็ดำรงต่อไปไม่ได้ อันนี้คือวัฒนธรรมอาศัยการสื่อสาร ในทางตรงกันข้ามการสื่อสารจะรู้เรื่องกันได้ก็ต้องอาศัยวัฒนธรรม ที่เรารับรู้ว่าการที่คนเข้ามาไหว้เราแสดงว่าเขาทำความเคารพเราหรือทักทายเรา ที่เขาแลบลิ้นและยกมือหงิกๆ ให้เราแสดงว่าเขาล้อเลียนเรา ที่เขาเรียกเราว่า **"คุณ"** และพูดจาลงท้ายด้วยคำว่า "ค่ะ" กับเรา แสดงว่าเขาเป็นผู้หญิงที่เรียบร้อยและกำลังพูดจากับเราด้วยกิริยามารยาทที่สุภาพ เมื่อเขาลงท้ายว่า **"ย่ะ"** แสดงว่าเขากำลังโกรธเคืองกระแทกกระนั้น ถ้าเขาพูดคำว่า **"ย่ะ"** (Yah) และเขามีหน้าตาเป็นฝรั่ง แสดงว่าอาจจะเป็นคนอเมริกันและเขากำลังเห็นพ้องกับเรา ฯลฯ ตัวอย่างดังกล่าวและที่ท่านผู้อ่านสามารถคิดหามาเพิ่มเติมได้อีกร้อยแปดพันเก้านี้เป็นเครื่องแสดงว่า การสื่อสารกันจะสำเร็จผลได้ต้องอาศัยความรู้ในวัฒนธรรมเป็นฉากหลังทั้งสิ้น ถ้าไม่มีความรู้ทางวัฒนธรรมเป็นฉากหลัง กิริยาท่าทางที่ยกมือพนมหรือยกมือหงิกๆ หรือเสียงที่เปล่งออกมาที่เขียนแสดงด้วยตัวอักษรไทยได้ว่า **"ค่ะ" ว่า "ย่ะ"** ก็ไม่มีความหมาย ในบทความต่อไปนี้จะได้พัฒนาขยายความคิดเรื่องนี้และวิเคราะห์องค์ประกอบของวัฒนธรรมการสื่อสาร และจะเน้นที่เครื่องมือที่ใช้ในการสื่อสารคือ**ภาษา**

---

* บทความเรื่อง "ว่าด้วยคำว่าวัฒนธรรม" บรรยายในการฝึกอบรมภาคฤดูร้อนเรื่อง "วัฒนธรรมศึกษา" ที่สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล, 6-31 พฤษภาคม 2528

** สุริยา รัตนกุล, "วัฒนธรรมและการสื่อสาร," **วารสารภาษาและวัฒนธรรม** 7,1 (มกราคม - มิถุนายน 2531), 1-14.

ความคิดเรื่องวัฒนธรรมคืออะไรมีผู้เข้าใจกันไปหลายกระแส ถ้าเราจะดูคำนิยามของคำว่าวัฒนธรรมเราก็คงจะได้จำนวนที่นับไม่ถ้วน หนังสือวิชาการที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาเยอรมัน ฯลฯ ที่เขียนอธิบายเรื่องวัฒนธรรมก็ให้คำนิยาม คำว่าวัฒนธรรมแตกต่างกันไป แล้วแต่ว่าผู้เขียนต้องการจะเน้นความสำคัญที่แง่ใดของวัฒนธรรม สำหรับประวัติของคำว่าวัฒนธรรมในประเทศไทยเรานั้น มีกล่าวถึงไว้ในที่ต่างๆ หลายที่ เช่น ในบทความของรองศาสตราจารย์ ดร. พัทยา สายหู* จึงไม่มีความจำเป็นต้องนำมากล่าวซ้ำในบทความนี้

การที่มีคำนิยามของคำว่าวัฒนธรรมมากมาย แต่นักวิชาการก็ยังไม่สับสน ยังสามารถทำความเข้าใจกันในเรื่องนี้ได้ ก็เพราะว่าคำนิยามอันหลากหลายนั้นสามารถนำมากล่าวสรุปลงเป็นแนวความคิดใหญ่ๆ ได้เพียง 2 แนวความคิดเท่านั้น นั่นคือ

1. แนวความคิดเกี่ยวกับคำว่าวัฒนธรรมในแง่ว่าเป็นแนว เป็นกรอบ เป็นบรรทัดฐานอันควรประพฤติปฏิบัติ คือ**แนวความคิดแบบ** prescriptive นี่คือแนวความคิดแบบชาวบ้านเมื่อนึกถึงคำว่าวัฒนธรรม ผู้มีวัฒนธรรมคือ ผู้มีกิริยามารยาทความประพฤติและรสนิยมเป็นแบบอย่างของผู้ดีชั้นสูง ผู้ที่ถือแนวความคิดนี้จะเห็นการจัดพานดอกไม้เป็นพุ่มหรือการร้อยกรองดอกไม้คลุมผ้าไตรว่าเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมของคนไทย แต่จะลืมนึกถึงไปว่าการระงับใจไม่ให้เด็ดดอกไม้ในสวนสาธารณะก็เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมด้วย หรือจะเห็นว่าการรับประทานอาหารด้วยช้อนและส้อม โดยการถือช้อนด้วยมือขวาและถือส้อมด้วยมือซ้ายเป็นการมีวัฒนธรรม และเห็นว่าการเอามือควักข้าวเหนียวออกจากกระติบไม่ใช่วัฒนธรรม เมื่อสานตามแนวความคิดนี้ วัฒนธรรมจึงต้องเป็นสิ่งที่สวยงาม ประณีตประดิษฐ์ประดอย ได้รับการขัดเกลา บีบบังคับให้ผิดไปจากธรรมชาติ ใช้เวลามาก และมีราคาแพง การปลูกไม้คิดและเล่นบอนไซเป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรม แต่การที่ชาวนาไทยปลูกข้าวไม่ใช่การแสดงออกทางวัฒนธรรมความคิดทางวัฒนธรรมตามแนวที่หนึ่งจึงมักแสดงออกเด่นชัดในรูปของศิลปสถาน ศิลปวัตถุ และงานฝีมือ ดังจะเห็นได้เด่นชัดจากภาพหน้าปกของวารสารวัฒนธรรมในสมัยหนึ่งว่ามักจะมีแต่ภาพการจัดดอกไม้ประเภทต่างๆ ภาพมะปรางริ้ว บายศรี ผ้าปัก ภาพเขียน ฯลฯ ในต่างประเทศแนวความคิดเกี่ยวกับคำว่าวัฒนธรรมตามแนวนี้ ก็เป็นสิ่งเผยแพร่อยู่มากในหมู่สามัญชนคนธรรมดา คนเหล่านี้มักเห็นว่าระบำปลายเท้า และอุปรากร เป็นการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่สูงส่ง แต่เพลงที่นิยมร้องแสดงความรื่นเริงบันเทิงใจกันในหมู่บ้านนั้นไม่ใช่การแสดงออกทางวัฒนธรรม

---

* เคยใช้บรรยายในการฝึกอบรมภาคฤดูร้อนเรื่อง "วัฒนธรรมศึกษา" สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท, มหาวิทยาลัยมหิดล, 6-31 พฤษภาคม 2528

สิ่งที่ตามมาเมื่อกำหนดความหมายของวัฒนธรรมตามแนวที่หนึ่งนี้ก็คือ การยกย่องให้สมัยใดสมัยหนึ่งเป็นยุคทองทางวัฒนธรรม วรรณคดีและนาฏศิลป์ต้องเป็นตามแบบอย่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยหรือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จิตรกรรมควรให้ได้ตามบรรทัดฐานของศิลปินเอกเช่น สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ หรือศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี จะออกแบบวัดวาอารามทั้งทีสถาปนิกก็ต้องทำให้ได้ตามมาตรฐาน วัดเบญจมบพิตร ประดับหินอ่อน กันให้มลังเมลือง ส่วนกิริยามารยาทของผู้มีวัฒนธรรมก็ควรเป็นไปตามที่กำหนดไว้ละเอียดเป็นข้อๆ ในหนังสือชื่อสมบัติของผู้ดี ของเจ้าพระยาพระเด็จสุเรนทราธิบดี ฯลฯ ในแนวความคิดนี้ทุกสิ่งมีมาตรฐาน คือสิ่งที่ดีงามสมบูรณ์แบบตามอุดมคติที่กำหนดไว้เป็นบรรทัดฐานให้สิ่งที่จะเกิดตามมาทีหลังได้อาศัยเป็นแนวเทียบ ผู้มองวัฒนธรรมตามแนวนี้มีภาระต้องเปรียบเทียบศึกษาทุกอย่างด้วยการเปรียบเทียบกับสิ่งที่กำหนดไว้เป็นมาตรฐาน ว่าอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานหรือไม่ ถ้าเหมือนหรือใกล้เคียงกับเกณฑ์มาตรฐานถือว่าดีถ้าห่างไกลกับเกณฑ์มาตรฐานก็ถือว่าไม่มีวัฒนธรรม ข้อที่เสียของแนววิธีการมองวัฒนธรรมแบบที่หนึ่งคือแบบ Prescriptive นี้ก็คือ ทุกสิ่งจะต้องนำมารับการพิจารณาตีค่าเทียบกับแนวมาตรฐาน สิ่งที่แตกต่างจากมาตรฐานอาจต้องถือว่าด้อยคุณค่า ผู้ที่ยึดทัศนคติอย่างนี้เหนียวแน่นก็จะมีลักษณะเป็นนักอนุรักษ์อดีตอย่างชนิดที่ไม่เปิดโอกาสให้ปัจจุบันมีโอกาสได้แสดงตัวบ้างเลยทีเดียว ยิ่งไปกว่านั้นแนวความคิดหรือวิธีการมองวัฒนธรรมแบบที่หนึ่งนี้ถ้าผู้นำทางการเมืองที่ไร้คุณธรรมนำไปใช้เป็นเครื่องมือทางการเมืองของเขาแล้ว ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมแตกต่างกัน จนบางครั้งเกิดเรื่องร้ายแรงขึ้นได้ความรุนแรงของพวกนาซีจะเกิดมีขึ้นไม่ได้ หากไม่มีพื้นฐานความบ้าคลั่งในวัฒนธรรมและสายเลือดอารยัน ในสมัยล่าอาณานิคมข้ออ้างอันหนึ่งที่บรรดาประเทศกระหายอาณานิคมมักนำมาเป็นข้อบังหน้าก็คือแนวความคิดที่ว่าประเทศต่างๆ ในเอเชียและอัฟริกาป่าเถื่อนไร้วัฒนธรรม จึงเป็นการจำเป็นที่อาณานิคมเหล่านั้นจะต้องเข้าไปโปรดด้วยการนักล่านำวัฒนธรรมไปให้

2. วิธีการมองคำว่าวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่งเป็นแนวที่ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะเมื่อสงครามโลกครั้งที่สองเสร็จสิ้นลงแล้ว ระยะนี้เป็นระยะที่ประเทศอาณานิคมต่างๆ ได้รับอิสรภาพจัดตั้งเป็นประเทศใหม่แล้วเข้าสู่วงสมาคมนานาชาติ เช่นเข้าในองค์การสหประชาชาติ จำเป็นที่โลกต้องยอมรับว่าความแตกต่างทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีได้และเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องมีถ้ามนุษชาติไม่อยากจะฆ่าฟันกันล้มตายให้สิ้นเผ่าพันธุ์มนุษยชาติไป การยอมรับความแตกต่างในวัฒนธรรมคือการไม่กำหนดว่า วัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งเป็นมาตรฐานสูงส่ง ใช้เป็นไม้บรรทัดสำหรับวัดวัฒนธรรมอื่นว่าเหนือกว่า/ ต่ำกว่ามาตรฐานหรือไม่ กล่าวได้ว่าภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แนวคิดเรื่องการยอมรับในเรื่องวัฒนธรรมแต่และวัฒนธรรมมีความเท่าเทียมกันแต่ว่าแตกต่างกันมีมากขึ้นในระดับภายในประเทศแต่ละประเทศก็มีความยอมรับในเรื่องวัฒนธรรมท้องถิ่น ว่าไม่เป็นการแปลกประหลาดที่วัฒนธรรมท้องถิ่นจะไม่เหมือนกับ

วัฒนธรรมของเมือง หลวงและไม่เป็นการสมควรที่จะตัดสินว่าวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่งสูงส่งกว่า ในประเทศที่จัดตั้งขึ้นใหม่หลายประเทศในเอเชียและอัฟริกาไม่สามารถจะตัดสินได้ว่าวัฒนธรรมของชนเผ่าใดในประเทศสมควรถือได้ว่าเป็นมาตรฐานสำหรับตัดสินวัฒนธรรมอื่น เช่นประเทศสิงคโปร์จัดตั้งขึ้นโดยประกอบด้วยประชากรที่มีเผ่าพันธุ์ต่างกันเป็น 3 เผ่าที่มีความสำคัญทัดเทียมกัน คือ จีน มาเลย์ และทมิฬ ในละตินอเมริกาหลายประเทศวัฒนธรรมที่เข้ามาประสมประสานเป็นเชื้อให้เกิดวัฒนธรรมของชาติที่จัดตั้งขึ้นใหม่คือ วัฒนธรรมอินเดียนแดงเผ่าต่างๆ ประสมกับวัฒนธรรมสเปน และอิทธิพลของคริศตศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ความจำเป็นที่จะต้องรักษาความสามัคคีของชนเผ่าต่างๆ ภายในชาติ อันจะทำให้ชาติดำรงความเป็นเอกภาพอยู่ได้ มีส่วนผลักดันให้เลิกความคิดที่จะมองดูคำว่าวัฒนธรรมในแบบ prescriptive นักวิชาการในแขนงวิชาสังคมศาสตร์ในปัจจุบัน เช่น นักมานุษยวิทยา นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยา ตลอดจนนักภาษาศาสตร์ในปัจจุบันนี้ ไม่ได้พยายามที่จะศึกษาว่าวัฒนธรรมใดดีที่สุดสูงส่งที่สุด หรือภาษาใดถูกต้องที่สุดไพเราะที่สุดสมควรจะยกย่องเป็นแบบอย่างแก่ผู้พูดภาษาท้องถิ่นอื่นๆ ควรเลียนแบบ ตรงกันข้ามในปัจจุบัน เราทราบแล้วว่าการบังคับให้เลียนแบบคือ การกลืนทางวัฒนธรรม ซึ่งผู้ถูกกลืนจะต้องพยายามต่อต้าน อันนำไปสู่การขัดแย้งรุนแรง ในปัจจุบันนี้ความคิดเรื่องวัฒนธรรมตามแบบที่หนึ่งคือแนวคิดทาง prescriptive จึงลดลงไป

แนวความคิดเรื่องวัฒนธรรมแบบที่สอง เป็นแนวความคิดที่ปฏิบัติกันในวงกว้างขวางมากในหมู่นักวิชาการทางสังคมศาสตร์โดยทั่วไปแนวความคิดนี้มองคำว่าวัฒนธรรมหรือ culture ว่าเป็น "วิถีการดำรงชีวิตของบุคคลแต่ละกลุ่ม และเป็นการสืบทอดค่านิยม-ทัศนคติความรู้ตลอดจนเทคโนโลยีต่างๆ จากคนรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งด้วยการสั่งสอนอบรมทั้งทางตรงและทางอ้อม"

วิธีการศึกษาวัฒนธรรมตามแบบแนวความคิดที่สองนี้ จึงเป็นแบบพรรณนา (descriptive) เพราะเราจะเรียนรู้วิธีการดำรงชีวิตของบุคคลแต่ละกลุ่มได้ เราก็จะต้องมีการสังเกตและพรรณนาบันทึกไว้อย่างเป็นระบบ ยิ่งไปกว่านั้นแนวความคิดการศึกษาวัฒนธรรมในปัจจุบันนี้เราจะพยายามที่จะไม่ตีค่าวัฒนธรรมของกลุ่มไหนว่าดีกว่ากลุ่มไหน เราศึกษาวัฒนธรรมพื่อความเข้าใจไม่ใช่เพื่อก่อให้เกิดความขัดแย้ง แนวความคิดแบบนี้เป็นที่นิยมมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่ประกอบขึ้นด้วยบุคคลหลายเผ่าต่างวัฒนธรรมกันมีชนส่วนใหญ่ในประเทศและมีชนกลุ่มน้อย การที่คนต่างกลุ่มต่างเผ่ามีความเข้าใจ และยอมรับในวัฒนธรรมของกันและกันก็ช่วยส่งเสริมการสื่อสารซึ่งกันและกันและสามารถทำความเข้าใจกันได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาวัฒนธรรมตามแนวความคิดที่สองจึงได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในโลกปัจจุบันซึ่งพยายามเพิ่มพูนความสามารถในการสื่อสารถ่ายทอดความเข้าใจกันทั้งในระดับในแต่ละประเทศและในระดับนานาชาติ

การสื่อสารอาจแยกองค์ประกอบใหญ่ๆ ได้ดังนี้

1. ผู้ส่งสาร

2. ผู้รับสาร

3. สาร (เนื้อหาสาระที่ผู้ส่งตั้งใจจะให้ถึงผู้รับ)

4. ความตั้งใจของผู้ส่งสารและความตั้งใจของผู้รับสาร

5. ความรู้ในวัฒนธรรมซึ่งทั้งผู้ส่งและผู้รับมีร่วมกันอยู่

ถ้าจะกล่าวให้ละเอียดปลีกย่อยลงไปอีก องค์ประกอบของการสื่อสารอาจแยกได้มากกว่า 5 ประการที่กล่าวมาแล้ว แต่ที่หยิบยกมาวิเคราะห์เพียง 5 ประการเท่านี้ก็เพราะเป็นประการสำคัญที่จะขาดเสียมิได้ในการส่งและรับสารแต่ละครั้ง

องค์ประกอบประการที่หนึ่งและประการที่สอง เป็นสิ่งที่เห็นได้ชัดว่าจำเป็นต้องมีในการสื่อสารแต่ละครั้ง เราไม่เรียกการไปตะโกนอยู่คนเดียวบนยอดเขาว่าเป็นการสื่อสาร เพราะไม่มีผู้รับสาร ในภาพการ์ตูนที่เห็นกันบ่อยๆ ที่เขียนเป็นภาพคนเรือแตกนั่งอยู่บนเกาะกำลังพยายามเขียนจดหมายบรรจุขวดลอยลงทะเลเพื่อขอความช่วยเหลือสาระ (ในที่นี้คือความช่วยเหลือ) ก็จะไม่มา ถ้าหากว่าไม่มีผู้รับสาร ในทำนองกลับกัน ถ้าไม่มีผู้ส่งสารการสื่อสารก็จะเกิดมีขึ้นไม่ได้ ตัวอย่างเช่นถ้าเราแน่ใจว่ามีแต่ตัวเราคนเดียวอยู่ในบ้าน แล้วเกิดมีเสียงกระซิบแผ่วเบาดังมาจากแจกันดอกไม้หัวเตียง ตัวเรา (ผู้รับสาร) ก็คงจะลุกขึ้นวิ่งหนีแทบไม่ทันเพราะเราทราบธรรมชาติของการสื่อสารอยู่ว่าเกิดมีขึ้นลอยๆ ไม่ได้โดยไม่มีผู้ส่งสาร ในกรณีมีเสียงกระซิบมาจากแจกันดอกไม้ผู้รับสารที่เกิดมาในวัฒนธรรมที่มีการหลอกล้อเด็กเรื่องวิญญาณผีสางก็จะเข้าใจเอาเองว่าในกรณีนี้ว่าผู้ส่งสารก็คือผี

องค์ประกอบที่สามของการสื่อสารคือตัวสารนั้น ได้แก่เนื้อหาสาระที่ผู้ส่งตั้งใจจะให้ถึงผู้รับ ส่วนมากแล้วตัวสารมักแสดงออกในรูปของภาษา ไม่ว่าจะเป็นภาษาพูดภาษาเขียน ภาษาท่าทาง และสิ่งที่ใช้แทนภาษาบางอย่างได้แก่รหัส สัญญาณ และสิ่งส่อความหมายอื่นๆ อันได้ตกลงกันไว้เป็นพิเศษแล้ว เนื่องจากเรื่องของภาษาเป็นสิ่งที่มีเรื่องจะกล่าวถึงโดยละเอียดอีกมากจึงจะขอยกมากล่าวอีกครั้งหนึ่งในตอนปลายของบทความนี้

องค์ประกอบที่สี่ของการสื่อสารคือ ความตั้งใจของผู้ส่งสารและของผู้รับสาร บางครั้งการสื่อสารประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบสามอย่างข้างต้นคือมีผู้ส่งสาร ผู้รับสารและตัวสาร และทั้งผู้พูดและผู้รับต่างก็รู้ภาษาเดียวกัน แต่การสื่อสารก็ยังเกิดขึ้นอย่างหักเหบิดเบือน ทั้งนี้เพราะทางฝ่ายผู้ส่งหรือผู้รับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งหรือทั้งสองฝ่ายไม่มีความตั้งใจจะส่งและรับสารนั้นอย่างแท้จริง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดมากที่เกิดขึ้นบ่อยๆ ในชีวิตประจำวันของเราคือในเรื่องการนัดหมาย เมื่อฝ่ายผู้ส่งสารพูดว่า "ผมจะมาเก้าโมงเช้า" หรือพูดว่า "กางเกงเสร็จแน่ คุณมารับวันพุธนะ" แต่ตัวเขาไม่มีความตั้งใจจริงๆ ที่จะทำดัง

สารที่ถ่ายทอดมาในประโยคในอัญญประกาศนั้น ก็เป็นเรื่องแน่นอนว่าการสื่อสารระหว่างผู้ส่งและผู้รับสารในกรณีเหล่านี้ จะต้องเกิดขึ้นแบบไม่ราบรื่นตะกุกตะกักและก่อความขุ่นข้องหมองใจกันได้ บางครั้งผู้รับสาร

ไม่มีความตั้งใจอยากจะรับสารจะโดยเหตุอันใดก็แล้วแต่ การสื่อสารก็ไม่บรรลุผลอีกเช่นกัน เมื่อผู้–ส่งสารบอกว่า "พี่จะกลับช้า น้องจัดการเรื่องกับข้าวนะ" ฝ่ายน้อง (ผู้รับสาร) ขี้เกียจทำกับข้าวจึงเพียงแต่หุงข้าวไว้เมื่อพี่กลับมาไต่ถามน้องก็บอกว่าเห็นพี่ให้จัดการเรื่องข้าว สาระเรื่องนี้ก็คือต้องกินข้าวคลุกน้ำปลากันทั้งพี่ทั้งน้อง ตัวอย่างเรื่องความตั้งใจของผู้รับสารที่ร้ายกาจกว่าเรื่องนี้ก็มีมากมาย ดังเช่น ในนิทานเรื่องศรีธนญชัย ยายสั่งให้ศรีธนญชัยอาบน้ำอาบท่าน้องให้สะอาด ศรีธนญชัยมีความตั้งใจผิดปรกติธรรมดาในการรับสาร จึงเอามีดผ่าท้องชำแหละพุงน้องล้างไว้สะอาดอย่างที่คนทำกับปลาหรือกับไก่ ไม่ใช่อาบน้ำน้องอย่างธรรมดา ดังนั้นจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบเรื่องความตั้งใจของผู้ส่งสารและผู้รับสารก็เป็นสิ่งสำคัญมาก ที่จะทำให้การสื่อสารเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิผลหรือไม่

องค์ประกอบสุดท้ายคือ เรื่องความเข้าใจในวัฒนธรรมระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ขาดเสียมิได้เลยถ้าเราต้องการให้การสื่อสารเป็นไปอย่างราบรื่นไม่ว่าจะในระดับบุคคลต่อบุคคล องค์กรต่องค์กร หรือในระดับกว้างใหญ่กว่านั้น เช่นในระดับหมู่ชนในชาติเดียวกันและในระหว่างประเทศต่อประเทศ

ในวัฒนธรรมไทยของเราในระหว่างสภาพชนคนปรกติธรรมดา เรามักจะมีค่านิยมความเกรงใจซึ่งกันเป็นอย่างมาก จนคนไทยจะไม่นิยมพูดจาอะไรตรงไปตรงมาซึ่งเรามีคำเรียก (ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนคติของเรา) ว่า "แบบขวานผ่าซาก" ในที่นี้เราจะไม่วิจารณ์ว่าค่านิยมแบบนี้เป็นสิ่งที่ดีควรทำหรือไม่ควรทำ เพราะการวิจารณ์แบบตีค่าจะไม่ช่วยให้เราเข้าใจหรือสามารถรับสารได้ดียิ่งขึ้นได้ ในวัฒนธรรมนิยมความเกรงใจซึ่งกันและกันของเรานี้ ผู้ที่เป็นฝ่ายลำบากหรือเป็นฝ่ายให้มักจะต้องพูดว่า "ไม่เป็นไร" เป็นของติดปาก เป็นหน้าที่ของผู้รับสารซึ่งจะต้องพิจารณาดูความพอเหมาะพอควร (ตามวัฒนธรรมความเกรงใจคนอื่น) เอาเองว่าเมื่อไรควรจะหยุดการให้ความลำบากหรือหยุดการรับเสียที เพราะถ้าจะรอให้ผู้ส่งสารพูดออกมาตรงๆ ว่า "เมื่อไรคุณจะไปเสียทีนะ ผมรำคาญคุณเหลือทนแล้ว" เราก็จะต้องประพฤติผิดวัฒนธรรมจนเหลือเกินจนเป็นเหตุให้บุคคลที่สามอื่นๆ พากันเกลียดหน้าเราหมดก็ได้ ดังนั้น สารที่พูดเป็นภาษาไทยว่า "ไม่เป็นไร" นั้นจะสื่อสาร ว่าอย่างไรจึงต้องพิจารณาดูจากความตั้งใจของผู้พูดและจากการรับรู้ในวัฒนธรรมของไทยของผู้รับสารด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่งเช่นสารที่ว่า "วันนี้ตอนขับรถผ่านสหกรณ์ลาดพร้าว เห็นรถทับหมาขาวตัวหนึ่งเสียบี้แบน แล้วลากติดรถไปไกลเสียงโหยหวนทีเดียว" โดยตัวของมันเองสื่อความหมายอย่างบริบูรณ์ และให้ภาพพจน์กระจ่างชัดอย่างชนิดที่ผู้ฟังจะสามารถนึกได้ยินเสียงโหยหวนยามจะขาดใจของสัตว์ที่ชีวิตกำลัง

จะออกจากร่าง แต่สารประโยคนี้ผู้ส่งสารที่อยู่ในวัฒนธรรมไทยจะไม่เอามาเล่าสู่ผู้รับสารเป็นหัวข้อชวนสนทนาในยามรับประทานอาหารเป็นอันขาด หากเจ้าภาพคนใดชวนแขกที่เชิญมารับประทานอาหารค่ำคุยแบบนี้ แขกผู้นั้น (หากเขาเป็นผู้อยู่ในวัฒนธรรมไทย) ก็คงรู้สึกพิพักพิพ่วนกลืนอาหารไม่ลงคอ และพลอยได้รับสารอย่างอื่นที่ผู้ส่งสารไม่ได้ตั้งใจจะสื่อ เช่น ฝ่ายแขกอาจจะคิดว่า "เจ้าของบ้านนี้อ่อนมารยาทเหลือเกิน" หรืออาจคิดว่า "เจ้าของบ้านคงเป็นโรคซาดิสต์" หรืออาจจะคิดว่า "อาหารนี้คงจะแพงมาก เจ้าของบ้านอยากจะเก็บไว้กินเอง เลยเอาเรื่องสยดสยองมาเล่าให้เรากลืนข้าวไม่ลงคอ" ฯลฯ เราจะเห็นได้ว่าอาการคลื่นไส้ของผู้รับสารเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดมาจากฉากหลังทางวัฒนธรรมของไทยเราที่อบรมสั่งสอนเป็นที่รู้กันทั่วไปว่าไม่ควรเล่าเรื่องสกปรกลามกอุจาดหรือสยดสยองในขณะกำลังรับประทานอาหาร ผู้รับสารที่เป็นคนมาจากวัฒนธรรมอื่นอาจไม่รู้สึกขยะแขยงเลยก็ได้ **ดังนั้นการสื่อสารจะมีผลอย่างไรจึงขึ้นกับความรู้ความเข้าใจในวัฒนธรรมของผู้ส่งสารกับผู้รับสารว่าจะตรงกันเพียงใดด้วย**

โดยทั่วไปแล้วผู้ส่งสารและผู้รับสารที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันย่อมจะสื่อสารถึงกันได้ชัดเจนและทำความเข้าใจกันได้ง่าย เมื่อคนไทยพูดว่า "เอาน้ำกรวดไปเทให้ที" คนไทยที่ถือพุทธศาสนาด้วยกันก็จะรับสารสามารถทำความเข้าใจได้ทันทีว่าไม่ใช่เป็นการเอาน้ำไปสาดทิ้ง หรือเอาไปล้านชามหรือเอาไปราดส้วม ฯลฯ แต่จะเอาไปเทด้วยกิริยาอาการที่สงบสำรวจและเทลงดินไม่ใช่สาดขึ้นหลังคาหรือสาดรดรั้ว บางบ้านที่เป็นเจ้าพิธีรีตองจัดก็จะกำหนดด้วยว่าเวลาจะเทจะต้องหันหน้าไปทางทิศใดเป็นต้น การหันหน้าไปทางทิศใดนี้เป็นสิ่งที่นิยมกันมาในวัฒนธรรมหนึ่งๆ ว่าเป็นสิ่งดี เมื่อมีความนิยมเดียวกันเพราะมีชีวิตอยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันจึงสามารถสื่อสารถึงกันได้ชัดเจน เมื่อพ่อขุนรามคำแหง (หรือผู้รับคำสั่งจากพ่อขุนรามคำแหง) สื่อสารถึงเราว่า "เบื้องตีนนอนเมืองสุโขทัย มีตลาดปสานมีพระอจนะ" (จากจารึกหลักที่ 1) เราสามารถรับสารได้ว่า "ตลาดปสานและพระอจนะมีอยู่ทางทิศเหนือของกรุงสุโขทัย" ก็เพราะว่าเราอยู่ในวัฒนธรรมไทย เรามีความรู้อยู่ว่าคนไทยนิยมนอนหันศีรษะไปทางทิศใต้ นี่คือความรู้ในวัฒนธรรมเป็นองค์ประกอบที่อาจเพิ่มพูนหรืออาจปิดกั้นการสื่อสาร ผู้ที่เกิดมาอยู่ในคนละวัฒนธรรมจึงสื่อสารทำความเข้าใจกันได้ยากหากไม่มีความตั้งใจที่จะศึกษาวัฒนธรรมของกันและกัน และหากไม่มีความตั้งใจที่จะลบล้างอคติ อันได้แก่การยกวัฒนธรรมของตนเองไว้สูง และเหยียดวัฒนธรรมของผู้อื่นว่าต่ำกว่า หากเราไม่สามารถก้าวล่วงพ้นอคติดังกล่าว เราย่อมไม่สามารถสื่อสารทำความเข้าใจกับผู้อื่น ซึ่งเป็นผู้อยู่ในคนละวัฒนธรรมกับเราได้เลย

ในตอนกลางของบทความเราได้กล่าวถึงภาษาว่าเป็นตัวนำสารจากผู้ส่งสารมาถึงผู้รับสาร ในตอนต่อจากนี้ไปเราจะได้วิเคราะห์ภาษาว่ามีองค์ประกอบอย่างไรและเป็นตัวนำสารได้อย่างไร

คนส่วนมากทราบว่าในวัฒนธรรมไทยของเรามีภาษาใช้อย่างน้อยที่สุดสองรูปแบบคือ ภาษาพูด และ ภาษาเขียน คนปรกติจะเรียนภาษาพูดก่อน เมื่ออายุประมาณสามขวบกว่าๆ จะสามารถสื่อสาร

ทำความเข้าใจกับบุคลอื่นด้วยภาษาพูดได้ ในระยะต่อมาจึงเรียนรู้ภาษาเขียน หัดอ่านและหัดเขียนคนอ่านหนังสือได้ในวัฒนธรรมไทยเรียกว่า "อ่านออก" ซึ่งคนส่วนมากจะอ่านหนังสือไม่ออกก่อนอายุเจ็ดขวบ ภาษาพูดใช้ในการสื่อสารในชีวิตประจำวันของเรา เราสนทนาสั่งความและติดต่อทำความเข้าใจกับบุคคลข้างเคียงด้วยภาษาพูด ในวัฒนธรรมไทยเราบุคคลปรกติจะไม่ใช้วิธีเขียนสิ่งที่ตนต้องการลงในเศษกระดาษแล้วส่งให้คู่สนทนา หากผู้ใดทำเช่นนั้นโดยไม่มีเหตุผลสมควร (เช่น กำลังเจ็บคอ หรือกำลังอยู่ในที่ห้ามใช้เสียง ฯลฯ) ผู้ที่ได้พบเห็นก็อาจจะได้รับสารอื่นๆ เพิ่มแถมไปจากที่ผู้ส่งสารต้องการ เช่น เห็นว่าผู้ที่ส่งสารด้วยการ เขียนนี้ผิดปรกติหรือต้องการแสดงความย้ำเน้นอย่างเป็นงานเป็นการเกินขนาด เป็นคนเข้มงวด เพราะภาษาเขียนในวัฒนธรรมไทยเรานั้นสื่อสารความหมายด้วยว่าเป็นงานเป็นการ เอาจริงเอาจัง บิดพลิ้วได้ยาก ดังที่คนไทยเรานิยมเรียกสิ่งที่สื่อความด้วยภาษาเขียนว่า "เป็นลายลักษณ์อักษร" ซึ่งมีความว่า "ใช้อ้างอิงได้" หรือ "ยึดถือไว้เป็นหลักฐานได้" ไว้ด้วย มาถึงตอนนี้เราก็คงพอจำแนกได้ว่าในวัฒนธรรมไทยของเรา ภาษาแบ่งออกเป็นอย่างน้อยที่สุดสองประเภทคือ ภาษาพูด กับภาษาเขียน สามารถใช้สื่อสารได้ด้วยกันทั้งคู่ แต่ให้น้ำหนักและความหมายผิดกัน ขอบเขตที่ใช้ก็ผิดกันไปด้วย ภาษาพูดใช้ได้เฉพาะกับคู่สนทนาที่อยู่ต่อหน้าหรือในระยะห่างไกลพอตะโกนกันถึง (ในปัจจุบันนี้เมื่อมีโทรศัพท์เข้ามาเกี่ยวข้องภาษาพูดจึงขยายแวดวงขอบเขตผู้รับสารออกไป) โดยทั่วไปแล้วภาษาพูดจำกัดจำนวนผู้รับสารมากกว่าภาษาเขียน และภาษาพูดสามารถใช้ประกอบกับภาษาอื่นๆ เช่นภาษาท่าทางได้ด้วย เพราะสีหน้าของผู้พูดและการทำมือทำไม้ประกอบการสนทนาของผู้พูดก็เป็นตัวประกอบในการสื่อความหมายด้วย ภาษาพูดเป็นคลื่นเสียงเมื่อพูดแล้วก็กระจายหายไปในอากาศ (เว้นแต่จะถูกบันทึกลงแถบบันทึกเสียงไว้) ผู้พูดจึงไม่ต้องระมัดระวังมากนักเพราะไม่มีหลักฐานเอาถูกเอาผิดกัน นอกกลุ่มผู้ฟังที่คอยจับผิดถูกเข้มงวดในทางภาษากันแล้วผู้พูดก็อาจพูดเร็ว รวบรัด หรืออาจออกเสียงพยัญชนะสระบางตัวไม่ชัดเจน ประโยคที่ใช้ในภาษาพูดจะเป็นประโยคสั้นๆ ง่ายๆ ไม่ซับซ้อนในวัฒนธรรมไทยเราไม่นิยมพูดจะเหมือนภาษาเขียน ผู้ที่พูดเป็นประโยคยาวๆ สลับซับซ้อนแบบมีอนุประโยคแทรกซ้อนอยู่เต็มไปหมด ก็มักได้รับความเดือดร้อนเพราะคำพูดของตนไม่สื่อความหมายชัดเจน ผู้รับสารอาจจะทำผิดจากที่ผู้พูดประสงค์ เพราะผู้รับสารไม่เชี่ยวชาญในการทำแบบฝึกหัดสัมพันธ์ประโยค วิเคราะห์ประโยค ผู้พูดแบบภาษาเขียนอาจถูกมองว่าทำตัวเป็นปราชญ์ ถ้าไปพูดเช่นนั้นในแวดวงผู้ไม่รู้ภาษาเขียนก็อาจถูกมองว่าเป็นตัวตลกคือ ผิดแผกจากพวกพ้อง

หากเรากล่าวว่าภาษาพูดเป็นภาษาที่รับรู้ทางโสตประสาท ภาษาเขียนก็เป็นภาษาที่รับรู้กันทางจักษุประสาท คือต้องจารึกลงบนวัตถุสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันได้แก่ แผ่นศิลา แผ่นใบลาน แผ่นหนัง แผ่นกระดาษ จนมาถึงปัจจุบันก็มีแผ่นใส แผ่นไมโครฟิล์ม ฯลฯ ภาษาเขียนมีความคงทนถาวรยึดถือไว้เป็นหลักฐานได้ ผู้เขียนจึงต้องระมัดระวังเลือกใช้ภาษาต้องเขียนให้ถูกตามอักขรวิธี เรียกอย่าง ชาวบ้านว่าต้องสะกดการันต์ให้ถูก เพราะการเขียนผิดอาจสื่อสารความหมายเพิ่มแถมด้วยว่าผู้เขียน (คือผู้สื่อสาร) เป็น

ผู้ด้อยการศึกษาในบางแวดวงไม่นิยมเขียนอย่างภาษาพูด การเขียนเลียนแบบเสียงพูดอย่างเขียนประโยคคำสั่ง "เอาไปเสีย" ว่า "เอาไปซะ" หรือ ประโยคว่า "นี่น่ะเป็นของคุณอุดมเขา" ว่า "เนี่ยเป็นของคุณอุดมเค้า" อาจสื่อความหมายเพิ่มแถ ด้วยว่าผู้เขียนแบบตามสบาย ไม่เอาจริงเอาจัง เมื่อเร็วๆ นี้วารสารฉบับหนึ่งเขียนตำหนินักประพันธ์ผู้เขียนหนังสือเลียนแบบภาษาพูดจนมีผลให้นักประพันธ์ (ซึ่งในกรณีนี้คือผู้เขียนหัส-นิยาย) ถอนเรื่องของตนออกไปตีพิมพ์ในวารสารฉบับอื่น โดยเหตุที่ภาษาเขียนสามารถเก็บเอาไว้เป็นหลัก-ฐานอ้างอิงได้เรื่องราวที่สำคัญๆ จึงต้องกำหนดลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรด้วยภาษาเขียน ไม่มีประเทศใดนิ-ยม กำหนดรัฐธรรมนูญ กฎหมายเอกสารสัญญา พินัยกรรม และกรมธรรม์ประกันชีวิต ฯลฯ ได้ด้วยภาษาพูด ภาษาเขียนที่ใช้สำหรับเขียนเรื่องราวสำคัญๆ ดังออกนามมานี้จึงพัฒนาแบบแผนเฉพาะตัวขึ้นเป็นภาษาต่างหาก เป็นภาษาเฉพาะกลุ่ม เช่น ภาษากฎหมาย ภาษาแพทย์ ภาษาวรรณคดี ฯลฯ อันเป็นเหตุให้ภาษาเขียนแยกห่างออกไปไกลจากภาษาพูดยิ่งขึ้นทุกที ภาษาเขียนบางอย่างพัฒนาลักษณะเฉพาะซึ่งปรากฏเห็นได้ทางจักษุประสาทเท่านั้น ฟังด้วยหูแล้วจะไม่ได้ยินข้อแตกต่างเลย คำพ้องเสียง (homonym) ซึ่งต่างกันแต่วิธีการทางอักขรวิธีเท่านั้นเช่นความแตกต่างระหว่างคำว่า **การ** (กระทำ) **กาฬ** (สีดำ) **กาล** (เวลา) **กาน** (ตัดทอนถิ่งต้นไม้ออกเสียบ้าง) จะแสดงให้เห็นได้แต่ในภาษาเขียนเท่านั้น หรือลักษณะทางฉันทลักษณ์ที่เรียกว่าการใช้**เอกโทษ** (เช่นเขียนคำว่า ผ้า ว่า 'พ่า') และ**โทโทษ** (เช่นเขียนคำว่า ช่วยว่า 'ฉ้วย') ที่ใช้กันในลักษณะคำประพันธ์ที่เรียกว่าคำโคลง จะสื่อความหมายสู่ผู้ฟังได้ก็เฉพาะโดยผ่านสารคือภาษาเขียนเท่านั้น และจะต้องมีผู้รับสาร ซึ่งมีความเข้าใจในฉากหลังของวัฒนธรรมเป็นอย่างเดียวกันด้วยจึงจะสามารถสื่อสารสู่กันและกันได้

นอกเหนือจากภาษาพูดและภาษาเขียนแล้ว ภาษายังแบ่งเป็นชนิดต่างๆ ออกไปอีก ซึ่งผู้มีความสังเกตแม้จะเล็กน้อยสักเพียงใดก็สามารถมองเห็นได้ นั้นคือแม้ในประเทศเดียวกันและพูดจาภาษาเดียวกันผู้คนก็ยังมีสำเนียงพูดแตกต่างกันออกไปเป็นภาษาท้องถิ่นต่างๆ ตัวอย่างไม่ใกล้ไม่ไกลตัวเราเช่น สำเนียงพูดของผู้คนในจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งห่างกรุงเทพฯ ไม่ถึง 200 กิโลเมตร ผู้คนก็พูดสำเนียงต่างกับภาษากรุงเทพฯ มาแล้ว หัสนิยายที่เป็นที่รู้จักกันดี เช่นเรื่อง "ผู้ใหญ่ลีกับนางมา" ก็ได้อาศัยความข้อนี้เป็นจุดสนใจก่อให้เกิดความขบขัน เช่นเสียงพูดของกำนันพูนพ่อของผู้ใหญ่ลีที่เรียกสุนัขว่า 'หม่า' เป็นต้น สำเนียงพูดที่แตกต่างกันไปตามภาษาท้องถิ่นนี้เราเรียกเป็นภาษาชาวบ้านว่า "พูดเสียงเหน่อ" หรือ "พูดเสียงเยื้อง" บางครั้งผู้ที่เกิดมาพูดสำเนียง หนึ่งแล้วพยายามดัดแปลงสำเนียงการออกเสียงพูดของตนแต่ไม่สำเร็จ การทำเช่นนี้บางครั้งก็เป็นที่นิยม บางครั้งก็ไม่เป็นที่นิยม แล้วแต่ค่านิยมทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นแต่ละท้องถิ่นซึ่งไม่เหมือนกัน ในวัฒนธรรมปักษ์ใต้ไม่นิยมการกระทำเช่นนี้ และเรียกผู้ที่เกิดมาพูดสำเนียงปักษ์ใต้แต่พยายามดัดแปลงสำเนียงให้เป็นกรุงเทพฯ แต่ยังมีร่องรอยให้เห็นได้ว่าเสียง "ออกทองแดง" การพูดจาเสียงออกทองแดง จึงใช้เป็นเรื่องไว้สำหรับล้อเลียนในหนังตะลุง

ในสมัยที่แนวโน้มการศึกษาวัฒนธรรมเป็นไปในลักษณะที่พยายามดึงเข้าหาเกณฑ์มาตรฐานดังที่เรากล่าวไว้ในตอนต้นของบทความว่าเป็นแบบ prescripptive ความแตกต่างเรื่องสำเนียงภาษาท้องถิ่นต่างๆ เป็นเรื่องไม่น่านิยม และไม่เป็นที่ยอมรับของคนกลุ่มใหญ่ในชาติ แม้ในปัจจุบันนี้แนวคิดเช่นนี้ก็ยังมีอยู่บ้าง ในสหรัฐอเมริกาผู้คนมองคนที่ออกเสียงคำว่า that ว่า " dat " ว่าออกเสียงอย่างนิโกรหรือผู้มีการศึกษาต่ำ การรวบเสียงวลีว่า want to เป็น "wanna" หรือ I am goging to ....เป็น "I'm gonna...." หรือการพูดประโยคปฏิเสธซ้อนปฏิเสธเช่น "I don't know nothing" แสดงว่าผู้พูดป็นคนบ้านนอกหรือมีการศึกษาต่ำ ในประเทศไทยในสมัยก่อนก็มีแนวความคิดเช่นนี้ คำภาษาท้องถิ่นบางคำซึ่งเมื่อเวลาอยู่ในบริบททางวัฒนธรรม (cultural context) ของภาษาท้องถิ่นนั้นเองแล้วเป็นคำที่มีความหมายดี เช่นคำว่า "เสี่ยว" คำว่า "นายฮ้อย" ก็ถูกนำมาใช้ในเชิงลบหลู่ ในปัจจุบันนี้เป็นที่น่ายินดีว่าแนวคิดเช่นนี้ล้าสมัยไปแล้ว ตรงกันข้ามผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมกลับมีความภาคภูมิใจในรากเหง้าของตน เห็นว่าเป็นสิ่งน่าชื่นชมว่าตนเป็นคนมีรากมีเหง้า มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม คำที่แสดงความหมายชี้เฉพาะเจาะจงว่าหมายถึงภาษาท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่น และกลุ่มคนเฉพาะท้องถิ่นหนึ่งได้นำมาใช้แสดงความหมายในทางดี หรือเพื่อแสดงพลัง เช่นคำว่า "กลุ่มสะดกสามัคคี" นี่แสดงให้เห็นแนวโน้มที่เปลี่ยนไปในการศึกษาทางวัฒนธรรม ว่าในปัจจุบันเราเน้นที่การพรรณนา (descriptive) การพยายามบรรยายเพื่อให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรม ในภาษาแต่ละภาษา โดยไม่มีการแบ่งแยกว่าอันใดสูง อันใดต่ำ ในวิธีการคิดอย่างใหม่มองอย่างใหม่นี้ ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถสื่อสารถึงกันได้อย่างลึกซึ้งโดยไม่มีอุปสรรคขวางกั้น และไม่มีการบิดผันโดยจับเอาตัวสาร (คือภาษา) นั้น เอามาเป็นข้อใช้ตัดสินว่าผู้พูดหรือผู้ฟังเป็นคนต่ำต้อย บ้านนอก ฯลฯ คือไม่มีการใช้สาร (คือภาษา) สร้างอคติเพื่อกีดขวางการสื่อสารแต่อย่างใดทั้งสิ้น

ที่กล่าวมาเป็นเรื่องการใช้ภาษาแต่ละภาษาสื่อสารทำความเข้าใจกัน แต่ในโลกของเรานี้มีภาษาใช้พูดจากันซึ่งมีผู้รู้นับแล้วว่ามีมากมายเกินกว่า 3,000 ภาษา การที่ผู้ที่พูดจาคนละภาษาจะสามารถทำความเข้าใจกันได้ อย่างน้อยที่สุดฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะต้องยอมเรียนภาษาของอีกฝ่าย ตามที่เป็นมาแล้วในทางประวัติศาสตร์ พลเมืองของประเทศที่แพ้สงครามหรือตกเป็นอาณานิคมจะยอมเรียนภาษาของฝ่ายชนะ ประเทศที่ยอมรับว่าตนมีวัฒนธรรมต่ำกว่าจะเรียนภาษาของประเทศที่มีวัฒนธรรมสูงกว่า บางครั้งภาษาก็ติดมากับการยอมรับนับถือศาสนา ภาษาและวัฒนธรรมแบบอาหรับเข้ามาในเอเชียอาคเนย์ตอนใต้ได้เพราะการเผยแพร่ของศาสนาอิสลามเข้ามาภายในดินแดนแถบนี้ในราว ค.ศ. 1500 บางครั้งภาษาที่ใช้ในการเผยแพร่ศาสนาได้รับการยอมรับเป็นภาษากลางสำหรับใช้สื่อสารกันในระหว่างกลุ่มชนที่พูดภาษาคนละภาษา เช่น ในยุโรปสมัยกลางภาษากลางที่ใช้เป็นเครื่องมือสื่อสารกันในระหว่างคนต่างภาษาต่างวัฒนธรรมกันคือ ภาษาละติน และบางครั้งประเทศผู้แพ้สงครามหรือตกเป็นอาณานิคมจะเคียดแค้นแลไม่

ยอมรับภาษาและวัฒนธรรมของผู้ชนะสงครามเลย ในระยะเวลา 15 ปีในรัชกาลของพระมหาธรรมราชา ไม่มีผู้ยอมศึกษาภาษาพม่า จะมีผู้รู้ภาษาพม่าอยู่บ้าง (เช่น องค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช) ก็เรียนรู้เพื่อเอาไว้แก้มือในการทำศึกกับพม่า คำขอยืมจากภาษาพม่าจึงแทบไม่มีในภาษาไทย ในปัจจุบันนี้ความพยายาม ที่จะให้ภาษาอังกฤษเป็นภาษากลางสำหรับใช้ในการติดต่อระหว่างนานาชาติ คือเป็น international language ก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะมีผู้รังเกียจกลิ่นไอของการล่าอาณานิคมในศตวรรษก่อน ๆ

สำหรับผู้ที่พูดภาษาได้สองภาษาหรือมากกว่านั้น การเลือกภาษาใช้ให้เหมาะกับโอกาสก็เป็นการสื่อสารวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ในวัฒนธรรมไทยของเราส่วนมากแล้ว ถ้าผู้พูดและผู้ฟังเป็นคนไทยด้วยกันทั้งคู่ อีกทั้งบุคคลที่สามก็เป็นคนไทยเราไม่นิยมสนทนากันด้วยภาษาอื่น หากคนไทยคนหนึ่งพูดแต่ภาษาอังกฤษในห้องที่มีแต่คนไทย คนไทยคนนั้นก็คงถูกมองว่าไม่ค่อยปรกติ จะไม่ปรกติในแง่ใดก็แล้วแต่ผู้ฟังจะตีความไป อาจจะตีความว่า "อวดแสดงเป็นฝรั่ง" หรืออาจจะตีความเลยเถิดไปว่าผู้พูดกำลังส่งรหัสหรือสัญญานลับอะไรก็ได้ความบริบูรณ์นั้นไม่ใช่เพียงว่าผู้ส่งสารและผู้รับสารจะต้องมีความรู้ร่วมกันและใช้สาร (ภาษา) อันเป็นสื่อเดียวกันเท่านั้น แต่ยังจะต้องใช้ให้ถูกต้องกับบริบททางวัฒนธรรมจึงจะได้ผลสมบูรณ์ คนไทยที่สามารถพูดภาษาจีนสำเนียงแต้จิ๋วได้ ถ้าใช้ภาษานั้นเวลาจ่ายตลาดซื้อของจากพ่อค้าจีนอาจซื้อของได้ราคาถูกลง แต่ในทางกลับกันหากผู้พูดคนนั้นลุกขึ้นพูดในท่ามกลางมหาสมาคมเป็นภาษาจีนสำเนียงแต้จิ๋วกับนายธนาคารท่านหนึ่งซึ่งเพิ่งเปลี่ยนจากแซ่มาใช้นามสกุลแบบไทยใหม่ ๆ นายธนาคารคนนั้นอาจมองผู้พูดว่ากำลังล้อเลียนดูถูกไปถึงเชื้อสายบรรพบุรุษของเขาก็ได้

ตัวอย่างเกี่ยวกับการสื่อสารผ่านทางภาษาที่ยกมาแสดงดังกล่าวแล้ว และที่ท่านผู้อ่านอาจคิดหาเพิ่มเติมได้เองเป็นจำนวนไม่รู้สิ้นสุดแสดงว่าวัฒนธรรมและการสื่อสารเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน การสื่อสารจะให้ได้ผลบริบูรณ์ต้องพิจารณาองค์ประกอบหลายประการดังพยายามแสดงมาข้างต้นแล้ว ทั้งนี้เพราะสาร (คือภาษา) นั้นเป็นเรื่องของการใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน ผู้ส่งสารและผู้รับสารต้องตกลงกันให้ได้ว่าใช้สัญลักษณ์ (ได้แก่เสียงพูดออกมาเป็นคำวลีและประโยค) อะไรให้หมายความว่าอย่างไร การที่เสียงพูดออกมาว่า "หมา" มีความหมายว่าเป็นสัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งอยู่ตามบ้านและเป็นสัตว์ที่ชอบเห่า ก็เพราะในวัฒนธรรมของกลุ่มชนที่พูดภาษาไทยตกลงกันไว้ว่า ดังนั้น นอกจากนั้นยังตกลงกันเลยออกไปอีก ว่าถ้าใช้ในทำนองเป็นคำขยายความเช่น ในวลีว่า "พูดจาภาษาหมาๆ" ไม่ได้หมายความว่า "เห่า" แต่หมายความทำนองด่าว่า ความเข้าใจที่สื่อสารถึงกันได้ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ผู้อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันรับรู้ร่วมกัน แต่ผู้มาจากต่างวัฒนธรรมกันจะรับรู้ได้ยาก หรือจะรับรู้ได้ก็ต้องผ่านการศึกษาเสียก่อน คำว่า "puppy love" มีความหมายทำนองน่ารักน่าเอ็นดูในวัฒนธรรมของผู้พูดภาษาอังกฤษ แต่ถ้าแปลถ้าถ่ายทอดเป็นภาษาไทยแบบคำตอบว่า "รักกันแบบหมาๆ" หรือ "รักกันแบบลูกหมา" ก็จะไม่สื่อความหมายที่น่ารักน่าเอ็นดูอะไรเลย ส่วนเรื่องที่ว่าหมู่ชนใดจะใช้สัญลักษณ์ใดแทนความหมายว่าอย่างไร และจะนิยมเปรียบเทียบอะไรกับอะไร

นั้นเป็นเรื่องที่ไม่มีหลักเกณฑ์ และไม่ใช่เรื่องที่จะสามารถอธิบายให้เหตุผลกันได้ แต่เป็นเรื่องที่ผู้ที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันจะมีความเข้าร่วมกัน ในภาษาละว้าเขาจะเปรียบเทียบความงามที่ยิ่งยวดว่างามเหมือนกับดาวพระศุกร์ เปรียบเทียบความขี้ริ้วว่าเหมือนกับลิง เปรียบเทียบความขี้เกียจว่าเหมือนกับสุนัข การแบ่งกำหนดชื่อสี การแบ่งกำหนดเวลาในแต่ละวันแต่ละปี ฯลฯ เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นในภาษาต่างๆ และรับรู้รับเข้าใจกันในหมู่ชนที่มีวัฒนธรรมเดียวกันทั้งนั้น ซึ่งเรื่องทำนองนี้อาจจะเป็นเสมือนรหัสลับสำหรับคนต่างวัฒนธรรมที่ถอดรหัสของเขาไม่ออกก็ได้

คนไทยสมัยก่อนเรียกสีแดงแก่ว่า สีหมากสุก เรียกผ้าลายสีม่วงเหลือบแดงว่าสีตากุ้ง เรียกผ้าแพรบางชนิดหนึ่งว่าผ้าเปลือกกระเทียม เรียกฝนที่ตกในตอนต้นฤดูมากๆ ว่าฝนชะช่อมะม่วง สาร **(คือภาษา)** เหล่านี้อาจไม่สื่อความหมายกับคนไทยสมัยนี้ซึ่งอยู่ในวัฒนธรรมที่ไม่ได้สนใจสิ่งของและผลิต-ผลทางเกษตรกรรม ชาวนาที่จังหวัดสุพรรณบุรีเรียกเวลาประมาณ 5 โมงเย็นว่า เวลาบ่ายควาย (คือหมายเอาเวลาที่ควายเดินกลับเข้าคอก) ชาวนาที่จังหวัดพัทลุงเรียกเวลาประมาณ 3-4 โมงเช้าว่าเวลาหวันคนกินเสาะ สารประเภทนี้จะไม่สื่อความหมายกับคนที่อยู่นอกวัฒนธรรมเลย

สิ่งที่น่าจะเป็นข้อเตือนใจของนักศึกษาวัฒนธรรมจากการศึกษาตัวอย่างที่การสื่อสารไม่มีประสิทธิผลจึงน่าจะเป็นว่าเราคงไม่สามารถศึกษาวัฒนธรรมใดได้อย่างลึกซึ้ง ถ้าเราไม่ศึกษาภาษาของผู้ที่ใช้วัฒนธรรมนั้นเสียบ้างเลย และเราก็ไม่สามารถศึกษาภาษาใดได้ละเอียดถ้าเราไม่ทำจิตใจของเราให้เปิดกว้างรับข้อมูลความรู้ทางวัฒนธรรมอื่น (ซึ่งอาจจะแตกต่างกับวัฒนธรรมของเรา) และเราต้องยอมรับว่าการศึกษาวัฒนธรรมต้องอาศัยเวลา ต้องอาศัยสายตาของผู้มีจิตใจเปิดกว้าง ไม่ด่วนตัดสินตีค่าว่าสิ่งใดสูงสิ่งใดต่ำ การศึกษาวัฒนธรรมต้องอาศัยการสังเกตที่ละเอียดรอบคอบ การหาข้อมูลด้วยใจที่เป็นกลาง การถ่ายทอดจดบันทึกบรรยายเฉพาะสิ่งที่เกิดขึ้นจริงๆ โดยไม่ผ่านแว่นตา (คือการตีค่า) ของตัวผู้ทำการศึกษา **ที่สำคัญที่สุดคือเราต้องยอมรับว่าการศึกษาวัฒนธรรมจะเอาให้ได้ในเร็ววันเหมือนการชงการแฟผงสำเร็จรูปนั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้**

ความหลากหลายแต่คล้ายคลึง ของวัฒนธรรมในประเทศไทย

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์*

1. วิถีแห่งวัฒนะ

วัฒนะกับหายนะนั้นตรงข้ามกันวัฒนะ แปลว่า ความเจริญ ความงอกงาม หายนะ แปลว่า ความเสื่อม ความทรุดโทรม ความฉิบหาย เพราะเราใช้คำแขกเป็นศัพท์ ก็เลยต้องแปลความให้เสียเวลากันทุกปีไปไม่อย่างนั้นจะฉวยเอาความเข้าใจที่ต่างกันมาเถียงกันไม่รู้แล้ว

แม้วัฒนะเองในบางทีท่านแปลว่า "รก" เช่น ในคาถาว่า "นสิยาโลกวัฒโน" แปลว่า "ไม่พึงเป็นคนรกโลก" วัฒโนหรือวัฒนะ คำนี้แปลเป็น "รก" ไปแล้วก็โดยนับว่าเจริญอย่างโลกย์ๆ นั่นแลคือไม่พึงเจริญหรืองอกงามไปกับโลกแห่งโลกีย์อันเป็นตรงข้ามกับโลกุตรนั่นเอง คำเจริญอีกเช่นกัน โบราณท่านใช้ในความหมายกลับความ เช่น "เอากระโถนไปเจริญ" หมายถึง เอากระโถนไปเททิ้งคือไปทำให้สะอาดให้งาม ให้เจริญ ให้ดีกว่าที่เป็นอยู่นั้น ภาษาจึงเป็นเรื่องกำกวมแลเอาเถิดเจ้าล่อในทางความหมายอยู่เสมอ ทั้งนี้ ก็เพราะภาษาเป็นเครื่องมือของความคิด และความคิดก็ต้องผูกติดอยู่กับสิ่งเป็นจริงอันเปลี่ยนแปลงไปเสมอ เราจึงต้องทำความเข้าใจให้ตรงกันก่อนทุกครั้ง ว่าจะพูดถึงอะไร อย่างไร ไม่อย่างนั้นมันจะไม่รู้แล้ว

เวลานี้เรื่องวัฒนธรรมกำลังเป็นที่กล่าวขวัญในเชิงวิตกวิจารณ์ บรรดาผู้รักวัฒนธรรมท่านก็ว่ากำลังเกิดวิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมขึ้นแล้ว.

วัฒนะกำลังหายนะแล้ว ดูไปก็เห็นจริง จิตใจคนหยาบบกระด้างขึ้นทุกวันโหดเหี้ยมอำมหิตไปทุกสารทิศ สิ่งแวดล้อมล้วนแต่มอมเมาให้เอาแต่เสพสุขเป็นสรณะ เป็นสภาพของหายนธรรม ไม่ใช่วัฒนธรรม เราจึงต้องย้อนมาดูความหมายที่แท้ของวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจให้ตรงกัน มันจะได้รู้แล้ว

---

* เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, "ความหลากหลายแต่คล้ายคลึงของวัฒนธรรมในประเทศ," **การประชาสงเคราะห์** 34, 3 (พ.ค. - มิ.ย. 34) : 61-68.

กันสักระดับหนึ่ง ก่อนไปดูความจริงว่าวัฒนธรรมมันผูกติดอยู่กับอะไรนั้น คงต้องมาตกลงในความหมายระดับต้นก่อน

วัฒนะ แปลว่า เจริญ งอกงาม

ธรรม แปลว่า สิ่ง หรือทรงไว้

ดังนั้น วัฒนธรรม แปลว่า สิ่งเจริญ หรือการทรงไว้ซึ่งความเจริญงอกงาม ความเจริญงอกงามในที่นี้หมายเฉพาะสิ่งที่มนุษย์กระทำขึ้น สร้างขึ้น ไม่ได้หมายถึงสิ่งที่มีเองเป็นตามธรรมชาติ มนุษย์มีชีวิตทุกสิ่งที่มนุษย์กระทำจึงเป็นเรื่องของชีวิตเพื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งสิ้น เพื่อให้ชีวิตเจริญงอกงามดำรงอยู่ได้และควรจะอยู่อีกด้วย วัฒนธรรมในความหมายสมบูรณ์จึงหมายถึงวิถีชีวิต "คือหนทางที่ชีวิตดำเนินไป" ดังนั้น ทุกเรื่องของชีวิตจึงมีวัฒนธรรมเป็นทางดำเนิน ชีวิตนั้นมันสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับอะไรในที่สุด เราจึงได้แต่เก็บซากปรักชีวิตอันเป็นวัฒนะแห่งชีวิตนั้นด้วย

ฟังเข้าใจยากสักหน่อย นี่เป็นการเอาเถิดเจ้าล่อทางภาษาอย่างหนึ่งง่ายๆ ก็คือความเจริญสร้างมนุษย์ขึ้นมา และมนุษย์ก็สร้างความเจริญด้วย วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตโดยนัยที่มันเป็นทั้งผู้สร้าง และผู้ถูกสร้าง มนุษย์สร้างวัฒนธรรมและวัฒนธรรมก็สร้างมนุษย์ นี่คือวิถีชีวิตจะดูชีวิตก็ต้องไปดูความเป็นอยู่ของผู้คน ความเป็นอยู่ของผู้คนก็คือ การทำมาหากินเป็นหลัก

ดังนั้น จะเข้าใจวัฒนธรรมไทยก็ต้องดูการทำมาหากินของคนไทย ต้องเข้าใจการทำมาหากินของคนไทย จึงจะเข้าใจวัฒนธรรมไทย เวลานี้เราเรียกร้องให้พิทักษ์วัฒนธรรม ให้ส่งเสริมวัฒนธรรม ให้อนุรักษ์วัฒนธรรม โดยไม่เคยลงไปดูจริงๆ เลยว่า สิ่งที่เราเรียกร้องนั้นมันสัมพันธ์แนบแน่นอยู่กับอะไรในที่สุด เราจึงได้แต่เก็บซากปรักหักพังของวิถีชีวิตในสังคมเก่า อันหลงเหลือพอให้จับเค้าว่าเป็นอารยะ (สิ่งเลิศของวัฒนะ) ของคนไทยมาเชิดชูมาบูรณะกันโดยที่ไม่สัมผัส สัมพันธ์กับสังคมวันนี้ที่ตรงไหนเลย สิ่งที่เราหลงไปก็คือ เรามักเรียกร้องการดำรงชีวิตในวิถีเก่า กรอบเก่าโดยไม่มองความเป็นจริงอันที่เราเผชิญหน้าอยู่ในวันนี้

เหมือนนกหลงฟ้า เหมือนปลาหลงน้ำ

2. ฐานะ...ที่กำหนดวัฒนะ

ที่ป้ายรถเมล์แถวประตูน้ำ กรุงเทพฯ มีคนยืนคอยรถกันแน่นทางเท้า บางคนยืนพิงรั้วล้อมต้นไม้ข้างตึก หลายคนนั่งลงกับบันไดทางขึ้นตึก แต่ที่ตรงพื้นข้างป้ายรถเมล์นั้น มีพ่อแก่หนึ่งกับแม่เฒ่าสองคน เสื้อผ้ามอมๆ ผิวกร้านเกรียม นั่งยองๆ อยู่ทั้งสามคน ถ้าที่ตรงนี้เป็นริมทางบ้านทุ่งภาพนั่งยองๆ ของพ่อแก่ แม่เฒ่าก็เข้ากันสนิท แต่เมื่อเป็นกลางเมืองหลวงภาพนี้จึงดูแปลกตา เป็นภาพที่ตัดกันเป็นตรงข้ามกันอย่างชัดเจน สิ่งที่ตรงกันข้าม คือ วัฒนธรรมสองวัฒนธรรมจะเรียกว่าชนบทกับเมือง หรือราษฎร์กับ

หลวงก็ได้ ทำไมชาวกรุงหรือชาวเมืองไม่ลงไปนั่งยองๆ อย่างนั้น และทำไมพ่อแก่แม่เฒ่าไม่ขึ้นไปนั่งบันได อย่างที่วัยรุ่นเขานั่งกันอยู่นั้น อายเป็นอย่างนี้กระมังคือ ที่ชาวเมืองไม่นั่งยองๆ ก็เพราะเขาทนเมื่อยไม่ได้ เขารู้ว่าประเดี๋ยวรถสายที่คอยก็จะมา หรือถ้ามันนานจนทนเมื่อยไม่ได้ เขาก็มีทางเลือกอื่น เช่นหาที่ยืนพิง หรือและนั่งลงกับบันได จนท้ายที่สุดเขาอาจเปลี่ยนใจไม่ไปรถเมล์อาจไปนั่งร้านกาแฟหรือเรียกแท็กซี่ แต่ที่จะให้เขาลงไปนั่งยองๆ อย่างนั้น ผมเชื่อว่าชาวกรุงหรือชาวเมืองไม่ยอมทำเด็ดขาด โอกาสที่ชาวกรุงจะนั่งยองๆ ในปัจจุบันมีน้อยมาก นอกจากทำกิจส่วนตัวในที่ลับแล้ว ก็คงจะมีบ้างเช่นก้มลงเก็บของตก ส่วนชาวทุ่งชาวท่าหรือชาวบ้านชนบทนั้น ย่อมคุ้นชินกับการนั่งยองๆ จนเป็นอิริยาบถปกติ ทั้งในที่ลับและที่แจ้งยิ่งกับบุคคลที่เคารพเช่น พระหรือเจ้านาย ชาวบ้านจะลงนั่งยองๆ ยกมือพนมทันที ดังบทกลอนในเรื่องสังข์ทองว่า

"นั่งยองยองมองดูแล้วปูผ่าพนมมือเมินหน้าท่านแบกขวาน"

เหตุประการหนึ่ง ที่ชาวบ้านถนัดจะนั่งยองๆ ก็เพราะ เขาคุ้นชินต่อการอยู่กับพื้นกับดินมากกว่าอยู่ในอาคารที่มีเก้าอี้ ดังนั้น เรามักเห็นภาพที่ยังพอมีให้เห็นคือ ชาวบ้านไปอำเภอแล้วนั่งยองๆ แทนที่จะนั่งเก้าอี้ เวลาไปทำบุญที่วัด เขานุ่งผ้าใหม่กับพื้นศาลาเท่านั้นที่จะนั่งราบกับพื้น แถวลานทรายใต้ต้นพิกุลก็จะเห็นคนนั่งยองๆ ฟังพระสวดมนต์อยู่ อาจมีคนนั่งบนขอบไม้ หรือรากโพธิ์รากพิกุลบ้าง ก็ตามแต่จะมีให้นั่ง ปัจจุบันวัฒนธรรมเก้าอี้คงแพร่กระจายไปแล้ว หากภาพนั่งยองๆ ก็ยังยืนยันวัฒนธรรมอยู่กับพื้นกับดินของชาวบ้านเป็นปกติอยู่

การอยู่กับพื้นดินนี้เป็นผลอย่างหนึ่งของการทำมาหากินกับแผ่นดินโดยตรง คือการทำไร่ทำนาดังเราเรียกว่าสังคมเกษตร การทำนานั้นเป็นหลักของการทำมาหากินของคนไทยมาแต่ดั้งเดิม ถ้าจะพูดภาษาเศรษฐศาสตร์ก็ว่าระบบการผลิตข้าวของชาวนานั้นมีธรรมชาติคือ ฟ้าฝนเป็นเงื่อนไขในการผลิตและมีแรงคนกับแรงสัตว์คือ วัว ควาย เป็นปัจจัยในการผลิตเดิม ซึ่งเหมาะสมกับเป้าหมายคือเพื่อทำมาหากิน ปัจจุบันเป้าหมายได้เปลี่ยนเป็นผลิตเพื่อทำมาค้าขาย แต่ชาวนายังใช้ระบบการผลิตเดิมคือพึ่งฟ้าฝนและแรงคน แรงสัตว์ มันจึงไม่สามารถสนองเป้าหมายได้เต็มที่ ถ้าจะผลิตข้าวเพื่อขายถึงขั้นเป็นสินค้าส่งออกทำรายได้หลักกันแล้ว ก็ต้องมาจัดระบบการผลิตใหม่คือ การชลประทาน ปฏิรูปที่ดินและเครื่องจักรเข้าประสานแบบ ครบวงจร ซึ่งเวลานี้เรากำลังพัฒนากันอยู่ในหลายหน่วยงาน หากแต่ยังไม่ประสานกันดี เรียกว่า ยังจัดความสัมพันธ์ในการผลิตไม่ดี ปัจจัยในการผลิตก็ยังไม่ได้ผลก็คือ ความล่มสลายของชาวนา ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันระบบการผลิตเดิมของชาวนา คือ พึ่งฟ้าฝนใช้แรงคนแรงควาย เป้าหมายเพื่อทำมาหากินนี่แหละ ได้ก่อรูปวัฒนธรรมไทยขึ้นมาจนกลายเป็นเอกลักษณ์ และอารยะอยู่ในระดับหนึ่ง เช่น วัฒนธรรมด้าน อาหารการกิน เรากินข้าว กินปลา น้ำพริกผักจิ้ม ปิ้ง ย่าง ยี่ หมก และแกงหม้อ เช่น แกงส้ม แกงเลียง อาหารจำพวกนึ่ง ทอด ผัด นั้นมาพร้อมกับเครื่องครัวที่เป็นโลหะต่อภายหลัง

วัฒนธรรมด้านเครื่องนุ่งห่ม เรามีผ้าขาวม้าของผู้ชาย ผ้าแถบหรือสะไบของผู้หญิงที่สะท้อนให้เห็นการผลิตผ้าทอมือออกเป็นผืนผ้ามาเป็นผ้าถุงกับผ้าห่มเป็นพื้นมาแต่เดิม

ด้านที่อยู่อาศัย ส่วนใหญ่เป็นเรือนใต้ถุนสูง ข้างบนคนอยู่ ข้างล่างเป็นคอกควายการอยู่เรือนก่อให้เกิดวัฒนธรรมการนั่ง คือพับเพียบ ขัดสมาธิและหมอบคาน ถ้าจะนั่งกับพื้นดินก็นั่งยองๆ หรือนั่งแคร่นั่งขอบ วัฒนธรรมเก้าอี้ดูจะไม่ ใช่ของชาวนาแท้

การอาศัยธรรมชาติเป็นเงื่อนไขในการทำมาหากิน ทำให้สังคมชาวไร่ชาวนาต้องใช้ชีวิตรวมหมู่เป็นหลัก ดังนั้นการเรียกกันฉันญาติเป็นพี่ น้อง ลุง ป้า น้า อา พ่อใหญ่ แม่ใหญ่ รวมตลอดถึงประเพณีลงแขกช่วยงาน และการเล่นต่างๆ สะท้อนให้เห็นการใช้ชีวิตรวมหมู่ของสังคมคนทำมาหากิน ที่ต้องพึ่งพาต่อกันทั้งสิ้น คนทำงานที่ต้องพึ่งธรรมชาติพึ่งแรงกัน จึงมีความรัก ความผูกพันและมีน้ำใจเป็นเครื่องประสานให้ส่วนตนขึ้นต่อส่วนรวมเป็นหลัก ดังวัดเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้านในอดีต ผมอยากเรียกวัฒนธรรมของสังคมนี้ว่า เป็นวัฒนธรรมของคนทำงาน ส่วนคนเมืองนั้นมีการทำงานที่แตกต่างไปไม่ต้องพึ่งธรรมชาติหากพึ่งองค์กร พึ่งเครื่องจักรวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดทรรศนะความคิดเห็นจึงเป็นอีกวัฒนธรรมหนึ่งผมอยากเรียก วัฒนธรรมของสังคมเมืองว่าเป็นวัฒนธรรมของคนสั่งงานคือไม่อยู่ในฐานะผู้สั่งก็อยู่ในฐานะผู้ถูกสั่งอย่างใดอย่างหนึ่ง

ที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดระหว่างสองวัฒนธรรมนี้ คือ วัฒนธรรมของคนทำงานจะมีลักษณะส่วนรวมสูง วัฒนธรรมของสั่งงานจะมีลักษณะส่วนตัวสูง

3. หลากหลาย...แต่คล้ายคลึง

ลักษณะสำคัญประการแรกของวัฒนธรรม ก็คือ ต้องมีที่มาจากคนโดยเฉพาะจากกลุ่มชน หรือคนส่วนใหญ่ ถ้าถือประเทศชาติเป็นหลักก็กล่าวได้ว่าวัฒนธรรมนั้นมีที่มาจากประชาชนเป็นเบื้องต้น และการทำงานของคนเป็นสังคมเกษตรหรือสังคมชาวไร่ชาวนาเป็นหลัก แม้จนสถาบันชั้นสูงก็ยังเป็นเรื่องของสังคมเกษตรอยู่ดี ดังเรามีพระมหากษัตริย์ หรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นประมุข คำว่า "กษัตริย์" ก็คือ "เกษตร" ในภาษาสันสกฤต คำว่า พระเจ้าแผ่นดินก็ตรงตัว คือ พระองค์ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดิน ดังนั้น ไม่ว่าจะเป็นประเพณีราษฎร์ หรือประเพณีหลวง ก็ล้วนเป็นวัฒนธรรมเดียวกัน คือ วัฒนธรรมของสังคมเกษตร

ลักษณะสำคัญประการต่อมาของวัฒนธรรม ก็คือ ลักษณะความเป็นประชาชาติคือ สิ่งที่บอกถึงความเป็นชาติเดียวกัน หรือชนชาติเดียวกัน เช่น วัฒนธรรมทางภาษา คนไทยนั้นไม่ว่าจะอยู่ภาคไหนส่วนใหญ่ก็พูดภาษาเดียวกันคือ ภาษาไทย ซึ่งต่างสำเนียงไปแต่ละภาค ยกเว้นภาษาเฉพาะถิ่น ซึ่งเป็นส่วนย่อยไม่ใช่ส่วนใหญ่ ยิ่งวัฒนธรรมการกินด้วยแล้ว แม้จะตกแต่งทั้งรูปและรส แต่ก็ยังมีลักษณะร่วมอยู่น้ำพริกผักจิ้ม ไม่ว่าจะเป็นน้ำพริกหนุ่ม น้ำพริกอ่อง หรือ แจ่ว ปลาร้า น้ำพริก มะนาว หรือน้ำซุป น้ำบูดู

ของปักษ์ใต้ก็ล้วนเป็นน้ำพริกจิ้ม มีพริกหอม กระเทียมเป็นตัวร่วมสำคัญด้วยกันทั้งนั้น ที่จริงน้ำจิ้มนี่เป็นวัฒนธรรม สำคัญของอาหารไทยทีเดียว เพราะประมวลสุดยอดสรรพรสไว้ในถ้วยเดียวกันเรียกว่า "น้ำพริก" กินกับข้าวกับผัก ได้ทุกภาคทุกคน ลักษณะหลากหลาย แต่มีตัวร่วมอยู่เช่นนี้แหละที่เขาเรียกว่า "หลากหลายแต่คล้ายคลึง"

ความคล้ายคลึงกันนั้น บอกลักษณะของความเป็นชาติหรือชนชาติ

ความคล้ายคลึงจึงเป็นลักษณะประชาชาติ

ความหลากหลายบอกที่มาของประชาชน

โนราของภาคใต้ ทั้งสี่ภาคนี้มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกัน ทว่ามีตัวร่วมที่คล้ายคลึงกันอยู่ ดังภาคเหนือกับอีสานเน้นการไม่ใช้เครื่องจังหวะเป็นตัวร่วม ภาคกลางกับใต้เน้นการใช้เครื่องจังหวะเป็นตัวร่วม

ลักษณะหลากหลายแต่คล้ายคลึงนี้ เป็นแกนสำคัญของวัฒนธรรมทีเดียว เพราะความหลากหลายนั้นสะท้อนให้เห็นถึงความอุดสมบูรณ์ของวิถีชีวิตประชาชน แต่ละท้องถิ่นแต่ละพื้นที่ผู้คนต่างทำมาหากินแตกต่างกันไปตามสภาพดินฟ้าอากาศ ยิ่งหลากหลายก็ยิ่งแสดงศักยภาพของชุมชนของบุคคลว่ามีอยู่มากมายเพียงใดบนแผ่นดินนี้ ดังนั้น นักวัฒนธรรมที่แท้ย่อมไม่เพ่งเล็งความหลากหลายของรูปแบบทางวัฒนธรรมว่าเป็นการแตกแยกแหลกกันหากต้องเร่งสำรวจรูปแบบอันหลากหลายนั้นเพื่อหาที่มาที่ไป จับต้นเง่าเค้าเงื่อนให้ได้ถึงการทำมาหากินเป็นหลัก ก็จะมองเห็นความคล้ายคลึง ที่เป็นตัวร่วมอยู่ในความหลากหลายนั้นได้ ซึ่งก็คือรูปแบบอันหลากหลายของวัฒนธรรมไทยที่มีความคล้ายคลึงกันของสังคมเกษตรเป็นตัวร่วมหลักนั่นเอง

นี่คือ แก่นแท้ของวัฒนธรรมไทย

4. โรคระบาดทางวัฒนธรรม

ปากซอยเข้าบ้านผมมีป้ายโฆษณาบ้านจัดสรรใหญ่ บอกชื่อและที่ติดต่อดังนี้

คันนายาววิลเลจ

ติดต่อโทร....(หรือบ้านป้าคล้อย)

ที่ติดต่อนี้ นอกจากบอกให้รู้ว่ามีสองทางสองวิธีแล้วก็ยังสะท้อนให้เห็นพัฒนาการสังคมสองวัฒนธรรมด้วย

ความหลากหลายแต่คล้ายคลึงจึงเป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมสองประการคือ

1. มีที่มาจากประชาชน
2. มีลักษณะประชาชาติ

ผมเคยสังเกตดูการเล่นเพลงพื้นเมืองในภาคต่างๆ ก็พอเห็นลักษณะหลากหลายแต่คล้ายคลึงอยู่ในการเล่นนั้นๆ เช่น ภาคเหนือกับภาคอีสานนั้น แม้ท่วงทำนองเพลงจะฟังต่างสำเนียงกันแต่ตัวร่วมสำคัญคือไม่จำเป็นต้องมีเครื่องจังหวะประกอบ ทางเหนือดูได้จากการเล่นเพลงซอ คือ ขับเพลง บางวงอาจมีเครื่องดนตรี คือสะท้อนกันซึงและปี่จุมไม่ปรบมือก็ต้องมีฉิ่งประกอบ ภาคใต้มีทั้งฆ้อง ทั้งกลอง ดังหนังตะลุงและโนรา มีฆ้อง กลองเป็นเครื่องหลัก เมื่อเน้นจังหวะเป็นหลัก ทั้งภาคกลางและภาคใต้จึงมีการเต้นและการร่ายรำชนิดที่เคลื่อนไปจังหวะมากกว่าจะร่ายรำโยกโยนโอนตัวอยู่กับที่ ดังเช่นการเล่นเพลงของภาคเหนือ กับอีสาน

การเล่นพื้นเมืองทั้งสี่ภาคนี้ ผมยกตัวอย่างเฉพาะที่เป็นหลักที่นิยมแพร่หลายเท่านั้น เช่น เพลงขับซอของทางเหนือ หมอลำของอีสาน เพลงฉ่อย หรือเพลงอีแซวของภาคกลาง และหนังตะลุง

โทรศัพท์เป็นเครื่องมือติดต่อที่ต้องใช้เทคโนโลยีสูงกว่าสื่อข่าวธรรมดา เช่น ด้วยจดหมายไปรษณีย์ หรือด้วยปาก ดังการถามบ้านป้าคล้อยในวงเล็บนั้น

เทคโนโลยีนี้เป็นเครื่องมือเพื่อการดำรงชีวิตอย่างหนึ่ง มันเกิดขึ้นตามความจำเป็นและความต้องการของผู้คนในสังคมนั้นเอง โดยมีความรู้และความคิดประดิษฐ์สร้างเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้มันเกิดขึ้น ความรู้และความคิดประดิษฐ์สร้างก็ดี สิ่งที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์นั่นเอง

วิทยาศาสตร์ เป็นปัจจัย

ความต้องการ ความจำเป็น เป็นเงื่อนไข

ผลที่เกิดคือ เทคโนโลยี

แอก ไถ คราด ก็เป็นเทคโนโลยีหรือเครื่องมือการผลิตข้าวของชาวนาเท่ากับที่รถไถแทรคเตอร์เป็นเทคโนโลยีหรือเครื่องมือการผลิตของชาวนาชาวไร่เพียงแต่เป็น "ชั้นสูง"

เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นชั้นสูงเราเรียก "ไฮ-เทค"

สังคมไทยเรายังนิยมวัฒนธรรมเครือญาติ คือ เรียก พี่ ป้า น้า ลุง กันอยู่เพราะเป็นสังคมของคนทำงานที่ต้องพึ่งพาฟ้าดิน และพึ่งฟ้า ฝน และแรงคน แรงควาย มีเครื่องมือการผลิตที่ยังไม่เป็น "ชั้นสูง"

ป้าคล้อยจึงเป็นสัญลักษณ์สะท้อนวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ยังยอมรับกันอยู่ในละแวกนั้น ขณะเดียวกันสังคมไฮ-เทคก็เริ่มเข้าไปมีบทบาทผสมผสานอยู่ด้วย

นี่เป็นเพียงตัวอย่างเล็กๆ ที่สะท้อนภาพการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม

และตัวเร่งหรือตัวกำหนดรูปแบบวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่งในปัจจุบัน ก็คือเทคโนโลยีโดยเฉพาะไฮ-เทค

และเจ้าตัวเทคฯ เหล่านี้ส่วนใหญ่ เราไม่ได้เป็นผู้คิดประดิษฐ์สร้าง ด้านหนึ่งก็เป็นเพราะว่าความรู้ทางวิทยาศาสตร์เรายังเจริญไม่ทันอีกด้านหนึ่งก็เป็นเพราะว่า ความจำเป็นหรือความต้องการของเรายังไม่มีโดยแท้จริงด้วย

เทคโนโลยีบ้านเราจึงพัฒนาควบคู่ไปกับความจำเป็นในการทำมาหากินของเราโดยเฉพาะ ครั้งคลื่นไฮเทคบ่าทะลักเข้ามา อาการบ้นป่วนพิพักพิพ่วนทางวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้น

อาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ เคยเขียนถึงผลกระทบของเทคโนโลยีต่อการพัฒนาทางวัฒนธรรม โดยชี้ให้เห็นว่าเทคโนโลยีนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และเทคโนโลยีนั้นเองได้ถูกนำมาใช้ด้วยวัฒนธรรมที่แตกต่างกันไป ย่อมก่อให้เกิดผลกระทบทั้งต่อวัฒนธรรมและตัวเทคโนโลยีเองด้วย

ผมจะยกตัวอย่าง เพลงปัจจุบันมาเสริมความเข้าใจเรื่องนี้ คือ บรรดาเพลงร้องสำเนียงฝรั่งทั้งหลายนั้นเกิดขึ้น เพราะเราแต่งเพลงด้วยวิธี "สั่งเข้า" ทั้งหมด คือตั้งแต่เทคโนโลยีการบันทึกเสียงเครื่องดนตรีแม่แบบเพลง แม่แบบดนตรีและการประสานเสียง ตลอดจนวิธีร้องของฝรั่งทั้งหมด

ดังนั้น การแต่งเพลงในกรอบฝรั่งแม่แบบเช่นนี้ จึงต้องคล้อยตามวิธีร้องของเขาไปด้วย เช่น วิธีออกเสียงภาษาที่ใช้วิธีระเบิดออกดัง เรียกว่าแอ็กเซ่น มีคำว่า "ฉัน" ออกเสียงเป็น "ฉะ-อั๋น" เธอเป็น "เธอะ-เออ" "ฉัน รัก เธอ" จึงต้องออกเสียงเป็น

"ฉะ อั๋น ระ อั๊ก เธอะ เออ"

เทคโนโลยีที่เป็น "สื่อสั่งเข้า" ดังนี้จึงเป็นตัวกำหนด "สาร" บรรจุสื่อให้สอดคล้องสมกัน รวมถึงนักร้องก็ต้องร้องให้เข้ากับกรอบอันเป็นแม่แบบนั้นด้วย ดังเพลงของอัสนีและวสันต์ เพลงของอิทธิ พลางกูรเป็นต้น

เวลานี้เพลงเก่าของเรากับมาให้ฟังกันอีก จึงเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นเด่นชัดมาก เช่น เพลงของชรินทร์ นันทนาคร ลองนึกดูเถิดว่า ถ้าอัสนี หรืออิทธิมาร้องเพลงเรือนแพ ด้วยวิธีฝรั่งจะอย่างไร และถ้าชรินทร์ไปร้องเพลงแบบของอัสนีและอิทธิบ้างเล่าจะได้ไหม

เหตุนี้ ก็เพราะเทคโนโลยีนี่เองที่กำหนดวัฒนธรรมการแต่งเพลง ร้องเพลง สมัยใหม่ อาจารย์นิธิเรียกวิธีการทำนองนี้ว่า "เด็ดยอด" ซึ่งผลจะเป็นดังที่อาจารย์นิธิว่าไว้คือ

"ผลของการรับเทคโนโลยีแบบเด็ดยอดก็คือ เทคโนโลยีสมัยที่แท้จริงไม่มีวันเติบโต เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสังคมและวัฒนธรรมไทยเกิดขึ้นไม่ได้ เพราะการประยุกต์ใช้ย่อมมีขีดสูงมาก ในขณะเดียวกันก็ทำให้เทคโนโลยีไทยเป็นเทคโนโลยีที่ต้องพึ่งพาอยู่ตลอดไป"

ปัจจุบันนี้ บ้านเรากำลังสู่ยุคที่กำลังจะเป็นนิกส์ใช้เทคโนโลยีสูงขึ้นที่เรียกว่า "ไฮ-เทค " แต่ล้วนเป็นไฮเทค "สั่งเข้า" ทั้งสิ้น ผลกระทบที่ตามมาจึงพลอยสูงไปด้วย

โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรม

โลกอุตสาหกรรมสมัยใหม่กำลังกลายเป็นแม่เหล็ก ดังจะเปลี่ยนทุกส่วนเลี้ยงของโลกให้สู่กระแสเดียวกันหมดคือกระแสสังคมบริโภค

วัฒนธรรมของผู้บริโภคจึงเป็นโรคระบาดอยู่ในบ้านเราวันนี้

5. องค์ประกอบวัฒนธรรม

จากสังคมทำมาหากินแบบชาวบ้าน มาสู่สังคมทำมาค้าขายแบบชาวบ้าน มาสู่สังคมทำมาค้าขายแบบชาวเมือง ก็คือ จากสังคมเกษตรสู่สังคมอุตสหากรรม ซึ่งก็คือ จากวัฒนะ

สู่อารยะ หรือ ศิวิไลซ์ จากบ้านสู่เมืองนั่นเอง

เปรียบเทียบจากการลงแรงปลูกมะม่วงจนเอามะม่วงมาทำเป็นมะม่วงแผ่นและน้ำมะม่วงกระป๋องขายไปทั่วโลกได้

นี่คือวัฒนะที่ถูกต้องเรียกว่า เป็นพัฒนาการวิถีวัฒนธรรมก็ควรพัฒนาไปเช่นนี้ มีที่มามีที่ไปสืบสาวยาวโยงกันได้

แต่สภาพการณ์บ้านเราวันนี้ มันไม่เป็นอย่างนั้น คือแทนที่เราจะปลูกมะม่วงแล้วพัฒนาจนเป็นน้ำมะม่วงดังว่า กลายเป็นว่า เราปล่อยให้น้ำอัดลมทะลักเข้ามาท่วมทันบ้านท่วมทันเมือง

ปล่อยให้มะม่วงมันกระจอกงอกง่อยไปตามยถากรรมมันเองช่างหัวมัน

เฉกเช่นเดียวกับสภาพเศรษฐกิจที่เราปล่อยชาวไร่ชาวนาไปตามยถากรรม ไปเห็นดีเห็นงามกับโรงงานยักษ์ เครื่องจักรใหญ่ประเภทนำเข้าทั้งสิ้นคือ ทั้งทุนต่างชาติ และเทคโนโลยีที่เราไม่ได้ประดิษฐ์คิดสร้างเอง

ชาวไร่ชาวนาของเรากลายเป็นลูกจ้างปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล ปลูกมันส่งพ่อค้าและปลูกข้าวให้โรงสี

จากการทำมาหากินค่อยประดิษฐ์คิดสร้างก็กลายเป็นลูกจ้าง เครื่องจักรเป็นแรงงานไร้ฝีมือ

วัฒนะ กลายเป็น หายนะ ด้วยประการฉะนี้

การผลิตของเราถูกการผลิตใหญ่กว่าเบียดขับดังโรงงานทอผ้าไล่กี่กระตุกออกจากใต้ถุนเรือน ผลตามมาก็คือ การเกงยีนส์ ไล่ผ้าถุงทอและเตี่ยวสะดอออกไป

วัฒนธรรมแดกด่วน (ฟาสต์ฟูด) ไล่ข้าวแกงออกไป รวมตลอดถึงพิซซ่าฟรายซิกแกนและของขบเคี้ยวในถุงญี่ปุ่น ก็ดีของกินไทยๆ ให้ตกกระเด็นไปไม่เป็นที่เป็นทางอยู่นี้

การทำมาหากินแบบสังคมเกษตรของเรากำลังเปลี่ยนเป็นการผลิตแบบสังคมอุตสาหกรรม ดังนั้นวัฒนธรรมของเราจึงอยู่ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างสังคมเกษตรกับสังคมอุตสหากรรมด้วย

ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อที่เป็นดังช่วงผ่านตรงนี้ได้นำเราสู่ยุคสังคมบริโภคเต็มที่ คือไม่ทำ เอาแต่ซื้อๆ กับเสพสุขลูกเดียว

วัฒนธรรมด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนก็เปลี่ยนไปจากวัฒนธรรมของคนงานที่เคยมีลักษณะส่วนรวมสูง กลายเป็นวัฒนธรรมของคนสั่งงาน (คือ เป็นผู้สั่งหรือผู้ถูกสั่ง) ในสังคมเมืองที่กลายเป็นสังคมบริโภค จะมีลักษณะส่วนตัวสูงจัด และยิ่งเมื่อเปลี่ยนสู่ยุคอุตสาหกรรมเต็มที่ เมื่อนั้นคนจะรู้สึกแปลก-แยกทั้งต่อคนด้วยกันและต่อตัวเองเต็มที่ด้วย

นี่เป็นวัฒนธรรมใหม่ล่าสุดของคนในสังคมไฮเทค

นอกจากการทำมาหากินและเทคโนโลยีซึ่งเป็นเครื่องมือการทำมาหากินจะเป็นตัวกำหนดวัฒนธรรมโดยพื้นฐานแล้ว ตัวกำหนดวัฒนธรรมที่สำคัญเป็นดังตัวการอีกตัวหนึ่งก็คือการเมือง คือ อำนาจที่ครอบงำนำพาและผลักดันให้เกิดความเคลื่อนไหวในวัฒนธรรมทุกด้านได้ ตัวอย่างในประวัติศาสตร์ใกล้ๆ ก็คือวัฒนธรรม สมัย "เชื่อผู้นำ" ให้สวมหมวก จูบเมียนั่น เป็นต้น

ในศิลปะปัจจุบันดูได้จากระบำศิลปาชีพที่กำหนดโดยแม่บทของนาฏศิลป์ กรมศิลปากร ไปถ่าย-แบบ การทำมาหากินของชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ มาเข้าเป็นกระบวนเดียวกันหมดหรือการไปจำลองการเล่นพื้นบ้านที่ชาวบ้านเขาถือเป็นการเล่นประกอบการทำงานโดยตรงมาดัดแปลงเป็นการแสดง จนกลายเป็นมาตร-ฐาน กลับไปทำลายต้นแบบเดิมของชาวบ้านเสียเอง

อำนาจที่กำหนดวัฒนธรรมได้นี้เป็นตัวการขององค์กรอันเป็นกลไกหนึ่งของการปกครอง เราเรียกรวมๆ ว่าการเมือง

ดังนั้น การเมืองจึงเป็นตัวอย่างที่สำคัญในการกำหนดวัฒนธรรมนอกจากเศรษฐกิจและเทคโนโลยีอันเป็นตัวกำหนดพื้นฐานนั้น

ที่จริงเรื่องมนุษย์และสังคมนั้นมองในแง่ของวิทยาศาสตร์สังคมแล้วก็มีเพียงการผลิตกับความ-สัมพันธ์ทางการผลิตเท่านั้น การผลิตก็คือเศรษฐกิจและการจัดเรื่องความสัมพันธ์ทางการผลิตก็คือการเมือง

เศรษฐกิจกับการเมือง จึงเป็นเรื่องใหญ่ของสังคมมนุษย์

วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของเศรษฐกิจกับการเมืองนี่เอง

เพราะฉะนั้นเมื่อมองจากแง่มุมของวัฒนธรรมโดยมีเศรษฐกิจการเมืองเป็นพื้นฐานและตัวกำหนดแล้ว วัฒนธรรมแท้ที่ควรดำรงอยู่และเป็นไปจึงตั้งอยู่ในองค์ประกอบสามประการ คือ

1. องค์ประกอบประชาชน
2. องค์ประกอบประชาชาติ
3. องค์ประกอบประชาธิปไตย

คือ มีที่มาจากประชาชน มีลักษณะประชาชาติ และต้องเป็นประชาธิปไตย

เป็น ประชาธิปไตย ก็คือ การไม่ถูกครอบงำให้เสียความเป็นตัวของตัวเองในทุกขั้นตอนของพัฒนาการ

การเสียความเป็นตัวของตัวเองทางวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน นอกจากจะมาจากพัฒนาการแบบก้าวกระโดดทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีแล้ว ก็ต้องโทษการเมืองนี่แหละเป็นตัวการสำคัญ แม้การพัฒนาแบบ ก้าวกระโดดนั้น ก็เพราะการเมืองเป็นผู้กำหนดบทบาทนี้มาแต่ต้นนั่นเอง

ชนบทเลียนแบบเมืองใหญ่และเมืองใหญ่เลียนแบบเมืองหลวงขณะที่เมืองหลวงก็เลียนแบบเมืองนอกโดยเฉพาะอเมริกากับญี่ปุ่น

ใน สภาพการณ์ไม่เป็นประชาธิปไตยทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมืองเช่นนี้ วัฒนธรรมไทยจึงพลอยสูญสิ้นความเป็นตัวของตัวเองไปด้วย สิ่งที่เรายกย่องเชิดชูดังเรียกมรดกวัฒนธรรมนั้นล้วนเป็นวัฒนะอันเป็นผลผลิตของสังคมดั้งเดิม เมื่อยังไม่สูญเสียความเป็นตัวเองไปมากเท่านี้ทั้งเพ

เราจึงได้แต่อ้างเอาอดีตมาครอบปัจจุบัน หาได้เอามารับใช้ปัจจุบันในทางที่ควรไม่ ต่อต่างชาติเราก็เอาต่างชาติมาครอบชาติเราหาได้เอามารับใช้ชาติเราไม่

นี่คือ ความไม่เป็นประชาธิปไตยทางวัฒนธรรม

ดังนั้น ถ้าจะชูธงวัฒนธรรมกันแล้ว ก็จงชูประชาธิปไตยทางวัฒนธรรมกันก่อนเถิด

สายธารวัฒนธรรมผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสังคม

ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์ *

หากพิจารณาถึงวิวัฒนาการของศิลปะและวัฒนธรรมของไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันนี้แล้ว ด้านหนึ่งก็จะพบความพยายามในการปรับตัวของสังคมมนุษย์เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตต่อสภาพแวดล้อม และอีกด้านหนึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมาโดยตลอด

แม้ว่าสังคมและวัฒนธรรมไทยจะพยายามปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงสภาพชีวิตความเป็นอยู่สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมในความหมายของความเป็นไทยนั้นนับวันแต่จะมีลักษณะการมองข้ามความสำคัญวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่นมากยิ่งขึ้นกว่านั้น

ปรากฏการณ์นี้เห็นได้จากบทเรียนแห่งการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาแล้ว 5 ฉบับ สังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นได้รับกระทบกระเทือนมากที่สุด เพราะเหตุว่าวัฒนธรรมในท้องถิ่นของไทยตกอยู่ในสภาพที่กำลังปรับให้สอดคล้องต้องกันกับสภาพสังคมใหม่ที่หน่วยของราชการและองค์กรเอกชนพยายามที่จะผลักดันเข้าไปให้ชาวชนบท

ผลกระทบจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติทั้ง 5 ฉบับที่ผ่านมานั้น ด้านหนึ่งอาจเป็นผลสำเร็จของหน่วยงานรัฐบาลหรือเอกชนที่เห็นว่าสามารถทำให้ชาวชนบทมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีการติดต่อกับสังคมและวัฒนธรรมภายนอกมากยิ่งขึ้นและสะดวกยิ่งขึ้น

แต่อีกด้านหนึ่งอาจเป็นความล้มเหลวที่ไม่สามารถมองเห็นได้ในกรณีของความขัดแย้งทางสังคมต่อสภาพสังคมในอดีต โดยเฉพาะความเห็นอกเห็นใจความเอื้อเฟื้อแผ่ที่มีอยู่อย่างมากมายในชนบทนั้นบัดนี้ ลักษณะเช่นนี้ได้เริ่มเสื่อมสลายไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สังคมใหม่ เพราะชาวชนบทเริ่มใช้ชีวิตแบบคนเมืองมากยิ่งขึ้นนั่นเอง

---

* ทรงวิทย์ ดลประสิทธิ์, "สายธารวัฒนธรรมผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสังคม," **สยามรัฐ** 38(25 มิถุนายน 2531) หน้าพิเศษ 29-32.

การก่อตัวของศิลปะและวัฒนธรรมไทย

สภาพโดยทั่วไปของศิลปะและวัฒนธรรมไทยที่ผ่านมานั้น จากการศึกษาพบว่ามีความเกี่ยวพันกับเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมาโดยตลอด ซึ่งประเด็นเรื่องนี้ **ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปรานี วงษ์เทศ** แห่งภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร เคยเสนอไว้ในหนังสือ **พื้นบ้านพื้นเมือง** ว่า

การสืบทอดของศิลปะและวัฒนธรรมไทยนั้นจากอดีตมาจนถึงปัจจุบันสามารถกำหนดความสัมพันธ์ออกมาอย่างน้อยได้ 2 ลักษณะ คือ

1. ประเพณีหลวง (Great Tradition) หมายถึงศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มชนชั้นสูง ซึ่งมีราชสำนักหรือวังเป็นจุดศูนย์กลางสร้างสรรค์เผยแพร่ออกมา

2. ประเพณีราษฎร์ (Littlle Tradition) หมายถึงศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีของกลุ่มประชาชนชาวบ้านที่ประกอบด้วยชาวไร่ชาวนา หรือที่เรียกกันว่า ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน โดยมีหมู่บ้านหรือวัดเป็นจุดศูนย์กลางของการสร้างสรรค์เผยแพร่

ทั้งประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์ต่างมีความสัมพันธ์ในลักษณะถ่ายทอดอิทธิพลให้แก่กันและกันโดยมิได้แยกจากกันโดยเด็ดขาดจนทำให้ประเพณีใดประเพณีหนึ่งต้องตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ส่วนปริมาณการรับและให้อิทธิพลนั้น ๆ ย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะประโยชน์ใช้สอยของประเพณีนั้น ๆ

หากจะอธิบายความสัมพันธ์ของประเพณีทั้ง 2 อย่างนี้แล้ว อาจกล่าวได้ว่าประเพณีหลวงนั้นเริ่มต้นพัฒนาการมาแต่ประเพณีราษฎร์นั่นเอง

ส่วนประเพณีราษฎร์นั้นมีพัฒนาการมาแต่วัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ดั้งเดิมต่าง ๆ (Ethnic Origin) แต่มีสิ่งหนึ่งที่จะต้องเน้น ก็คือ ประเพณีหลวงมิได้รับประเพณีราษฎร์เข้ามาทั้งดุ้น หากแต่รับเข้ามาอย่างมีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีการปรับปรุงด้วยวิธีผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมพื้นบ้านพื้นเมืองกับวัฒนธรรมจากข้างนอก โดยเฉพาะจากต่างประเทศ เพื่อให้ประเพณีหลวงที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้นมีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ เพียงพอที่จะระดมความเชื่อถือได้รอบด้าน

ครั้นประเพณีหลวงสามารถสร้างความกลมกลืนได้ถึงระดับแล้วก็ส่งอิทธิพลนี้กลับเข้าไปในประเพณีราษฎร์อีกครั้งหนึ่ง ด้วยเงื่อนไขของสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าประเพณีทั้ง 2 นั้น มีความสัมพันธ์กันและไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

วัฒนธรรมความหมายที่เปลี่ยนไป

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าประเพณีหลวงและประเพณีราษฎร์จะไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดก็ตาม แต่สภาพแห่งความเข้าใจในวัฒนธรรมของตนเองของคนไทยในอดีตที่ผ่านมานั้น ส่วนหนึ่งยึดถือว่าแบบอย่างมาจากประเพณีหลวงเป็นสิ่งที่ทุกคนทุกสังคมจะต้องปฏิบัติตาม

อีกด้านหนึ่งก่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมแต่เพียงว่า เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่คนในสังคมเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม และถ้าหากมีการบำรุงรักษาไว้แล้วก็จะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของชาติได้

ผลพวงของความเข้าใจในประเด็นความหมายเช่นนี้ เห็นได้จากการพยายามสร้างวัฒนธรรมเพื่อความเป็นเอกลักษณ์ของชาตินิยมมาแต่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และปัจจุบันคือ ภาพของสำนักงานคณะกรรมการเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ ในสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีที่กำลังงมหาเอกลักษณ์ของชาติในขณะนี้

ขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งก็มามองเห็นว่าการดำรงรักษาวัฒนธรรม หมายถึง โบราณวัตถุสถานและศิลปกรรมที่ปรากฏอย่างมากมาย อันสะท้อนให้เห็นการพิทักษ์รักษาสิ่งที่เป็นศิลปวัตถุหรือโบราณวัตถุสถานตามศาสนสถานและพระราชวังเก่าๆ เป็นต้น

จากความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมในลักษณะนี้เอง ที่ก่อให้เกิดการละทิ้งและมองข้ามความสำคัญของศิลปะและวัฒนธรรมพื้นบ้านตามท้องถิ่นต่างๆ มิหนำซ้ำยังมีการดูถูกและเหยียดหยามวิถีชีวิตและวัฒนธรรมพื้นบ้านอีกด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น การนำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศ ก็ขาดการทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อสภาพของศิลปะและวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างจริงจัง และเป็นผลให้การดำเนินการของหน่วยงานของรัฐมุ่ง แต่จะพัฒนาให้เห็นถึงความอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมและวัฒนธรรมไทยโดยส่วนรวม

กล่าวโดยสรุปเป็นผลมาจากการทำความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมที่มีลักษณะหยุดนิ่งขาดการเคลื่อนไหวและเป็นเหตุให้วัฒนธรรมท้องถิ่นไม่ได้รับความสนใจและเอาใจใส่เท่าที่ควร ทั้งคนรุ่นใหม่ก็มองเห็นว่า การบำรุงรักษาวัฒนธรรมเช่นนั้นเป็นเรื่องที่ล้าสมัย คร่ำครึ เป็นต้น

ในที่สุดเมื่อขาดการทำความเข้าใจในความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรมแล้ว คนรุ่นใหม่ก็หันไปนิยมและสนใจวัฒนธรรมที่รับมาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะทางตะวันตก เพราะเห็นว่าเป็นของทันสมัยและน่าภาคภูมิใจมากกว่า

จากสภาพของความเข้าใจความหมายเช่นนี้เอง สิ่งที่จะต้องรีบแก้ไขและปรับปรุงอย่างเร่งด่วน ก็คือ การศึกษาและทำความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมในลักษณะที่มีความหมายกว้างกว่าเดิม โดยมองไปที่วิถีการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนตามท้องถิ่นต่างๆ ด้วยการทำความเข้าใจในบทบาทและความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของสังคมนั้นๆ แทนที่จะหมายถึงเพียงสังคมใหญ่ เช่น ประเทศชาติหรือภูมิภาค อย่างที่ผ่านมา

ผลกระทบจากการพัฒนาที่ผิดพลาด

จากความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมที่แตกต่างกันและมองข้ามความสำคัญและบทบาทของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผ่านมา จึงก่อให้เกิดผลกระทบอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเห็นได้จากการพยายามฟื้นฟูขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ขึ้นมา ทั้งๆ ที่ประเพณีเหล่านั้นมันหมดความหมายต่อการดำรงชีวิตของคนในปัจจุบันไปนานแล้ว

ในขณะเดียวกันก็พยายามที่จะสร้างสังคมชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้าในลักษณะเดียวกันกับสังคมเมือง โดยมองไม่เห็นความขัดแย้งที่จะตามมาในลักษณะของการยัดเยียดเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าไปในชนบท คล้ายกับเผด็จการทางวัฒนธรรม

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน คือ การส่งเสริมให้ชาวบ้านสร้างรั้วรอบขอบชิด บ้านใครบ้านมัน ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ห่างเหินตามมา ความช่วยเหลือเอื้อเฟื้อและดูแลทรัพย์สินที่เคยให้แก่กันก็หมดไป เพราะต่างคนต่างอยู่ในขอบเขตและรั้วบ้านของตนเอง

หรือแม้กระทั่งการนำ "ควายเหล็ก" เข้าไปในชนบทก็เห็นความขัดแย้งอย่างชัดเจนว่าประเพณี "เอาแรง" หรือ "ลงแขก" นั้น ได้พลันสูญหายไปในพริบตา ทั้งๆ ที่ประเพณีอย่างนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมเกษตรกรรม เมื่อก่อนเคยขอแรงควายไปช่วยไถนาให้ทันน้ำ แต่เดี๋ยวนี้จะขอแรง "ควายเหล็ก" ไปใช้งานเปล่าๆ ไม่ได้แล้ว พ่อแม่ที่เคยสั่งสอนลูกหลานให้ดำเนินชีวิตในลักษณะเดินตามรอบไถหว่าน ปัจจุบันนี้ลูกต้องดำเนินวิถีชีวิตตามควายเหล็กและเทคโนโลยีสมัยใหม่เสียแล้ว มิไยที่พ่อแม่จะพร่ำอบรมสั่งสอนทั้งเช้าและเย็นก็ตาม

ปรากฏการณ์ที่ผ่านมาในการดำเนินการทางวัฒนธรรมของรัฐ ก็คือ การรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง โดยพยายามให้ชนบททำทุกอย่างที่เหมือนเมืองหรือกรุงเทพฯ อย่างไร้ทิศทางและความหมายที่เป็นจริง กรณีของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่พยายามจะทำประเทศไทยให้เป็นตะวันตก มากกว่าที่จะทำให้ประเทศไทยเป็นสังคมสมัยใหม่ที่เป็นตัวของตัวเอง

ตัวอย่างในกรณีนี้เห็นได้จากงานศิลปะพื้นบ้านทั้งหลายได้รับความกระทบกระเทือนและกำลังอยู่ในสภาวะแห่งความสูญสลาย ทั้งๆ ที่ศิลปะพื้นบ้านเหล่านั้นเคยมีความสัมพันธ์และเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำเนินชีวิตในชนบทมาแล้วทั้งสิ้น

จนในที่สุดช่างฝีมือในชุมชนต่างๆ ก็พลอยต้องเปลี่ยนอาชีพ หรือไม่อย่างนั้นก็ทำงานรับใช้ และตอบสนองความต้องการของตลาดหรือนายทุนที่จะสั่งการให้ผลิตสินค้าตามที่ตลาดต้องการ บางครั้งรัฐก็เข้าไปสนับสนุนการผลิตงานศิลปหัตถกรรม แต่ก็ไม่สามารถหาตลาดไว้รองรับได้

สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐมองไม่เห็นหรือมองข้ามความสำคัญของศิลปะพื้นบ้านไปแล้วอย่างสิ้นเชิง เพราะมัวแต่จะพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมตามอย่างตะวันตกอย่างไม่ลืมหูลืมตา

ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้ ก็คือ รัฐควรสนับสนุนให้มีการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนเอง จะด้วยวิธีการใดก็ตาม และขณะเดียวกันก็พยายามสร้างความเข้าใจในเรื่องความแตกต่างทางวัฒนธรรมของสังคมในแต่ละท้องถิ่น เพื่อขจัดการดูถูกเหยียดหยามที่จะตามมา โดยชี้ให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรมของการเป็นคนไทยร่วมกันที่จะต้องผสมกลมเกลียวกันทางวัฒนธรรม

การพัฒนาวัฒนธรรมทิศทางที่ควรมอง

หากวัฒนธรรมคือ แบบแผนแห่งพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตของกลุ่มชนที่มีการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่งแล้ว ความเชื่อ ค่านิยมต่างๆ ของบุคคลในสังคมก็ถือว่าเป็นพฤติกรรมที่ได้กระทำและดำรงอยู่ในสังคมได้สถานหนึ่งด้วย

การดำเนินชีวิตอย่างมีแบบแผนจึงต้องมีการพัฒนาสร้างสรรค์ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของวัฒนธรรมให้สอดคล้องต้องกันกับสภาพความเป็นจริงที่คนส่วนใหญ่ยอมรับได้ ตัวอย่างของศิลปะและการแสดงต่างๆ ก็ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและเนื้อหาเพื่อให้สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต เช่น ลิเก และหนังตะลุง เป็นต้น

แต่ถ้าหากปล่อยให้วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร้จุดมุ่งหมายหรือไม่มีการควบคุมแล้ว ด้านหนึ่งก็เท่ากับเป็นการทำลายวัฒนธรรม และอีกด้านหนึ่งก็เท่ากับปล่อยให้วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาครอบงำและมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง

การพัฒนาวัฒนธรรมจึงต้องคำนึงถึงรูปแบบหรือแบบแผนและเนื้อหาที่ปรากฏร่องรอยของอดีตที่สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เพื่อให้คนในสังคมเกิดความคุ้นเคย ไม่ก่อให้เกิดปัญหาในการดำเนินชีวิต และสามารถปรับตัวเองเข้ากับสิ่งที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ได้ และที่สำคัญคือ ก่อให้เกิดสำนึกในคุณค่าทางวัฒนธรรมที่พัฒนาสืบเนื่องมาเป็นระยะเวลายาวนาน

การดัดแปลงวัฒนธรรมดั้งเดิมเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพกาลเวลาและสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคม จึงนับว่าเป็นการพัฒนาวัฒนธรรมที่มีจุดมุ่งหมายชัดเจนและถูกต้อง

แต่ถ้าตราบใดที่เรายังไม่สามารถทำความเข้าใจในร่องรอยวัฒนธรรมในอดีตได้ ปัญหาต่างๆ ก็จะตามมา ดังกรณีของ "หมอน้อย" ที่เกิดขึ้นที่อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่ออันเกี่ยวเนื่องทางจิตใจที่สังคมในชนบทจะขาดไม่ได้ โดยเฉพาะในเงื่อนไขแห่งการขาดแคลนการรักษาพยาบาลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์

นี่เป็นตัวอย่างของการพัฒนาวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ความเป็นอยู่ที่ขาดช่วงต่อและร่องรอยของอดีต เพราะความเชื่อกับสังคมไทยนั้นไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

ส่วนค่านิยมในสังคม โดยเฉพาะการตามอย่างวัฒนธรรมต่างชาติอย่างไม่ลืมหูลืมตาก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งและปัญหาสืบเนื่องต่อมา ทั้งนี้เพราะสภาพของสังคมวัฒนธรรมไม่อยู่ในฐานะที่จะปฏิบัติตามอย่างต่างชาติได้ทุกอย่างทุกเรื่อง ปัญหาทางเศรษฐกิจ การใช้สินค้าฟุ่มเฟือย สุรุ่ยสุร่าย โดยไม่จำเป็นจึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจของชาติโดยส่วนรวมด้วย

ดังนั้น การพัฒนาวัฒนธรรมอย่างมีจุดมุ่งหมายและทิศทางที่ควรจะเป็นไปนั้น จึงต้องขอเน้นและย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าจะต้องไม่ทิ้งร่องรอยของวัฒนธรรมในอดีตเพื่อรักษาความสืบเนื่องไม่ว่าเป็นเรื่องความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิต ความเป็นอยู่ การทำมาหากิน การคมนาคม การศึกษา ฯลฯ หรือในด้านอื่นใดก็ตาม

ปัญหาสองแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

นอกเหนือจากการรวบอำนาจไว้ที่ศูนย์กลางในหน่วยงานที่รับผิดชอบทางวัฒนธรรม เช่น กรมศิลปากร กรมการศาสนา สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติและหน่วยงานย่อยสนับสนุนอื่นๆ แล้ว

ปัญหาการทำความเข้าใจความหมายของ **"วัฒนธรรมของมนุษย์"** ก็ยังมิได้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพราะไม่ตระหนักถึงธรรมชาติของวัฒนธรรมที่มีทั้งหยุดนิ่งและเคลื่อนไหว ซึ่งจากการศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนามรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทยของ รองศาสตราจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม แห่งภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร พบว่า

ทั้งการอนุรักษ์วัฒนธรรมอันเป็นของกลุ่มชน ชุมชนและสังคม ตลอดทั้งการพัฒนาที่มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความเหมาะสมกับการดำรงชีวิตของกลุ่มชนในสังคมทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหานั้น หน่วยงานและองค์กรของรัฐได้มองข้ามมิติของกาลเวลาและสถานที่ ตลอดทั้งพยายามเผยแพร่ขอร้องแกมบังคับให้สังคมในระดับภูมิภาคและท้องถิ่นยอมรับความเป็นวัฒนธรรมไทย อันเป็นลักษณะผูกขาด

และเผด็จการทางวัฒนธรรม

ปัญหาอีกประเด็นหนึ่งในการรักษามรดกทางวัฒนธรรม ก็คือ ความคิดเห็นที่แตกต่างกันของหน่วยงานของรัฐกับเอกชน โดยเฉพาะปัญญาชนเอกชนที่เริ่มมีความสำนึกว่าวัฒนธรรมเป็นของส่วนรวมที่ทุกคนจะต้องเข้ามามีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนา

ในขณะที่องค์กรของรัฐโดยเฉพาะข้าราชการรุ่นเก่าที่มีความคิดว่าวัฒนธรรมเป็นของส่วนราชการและของกลุ่มตนเองที่สร้างขึ้นอย่างที่กล่าวมาแล้ว แต่ความคิดนี้ก็ไม่สามารถต้านทานกระแสความคิดของคนรุ่นใหม่ที่พยายามกระตุ้นและเสนอแนะให้เกิดการศึกษา และเผยแพร่วัฒนธรรมอย่างจริงจังและแพร่หลาย

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรม ก็คือ บทบาทของ**ศูนย์สังคีตศิลป์** ธนาคารกรุงเทพ จำกัด ที่ดำเนินกิจกรรมทางศิลปะและวัฒนธรรมร่วม 10 ปี และยังก่อให้เกิดกระแสตื่นตัวในการอนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ คัมภีร์ ใบลาน สมุดข่อย ตามท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม สถานะแห่งการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมก็ไม่อยู่ในสภาพที่ราบรื่นนัก ทั้งนี้และทางนั้นเพราะเหตุว่า บุคคลและกลุ่มบุคคลที่มีบทบาทอยู่ในสังคมยังมีแนวความคิดที่ล้าหลังในเรื่องวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลให้เกิดการทำลายวัฒนธรรมโดยไม่รู้ตัว

กรณีการเล่นและค้าของเก่าของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือพ่อค้าคหบดี ซึ่งมีเจตนาที่สะสม และไม่ทำลายศิลปโบราณวัตถุ แต่ก็เท่ากับเป็นการกระตุ้นให้มีการขุดค้นและทำลายโบราณวัตถุไปโดยปริยาย

การที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และคหบดีนิยมค่าของเก่าและเล่นของเก่าเช่นนี้ ด้านหนึ่งเป็นการดำรงสถานะของตนเองและวงศ์ตระกูล และอีกด้านหนึ่งเพื่อแสดงถึงรสนิยมที่มีต่อคุณค่าศิลปวัฒนธรรมแบบจอมปลอม ซึ่งถ้าหากบุคคลเหล่านี้ได้ตระหนักถึงคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมอย่างแท้จริงแล้ว ก็น่าจะมีสำนึกในการพัฒนาและอนุรักษ์วัฒนธรรมโดยส่วนรวมด้วย

องค์กรของรัฐความหลากหลายที่ไร้เอกภาพ

หากพิจารณาถึงบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาของหน่วยงานและองค์กรของรัฐ ซึ่งมีหลายหน่วยงานที่รับผิดชอบอยู่ในขณะนี้ โดยเฉพาะหน่วยงานทางด้านศิลปและวัฒนธรรมนั้น อย่างน้อยที่สุดในกระทรวงศึกษาธิการ มีด้วยกันถึงระดับ 3 กรมใหญ่ๆ ประกอบด้วย

กรมการศาสนา กรมศิลปากรและสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งทั้ง 3 หน่วยงานนี้มีแผนงานที่ซ้ำซ้อนกัน อันเป็นการสิ้นเปลืองเงินงบประมาณแผ่นดิน จำนวนมหาศาล ทั้งนี้ไม่นับรวมหน่วยงานย่อยๆ ในกระทรวง ทบวงกรมอื่นๆ ซึ่งต่างก็พยายามมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรมนี้แทบทั้งสิ้น

ประการหนึ่ง เพราะการที่หน่วยงานองค์กรของรัฐพยายามหยิบยกเอาศิลปะและวัฒนธรรมขึ้นมานั้น ด้านหนึ่งเพื่อสนองเจตนารมย์ของผู้บังคับบัญชาชั้นสูงขึ้นไป และอีกประการหนึ่งเป็นงานที่มองเห็นอย่างเป็นรูปธรรมและเป็นเครื่องมือในการเสนอความดีความชอบยิ่งด้วย ดังกรณีการหยิบเอาการละเล่นพื้นบ้านหรือศิลปะพื้นบ้าน เสนอในการต้อนรับผู้บังคับบัญชา เป็นต้น

กรณีหน่วยงานองค์กรของรัฐ 3 หน่วยงาน ซึ่งมีแผนงานและทำงานซ้ำซ้อนกันจนเป็นเหตุหนึ่งทำให้สิ้นเปลืองเงินงบประมาณแผ่นดินนั้น คุณสุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการศิลปวัฒนธรรมได้เคยเสนอบทความวิเคราะห์เรื่องนี้ ในการประชุมสัมมนาปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทยเมื่อไม่นานมานี้ว่า

ในกระทรวงศึกษาธิการ มีหน่วยงานระดับกรมอยู่ 3 กรมที่รับผิดชอบเกี่ยวกับงานด้านศิลปะและวัฒนธรรม คือ กรมการศาสนา มีแผนงานบริหารด้านศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม ส่งเสริมจริยศึกษา และศาสนา กรมศิลปากร มีแผนงานด้านบริหารการศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม และสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติก็มีแผนงานบริหารด้านการศาสนาและส่งเสริมศิลปะและวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน

ทั้ง 3 หน่วยงาน ระดับกรมนั้นใช้เงินงบประมาณในแต่ละปีนับพันล้านบาท อันเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ราษฎรไทยจะต้องถลกภาษีเพื่อบำรุงบำเรอการทำงานที่เรียกว่า **"คนละแผนงานเดียวกัน"** นี้ แต่ผลที่ได้รับกลับไม่คุ้มค่ากับเงินงบประมาณที่เสียไป

เมื่อทำงานกันคนละแผนงานหลักเดียวกันเช่นนี้ ผู้รับผิดชอบระดับสูงมิใช่ทั้ง 3 กรม หรือกระทรวงศึกษาธิการแน่นอน หากแต่คือ รัฐบาลที่กำหนดให้หน่วยงานนี้ทำงานกันอย่างซ้ำซ้อนมาแล้วหลายรัฐบาล ซึ่งครั้งหนึ่งสมัยหนึ่งเคยมีการเสนอให้จัดตั้งกระทรวงศิลปะและวัฒนธรรมการกีฬาและการท่องเที่ยวเข้าไปด้วย แต่เรื่องนี้ก็เห็นเงียบหายไปจนทุกวันนี้

ทั้งนี้และทั้งนั้นไม่เฉพาะแต่การรวมเอา 3 กรมนี้เข้ามาอยู่ในกลุ่มการทำงานเดียวกันเท่านั้น แต่ยังรวมหน่วยงานอื่นๆ เช่น สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ ซึ่งก็สิ้นเปลืองงบประมาณไปปีละไม่น้อยเหมือนกันมาอยู่ด้วยกัน

กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว แม้ว่าเราจะสิ้นเปลืองงบประมาณปีละนับพันล้านบาทก็ย่อมเสียไปได้ หากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปะและวัฒนธรรมสามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและสนับสนุนให้เกิดพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างดีเลิศ

แต่ทุกวันนี้ เราต้องจ่ายเงินงบประมาณกันปีละนับพันล้านบาทโดยที่ราษฎรไม่อาจรู้เลยว่าทิศทางของงานศิลปะและวัฒนธรรมช่วยอะไรได้บ้าง สังคมไทยได้อะไรจากงานนี้บ้าง และหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องกับด้านนี้ก็เคยสัมมนาประชุม พูดถึงเรื่องนี้มาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน แต่ข้อสรุปก็คือ ต้องมีการประชุมกันต่อไปชั่วนิรันดร์

ปีท่องเที่ยวไทยระวังจะสูญวัฒนธรรม

เนื่องมาแต่การทำความเข้าใจในความหมายอย่างลึกซึ้งต่อคุณค่าของศิลปะและวัฒนธรรมไทยที่ผิดพลาดมาโดยตลอดนั่นเอง จึงก่อให้เกิดการมองวัฒนธรรมในแง่ของการแสดง เพื่อเรียกร้องดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในประเทศไทยจำนวนมากๆ

ดังนั้น ในปี 2530 ที่ผ่านมา รัฐบาลจึงกำหนดให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย ซึ่งทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชนต่างขมีขมันตั้งโครงการและดำเนินการขานรับนโยบายรัฐบาลอย่างเต็มที่ แต่สิ่งเหล่านี้ถูกกระทำเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวมากกว่าจะรองรับตลาดภายใน ดังนั้น วัฒนธรรมจึงถูกปลอมแปลงบิดเบือนจากความเป็นจริง

ในเรื่องนี้ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ แห่งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เคยเสนอบทความไว้ในหนังสือศิลปวัฒนธรรม ฉบับประจำเดือนเมษายน 2530 ไว้อย่างน่าสนใจยิ่ง ว่า

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมโดยมุ่งไปยังตลาดนักท่องเที่ยวที่ไม่ได้มีวิถีชีวิตแบบเดียวกับไทยนั่น คือการทำลายชีวิตวิญญาณที่ทรงพลังของวัฒนธรรมไทย

ตัวอย่างของความไม่เข้าใจในคุณค่าศิลปะและวัฒนธรรมไทยที่น่าเป็นห่วงอีกประการหนึ่งเห็นใดจากการจัดพระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินทางชลมาคในพระราชพิธีถวายผ้าพระกฐินประจำปีที่วัดอรุณราชราวรามนั้น เท่ากับเป็นการนำเอาสถาบันพระมหากษัตริย์มาเป็นเครื่องมือในการดึงดูดนักท่องเที่ยวอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ทั้งนี้และทั้งนั้นคุณค่าของพระราชพิธีนี้มีความหมายต่อสภาพแห่งจิตใจและศรัทธาของมหาชนชาวไทยมากกว่าที่จะจัดแสดงเพื่อเอาใจนักท่องเที่ยวอย่างที่ผ่านไปแล้วนั้น

หากเป็นไปได้ เราน่าจะแสดงความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนเองด้วยการศึกษาและเผยแพร่เรื่องราวทางศิลปะและวัฒนธรรม ปลูกฝังกับเยาวชนที่อยู่ท่ามกลางกระแสกระหน่ำจากวัฒนธรรมต่างชาติอยู่ในขณะนี้

เราควรเร่งปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามของไทยให้แก่เยาวชนมากที่สุด เพราะวัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีคุณค่าต่อสังคมของเรา มิใช่เน้นแต่เพื่อนำเงินเข้าประเทศจากนักท่องเที่ยวเท่านั้น

เท่าที่ผ่านมาดูประหนึ่งว่าคุณของศิลปะและวัฒนธรรมไทยของเรานั้นจะวัดกันด้วยอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นเกณฑ์ แม้กระทั่งการซ่อมแซมบูรณะโบราณวัตถุสถานต่างๆ เช่น ความพยามยามในการปรับปรุงแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ถึง 9 แห่งนั้น ก็เพื่อปรับและเปลี่ยนคุณค่าให้สนองตอบต่อการท่องเที่ยวแทบทั้งสิ้น

คุณค่าของศิลปะโบราณวัตถุสถานต่างๆ ในประเทศไทยนั้น ได้แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของกลุ่มชนที่สืบทอดมาเป็นระยะเวลายาวนาน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องเร่งพยายามทำความเข้าใจ และชี้ให้เห็นคุณค่าอย่างต่อเนื่องและเป็นจริงตามหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์

เป้าหมายของปีท่องเที่ยวไทยจึงน่าจะให้ความสำคัญแก่ชาวไทยมากกว่าที่ผ่านมา ทั้งนี้และทั้งนั้นเพราะล้วนแล้วแต่ชาวไทยเท่านั้นที่จะเห็นคุณค่าและช่วยกันจรรโลงรักษาเผยแพร่มรดกของชาตินี้ต่อไปในอนาคต หากการจัดปีท่องเที่ยวเพื่อสนองตอบและดูดซับเงินตราเข้าประเทศจากนักท่องเที่ยวแล้ว เราจะยังคงเหลืออะไรที่เป็นแก่นสารสาระของวัฒนธรรมของเราบ้าง

สังคมใหม่ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง

กรณีของการจัดปีท่องเที่ยวไทยของรัฐบาลเมื่อปีที่ผ่านมา ด้านหนึ่งสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมในความพยายามที่จะยกระดับฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแก่ประชาชนไทยในความหมายและความเข้าใจของผู้บริหารประเทศ

แต่อีกด้านหนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงการถ่ายเทวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนให้มีลักษณะผสมกลมกลืนกันมากขึ้น อันถือว่าเป็นระดับหนึ่งของการพัฒนาสังคมของมนุษย์ นับตั้งแต่สังคมในยุคเร่ร่อนหาของป่าล่าสัตว์ เลี้ยงสัตว์ ตั้งหลักแหล่งทำมาหากินทางด้านเกษตรกรรม จนถึงขั้นพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้

หากมองย้อนกลับไปสู่สังคมมนุษย์ตั้งแต่ยุคสังคมดั้งเดิม เป็นต้น ด้านหนึ่งจะพบว่าพัฒนาการของสังคมมนุษย์ในแต่ละช่วงตอนแต่ละขั้นนั้นมีช่วงห่างของระยะเวลาที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง มนุษย์ต้องใช้เวลานับพันปีกว่าจะเริ่มรู้จักตั้งหลักปักถิ่นฐานทำมาหากินจากสังคมที่เคยเร่ร่อน และต้องใช้เวลาอีกนับพันปีเช่นเดียวกันจากการตั้งหลักแหล่งและเรียนรู้ระบบการเกษตรกรรม ทั้งนี้เพื่อยังชีพและการแลกเปลี่ยนเป็นสินค้า

แต่กล่าวสำหรับสังคมไทยดูเหมือนจะเป็นระยะเวลาที่รวดเร็วจนเกินไป ในการที่จะพัฒนาสังคมจากระบบเกษตรกรรมมาสู่ระบบอุตสาหกรรม ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมแบบไหนก็ตาม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่ามนุษย์เริ่มรู้จักใช้เทคโนโลยีให้เป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้นก็เป็นได้ และอีกประการหนึ่ง เพราะเรามีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใช้มาแล้วร่วม 30 ปี เป็นตัวเร่งให้เข้าสู่สังคมแบบใหม่ก็เป็นได้เช่นเดียวกัน

ผู้เขียนเรื่องนี้มิได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม หากเกรงว่าถ้าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นรวดเร็วเท่าใด ความเป็นตัวของตัวเองของศิลปะและวัฒนธรรมไทยก็ยิ่งจะได้รับผลกระทบกระเทือนมากเท่านั้น เพราะเท่าที่เป็นอยู่ก็ได้รับความกระทบกระเทือนมากพอแล้ว

และดูเหมือนจะรวดเร็วจนเกินไปมากทีเดียวที่เมื่อไม่กี่ปี และทุกวันนี้เรายังเรียกสังคมไทยของเราว่าเป็นสังคมเกษตรกรรม มีชาวไร่ชาวนากว่า 80 เปอร์เซ็นต์ของประเทศ แต่แล้วก็มีกลุ่มหรือคณะบุคคลที่มีบทบาทในการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์ทั้งหลายได้คิดไกลไปถึงระบบอุตสาหกรรมแบบใหม่เข้ามาใช้ในบ้านเมืองของเราแล้ว

แน่นอนที่สุดองค์กรและแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมย่อมจะต้องปรับและเปลี่ยนไปตามสภาพแห่งการรับผลกระทบอันนั้นด้วย แม้กระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 นี้ ก็ยังปรับเปลี่ยนไปมากพอสมควร โดยเฉพาะในด้านการพัฒนาจิตใจและวัฒนธรรม

แผนพัฒนาฯฉบับที่ 6 นี้ สะท้อนให้เห็นว่าจากเดิมที่เคยมุ่งเน้นแต่การพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นหลักแล้ว ผลกระทบก็คือ เมื่อประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้ว แต่สภาพแห่งจิตใจและความสัมพันธ์ที่เคยมีต่อกันมาแต่อดีตนั้นได้สูญหายไปเกือบหมดสิ้นแล้ว

จากแผนที่เคยรวบอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางก็ค่อยปรับเปลี่ยนเป็นกระจายอำนาจออกสู่ท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น และจากที่เคยดูถูกท้องถิ่นก็ค่อยๆ ให้ความสำคัญแก่ท้องมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะเห็นว่าหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐบาลและเอกชนต่างก็พยายามมุ่งไปที่ชนบทแทบทั้งสิ้น

ปรากฏการณ์เช่นนี้มิใช่เป็นเรื่องแปลกใหม่ หากแต่เป็นแนวทางที่คิดว่าถูกต้องใช้ได้ อันจะเป็นแนวทางหนึ่งที่จะกระตุ้นให้เกิดการรักถิ่นฐานบ้านเกิดและมีความมั่นใจเป็นตัวของตัวเองให้แก่ชาวชนบทมากยิ่งขึ้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ากว่าที่เราจะเลือกเดินทางสายนี้ วิถีชีวิตในชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปมากแล้ว เพราะเราใช้ความเจริญทางวัตถุนำหน้าเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นถนน ไฟฟ้า และเครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นเทคโนโลยีใหม่ๆก็ตาม อาจเป็นตัวก่อให้เกิดค่านิยมในการใช้สินค้าฟุ่มเฟือยและหาแนวทางที่สะดวกสบายจนเกินไปแต่ชีวิตก็เป็นได้

นักวิชาการบางท่านถึงกับเป็นห่วงว่าความเป็นชนบทนั้นแทบไม่หลงเหลืออยู่แล้ว เพราะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติของเราได้นำเอาวิถีชีวิตแบบเมืองเข้าไปเผยแพร่ในชนบทเกือบทุกแห่งแล้ว เรานำเอาค่านิยมการใช้สิ่งของที่ไม่จำเป็นแก่ชีวิตเข้าไป ไม่ว่าจะเป็นอุปกรณ์เครื่องอำนวยความสะดวกเครื่องใช้ไฟฟ้าต่างๆ เข้าไปจนทำให้วิถีชีวิตเป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบทไปแล้ว

บางคนให้ระวังในปัญหาระยะยาวที่อาจเกิดขึ้น เพราะท่าทีเป็นอยู่เรามักจะใช้แผนพัฒนาเฉพาะหน้าเสียเป็นส่วนใหญ่ เอาผลเฉพาะหน้าทันทีทันใดเป็นเกณฑ์ตัดสิน ดังเช่น การยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้มีฐานะที่ดีขึ้นกว่าเดิม แต่ผลกระทบทางด้านจิตใจและความสัมพันธ์ในชุมชนนั้นกลับลดน้อยถอยลงไปดังที่กล่าวแล้ว

ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านั้นประการสำคัญเป็นเพราะเรายังไม่เข้าใจในความหมายของศิลปะและวัฒนธรรมกันอย่างลึกซึ้ง และเพียงพอว่าวัฒนธรรมนั้นมีความหมายต่อการดำรงอยู่และต่อการดำเนินชีวิตอย่างไร เรามองแต่เพียงว่าวัฒนธรรมเป็นวัตถุชิ้นหนึ่งที่หยุดนิ่งไม่เคลื่อนไหว เรามองแต่เพียงว่าเมือง-หลวงของประเทศเท่านั้นที่เป็นแบบอย่างของวัฒนธรรมไทยอย่างแท้จริง โดยลืมนึกถึงความสำคัญของชุมชนต่างๆ ในท้องถิ่น

สารธารวัฒนธรรมที่ค่อยๆ พัฒนาเคลื่อนไหวมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นสายธารที่ยาวไกลเกินกว่าที่เราทั้งหลายจะศึกษาได้อย่างลึกซึ้งและเพียงพอ หากตราบใดที่องค์กรของรัฐไม่พยายามทำความเข้าใจในความหมายที่เป็นจริงและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างจริงจัง

เท่าที่เห็นและเป็นอยู่ในขณะนี้จึงเป็นผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดสายธารวัฒนธรรมน้ำใจที่เคยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เกื้อหนุนกันและกันในชุมชนในสังคมนั้นได้เลื่อนไหลไปพร้อมๆ กับสังคมใหม่ที่ย่างก้าวเข้ามาเยือนเราอย่างรวดเร็วแล้วนั้นเอง

อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม

ศ. ดร. นิธิ เอียวศรีวงศ์*
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ผลกระทบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวที่มีต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย โดยเฉพาะในเขตเมืองและแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมเยือนอยู่มาก

แบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวมีผลต่อวัฒนธรรมของคนท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัด แต่วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ผูกพันกับวิถีชีวิต การลอกเลียนแบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวโดยคนท้องถิ่น จึงเป็นการใช้วัฒนธรรมที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนท้องถิ่นเอง

ความขัดแย้งกันของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ลอกเลียนจากนักท่องเที่ยว เป็นปัญหากับคนท้องถิ่นและสังคมของคนท้องถิ่นอยู่มาก ดังเช่นห้องอาหารชั้นดีในโรงแรม คอฟฟี่ชอป ฯลฯ นั้น ส่วนใหญ่แล้วก็อยู่ได้ในทางธุรกิจเพราะการอุดหนุนของคนท้องถิ่น แม้ว่าการสร้างและการจัดการจะอาศัยมาตรฐานที่สามารถรับนักท่องเที่ยวจากประเทศพัฒนาแล้วได้ก็ตาม

แต่คนท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่ได้มั่งคั่งเช่นนั้น และไม่มีความจำเป็นจะต้องใช้บริการที่แพงเช่นนั้นในวิถีชีวิตของตน หากทว่าการเลียนแบบวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวทำให้จำเป็นต้องดิ้นรนเข้าไปใช้บริการรวมทั้งในของสถานที่เหล่านั้น ปัญหาอาชญากรรมระดับท้องถนนและในสำนักงานของรัฐจึงติดตามมาอย่างหลีกเลี่ยงได้ยาก

แท้ที่จริงแล้วนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวชนิดที่ประเทศไทยได้ดำเนินมาเป็นเวลานานแล้วนี้ เรียกร้องให้มีสถานบริการเหล่านั้นอยู่ด้วย และโดยธรรมชาติของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแล้วสถานบริการเหล่านั้นต้องมีคนท้องถิ่นเป็นฐานของลูกค้าเสมอ เพราะสภาพของการแข่งขันกันทางธุรกิจทำให้มีสถานบริการเช่นนั้นอยู่จำนวนมากเกินกว่าที่นักท่องเที่ยวจะสามารถซื้อบริการได้หมด การลอกเลียนแบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวโดยคนท้องถิ่น จึงกลับเป็นผลดีต่อสถานบริการเหล่านั้น

หากไม่มีแบบอย่างทางวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวให้ลอกเลียน สถานบริการเหล่านั้นก็ไม่สามารถตั้งอยู่ได้เพราะขาดลูกค้า

---

* นิธิ เอียวศรีวงศ์, "อุตสาหกรรมท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อวัฒนธรรม," **ศิลปวัฒนธรรม** 8,6 (เมษายน, 2530) 84-91.

การลอกเลียนวัฒนธรรมของนักท่องเที่ยวจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของธุรกิจการท่องเที่ยว คนท้องถิ่นไม่จำเป็นต้องเคยสัมผัสกับนักท่องเที่ยวโดยตรง แต่การลอกเลียนก็อาจเกิดขึ้นได้ เพราะศิลปะและวัฒนธรรมที่ถูกส่งผ่านสื่อมวลชน การจัดแสดงสินค้าหรือแฟชั่น และการโฆษณาสินค้า จะช่วยตอกย้ำให้คนท้องถิ่นลอกเลียนแบบอย่างทางวัฒนธรรมของโลกที่พัฒนาแล้วอยู่ตลอดเวลา

นี่คือการปลูกฝังอุดมการณ์ของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว การเลียนแบบทางวัฒนธรรมซึ่งไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่เป็นจริงของผู้คนในสังคม คืออุดมการณ์ที่นำไปสู่การพึ่งพา บ้านนอกพึ่งกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมนักท่องเที่ยว และกรุงเทพฯ พึ่งพาต่างประเทศซึ่งเป็นผู้ส่งนักท่องเที่ยวเข้ามา

และดังที่กล่าวแล้วว่า วัฒนธรรมพึ่งพาเหล่านี้ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น วัฒนธรรมที่ตัดขาดจากวิถีชีวิตย่อมไม่ตอบสนองความต้องการของชุมชนและสังคม **และด้วยเหตุดังนั้น จึงไม่อำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนและสังคม**

เราอาจกล่าวถึงการรับวัฒนธรรมพึ่งพาที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตได้อีกมาก เช่น ดนตรีของวัยรุ่น หญิงบริการ โรงแรมราคาแพงลิบลิ่ว การลดคุณค่าของงานหัตถกรรมพื้นบ้าน ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลมาจากนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวแบบไทยทั้งสิ้น และก็ได้มีผู้กล่าวถึงผลกระทบของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวต่อวัฒนธรรมในแง่นี้มามากแล้ว

เพราะฉะนั้นในที่นี้จะไม่นำมากล่าวซ้ำอีก แต่จะพยายามวิเคราะห์ลักษณะความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างนักท่องเที่ยวและคนท้องถิ่น เพราะที่จริงแล้วปัญหาเรื่องผลกระทบทางวัฒนธรรมของการท่องเที่ยวนี้เป็นเรื่องของการถ่ายเททางวัฒนธรรมระหว่าง คนสองกลุ่มนั่นเอง หากเราเข้าใจลักษณะความสัมพันธ์ของสองวัฒนธรรมนี้ได้ดีแล้ว เราก็อาจจะสามารถจัดการท่องเที่ยวให้มีผลกระทบต่อวัฒนธรรมของคนในบ้านเราอย่างสร้างสรรค์ได้

เพราะแท้ที่จริงแล้ว ตัวอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวไม่จำเป็นว่าจะต้องมีผลกระทบในทางลบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่นเสมอไป **ปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่นโยบายและยุทธศาสตร์การส่งเสริมการท่องเที่ยวต่างหาก**

วัฒนธรรมและวิถีชีวิต

วัฒนธรรมคือแบบแผนของพฤติกรรม ความเชื่อ รสนิยม และค่านิยม นั่นหมายความว่าพฤติกรรมหลายต่อหลายอย่างของบุคคล ความเชื่อ รสนิยมและค่านิยมของบุคคลนั้น กระทำและดำรงอยู่ในแบบแผนอย่างหนึ่ง ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ต่างคนต่างคิดกระทำขึ้นเองตามใจชอบทั้งหมด เช่น การลอยกระทงนั้น มีแบบแผนที่กำหนดไว้แน่นอนแล้วในเรื่องของเวลา รูปแบบของกระทง เครื่องประดับ

กระทง การอธิษฐาน ฯลฯ หรือความนิยมว่าการร่ายรำของตัวนางในโขนต้องสำรวมอ่อนช้อยนั้น ก็เป็นแบบแผนที่ทั้งผู้ชมและผู้รำมิได้คิดขึ้นเองล้วนๆ แต่มีอยู่ในสำนึกของคนที่คุ้นเคยกับวัฒนธรรมไทยอยู่แล้ว

แบบแผนเหล่านี้เป็นเครื่องมือของความสัมพันธ์ทางสังคม กล่าวคือเพราะคนเป็นสัตว์สังคม ความสัมพันธ์ระหว่างกันจึงเป็นสิ่งจำเป็น แบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อจรรโลงสังคมนั้นไว้

แบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง

ไม่จำเป็นว่าความสัมพันธ์ทางสังคมจะเกิดขึ้นได้แต่เฉพาะเมื่อคนสองคนเผชิญหน้ากันเท่านั้น การที่มีผู้ส่งเงินไปช่วยเหลือทหารชายแดน โดยไม่เคยรู้จักทหารเหล่านั้นเลยสักคน ก็เพราะเขาสำนึกว่าเขาและทหารที่ชายแดนมีความสัมพันธ์กันเป็นพิเศษ เนื่องจากต่างเป็นสมาชิกของชาติเดียวกัน ความสำนึกในเรื่องชาติก็เป็นแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่งของโลกปัจจุบัน

และนั่นก็คือความสำนึกในเรื่องชาติเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของโลกปัจจุบัน

แต่แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมหรือวัฒนธรรมนั้นมิได้ดำรงอยู่ลอยๆ หากสัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมหนึ่งๆ อย่างแนบแน่น แบบแผนทางพฤติกรรมอย่างหนึ่งเป็นที่ยึดถือและปฏิบัติตามก็เพราะแบบแผนนั้นตอบสนองต่อความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่ง ซึ่งเอื้ออำนวยต่อชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมนั้น เช่นประเพณี **"เอาแรง"** หรือ **"ลงแขก"** ก็เป็นวัฒนธรรมที่ตอบสนองต่อสังคมที่ขาดแคลนแรงงานเสรี เศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ และสังคมปิด ที่ทุกคนต้องมีส่วนรับผิดชอบต่อปากท้องของคนอื่นทั้งชุมชน ประเพณีนี้จึงตั้งอยู่ได้เพราะมีรากฐานอยู่กับวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ

เมื่อใดก็ตามที่วิถีชีวิตเช่นนั้นยุติลงหรือเปลี่ยนแปลงไป ประเพณีดังกล่าวก็จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับวิถีชีวิตนั้นด้วย หรือมิฉะนั้นก็อาจจะต้องสลายไปจนสิ้นเชิง หากมีอำนาจใดที่พยายามทำให้ประเพณีนั้นดำรงอยู่โดยปราศจากรากฐานของวิถีชีวิตแล้ว ก็ยังจะก่อให้เกิดเป็นภาระแก่ผู้ปฏิบัติประเพณีนั้น ในขณะที่ประเพณีนั้นก็เหลืออยู่แต่รูปแบบที่ขาดวิญญาณ

วัฒนธรรมใดๆ ที่สร้างสรรค์และมีความหมายต่อสังคมได้ จึงต้องเป็นวัฒนธรรมที่สัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตของสังคมนั้น

สิ่งที่เราหมายกันว่าเป็นวัฒนธรรมไทยนั้น ที่จริงแล้วมีกำเนิดอยู่กับวิถีชีวิตสองชนิดด้วยกัน

วิถีชีวิตอย่างแรก คือวิถีชีวิตของกสิกรในเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ อาศัยอยู่ในชุมชนที่ค่อนข้างปิด กล่าวคือไม่ค่อยได้สัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ กว้างขวางนัก

วิถีชีวิตอย่างที่สอง คือวิถีชีวิตของราชสำนักของเทวราชา ซึ่งเน้นความโอ่อ่าหรูหราและศักดิ์สิทธิ์ ได้รับการหล่อเลี้ยงจากกำลังแรงงานของชาวนาที่เป็นไพร่และการผูกขาดการค้าต่างประเทศ

วิถีชีวิตทั้งสองอย่างนี้ได้ผันแปรไปเสียแล้ว นับเป็นเวลากว่าศตวรรษด้วยที่ความเปลี่ยนแปลงได้สั่นคลอนวิถีชีวิตดังกล่าว เหตุฉะนั้นวัฒนธรรมไทยจึงไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งกับที่ หากได้ผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิต เฉกเช่นเดียวกับวัฒนธรรมของสังคมอื่นๆ

แต่ตราบเท่าที่ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมที่เปลี่ยนรูปโฉมไปนั้นก็ยังสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคน ทั้งนี้เพราะความเปลี่ยนแปลงเช่นนั้นเป็นการ **"ปรับตัว"** ของวัฒนธรรมให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป เป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเช่นนั้นคือ **"ผู้บริโภค"** ภายใน ซึ่งในที่สุดแล้วก็เป็นผู้กำกับทิศทางของความเปลี่ยนแปลงนั้นเอง

ประเพณี การละเล่น งานฉลอง เพลง การแสดง ฯลฯ ของไทยที่ปรับเปลี่ยนไปตามวิถีชีวิตของคนไทยนั้น มี **"ตลาด"** คือคนไทยเองเป็นผู้ตัดสินในขั้นสุดท้ายว่าจะรับหรือไม่รับรูปโฉมใหม่ของวัฒนธรรมนั้น

เพลงที่คนไม่รับก็จะตายไปเอง งานฉลองที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยก็ไม่มีใครไปร่วมด้วยเป็นต้น

ประเด็นที่ต้องการชี้ให้เห็นในที่นี้ก็คือ ตราบเท่าที่การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเป็นไปโดยมุ่งไปยังเป้าหมายภายใน ได้แก่คนไทยด้วยกันแล้ว การแก้ไขปรับปรุงข้อบกพร่องก็ยังเกิดขึ้นได้เสมอ และจำเป็นต้องปรับปรุงแก้ไขอยู่ตลอดไปด้วย จนกว่าจะเกิดแบบแผนทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับวิถีชีวิต หรือความสัมพันธ์ทางสังคมของไทยที่ผันแปรไปเรื่อย ๆ วัฒนธรรมเช่นนั้นจึงมีพลังและมีความหมายต่อชีวิตของผู้คนในเมืองไทย

ในระยะประมาณ 1 ศตวรรษที่ผ่านมานี้ เราได้เห็นการสุ่มเสี่ยง การทดลอง ความสำเร็จ และความล้มเหลวของการปรับเปลี่ยนแบบแผนทางวัฒนธรรมไทยด้านต่างๆ เสมอมา หากจะหยิบยกศิลปะการแสดงของไทยมาเป็นตัวอย่างก็จะเห็นได้ชัด

นับตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์แล้ว ที่เศรษฐกิจของคนในเมืองไทยเริ่มเปลี่ยนแปลง กล่าวคือส่วนของเศรษฐกิจแบบเงินตราเริ่มเข้ามาพ้องพานกับวิถีชีวิตของคนในเขตเมืองมากขึ้น การแสดงของไทยก็เริ่มปรับตัวให้สอดคล้องกับความต้องการของคน ที่เริ่มมีวิถีชีวิตในเศรษฐกิจแบบเงินตรามากขึ้น เช่นคณะละครหรือการแสดงมหรสพอื่นๆ เป็นอาชีพเริ่มเกิดขึ้น

นอกออกไปจากฤดูว่างทำนา เสภาอาจมีการขับกันมาแต่โบราณ แต่ก็ยังไม่มีศิลปินที่ขับเสภาเป็นอาชีพ โดยตัดขาดจากอาชีพเกษตรกรรมอย่างเด็ดขาด ประมาณต้นรัตนโกสินทร์นี้เอง ที่เริ่มมีครูเสภาที่ยังชีพด้วยการแสดงและการดันกลอนเสภาครูให้ลอกเลียนแต่เพียงอย่างเดียว เช่นเดียวกับคณะละครซึ่งเฟื่องฟูขึ้นด้วยอาชีพรับจ้างงานหา (รับจ้างแสดง)

หลังการเปิดประเทศด้วยสนธิสัญญาเบาริง จะพบพัฒนาการที่เข้มข้นขึ้นของการแสดงไทย นับตั้งแต่เกิดรูปแบบใหม่ๆ ที่รับและปรับปรุงมาจากต่างประเทศ ไปจนถึงการเปลี่ยนแปลงกระบวนการแสดงให้ต้องรสนิยมของคนในเมืองซึ่งมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ละครดึกดำบรรพ์ ลิเก ละครร้อง จำอวด ลำตัด ฯลฯ เกิดขึ้นและเป็นที่นิยมของผู้คนในเขตเมือง บางครั้งก็แพร่ออกไปสู่ชนบท มีการปรับเปลี่ยนการแสดงเหล่านี้เพื่อรักษาความนิยมของผู้คนในเมืองไทยซึ่งเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เมื่อเทคนิควิทยาอย่างใหม่แพร่หลายเข้ามา ก็มีการรับเอาเทคนิควิทยาเหล่านี้เข้ามาใช้อย่างมีชีวิตชีวา เราจึงได้เห็นพัฒนา-การของลิเกทั้งในเครื่องแต่งกาย ฉาก กระบวนรำ ฯลฯ

การเกิดขึ้นของเพลงลูกทุ่ง ภาพยนตร์ไทย คณะตลกในโทรทัศน์และในคณะเพลงลูกทุ่ง ฯลฯ ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นศิลปะการแสดงที่มีพลังและมีชีวิตชีวา เพราะสามารถปรับเปลี่ยนตัวเองให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทยอยู่ได้

ส่วนที่ปรับเปลี่ยนไม่ทันหรือไม่ได้ก็ต้องตายไปเอง เช่นละครดึกดำบรรพ์ ละครร้อง ฯลฯ ได้ตายไปแล้ว และลิเกกำลังตายลง

เราแต่ละคนจะชอบหรือไม่ชอบการแสดงไทยเหล่านี้ ก็ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แต่ปฏิเสธได้ยากว่าการแสดงที่มุ่งไปยัง **"ตลาด"** ภายในคือคนไทยด้วยกันเองเหล่านี้ มีชีวิตวิญญาณที่ทรงพลัง เพราะสามารถปรับเปลี่ยนตนเองได้คล่องแคล่ว

หมอลำและหนังตะลุงไม่เคยหยุดนิ่งกับที่ มีการทดลองปรับเปลี่ยนเพื่อรักษาความนิยมของผู้คนตลอดมา และแน่นอนว่ามีการทดลองที่ประสบความสำเร็จและมีการทดลองที่ประสบความล้มเหลว

สำเร็จ ก็คือได้รับความนิยมและสามารถรับจ้างได้รายได้งาม

ล้มเหลว ก็เพราะไม่เป็นที่นิยมและต้องเลิกคณะหรือเปลี่ยนการแสดงเสียใหม่

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าชีวิตวิญญาณที่ทรงพลังของศิลปะการแสดงไทยนั้น เกิดขึ้นจากการที่ศิลปะการแสดงเหล่านี้ตกอยู่ภายใต้การกำกับของผู้คนในเมืองไทย ซึ่งเป็น **"ลูกค้า"** ของศิลปะเหล่านี้ การปรับเปลี่ยนทั้งหมดก็มุ่งไปสู่การตอบสนอง **"ตลาด"** ภายใน คือมหาชนชาวไทย

และขึ้นชื่อว่าวัฒนธรรมไทยแล้ว เราจะลืมไม่ได้เป็นอันขาดว่าย่อมมีรากฐานอยู่ที่มหาชนชาวไทย

การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไทย โดยมุ่งไปยัง **"ตลาด"** ภายนอก ได้แก่นักท่องเที่ยวที่ไม่ได้มีวิถีชีวิตเดียวกับไทย **คือการทำลายชีวิตวิญญาณที่ทรงพลังของวัฒนธรรมไทยนั่นเอง**

ด้วยเหตุดังนั้นจึงไม่ประหลาดที่จะพบว่า ศิลปะการแสดงของไทยที่ยังมีชีวิตวิญญาณในการปรับ-เปลี่ยนตัวเองอยู่ได้ คือศิลปะการแสดงที่มุ่งไปยังตลาดภายในคือคนไทยด้วยกันเอง เช่นภาพยนตร์ไทยในระยะ 5-6 ปีที่ผ่านมานี้ เราได้พบความพยายามของคนในวงการภาพยนตร์ไทยในอันที่จะแหกออกมาจากวัฏจักรของน้ำเน่า (ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ล้ำลึกหรือไม่ก็ตาม) อย่างเต็มที่ และส่วนหนึ่งก็เห็นได้ชัดว่าคน

เหล่านี้ประสบความสำเร็จ แต่ความสำเร็จนั้นก็เกิดขึ้นได้เพราะวิถีชีวิตของคนดูหนังไทยเริ่มเปลี่ยนแปลง อันเป็นเหตุให้เขาไม่รู้สึกชื่นชมกับ **"น้ำเน่า"** ในหนังไทยได้ต่อไป เพราะฉะนั้นภาพยนตร์ไทยจึงยังเป็นศิลปะการแสดงที่มีชีวิตชีวา ไม่ใช่ศิลปะที่ขาดลมหายใจไปแล้ว เพราะสามารถปรับเปลี่ยนตนเองอย่างมีพลังให้เข้ากับวิถีชีวิตของคนไทยอยู่ได้ เช่นเดียวกับเพลงลูกทุ่ง หมอลำ และละครทีวีของไทย

เปรียบเทียบศิลปะการแสดงของไทยที่ไม่ได้รับการกำกับจากมหาชนชาวไทย เหลือรอดอยู่ได้ด้วยการอุปถัมภ์ของรัฐบาลและหน่วยงานราชการ และนำออกเร่ขายนักท่องเที่ยวอยู่ตามโรงแรมและงานแห่ของราชการ ศิลปะการแสดงเหล่านั้นขาดชีวิตวิญญาณที่มีพลังเพียงพอจะปรับเปลี่ยนตัวเองให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปของสังคมไทยได้อีกแล้ว จึงขาดจิตใจของตนเองที่จะดำรงอยู่อย่างไท เพราะตกอยู่ภายใต้การกำกับของรสนิยมนักท่องเที่ยว ที่ไม่มีรากเหง้าอยู่ในวัฒนธรรมไทย

หากเรายกศิลปะการแสดงเหล่านั้นว่าเป็นวัฒนธรรมประจำชาติ ก็น่าเสียดายที่วัฒนธรรมประจำชาติของเราต้องอาศัยลมหายใจที่เป็นดอลลาร์อเมริกันและเยนญี่ปุ่น **จึงเป็นธรรมดาที่ไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยอีกต่อไป**

เราอาจสรุปประเด็นสำคัญเกี่ยวกับวัฒนธรรมได้ว่า ชีวิตวิญญาณอันมีพลังของวัฒนธรรมนั้นขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม และเพราะวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ วัฒนธรรมจึงต้องปรับเปลี่ยนตัวเองไปเรื่อยๆ เช่นกัน แต่การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมโดยยังรักษาชีวิตวิญญาณที่มีพลังอยู่ได้นั้น ต้องกระทำโดยมุ่งจะให้มหาชนชาวไทยเป็นผู้กำกับการปรับเปลี่ยน ต้องปล่อยให้มีการทดลองอย่างค่อนข้างเป็นอิสระเสรี เพราะเป็นทางเดียวที่มหาชนชาวไทยจะมีโอกาสเลือกสรรได้อย่างอิสระเสรี

ความเติบโตของวัฒนธรรมของชาติจึงไม่เกี่ยวอะไรเลย กับความนิยมของคนภายนอกโดยเฉพาะนักท่องเที่ยว

การส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมไทยย่อมต้องมีเป้าหมายหลักคือมหาชนชาวไทย ความสนใจของนักท่องเที่ยวเป็นได้อย่างมากก็แค่ผลพลอยได้เท่านั้น

การกลับให้เป้าหมายหลักกลายเป็นผลพลอยได้ และให้ผลพลอยได้กลายเป็นเป้าหมายหลัก ย่อมเป็นการฆ่าวัฒนธรรมให้ขาดจากชีวิตวิญญาณที่มีพลัง

วัฒนธรรมของนักท่องเที่ยว : วัฒนธรรมกระฎุมพีที่ขาดความรับผิดชอบ

การท่องเที่ยวเป็นวัฒนธรรมที่เพิ่งเกิดไม่นานนี้ทั้งในตะวันตกและในประเทศไทย ในยุโรป การท่องเที่ยวเริ่มขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 และเฟื่องฟูนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นมีการเดินทางเพื่อการค้าขาย เพื่อจาริกแสวงบุญ เพื่อการผจญภัย หรือทำสงคราม

แต่ไม่มีการเดินทางเพื่อการเดินทางเหมือนการท่องเที่ยวที่เรารู้จักในปัจจุบัน

การท่องเที่ยวในยุโรปเป็นผลผลิตของวัฒนธรรมกระฎุมพีโดยแท้ คนในเมืองซึ่งได้ย่างเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมแล้วรู้สึกเบื่อหน่ายต่อชีวิตการงานประจำ ความจอแจของเมือง ความซ้ำซากของชีวิตจึงต้องการปลีกตัวออกไปจากสภาพชีวิตเช่นนั้นเป็นการชั่วคราว

สิ่งที่นักท่องเที่ยวเรียกร้องในการประกอบ **"พิธีกรรม"** การท่องเที่ยวของตนก็คือโอกาสที่จะได้ผจญภัย นั่นก็คือการได้ใช้ชีวิตที่ไม่มีแบบแผนกำหนดตายตัวดังที่เคยชินในธุรกิจสมัยใหม่หรือโรงงานอุตสาหกรรม แต่ก็ไม่ใช่การผจญภัยดังนักเผชิญโชคที่เดินทางเร่ร่อนแสวงโชคในสมัยโบราณ เป็นการผจญภัยปลอมๆ เพื่อให้ผิดจากชีวิตได้ทุกเวลานาทีของโลกอุตสาหกรรม

นักท่องเที่ยวต้องการเสรีภาพ เสรีภาพที่จะไม่ต้องทำอะไรตามกฎเกณฑ์ของสังคมของตนเอง หรือในระบบทำงานของเอง ความรู้สึกว่าหลุดออกจากข้อบังคับที่กำกับชีวิตตัวทุกวันนั้นได้มาจากการไปให้ไกลจากงานและชีวิตของตน และเพราะการท่องเที่ยวเฟื่องฟูในคริสต์ศตวรรษที่ 19 รสนิยมและค่านิยมโรแมนติกจึงครอบงำวัฒนธรรมท่องเที่ยวค่อนข้างสูง การท่องเที่ยวคือการแสวงหาชนบทที่สะอาดบริสุทธิ์ หรือชอบประเพณีที่ไม่เหมือนกับของตน ได้ย่างกลายเข้าไปในอดีตที่ห่างไกลตัวหรือวัฒนธรรมที่ห่างไกลตัว

การผจญภัยปลอมๆ เสรีภาพปลอมๆ และโรแมนติกปลอมๆ เหล่านี้ยังเป็นอุดมคติของวัฒนธรรมท่องเที่ยวสืบมาจนถึงปัจจุบัน

เหตุที่เรียกว่าปลอม ก็เพราะท่องเที่ยวไม่ได้ต้องการสิ่งเหล่านั้นจริง ท่ามกลางความต้องการผจญภัย นักท่องเที่ยวต้องการความปลอดภัยและความสะดวกสบายจนเกือบเหมือนอยู่บ้านของตนเอง

นักเดินทางในสมัยกลางออกจากบ้านเพื่อพเนจรแสวงโชคด้วยห่อผ้าเล็กนิดเดียว แต่ผู้ดีวิคตอเรียนของอังกฤษหรือเจ้าหญิงรัสเซียไปพักร้อนด้วยการขนสมบัติติดตามไปกับรถม้าต่างหากอีกคันหนึ่ง

ส่วนเสรีภาพที่นักเที่ยวต้องการนั้นจอมปลอมอย่างเห็นได้ชัด ตั๋วเดินทางเที่ยวกลับในกระเป๋าของนักท่องเที่ยวทุกคนฟ้องอยู่แล้วว่า เขาไม่ได้ต้องการหลุดพ้นจากพันธนาการที่ผูกพันชีวิตของเขาไว้อยู่แล้ว ค่านิยมโรแมนติกที่นักท่องเที่ยวยึดถือก็ฉาบฉวยเกินกว่าจะถือเป็นเรื่องจริงจังได้ แนวคิดของ

โรแมนติกก็คือความพยายามจะเข้าใจวัฒนธรรมที่แตกต่างจากของตนด้วยความชื่นชม นักท่องเที่ยวเพียงแต่ต้องการเห็นสิ่งแปลกๆ และสิ่งทั้งหลายนั้นมันแปลกอยู่ได้ก็เพราะเราดูมันจากจุดยืนของเราเอง

อย่างไรก็ตามเวลาจำนวนน้อยที่นักท่องเที่ยวให้แก่สังคมที่ตนไปเยี่ยมเยือนก็ฟ้องให้เห็นอยู่แล้วว่าความต้องการจะเข้าใจวัฒนธรรมของท้องถิ่นจากแง่มุมของเจ้าของวัฒนธรรมนั้น ไม่มีอยู่จริงในหมู่นักท่องเที่ยว

แม้ว่าการท่องเที่ยวจะเฟื่องฟูขึ้นในยุโรป แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าการไปท่องเที่ยวต่างประเทศเป็นสิ่งที่ทุกคนทำได้สะดวก เพราะการท่องเที่ยวไปไกลนั้นต้องสิ้นเปลืองมากเกินกว่าคนทั่วไปจะทำได้ ยิ่งการท่องเที่ยวในประเทศโลกที่สามซึ่งอยู่ห่างไกลจากยุโรปตะวันตกและสหรัฐด้วยแล้ว ก็ยิ่งต้องใช้ทุนจำนวนมากขึ้นไปอีก

ด้วยเหตุของการเลือกสรรตามธรรมชาติเช่นนี้ นักท่องเที่ยวที่เราพบเห็นจึงเป็นพวกที่มีฐานะเศรษฐกิจค่อนข้างดีเป็นส่วนใหญ่ และดังที่ได้กล่าวแล้วว่าความเติบโตทางเศรษฐกิจของพวกกระฎุมพีทำให้พวกกระฎุมพีสร้างวัฒนธรรมท่องเที่ยวเป็นของตนขึ้นได้

ในประเทศไทยก็เช่นกัน วัฒนธรรมท่องเที่ยวเริ่มขึ้นในราชสำนักก่อนเมื่อรัชกาลที่ 4 และแพร่หลายเฉพาะในหมู่เจ้านายและชนชั้นสูงอยู่นาน กว่าจะค่อยๆ ขยายตัวลงมาถึงกระฎุมพีน้อยในสมัยหลัง ซึ่งมีเงินเหลือพอจะรับวัฒนธรรมท่องเที่ยวของชนชั้นสูงมาใช้ได้

เพราะฉะนั้น ในกรณีที่วัฒนธรรมท่องเที่ยวของกระฎุมพีต้องเผชิญกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของประชาชน โดยเฉพาะวัฒนธรรมท้องถิ่นของประเทศในโลกที่สาม ซึ่งยังไม่พัฒนาทางเศรษฐกิจไปมากนักนั้น จึงไม่มีปัญหาว่าการเผชิญกันของสองวัฒนธรรมนี้ เป็นการเผชิญกันอย่างไม่เท่าเทียมกันนัก เพราะวัฒนธรรมท่องเที่ยวเป็นวัฒนธรรมที่มีกำลังทรัพย์หนุนหลังอย่างมหาศาล สัมพันธ์อยู่กับวัฒนธรรมกระฎุมพีที่ครอบงำสังคมอยู่ในปัจจุบัน จึงได้รับการโฆษณาอุดมการณ์ผ่านสื่อมวลชนทั้งของรัฐบาลและเอกชนอย่างเข้มข้น โอกาสที่วัฒนธรรมท้องถิ่น (ซึ่งในกรณีประเทศไทยมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมของสังคมกสิกรรมเพื่อการยังชีพ) จะรอดพ้นจากการถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมการท่องเที่ยวจึงแทบจะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อนักท่องเที่ยวต้องการ **'ผจญภัย'** ทางเพศ กำลังเงินของเขาก็สามารถหักล้างค่านิยมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางเพศของไทยไปได้โดยง่าย

การปรับเปลี่ยนตัวเองของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ต้องเผชิญหน้ากับวัฒนธรรมท่องเที่ยวอย่างเข้มข้นจึงเป็นไปเพื่อรับใช้วัฒนธรรมการท่องเที่ยว และยิ่งนับวันจะไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของสังคมมากขึ้นเพียงนั้น แต่นักท่องเที่ยวและวัฒนธรรมของตนซึ่งกำกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมท้องถิ่นก็ไม่ต้องรับผิดชอบต่อวัฒนธรรมท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวเป็นเพียงโลกสมมุติของเขาซึ่งอำนวยเสรีภาพจอมปลอม การผจญภัย

จอมปลอม และโรแมนติกจอมปลอมให้เป็นการชั่วคราวเท่านั้น ชีวิตจริงของเขาผูกพันอยู่กับวัฒนธรรมในบ้านเมืองของเขา

เสรีภาพจอมปลอม การผจญภัยจอมปลอม และโรแมนติกจอมปลอมนั้น เพื่อจะได้มาต้องซื้อหาด้วยราคาแพง แต่ความสิ้นเปลืองนี้ไม่ใช่อยู่ที่ผู้ซื้อฝ่ายเดียว ผู้ขายสินค้าจอมปลอมเหล่านี้ก็ต้องสิ้นเปลืองในการผลิตอยู่มากเหมือนกัน

การผจญภัยอย่างปลอดภัยที่นักท่องเที่ยวเรียกร้องนั้น เป็นสิ่งที่ต้องสร้างขึ้นโดยขาดรากฐานทางวัฒนธรรมรับรองทั้งสิ้น

อันที่จริงแล้ว ความปลอดภัยที่เราได้รับในสังคมของเราเองนั้นส่วนใหญ่แล้วไม่ใช่ตำรวจหรือกระบวนการยุติธรรมเป็นผู้อำนวยให้ แต่เพราะเราคุ้นเคยอยู่ในวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของเราเองอยู่มากต่างหาก เช่น เรารู้ว่าสถานการณ์ใดควรหลบ สถานการณ์ใดควรหลีก เดินในสวนยางอย่างไรจึงจะไม่ถูกงูกะปะขบ ฯลฯ

แต่นักท่องเที่ยวผู้ไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างไรกับระบบวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของท้องถิ่น จะได้ความปลอดภัยมาก็ต้องลงทุนให้มาก นับตั้งแต่การตั้งตำรวจท่องเที่ยว การโฆษณาทางโทรทัศน์ การสร้างรั้วไว้ให้ความปลอดภัยในการอาบแดด ฯลฯ แม้แต่ความสนุกของนักท่องเที่ยวก็ต้องสิ้นเปลืองอย่างมากจึงจะสามารถหยิบยื่นให้แก่คนเหล่านี้ได้ นับตั้งแต่แปลภาษาให้เข้าใจไปจนถึงการทุ่มเทในด้านสีแสงเสียงให้ตระการตา

ราคาความสิ้นเปลืองทางวัฒนธรรมเพื่อให้สิ่งจอมปลอมทั้งสามแก่นักท่องเที่ยวนั้นมโหฬารและน่าเสียดายอย่างยิ่ง เพราะในที่สุดแล้วก็คือการดัดแปลงวัฒนธรรมเพื่ออำนวยสิ่งจอมปลอมนั้น โดยยอมทำลายคุณค่าเดิมของวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตนั่นเอง

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือประเพณีสงกรานต์ในแหล่งท่องเที่ยว เช่น เชียงใหม่ การสาดน้ำในประเพณีสงกรานต์เป็นการสมานไมตรีของชุมชนซึ่งสร้างความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนนั้น คนนอกจึงไม่มีที่ของตนในการเล่นสงกรานต์ของชุมชน แต่หากการเล่นสงกรานต์ถูกจัดเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวซึ่งเป็นคนนอก เป็นประดิ้นหลักเสียแล้ว สงกรานต์ก็คือเวลาแห่งเสรีภาพจอมปลอมที่ใครๆ จะใช้อะไรสาดกันก็ได้ ลวนลามหญิงอย่างไรก็ได้ ขายน้ำและแย่งน้ำกันอย่างไรก็ได้

ความปรารถนาดีต่อกันและกันในชุมชนไม่มีที่ในประเพณีสงกรานต์อีกต่อไป

วัฒนธรรมไทยในอุตสาหกรรมท่องเที่ยว

ความสำนึกในความขัดแย้งกันของวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมการท่องเที่ยวตลอดจนความสำนึกในการเสียเปรียบของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งต้องเผชิญกับอำนาจเงินของวัฒนธรรมคนรวยที่

เป็นนักท่องเที่ยว น่าจะเป็นเครื่องเตือนสติให้เราได้พิพักษ์วัฒนธรรมไทยในยามที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวขนานใหญ่เช่นนี้

การพิทักษ์ดังกล่าว ไม่ได้หมายความว่าจะพิทักษ์ปกป้องมิให้เกิดการปรับเปลี่ยนในวัฒนธรรมไทย แต่เป็นการพิทักษ์ให้การปรับเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมหาชนชาวไทย ไม่ใช่สัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวและการท่องเที่ยวของคนต่างวัฒนธรรมและสังคม

แต่สิ่งที่เราพบเห็นอยู่เป็นประจำ ก็คือการผลักดันให้วัฒนธรรมไทยกลายเป็นสินค้าของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขประเพณี งานฉลอง ศิลปะ หรือแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อให้เป็นที่ถูกใจของนักท่องเที่ยว โดยไม่นำพาว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะพรากวัฒนธรรมออกไปจากวิถีชีวิตของชาวไทยหรือไม่ ดังที่คุณ**ตำหมาน ดนไต** เคยตั้งข้อสังเกตว่าการแห่เซิ้งบั้งไฟในหน้าหนาวกลางกรุง เป็นสิ่งที่น่าขันแก่วิถีชีวิตของชาวอีสาน

แน่นอนว่าการกระทำเช่นนี้ย่อมทำให้ประเพณีการแห่งเซิ้งบั้งไฟไม่มีวิญญาณหรือความหมายที่สัมพันธ์กับเจ้าของวัฒนธรรมเลย

วัฒนธรรมที่ถูกปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตจอมปลอมชั่วคราวของนักท่องเที่ยว ย่อมขาดชีวิตวิญญาณของตนเอง และย่อมไม่มีพลังที่จะจรรโลงสังคมในทางหนึ่งทางใด นอกจากการเปิดโอกาสให้คนหยิบมือหนึ่งได้กอบโกยเงินจากนักท่องเที่ยวเท่านั้น

แม้ได้กล่าวแล้วว่า โดยธรรมชาติแล้ววัฒนธรรมการท่องเที่ยวย่อมเป็นอริและให้ผลในทางลบแก่วัฒนธรรมท้องถิ่น แต่หลังจากที่ได้ลงทุนลงแรงเกี่ยวกับการเปิดประเทศแก่การท่องเที่ยวอย่างขนานใหญ่มาหลายปี คงไม่มีแรงอันใดที่จะขัดขวางมิให้นักท่องเที่ยวไหลเอ่อท่วมทันบ้านเมืองได้อีกแล้ว นอกจากนี้ก็ไม่จำเป็นด้วยว่าเราต้องจำนนต่อผลในทางลบของวัฒนธรรมการท่องเที่ยวไปจนหมดตัว ด้วยความมีสติและสำนึกอันถูกต้องเกี่ยวกับวัฒนธรรมเช่นนี้ เราจะสามารถรักษาพลังที่มีชีวิตชีวาในวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่ต่อไปได้ด้วยยุทธศาสตร์และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวอีกชนิดหนึ่ง

สิ่งสำคัญที่สุดต้องเริ่มที่การอายความเป็นตัวของเราเอง

มาตรฐานทางวัฒนธรรมนั้นไม่ใช่สิ่งที่สังคมหนึ่งจะหยิบยืมจากอีกสังคมหนึ่งได้ง่ายๆ เพราะฉะนั้นเราต้องตัดสินคุณค่าของวัฒนธรรมไทยด้วยมาตรฐานไทย อันเป็นมาตรฐานที่กิดขึ้นโดยสัมพันธ์กับวิถีชีวิตหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของไทย ด้วยเหตุดังนั้นจึงย่อมแตกต่างจากมาตรฐานทางวัฒนธรรมของสังคมมั่งคั่งที่ส่งนักท่องเที่ยวมายังเมืองเรา

เหตุฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องอายที่เมืองของไทยเต็มไปด้วยแม่ค้าหาบเร่ เพราะแม่ค้าหาบเร่สอดคล้องระบบเศรษฐกิจของไทยอยู่มาก ปัญหาจากแม่ค้าหาบแร่ในนครใหญ่นั้นแก้ไขได้ แต่ไม่ใช่แก้ด้วยการขจัดแม่ค้าหาบเร่ออกไปจากเมือง

ความไม่อายต่อการเป็นตัวของตัวเองจะช่วยให้มีการพัฒนาอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวแบบไทย เช่น ที่พักนักเดินทางแบบไทย จะก่อให้เกิดที่พักของนักท่องเที่ยวชนิดที่เจ้าบ้านแบ่งบ้านให้แขกพักอาศัย ร่วมกินอาหารและร่วมใช้ชีวิตบางอย่างด้วยกัน ราคาไม่สู้จะแพงนักและเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้รู้จักชีวิตจริงของคนไทย เท่ากับที่คนไทยได้รู้จักคุ้นเคยกับคนในวัฒนธรรมที่ต่างออกไป และไม่ใช่รู้จักในฐานะบริกรที่คอมตัวเพื่อรับค่าทิปในโรงแรมเพียงอย่างเดียวด้วย ทั้งนี้ยังไม่พูดถึงการกระจายรายได้จากการท่องเที่ยวซึ่งย่อมมีผลให้กระจายได้มากกว่าการลอกเลียนวัฒนธรรมโรงแรมชั้นหนึ่งในนิวยอร์คมาปฏิบัติอย่างที่เป็นอยู่ขณะนี้

ความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนนั้นเกิดขึ้นได้จากความเข้าใจ จำเป็นที่จะต้องเร่งเร้าการศึกษาและเข้าใจวัฒนธรรมไทยในหมู่เยาวชน อุทยานประวัติศาสตร์และแหล่งโบราณสถานที่ได้รับการบูรณะควรมีนโยบายในอันที่จะช่วยให้เยาวชนไทยได้ใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น ที่พักราคาถูกไม่ไกลจากอุทยานประวัติศาสตร์ ชนิดที่เด็กนักเรียนสามารถจ่ายได้ มัคคุเทศก์ที่มีความรู้ความสามารถในการอธิบายให้แก่คนไทย ควรเป็นเป้าหมายหลักของการอบรมมัคคุเทศก์ ไม่ใช่พื้นความรู้ภาษาต่างประเทศและข้อมูลที่ตายด้านและน่าเบื่อหน่ายสำหรับขายนักท่องเที่ยวฝรั่ง

เราควรเร่งปลูกฝังค่านิยมที่ดีงามของไทยให้แก่คนของเราเอง ไม่ว่าจะเป็นความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่หรือความซื่อสัตย์ หรือมารยาทอันงาม ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเหล่านี้ล้วนมีคุณค่าต่อสังคมของเรา นี่น่าจะเป็นเป้าหมายหลักของการโฆษณาทางโทรทัศน์ ไม่ใช่การเน้นแต่คุณค่าของคุณธรรมเหล่านี้ว่าจะนำเงินเข้าประเทศจากท่องเที่ยว

สถาบันการศึกษาจะมุ่งผลิตผู้ทำงานทางศิลปะ ที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันมีตลาดในหมู่คนไทย เช่น แม่เพลงลำตัด นายหนังตะลุง หมอลำ ฯลฯ มากกว่านางรำที่มีไว้ป้อนโรงแรมหรือห้องอาหาร

กล่าวโดยสรุป ยุทธศาสตร์และนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวกับวัฒนธรรมก็คือ การส่งเสริมค้ำจุนวัฒนธรรมไทยโดยมีเป้าหมายอยู่ที่มหาชนชาวไทย เพื่อให้ชาวไทยเป็นผู้กำกับการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมเหล่านั้นเอง หากวัฒนธรรมไทยเหล่านั้นจะเป็นที่สนใจของคนนอกด้วย ก็ไม่มีข้อเสียหายมากนัก แม้ต้องยอมรับว่าคนนอกซึ่งเป็นคนมั่งมีย่อมจะต้องเข้ามามีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมนั้นๆ บ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วยุทธศาสตร์และนโยบายทางวัฒนธรรมเช่นนี้ก็จะช่วยประกันให้เจ้าของวัฒนธรรมได้มีโอกาสกำกับการปรับเปลี่ยนได้มากกว่า

และตราบเท่าที่ยังสามารถกำกับได้ วัฒนธรรมนั้นย่อมสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมอยู่ตราบนั้น

ภาคที่ 2 : ทัศนะ

จุดเปลี่ยนชีวิตและสังคมไทย : มองผ่านภูมิปัญญาอย่างใหม่

เสน่ห์ จามริก*

ผมเป็นคนค่อนข้างโง่ทางการเรียนหนังสือ คือมีความไม่แน่ใจตลอดเวลา และไม่ค่อยอยากรับอะไรเท่าไหร่เวลาไม่แน่ใจ อย่างปัญหาที่เราพูดๆ กันมากเวลานี้ ปัญหารัฐธรรมนูญ ปัญหาประชาธิปไตยอะไรพวกนี้ ผมเห็นว่ามันไม่ใช่ปัญหาที่แท้จริง หรือแม้แต่เวลาเราสอนหนังสือ วิชาการอะไรต่างๆ ผมรู้สึกว่ามันเป็นประเด็นปลีกย่อย ไม่ใช่ประเด็นหลัก เราถูกสอนให้สนใจในแง่ที่มันเป็นเทคนิค เราจึงตกเป็นฝ่ายรับตลอดเวลา ผมสังเกตเห็นว่า คนไทยไม่มีมิติทางประวัติศาสตร์กันเลย อันนี้ไม่ได้หมายความว่านักประวัติศาสตร์จะช่วยเราได้ วิชาประวัติศาสตร์อย่างที่เป็นอยู่ก็เป็นแต่ฝ่ายรับเหมือนกัน จะมีผู้ที่ทำวิจัยสืบสาวขึ้นไปหาต้นตอก็ไม่กี่คน อย่างอาจารย์นิธิ เอียวศรีวงศ์ หรืออาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม ก็นับตัวได้ อย่างอาจารย์นิธิอาจจะกว้างในแง่โลกทัศน์ แต่มักจะมองในแง่เชิงเทคนิคมากเหมือนกัน ยิ่งพวกนิยมวัฒนธรรมไทยก็มักมองอย่างมีอัตตาตลอดเวลา เพราะฉะนั้นในแวดวงนักวิชาการมันมีจุดอ่อนที่เป็นพื้นฐานมากๆ ซึ่งไม่ได้เกี่ยวกับความรู้หรือสติปัญญาเลย อย่างเราเรียนประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ มันก็บอกอะไรหลายๆ อย่าง แต่เรามักจะปะติดปะต่อเรื่องไม่ค่อยได้ หรืออย่างในขบวนการเปลี่ยนแปลง นักศึกษาจะไม่ชอบนายพลนั้น นายพลนี้มันปลีกย่อยมาก

เมื่อผมดูกระแสการเปลี่ยนแปลง พยายามอ่านประวัติศาสตร์ ผมพยายามจับช่วงใหญ่ๆ ไม่เข้าไปที่มันปลีกย่อยมาก เพื่อหาตัวกระแสการเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้าง อย่างเหตุการณ์ 14 ตุลาคม ผมก็เริ่มหาความหมาย ความหมายของมันไม่เป็นเพียงการเรียกร้องของนิสิตนักศึกษา แต่มันเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจไทยในขณะนั้น การตื่นตัวของกลุ่มธุรกิจในช่วงต้นๆ ของยุคจอมพลถนอม จอมพลสฤษดิ์ แล้วก็พยายามปะติดปะต่อประเด็น ซึ่งตำราไม่ได้ช่วยอะไรเลย หนังสือประวัติศาสตร์ไทยไม่บอกอะไรเลย ผมพยายามจะหาความหมายของมัน และในที่สุดก็เลยจับได้ว่า กระแสที่เราพา

---

* เสน่ห์ จามริก "จุดเปลี่ยนชีวิตและสังคมไทยมองผ่านภูมิปัญญาอย่างใหม่" **ปาจารยสาร** 20,1 (ม.ค.-มี.ค. 36) : 82-89.

กันงมงายทุกวันนี้ เป็นกระแสที่ไม่ได้เกิดขึ้นในสังคมไทย แท้จริงแล้วมันเป็นกระแสทางตะวันตก ฉะนั้น การแยกตะวันตก ตะวันออก มันก็มีความหมายในตัว

ตั้งแต่เราเปิดประเทศ ส่งคนไปเรียนหนังสือในประเทศตะวันตก พอกลับมา เราก็มาจัดระบบการศึกษาแบบตะวันตก การศึกษาแบบนี้เป็นการขยายอำนาจจากตะวันตก มันเข้ามาครอบงำปัญญาความคิด แม้แต่ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ก็เป็นเพียงส่วนประกอบสำหรับการขยายอำนาจที่ว่านี้

เพราะฉะนั้น พอสาวไปแล้วผมคิดว่ามันมาจากปัญหาของการเรียนรู้ ระบบการศึกษาระบบมหาวิทยาลัยของเรา เอารากเหง้ามาจากข้างนอก การศึกษามันไม่เป็นกลาง กลายเป็นอาวุธ เป็นเครื่องมือของการขยายอำนาจแผ่อิทธิพล ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจการเมืองเป็นตัวนำ และการศึกษาเป็นเครื่องมือ

พอผมมาอ่านหนังสือแปลเรื่องจุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษของค้าปรา มันมาสวมเหมาะพอดีกับข้อสังเกตของผมจากมุมมองทางเศรษฐกิจการเมือง แต่หนังสือแปลทำให้ผมมองเห็นโดยแท้จริงมันไม่ใช่เรื่องของสังคมศาสตร์ แต่สังคมศาสตร์มันไปอยู่ใต้แบบอย่างของพวกฟิสิกส์แบบเก่า มันก็เลยทำให้ผมเห็นว่าจริงๆ แล้วทั้งหมดเป็นเรื่องโลกทัศน์ขั้นพื้นฐาน

ภาวะการณ์เช่นนี้ ผมคงคิดแตกต่างไปจากกลุ่มภูมิปัญญาหรือกลุ่มหญ้าแพรก คือเวลาพูดถึงวัฒนธรรมในบริบทของสังคมไทย ก็จะมองในแง่ที่มันดีงาม แต่โดยแท้จริง ผมคิดว่าถ้ามองจริงๆ วัฒนธรรมมันมีพลวัตของมัน มีความเป็นจริงของมัน ปัญหาทั้งหมดมันเกิดตรงนี้ คือสมองของเราถูกโปรแกรมไว้แล้ว เราเลยมาสนใจปัญหาปลีกย่อย เช่น ปัญหาชื่อเสียงขายเสียง ผมว่าไม่มีนักวิชาการคนไหนตีประเด็นนี้แตก โดยสรุปปมปัญหาของเราตอนนี้อยู่ที่ว่า เราตกอยู่ในฐานะเป็นฝ่ายตั้งรับ และโดยที่พวกเราตื่นความทันสมัย และถูกสอนว่าอะไรสมัยใหม่ดีทั้งนั้น โดยไม่มีการตั้งคำถาม

ผมเห็นว่าการศึกษาของเราแต่ก่อนนั้น เป็นดังที่กรมพระวุชิรญาณวโรรสตั้งข้อสังเกตไว้ว่า เป็นการศึกษาที่มีคุณภาพ ช่วยพัฒนาทางความคิดทางสติปัญญาทางการเรียนรู้จากรากเหง้าเดิม พอมาถูกตัดขาด เราก็ตกเข้าไปอยู่ในโปรแกรมของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ผมรู้สึกว่ากระแสโลกมันขยายอำนาจ ขยายอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองออกไป ความรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ สังคมศาตร์ต่างก็กลายเป็นเครื่องมือของมัน รวมทั้งสถาบันอย่างธนาคารโลกก็ดี มันอยู่ในระบบเดียวกัน โปรแกรมเดียวกัน

ค้าปราเขาไปอีกขั้นหนึ่งว่า การเรียนรู้ในโลกตะวันตก กำลังถึงจุดอับจนของมัน คือเราไปไม่พ้นวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่ครอบงำเรามาสองสามร้อยปีความรู้ที่เราเรียนกัน ไม่ว่าจะเป็นทางฟิสิกส์ก็ดี ทางการแพทย์ก็ดี มันถึงจุดตีบตันในเชิงภูมิปัญญา ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ มันชัดมากว่าโลกอยู่ไม่ได้ด้วยวัฒนธรรมเช่นนี้ ด้วยองค์ความรู้หรือกระแสการเมืองที่เป็นอยู่นี้ ค้าปราได้ชี้ให้เห็นสาเหตุจริงๆ ของปัญหา และมองว่าอะไรคือทางออกที่ไม่ใช่การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่มีนัยในเชิงการเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นฐานทางความคิด

นี่มันสอดคล้องกับสิ่งที่ผมคิดมาตลอดว่า จริงๆ แล้วเราไม่สามารถมองโลกแบบกลไก หรือแยกย่อยเป็นชิ้นส่วนต่างๆ อย่างที่วิชาเศรษฐศาสตร์หรือฟิสิกส์แบบนิวตันมอง คืออะไรบกพร่องก็แก้ตรงนั้น อย่างวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนี่มันแยกส่วน คนกลุ่มนี้เอาไว้เป็นแรงงานราคาถูก คนกลุ่มนี้เป็นนายทุน หรือธรรมชาติมีไว้ให้มนุษย์ได้ใช้ เพื่อให้อุตสาหกรรมเติบโต โดยมีความเชื่อว่า ความเติบโตจะเป็นตัวนำไปสู่คุณภาพชีวิต และพัฒนาความก้าวหน้าในทางศีลธรรมจรรยาด้วย แต่ว่าในความเป็นจริงมันกลับนำไปสู่ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรม แต่ทั้งหมดมันสำคัญที่องค์รวม ทำให้เราเห็นว่า ความรู้ที่เราต้องเรียนคือการเชื่อมโยงทุกๆ ส่วน ไม่ว่าคนกับคน หรือคนกับธรรมชาติ

อย่างไรก็ตาม ผมคิดว่าตอนนี้ในกระแสของความรู้เดิมแบบแยกส่วนออกไป มันได้รับการพิสูจน์แล้วว่าไม่เป็นจริง แต่ว่านักวิทยาศาสตร์ นักฟิสิกส์ แม้รู้ผลการวิจัยแล้วก็ยังยึดถือความคิดเดิม นี่เป็นปัญหาของมนุษย์ ทฤษฎีวิทยาศาสตร์ถูกล้มล้างไปแล้ว แต่ว่าข้อเท็จจริง นักวิทยาศาสตร์ทั่วโลกยังยึดถือแบบแผนเดิม

คำถามหลักของผมก็คือ ทำอย่างไรจึงจะมีการเชื่อมโยงเครือข่ายในเชิงวิชาการ ในเชิงวิทยาศาสตร์ความคิด นี่เป็นสิ่งที่น่าสนใจมาก ผมจึงได้สนใจการสังเคราะห์มาโดยตลอด ทำอย่างไรแต่ละคนที่มีประสบ-การณ์จึงจะได้เข้ามาแบ่งปันการเรียนรู้เพื่อให้เกิดโลกทัศน์ที่เป็นองค์รวม ผมคิดว่าอันนี้ ทำให้เราสามารถหักล้างวัฒนธรรมอุตสาหกรรมที่มันโดดเด่นและครอบงำได้ ซึ่งเป็นสิ่งยึดถือมากของคนทั่วๆ ไป เพราะความสะดวกสบายผมพยายามเคี่ยวเข็ญนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชนให้ทำงานร่วมกัน คำถามก็คือทำอย่างไรที่เราจะทำความชัดเจนด้านลบ คือความไม่เป็นจริงต่างๆ ให้มันชัดเจนขึ้น

เวลาเราพูดเรื่องวัฒนธรรม เรามักจะมองกันในแง่เชิงวุฒิภาวะ เรามองในเชิงสวยสดงดงามอะไรต่างๆ ผมคิดว่าเราน่าจะมองในเชิงพลวัต พยายามแสวงหาจุดที่มันมีชีวิต ผมคิดว่าที่เรามีในจารีตในประเพณีต่างๆ มันเป็นพลวัต เป็นสิ่งมีชีวิต บังเอิญมาถูกสิดรอนลงในช่องวัฒนธรรมอุตสาหกรรมและเป็นช่วงที่ผู้นำในทุกระดับได้สกัดเอาเรื่องนี้ออกไป แต่มันยังมีชีวิตอยู่ มันยังไม่ตายพร้อมตัวชุมชนที่มันยังมีรากเหง้าเหลืออยู่ แต่มันกำลังสลายไปเพราะกระแสเศรษฐกิจที่รุกเข้าไป เช่นเรื่องที่ดิน เรื่องน้ำ ตรงนี้แหละที่มันเข้าไปทำลาย เพราะฉะนั้นตัวภูมิปัญญาผมกลับมองว่าไม่ได้มาจากนักวิชาการระดับผู้นำ แต่มันอยู่ในภูมิปัญญาของชุมชน ผมคิดว่าพุทธศาสนาเป็นพลวัตมากๆ แต่ตัวสถาบันผมถือว่าตายไปแล้วโดยเนื้อหาวัฒนธรรมไทยที่มีพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานนั้นเอื้ออำนวยต่อทัศนะประชาธิปไตย แต่ต่อสถาบันกำลังทำให้เกิดความแปลกแยก ผมคิดว่าสถาบันพุทธศาสนากำลังถึงจุดวิกฤตอย่างหนัก

ผมคิดว่าเราปฏิเสธวัฒนธรรมฝรั่งไม่ได้ แต่เราต้องพยายามหักล้างหาจุดลบให้ชัดเจน เพราะถ้าหาไม่ได้ มันยากที่จะเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐาน ผมคิดว่าการเปลี่ยนแปลงสังคมไม่สามารถเปลี่ยนโดยการปฏิวัติ

เพราะมันไม่เคยเจาะเข้าไปถึงรากเหง้าของประชาธิปไตย แต่ก่อนผมก็เคยตื่นเต้นกับสังคมนิยม เอาเข้าจริงๆ มันเป็นวัฒนธรรมเดียวกับวัฒนธรรมอุตสาหกรรม เอาอุตสาหกรรมเป็นสรณะ เอาเทคโนโลยีเป็นสรณะ เอาเข้าจริงๆ มันลึกกว่าสังคมนิยม

ในจุดนี้ ผมอยากพูดถึงภารกิจของปัญญาชน เวลานี้การแสดงความคิดเห็นอะไรต่างๆ ในออกเป็นสากล โดยเฉพาะการอภิปรายทางเศรษฐกิจการเมือง ผมคิดว่านอกจากจะตื้นเขินแล้ว ยังเอาความชอบไม่ชอบลงไปเยอะเลย ปัญญาชน นักวิชาการได้ตายไปแล้วในทัศนะของผม เพราะไม่ได้ให้อะไรแก่สังคมเลย ปัญญาชนคงต้องพยายามแสวงหาบทบาทตนให้ชัด พยายามหาจุดต่างๆ กระตุ้นในทางความคิดตลอดเวลา แม้จะยังพร่า ยังกระจาย เราก็ต้องพยายามหาองค์รวมให้ได้ เพื่อการปฏิวัติทางความคิด ให้เป็นอิสระจากแอกวัฒนธรรมอุตสาหกรรม

หมายเหตุ : เรียบเรียงจาก คำกล่าวนำการสนทนาของอาจารย์เสน่ห์ จามริก ว่าด้วย "การปฏิวัติวัฒนธรรมกับประชาธิปไตย" เมื่อวันที่ 10 กันยายน 2535 ที่สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

วัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม*

นายแพทย์ประเวศ วะสี

เรื่องของความรุนแรงในสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่พูดกันถี่มากในระยะหลังๆ

ทั้งนี้ผลจากการวิเคราะห์ปัญหาโลกขององค์การสหประชาชาติในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา พบว่าแนวทางการพัฒนาประเทศทั่วโลกไม่มีความสมดุลระหว่างด้านจิตใจกับวัตถุ

องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้ พ.ศ. 2531-2540 เป็น **"ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม"** ด้วยเห็นความสำคัญของการนำ "วัฒนธรรม" เข้ามาช่วยแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโลก กระทั่งเมืองไทยก็ได้มีการประกาศให้ปี 2537 เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย เพื่อนำวัฒนธรรมเข้าสู่ระบบการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง โดยมีนโยบายอย่างชัดเจนที่จะรณรงค์ให้ประชาชน องค์กรสถาบันต่างๆ และชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมอนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ในพิธีเปิดงานปีรณรงค์วัฒนธรรมไทยปี 2537 ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 22 เมษายนที่ผ่านมา ได้จัดให้มีปาฐกถาพิเศษเรื่อง **"วัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม"** โดยศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี เสนอแนวทางของการนำ "วัฒนธรรม" เข้ามาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ว่า...

ทั่วโลกต่างตระหนักถึงผลพวงของการพัฒนาที่เน้นด้านเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เป็นการพัฒนาไม่ยั่งยืน มีแต่จะทำลายสภาพแวดล้อมสังคม เศรษฐกิจ ทำให้เกิดช่องว่างทางสังคมระหว่างคนรวยและคนจนมากขึ้น เช่น ในประเทศอังกฤษเมื่อ 30 ปีที่ผ่านมามีความรุนแรงเพิ่มขึ้นถึง 10 เท่า หนทางของการแก้ไข

---

* พนิดา สงวนเสรีวานิช, "วัฒนธรรมกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม มุมมองหมอประเวศ วะสี," **ศิลปวัฒนธรรม** 15,8 (มิถุนายน 2537) 30-31.

ปัญหาทั้งหลายทั้งปวงก็คือ จะต้องเป็นการพัฒนาที่เชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกัน ซึ่งก็คือ เรื่องของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นเรื่องของภูมิปัญญา หมายถึง ปัญญาของแผ่นดิน เป็นเรื่องที่จะสมานสิ่งต่างๆ เข้ามาหากัน ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นพลังอันสำคัญของประเทศในการพัฒนา โดยที่พลังจะเกิดก็ต่อเมื่อมีความเข้าใจว่าวัฒนธรรมคืออะไร เพราะที่แล้วมาเราเข้าใจเพียงส่วนเดียว พอพูดถึงวัฒนธรรมก็จะเป็นศิลปวัฒนธรรม ทำให้เข้าใจวัฒนธรรมในทางที่แคบ จึงมองไม่เห็นส่วนที่จะเชื่อมโยงไปสู่เศรษฐกิจ ต้องมองอย่างครอบคลุมและลึกซึ้ง

วัฒนธรรมโดยสรุปหมายถึง วิถีชีวิตทั้งมวลของสังคม ซึ่งอาจจะเป็นชุมชน ท้องถิ่น ทั้งประเทศ หรือเผ่าพันธุ์ ทั้งนี้ "วิถีชีวิตทั้งมวล" **ประกอบด้วยความเชื่อระบบคุณค่า** คือ สังคมนี้เชื่ออะไร ให้คุณค่ากับเรื่องอะไร ส่วนถือเป็นวัฒนธรรมทั้งสิ้น เช่น ให้คุณค่าในเรื่องของพุทธศาสนา

นอกจากนี้ **วิถีชีวิตยังหมายถึงการปฏิบัติทั้งหมดของสังคม การกิน การอยู่ การแต่งกายอาชีพ** คือ สังคมนั้นกินอะไร อยู่อย่างไร ปลูกบ้านอย่างไร คนส่วนใหญ่มีอาชีพอะไร ถือเป็นวัฒนธรรม ซึ่งจุดนี้จะเชื่อมโยงมาสู่เรื่องของเศรษฐกิจรวมทั้งเรื่องของภาษา ประเพณีต่างๆ ก็ถือเป็นวัฒนธรรม โดยที่วิถีชีวิตทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นสิ่งที่กลุ่มชนแต่ละกลุ่มได้เรียนรู้ ลองปฏิบัติ แล้วสืบทอดกันมาเป็นภูมิปัญญาที่แตกต่างกันไปตามภูมิภาคตามเชื้อชาติเป็นความรู้ดั้งเดิมที่ถ่ายทอดกันมาไม่ขาดสาย อาจจะไม่อยู่ในหนังสือ แต่อยู่ในคน อยู่ในคนเฒ่าคนแก่ อยู่ในความเชื่อ การปฏิบัติต้องถือเป็นความรู้ที่มีคุณค่ามาก

ประการหนึ่ง วัฒนธรรมเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามชุมชนนั้นๆ ถ้าเราเห็นคุณค่าวัฒนธรรม ก็ต้องเห็นความหลากหลายส่งเสริมความหลากหลายของท้องถิ่น ซึ่งก็คือ เรื่องของการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น

ทางด้านเศรษฐกิจนั้น ถ้าเราจับทางด้านวัฒนธรรม นอกจากจะเป็นการกระจายรายได้ยังสร้างรายได้ได้อีกด้วย ตัวอย่างเช่น เรื่องของการกิน อาหารไทยก็ถือเป็นวัฒนธรรมไทย อาหารไทยมีคุณค่าทางสุขภาพไม่ว่าจะเป็นหัวหอม กระเทียม ล้วนมีคุณค่าต่อสุขภาพ มีสารป้องกันการแข็งตัวของเลือด ช่วยป้องกันโรคหัวใจ ถ้าเราเอาความรู้พวกนี้เข้ามาจับอาหารไทย ทำให้อาหารไทยมีคุณค่า แล้วประชาสัมพันธ์ไปทั่วโลก นอกจากคนไทยจะสามารถ ทำมาหากินได้ด้วยอาหารไทยแล้ว ชาวโลกก็ได้ประโยชน์เพิ่มจากความอร่อยด้วย เท่ากับเกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ

หรือการใช้ข้าวของแบบไทย ๆ ซึ่งขณะนี้ เราใช้ถุงพลาสติกมากเกินความจำเป็น กรณีนี้ถ้าเรานำใบตองมาใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด ใช้ห่อข้าวห่อของชาวบ้านที่ปลูกต้นกล้วยก็มีรายได้เพิ่ม แต่ถ้าใช้เป็นถุงพลาสติกรายได้จะกระจุกอยู่แค่คนกลุ่มเดียว

ส่วนเรื่องของการท่องเที่ยวที่ว่าเป็นตัวทำลายวัฒนธรรม ทำลายสิ่งแวดล้อม ก็สามารถดัดแปลงให้เกิดประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมได้เช่นกัน โดยที่แต่ละจังหวัดควรมีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในจังหวัดของตนเองอย่างละเอียด และนำความรู้นี้มาอธิบายให้กับนักท่องเที่ยว คนที่อธิบายก็ได้รายได้เพิ่ม ขณะที่นักท่องเที่ยวก็ได้ความรู้เพิ่มเติมจากความเพลิดเพลิน เป็นประโยชน์ต่อทุกฝ่ายทั้งยังเป็นการกระจายรายได้ด้วยดี

เรื่องของวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงควรมีการส่งเสริมศักดิ์ศรีของท้องถิ่น เพราะถ้าเราสนใจเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจ ชุมชนท้องถิ่นก็ไม่มีความหมาย ล้วนเป็นบริวารของกรุงเทพฯ แล้วกรุงเทพฯ ก็เป็นบริวารของนิวยอร์ก โตเกียว ฯลฯ แต่ถ้าเรารับเอาวัฒนธรรมเข้ามา ขอนแก่นก็ดี กระบี่ก็ดี ตรังก็ดี นครฯ ก็ดี ล้วนมีศักดิ์ศรี ซึ่งการสร้างคุณค่าให้กับท้องถิ่น เป็นการช่วยเปิดสังคมให้ไม่รวมศูนย์อยู่แค่กรุงเทพฯ

อีกเรื่องที่สำคัญมาก คือ เรื่องของความเป็นชุมชน เพราะเมื่อเกิดชุมชนขึ้น คนจะเข้ามาหากัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ด้วยกัน ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างรวดเร็ว เช่น การรวมตัวกันในเชิงธุรกิจ ซึ่งเดิมแต่ละคนก็ค้าขายกันคนละเล็กละน้อย ต่อเมื่อมารวมตัวกันเป็นห้างหุ้นส่วนเป็นบริษัท ทำให้มีศักยภาพทางธุรกิจมากขึ้น เกิดต้นทุนทางสังคม แม้จะเป็นคนจนไม่มีเงิน แต่มีแรงกายแรงสมอง ก็สามารถทำอะไรได้มาก แล้วรวมตัวกันเป็นนิติบุคคล สามารถกู้หนี้ยืมสิน สามารถทำนิติกรรมได้อีก

ทั้งนี้การพัฒนาควรพัฒนาทั้งความคิดและจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์มีมิติทางจิตวิญญาณ ถ้ามนุษย์ปราศจากจิตวิญญาณแล้ว จะไม่มีวันรู้จักความสุขที่แท้จริง เช่น การเน้นการเรียนการสอนแต่เรื่องวิทยาศาสตร์จะเห็นแต่เรื่องของวัตถุเป็นได้เพียงความสุขตื้นๆ ทำให้มีการแสวงหามากขึ้นๆ ฉะนั้นถ้าจะเรียนวิทยาศาสตร์ต้องเรียนให้ลึกจะสามารถเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของจิตวิญญาณได้เอง เมื่อพบความสุขทางจิตวิญญาณ ซึ่งความสุขนี้ วัตถุไม่ต้องมากก็มีความสุขล้นเหลือ นั่นก็คือ เรื่องของมิติทางวัฒนธรรมมีเรื่องของจิตวิญญาณอันลึกซึ้งเกี่ยวข้องด้วย

ท้ายที่สุด ศ.น.พ. ประเวศ ให้ข้อเสนอแนะถึงแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมว่า **ประการแรก** จะต้องทำความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะฝ่าย ครม. มหาวิทยาลัย กรม กอง รวมทั้งสื่อมวลชนและประชาชนทั่วไป

ประการที่สอง คือ ต้องมีการปรับระบบการศึกษาให้มาเชื่อมกับวัฒนธรรมเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคม ควรมีงบประมาณให้กับครูอาจารย์ทุกระดับสำหรับการค้นคว้าทำความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นอย่างลึกซึ้งเพื่อเกิดพลังทางปัญญามากขึ้น ขณะเดียวกันรัฐบาลควรให้กองทุนทาง

วัฒนธรรมมากขึ้น เพื่อจะมีดอกผลใช้ในการสนับสนุนงานวัฒนธรรมต่างๆ

ประการที่สาม คือ ในแต่ละจังหวัดควรส่งเสริมให้ความสนใจในวัฒนธรรมอย่างครอบคลุมจัดให้กลุ่มต่างๆ เข้ามาร่วมภาคีในการทำงาน ทั้งฝ่ายวัฒนธรรม ฝ่ายชุมชน ฝ่ายศาสนา ฝ่ายนักวิชาการ ฝ่ายรัฐบาล ฝ่ายเอ็นจีโอ ที่สุดจังหวัดก็จะเกิดพลังขึ้น อาจจะจัดให้มีการประชุมเรื่องวัฒนธรรมร่วมกันในทุกภูมิภาค โดยเวียนกันประชุมตามภาคต่างๆ เท่ากับมีการประชุมขึ้นทุก 3 เดือนต่อปี ซึ่งถ้าจัดขึ้นสัก 10 ปี เราจะมีพลังของชุมชนท้องถิ่นเกิดขึ้นเป็นอันมาก

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลชุดนี้ประกาศให้ปี 2537 เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย นับเป็นนิมิตหมายอันดีว่า ในอนาคตการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมจะก้าวไปเคียงคู่กันได้ โดยมี "วัฒนธรรม" เป็นตัวเชื่อมโยง เมื่อมนุษย์เรารู้จักในคุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น

วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมและทางออก

ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง *

เมื่อพูดถึงวัฒนธรรม เราคงจะไม่ได้หมายถึงวัฒนธรรมในเชิงศิลปการร่ายรำต่างๆ แต่จะมองถึงวัฒนธรรมที่พัฒนามาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เริ่มจากในครอบครัว สังคมต่อเนื่องมาถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เรื่องของจักรวาล และอภิปรัชญา (metaphysics) ซึ่งเกิดจากความรู้สึกพรั่นพรึงและความรู้สึกไม่มั่นคง (insecure) ที่มีอยู่ในใจ จึงพยายามดึงเรื่องเหล่านี้มาเชื่องโยง

ในแต่ละกลุ่มชน ก็จะมีวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาสั่งสมต่อเนื่อง ทั้งยังมีเงื่อนไขปัจจัยใหม่ๆ ที่เป็นตัวทำให้เกิดความแปรเปลี่ยนในวัฒนธรรมด้วย

การปะทะระหว่างวัฒนธรรมเกิดจากสื่อกันไม่เข้าใจ

ไทยเรามีรูปแบบวัฒนธรรม 3 แบบ คือ

1. Rice Culture เราพัฒนารูปแบบการดำรงชีวิตจากการล่าสัตว์เป็นอาหารเพื่อความอยู่รอดมาเป็นสังคมเกษตร โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง องค์พระมหากษัตริย์เองก็ทรงให้ความสำคัญ ซึ่งเห็นได้จากการที่ยังโปรดเกล้า ให้มีพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญเป็นประจำทุกปี หากในปัจจุบันวัฒนธรรมนี้ได้เปลี่ยนรูปไปจากการปลูกเพื่อกิน มาเป็นการปลูกเพื่อขาย และปลูกเพื่อส่งออกไปในที่สุด

2. เรารับวัฒนธรรมการค้าและอุตสาหกรรมมาตั้งแต่สมัยโบราณ ตั้งแต่ที่เริ่มทำการค้ากับจีนและประเทศในยุโรปอื่นๆ

3. วัฒนธรรมข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นประเด็นที่ทำให้เกิดความวิกฤต เนื่องจากของสิ่งเดียวกันเรื่องเดียวกัน แต่พูดกันไม่รู้เรื่อง เพราะมองต่างกันและมีข้อมูลต่างกัน เช่น หากให้มองเรื่องที่ดิน แง่มุมมองจะต่างกัน ขึ้นอยู่กับว่าผู้มองนั้นเป็นชาวบ้านธรรมดา เป็นนักนิเวศวิทยา หรือเป็นพ่อค้านักธุรกิจ

จะเห็นได้ว่า จากสิ่งที่เป็นฐานเดียวกันนี้ จะเกิดความแปลกแยกในกลุ่มชน วิถีทางทำมาหากินเริ่มเปลี่ยนไป มีการข่มเหงรังแก เกิดเป็นสังคมที่ผู้แข็งแรงที่สุดเท่านั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัย.

---

* มัลลิกา พงศ์ปริตร เรียบเรียงจาก ดร. เอกวิทย์ ณ ถลาง, "วิกฤการณ์ทางวัฒนธรรมและทางออก," เสวนาชมรมหญ้าแพรก นัดที่ 3 วันที่ 15 สิงหาคม 2535, บริษัทอมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

เมื่อวัฒนธรรม 3 รูปแบบมาพบกัน สิ่งที่ตามมาคือ อาการป่วยของสังคม เกิดโรคเครียด โรคหัวใจ มะเร็ง ฆ่าตัวตาย ฆ่ากันตาย เกิดอาชญากรรม เอดส์ และปัญหายาเสพติด

คนไทยสูญเสียศักดิ์ศรี เมื่อมโนทัศน์ตะวันตกครอบงำ

มโนทัศน์ หรือ paradigm ของคน เริ่มเปลี่ยนจากเดิมที่เคยอยู่กับความเรียบง่าย อยู่พอดี กินพอดี ตามแบบชาวพุทธ เปลี่ยนไปเป็นแบบชาวตะวันตก คือ เริ่มมีความคิดว่ามนุษย์นี้เก่ง สามารถเอาชนะธรรมชาติได้ พิชิตจักรวาลและอวกาศได้ อายุคนยืนยาวขึ้น เทคโนโลยีสูงขึ้น มีการผลิต บริโภค และค้าขาย ที่ได้ผลตอบแทนสูงและมั่งคั่งขึ้น โดยอาจลืมไปว่าทุกคนทำไม่ได้เท่าเทียมกัน จนเกิดคนจน-คนรวย คนได้เปรียบ-เสียเปรียบ ขึ้นทั่วโลก

จุดเปลี่ยนนี้เกิดจากการเปลี่ยนมโนทัศน์ จากการยอมรับธรรมชาติที่มีอยู่เดิมมาเป็นการยอมรับความต้องการของตนเอง เรารับความคิดแบบตะวันตกมานานนับร้อยปี โดยไม่กลั่นกรองเลือกเฟ้นให้ดีเสียก่อน จนปัจจุบันนี้ความโลภได้เข้าไปซึมแทรกเป็นปัจจัยของการศึกษา เศรษฐกิจ และการเมือง

นอกจากนี้แล้วคนในเมืองยังพยายามใช้วิถีชีวิตแบบคนกรุงเทพฯ ไปครอบบคลุมวิถีชีวิตของคนทั้งประเทศ โดยใช้วัฒนธรรมใหม่แบบผสมผสานนี้แผ่อิทธิพลไปทั่ว ซึ่งแม้จะมีส่วนดี คือ ทำให้เกิดความเจริญขึ้นในระดับหนึ่ง แต่โดยภาพรวมแล้ว สิ่งนี้ทำให้คนชนบทถูกครอบงำ จิตวิญญาณของคนชนบทสูญหายไป สูญเสียศักดิ์ศรี เสียความภูมิใจในรกรากพื้นเพของตนแล้วคล้อยตามกระแสหลักของคนเมือง คือ ทุนนิยม และบริโภคนิยม

เกิดชนชั้นใหม่ระบบจักรวรรดินิยมใหม่

เดิมเราอาจมองเรื่องของชั้นวรรณะตามแบบอินเดีย แต่ปัจจุบันเรามีวรรณะใหม่ มีพระ หมอ ครู นักวิชาการเป็นกลุ่มหนึ่ง มีพ่อค้า นักธุรกิจเป็นชนชั้นที่มั่งคั่งที่สุด คนชนบทกลายเป็นวรรณะต่ำสุด จนเมื่อกิเลสตัณหาเข้าครอบงำก็เกิดวิกฤตการณ์ เกิดกรณีขายลูกสาวไปเป็นโสเภณีเพื่อให้ครอบครัวมีกินมีใช้ เกิดความคิดสั้นๆ ที่ว่า ยอมเป็นเอดส์ดีกว่ายอมอด

Instant culture หรือ วัฒนธรรมสำเร็จรูปที่เริ่มเข้ามาพร้อมกับกระแสการค้าธุรกิจข้ามชาติ วัฒนธรรมจากนานาชาติหลั่งไหลเข้ามาจนผู้รับแทบไม่มีเวลาจะตั้งตัว หรือกลั่นกรองเลือกเฟ้น เกิดความสับสนทางวัฒนธรรม (ทักทายด้วยการไหว้ โค้ง สัมผัสมือ ฯลฯ) เกิดวัฒนธรรมใหม่ๆ หลากรูปแบบ เช่น Yuppie เป็นต้น

Multi national Corporation มีส่วนทำให้มโนทัศน์ของคนเปลี่ยนไป ความรักในพื้นดินถิ่นกำเนิดเริ่มลดลง กลับหันไปทำงานให้บริษัทยักษ์ใหญ่ เช่น ซีพี โตโยต้า เกิดเป็นระบบจักรวรรดินิยมใหม่

ที่มีคนหลายชาติหลายเผ่าพันธุ์เข้าไปทำงานรับใช้อยู่ภายใต้ร่มธงของบริษัทเหล่านั้น แม้แต่คนรุ่นใหม่เมื่อเรียนจบก็จะเข้าทำงานในบริษัทเหล่านี้ กลายเป็นวัฒนธรรมภาคธุรกิจอย่างหนึ่งที่น่าจับตามอง

เกิดสิ่งที่เรียกว่า overspecialization มีคนที่ทำงานเฉพาะกิจเป็นผู้สันทัดกรณี มีหมอโรคหัวใจ หมอเด็ก ซึ่งระบบนี้อาจทำให้เกิดความ **"ขลัง"** ในวิชาชีพ มีการเรียนรู้มากขึ้น แต่เป็นระบบที่ทำให้คนขาดความรู้สึกเชื่อมโยงแบ่งปันกัน เกิดความรู้สึกแปลกแยก ว่าคนนี้รู้แต่เรื่องอาชีวะ ไม่ควรมายุ่งเรื่องการศึกษาระดับมัธยม หรือคนนี้เป็นผู้รู้ ที่เหลือกลายเป็นพวก layman เกิดชนชั้น technocrat เป็นกลุ่มผู้ชี้นำ เช่น รัฐบาลปัจจุบัน

การพึ่งตัวเอง การทำได้เองทุกอย่าง กลายเป็นเรื่องของอดีต ซึ่งแต่ก่อนนี้ชาวนาคนหนึ่งอาจใช้เวลาว่างทำงานช่าง เป็นช่างฝีมือชั้นเอก เป็นนักขับเสภา แต่ปัจจุบันนี้ต่างคนจะต่างทำแล้วแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ถ้ามองในส่วนดีก็จะมีอยู่ แต่ถ้ามองในทางไม่ดีแล้ว คือ ทำให้เกิดความแปลกแยก รู้อะไรก็รู้อย่างเดียว หนังสือพิมพ์ และวารสารต่างๆ ที่ปรากฏอยู่บนแผงหนังสือ จะสะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มอันนี้ว่าเน้นที่ความรู้และความสนใจเฉพาะด้าน

วัฒนธรรมข้อมูลข่าวสาร ใครครอบงำก็เป็นใหญ่

อัลวิน ทอฟเล่อร์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ Power Shift ว่า โลกปัจจุบันเป็นโลกของข้อมูลข่าวสาร แต่ก่อนนี้มี 3 M. เมื่อเอาผสมผสานให้ดีก็จะประสบความสำเร็จ ตัว 3 M. นี้คือ

Money - เงิน Muscle - กำลัง, กองทัพ Mind - สติปัญญา

ในปัจจุบัน M. ที่ 3 คือ mind จะเป็นสิ่งสำคัญที่สุด หากมีเงิน มีอำนาจ แต่ขาดสติปัญญาก็จะไม่ประสบความสำเร็จ

โลกปัจจุบันกำลังแย่งชิงกันควบคุม mind คือ ข้อมูล ข่าวสาร ใครได้ไปก็จะได้เป็นใหญ่

วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรมของไทย จะยิ่งทวีความรุนแรง มีการเผชิญหน้ามากขึ้น ผู้ที่ประสบความสำเร็จมีไม่มากเท่าจำนวนผู้ที่เสียเปรียบและถูกเหยียบย่ำ

วัฒนธรรมการเมือง

เท่าที่เป็นอยู่นี้ คือ เรารับวัฒนธรรมฝรั่งมาโดยไม่ให้ความสำคัญกับตัวเอง วิสัยคนไทยนั้นคนเก่งจะไม่อวดตัว ไม่ออกมาหาเสียง หากใครอยากได้คนเก่งมาทำงาน ก็จะต้องไปกราบไหว้ขอร้อง แต่ระบบปัจจุบัน "คนเก่ง" ต้องออกมาแสดงตัวโอ้อวดหาเสียง ทั้งที่ประชาธิปไตยที่แท้จริง น่าจะอยู่ที่พื้นฐานจิตใจอันเป็นเรื่องมีมาดั้งเดิมแล้ว

ทางออก

1. สังคมทุกวันนี้มีความชาญฉลาด ถ้ามีการวิเคราะห์ที่ดีและเที่ยงธรรม ก็จะเกิดการรับรู้ ทำให้สามารถเผชิญปัญหา ผ่อนหนักเป็นเบาได้

2. ต้องสำรวจดูศักยภาพของคนไทย ดูว่าเรามีภูมิปัญญาสั่งสมมาอย่างไร เรามีคนเก่ง คนดี คนนิรนามที่ไม่โด่งดัง แต่มีศักยภาพสูงมากมาย เช่น หลวงพ่อนาน ครูขบ ยอดแก้ว ในหลายวงการ

ไม่เฉพาะแต่ **คน** เท่านั้น ควรเสาะหาดูว่าเรามีความรู้ความสามารถอะไร ที่สั่งสมมาแล้วจะเลือกเฟ้นหยิบยกมาใช้ได้อย่างไร

3. ในสังคมที่มีความหลาก ทำไมเราจึงต้องมาเสียเวลาคิดถึงแต่มิติทางเศรษฐศาสตร์ ทำไมจึงปล่อยให้เรื่องเหล่านี้มาเป็นเงื่อนไขบังคับให้คนต้องมุ่งเดินแต่ทางสายนี้ ควรปล่อยให้คนเลือกทางของตนเองให้เขาอยู่ในสังคมนี้ได้ โดยไม่ถูกรังแก

ทำอย่างไรเราจึงจะสร้างจิตสำนึกความเชื่อใหม่ว่า แม้เราจะเปิดกว้างรับกระแสใหม่ๆ เข้ามา แต่เราควรรับหลังจากที่ได้เลือกเฟ้นกลั่นกรอง หากสิ่งนี้เป็นศักยภาพหลักของคนไทย กอปรกับการมีคุณธรรม ศีลธรรม เป็นส่วนหนึ่งในค่านิยมไทยอยู่แล้ว เราน่าจะลองนำสิ่งเหล่านี้มาพิจารณา

ปัญหาสื่อมวลชนกับวิกฤตทางวัฒนธรรม

ดร. รุ่ง แก้วแดง*

ท่ามกลางสภาวะเศรษฐกิจที่กำลังรุ่งโรจน์ และกระแสความสับสนทางสังคมบวกกับการแข่งขันในการดำรงชีวิต ส่งผลให้คนในสังคมเริ่มมองทุกสิ่งทุกอย่างเพียงฉาบฉวย และเริ่มมองเห็นความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมลดน้อยลงทุกที แต่ทว่ายังมีคนอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเล็งเห็นว่า ในท่ามกลางสภาวะสังคมเช่นนี้ วัฒนธรรมควรจะมีบทบาทที่สำคัญมากยิ่งขึ้น และอาจนำมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาของสังคมได้ หนึ่งในจำนวนบุคคลเหล่านั้นได้รวม **ดร.รุ่ง แก้วแดง** อธิบดีกรมการศึกษานอกโรงเรียนผู้นี้เอาไว้ด้วย

ความคิดเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน

"วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนในสังคมที่ตกลงร่วมกัน และเป็นสิ่งที่เราสั่งสมกันมาจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ถ่ายทอดกันมาโดยตลอด ซึ่งมีการผสมผสานของสังคมเรากับอีกสังคมหนึ่งเข้ามาเพราะมนุษย์มีการติดต่อสัมพันธ์ ถ้ามองวัฒนธรรมของเราในช่วงนี้ ก็อยู่ในภาวะที่ค่อนข้างวิกฤตเกือบจะทุกเรื่อง เพราะความรู้สึกที่ว่า คนไทยเราไม่ได้ยกย่องไม่ได้ภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของเราเหมือนคนในอดีตที่ผ่านมา คนในอดีตเขาค่อนข้างจะภูมิใจ เนื่องจากว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรมแต่เดิมครอบครัวเป็นคนถ่ายทอด ดังนั้น ครอบครัวถือว่าเป็นมรดกที่ทุกคนจะต้องรัก จะต้องทำ อย่างดนตรีไทยสมัยก่อนชาติตระกูลที่เล่นดนตรีจะรับกันเป็นทอดๆ แล้วถือว่า เป็นมรดกของเราที่เราจะต้องพาให้รอดทำให้ได้แต่ปัจจุบันไม่มีทำแล้ว เพราะว่าไม่มีมรดกทางดนตรีที่เป็นของบ้านไหน และครอบครัวไหนมันกลายเป็นสมบัติกลาง แล้วคนไทยไม่คุ้นกับของกลาง ของกลางทำลายให้เสียหายได้ แต่ของส่วนตัวยังทำกันอยู่อันนี้เป็นจุดอ่อนอันหนึ่ง ระบบการศึกษาในช่วงนี้ กล่าวได้ว่า ทุกระบบการศึกษาสมัยใหม่เข้าไปทำลายการถ่ายทอดวัฒนธรรมตรงนี้หมดเลย เราจะเห็นว่า ดนตรีไทยของเรายุคหนึ่งเกือบจะหายสิ้นจนกระทั่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงฟื้นฟูความจริงในเรื่องพวกนี้สมัยโบราณเขาวางเอาไว้ค่อนข้างดีในเรื่องการสืบทอด เป็นหน้าที่เลย จากความเชื่อนี้ ทำให้ทุกคนรับต่อกันมาเป็นทอดๆ มันก็เหมือนกับความเชื่อดั้งเดิมของเราที่บอกว่า ผู้ชายไทยทุกคนต้องบวชการบวชจะมีสองอย่าง คือ การบวชในแง่ของการศึกษา และการบวชในแง่ของพิธีกรรม ปัจจุบันการบวช

---

* ดร.รุ่ง แก้วแดง, "ปัญหาสื่อมวลชนกับวิกฤตทางวัฒนธรรม," **มรดก** ฉบับที่ 67, 81-84.

เหลือแต่พิธีกรรม เพราะบวช 7 วัน 3 วัน มันจะไปศึกษาอะไร แต่เดิมคำว่าบวชเรียน คือไปศึกษาธรรมให้เข้าใจ แล้วก็บวชอย่างน้อย 2 หรือ 3 พรรษา เราก็มีเวลาที่จะศึกษา สมัยก่อนพระแต่ละวัดมีมาก เนื่องจากบวชพร้อมกันสามารถนั่งเรียนด้วยกัน เข้าใจในวิถีชีวิตมันไม่ใช่เรื่องของการบวชอย่างเป็นพิธีกรรม สิ่งต่างๆ เหล่านี้มันมีกระบวนการถ่ายทอดของมันอยู่ เราถึงรับต่อ แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้วโครงสร้างของการถ่ายทอดเหล่านั้นหายไปหมด หรืออย่างเช่นสมัยก่อนใครที่เป็นแพทย์สมัยโบราณ ลูกจะเป็นคนที่ไปรับมรดกจากตรงนี้มาทำหน้าที่ต่อ จากการที่เราไปเปลี่ยนรูปแบบการถ่ายทอด จึงเกิดวิกฤตขึ้นมาค่อนข้างจะมากมาย อันนี้เป็นเรื่องที่สังคมไทยเราไม่เคยพบ เราเพิ่งมาพบมากในยุคนี้"

เรียกว่า วัฒนธรรมสมัยนี้ป่วยหนัก ใกล้จะตายอยู่แล้ว?

"เข้าใจว่า ตายไปแล้วหลายเรื่องไม่ใช่ว่าใกล้ อย่างเช่นพวกศิลปะพื้นบ้านทั้งหลาย หลายเรื่องหายไปหมดแล้ว บ้านเราตอนนี้วัฒนธรรมกับสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องเดียวกันเลย มันอยู่ในสภาพเดียวกัน มันเหมือนกับสัตว์หลายชนิดในบ้านเราที่มันหายไปหมดแล้ว ในเรื่องของวัฒนธรรมไทย จริงๆ แล้วเราควรจะเก่งที่สุดในโลก ไม่น่าจะมีที่ไหนที่รู้ภาษาไทยดีที่สุดในโลกเท่าเมืองไทย แต่ตอนนี้เวลาเราไปทำปริญญาเอกเรื่องภาษาไทย เราต้องไปทำที่อเมริกา แล้วอย่างนี้มันจะไปลึกซึ้งอะไร ไม่ว่าจะเป็นดนตรีไทย พุทธศาสนา ก็เหมือนกันต้องไปเรียนอเมริกา ถามว่า แล้วฝรั่งพวกนั้นเป็นใคร? เขาก็คือคนที่หลงเข้ามาแล้วก็มาเรียนจากคนของเรา เขาได้รับปริญญาเอกแล้วเขาก็ไปสอนต่อ เมื่อเป็นอย่างนี้ขึ้นมาสิ่งที่เราจะต้องเร่งทำได้ คือ วิชาที่เป็นวัฒนธรรมของเราทั้งหมด ต้องเปิดสอนให้ถึงปริญญาเอกทุกวิชา เพราะถ้าเราเปิดมันจะได้ความรู้ในเรื่องของการวิจัย มีการวิจัยที่เป็นระบบขึ้นมา เราจะได้รูปแบบที่ค่อนข้างดี แล้วอันต่อมาก็คือ ได้ความภูมิใจขึ้นมา"

ทำไมคนไทยจึงไม่ภูมิใจในวัฒนธรรมของเราเองและจุดนี้เกิดขึ้นเมื่อไร?

"มันเกิดขึ้นหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อเราออกมาติดต่อกับโลกภายนอก เรามีการเปลี่ยนแปลงที่เร็วมาก ช่วงนั้นเนื่องจากฝรั่งมีการศึกษาที่เป็นระบบเอาไว้ ซึ่งการสอนของเขามีระบบมานานแล้ว แต่ระบบการศึกษาของเรามันไม่มี เพิ่งมาทำกันเมื่อไม่นานมานี่เอง ดังนั้น เราจึงเอาระบบการศึกษาของเขามาใช้โดยไม่มีการประยุกต์ เมื่อเป็นอย่างนี้ เราก็เลยหลงไปกับเขาหมดทุกเรื่อง อย่างเช่น อาหารที่เราเรียกว่า Fast Food ทั้งหลาย อเมริกาเขาไม่ได้ยกย่องเขามองว่า มันเป็นอาหารสำหรับคนที่หาอะไรกินไม่ได้ มันรีบร้อน และจำเป็น ส่วนใหญ่เขามักจะขายให้กับนักศึกษา เพราะราคามันถูก แต่พอมาเมืองไทยมันแพง ถ้าเทียบกันระหว่างข้าวแกงกับแฮมเบอร์เกอร์ชุดหนึ่ง เพราะเขาใช้การตลาดเข้ามาสร้างค่านิยม

ถ้าถามว่าแล้วข้าวแกงล่ะ มีใครทำบ้าง? คำตอบคือ ไม่มี ทั้งๆ ที่ข้าวแกงมีคุณค่าทางอาหารมากกว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ขึ้นมา จึงเห็นได้ว่า ตอนนี้ทุกเรื่องจุดวิกฤตของวัฒนธรรมมันอยู่ที่คนมีความรู้สึกว่า **อะไรที่มันเป็นไทยมันจะด้อยกว่าเขา** ถามว่า ทำไมต่างประเทศเจริญกว่าเรา เพราะเขาทำงานวิจัยแต่ของเราไม่มี ซึ่งอันนี้เป็นจุดอ่อนของเรา ผมเข้าใจว่า อันนี้เป็นหน้าที่ของสำนักงานวัฒนธรรม ที่จะต้องถ่ายทอดลงไปสู่เด็กก่อน จากการศึกษาทางด้านจิตวิทยาพบว่า คนที่ประสบความสำเร็จอยู่ในปัจจุบันนี้จำนวนหนึ่งเกิดขึ้นมาจากความประทับใจในบทบาทของพ่อ หรือ แม่ แล้วก็ครู ถ้าบุคคลเหล่านี้สามารถทำบทบาทอันนี้ได้ดี อย่างเช่นครูสอนเก่ง สอนดี ประสบความสำเร็จตลอด เด็กจะเกิดความชื่นชมและเลียนแบบตามตั้งแต่ตอนนั้น ทีนี้เด็กก็จะเกิดความภูมิใจ"

บทบาทของสื่อมวลชนกับงานวัฒนธรรม

"ส่วนมากบทบาทของสื่อมวลชนในแง่ศิลปวัฒนธรรม ทุกคนจะพูดถึงเรื่องศิลปะการแสดง แต่รูปแบบอื่นๆ เช่น เรื่องของวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาก็ดี ทำไม่ได้ ดูแล้วมันค่อนข้างมืดมน รายการด้านวัฒนธรรมมันอ่อนแอ อย่างรายการพระเทศน์ทางโทรทัศน์ เทคโนโลยีล้าหลัง ไม่มีสปอนเซอร์ ไม่สามารถออกไปผลิตรายการชั้นดีๆ จากข้างนอกได้ ไม่สามารถมีการสอดแทรกอะไรได้เลย ไม่สามารถให้น่าสนใจได้แล้วก็ไม่มีใครสนใจที่จะมาทำด้วย มันไม่มีกำไร คลื่นความถี่ทั้งวิทยุและโทรทัศน์เป็นสมบัติของชาติที่ใช้หมดได้ ดังนั้น ทุกชาติเขาจะหวงมาก การที่จะให้คลื่นความถี่ใครต่อใคร เขาจะต้องคำนึงถึงประโยชน์ แต่บ้านเราตอนนี้ประมูลขายหมดแล้ว ไม่มีที่ไหนในโลกเขาทำกันหรอก จากการวิจัยของยูเนสโกพบว่า โทรทัศน์มีบทบาทสำคัญอย่างมากในการสร้างพฤติกรรมของสังคมประเทศไทย ความจริงเป็นประเทศเดียวที่วิทยุและโทรทัศน์เป็นของรัฐบาลหมด แต่ด้วยความที่มันเกิดอะไรขึ้นมาก็ไม่รู้รัฐบาลเอาสื่อ

ที่เป็นสมบัติของชาติ ไปขายกินกันหมด การที่จะใช้สื่อเหล่านี้ก็พิการหมด คนที่นำเสนอทางวิทยุโทรทัศน์ ในตอนนี้ เขาก็ต้องเลือกเอา เพราะเขาต้องไปซื้อเวลาด้วยราคาแสนแพง เขาต้องเลือกอันที่คิดว่ามันขายดีที่สุด และมันก็พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า อะไรที่มันขายได้ดีที่สุด มันไม่จำเป็นต้องเป็นของที่รักษา

หรืออนุรักษ์ด้านวัฒนธรรม เมื่อมันเป็นอย่างนี้ขึ้นมา มันไม่มีทางเลยที่จะระดมคนหรืออะไรออกมาได้อีก แล้วรัฐบาลนี่ เอาเชือกมาพันคอตัวเอง"

ตอนนี้กระแสการอนุรักษ์ค่อนข้างแรง จะเป็นเพียงสิ่งฉาบฉวยลวงตาหรือไม่?

"ไม่ใช่ว่าการอนุรักษ์ เราจะถืออย่างนั้นเอาไว้ตลอดทั้งหมด กลุ่มคนที่อนุรักษ์ที่ไม่เข้าใจก็อันตราย เพราะฉะนั้นเราต้องทำวิจัยเสียก่อน โดยต้องดัดแปลงให้เหมาะสมกับเวลาและอุปกรณ์ ทุกเรื่องต้องมีการศึกษาหลายเรื่องใช้วิธีท่องกันอย่างเดียว แล้วมาบอกว่า นี่....คือ วิธีอนุรักษ์ มันต้องดูที่ผลสำเร็จด้วย ผมเข้าใจว่า ในเรื่องการอนุรักษ์มันมีสองกลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่ศึกษา เข้าใจ รู้เรื่อง อธิบายเหตุ-ผล และที่มาได้ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งนั้น ลอกของเก่ามาทั้งหมด กลุ่มนี้ไม่น่าจะเรียกว่าพวกอนุรักษ์น่าจะเรียกว่า เป็นพวกขายของเก่ากินมากกว่า"

บางคนบอกว่า เป็นเรื่องของแฟชั่น

"ผมว่า ไม่ใช่ อย่างที่ผมว่า หลายเรื่องในบ้านเรามันเป็นเทคนิคการโฆษณา ความเชื่อเหล่านี้จะผ่านคนหนึ่งไปยังอีกคนหนึ่ง ความจริง ถ้าเรามองอีกด้านหนึ่ง เราเอาวัฒนธรรมตรงนี้มาใช้ประโยชน์ เราจะเอามาใช้ได้เยอะเลย ส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาของเรา คือ ความเชื่อ ถ้าเราลองศึกษาดีๆ ว่า เรามีความเชื่อในเรื่องอะไรบ้าง แล้วก็เอากลับมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบันมันจะเกิดประโยชน์อย่างมโหฬารเลย สมมุติเรื่องต้นไม้ อีสานมีความเชื่อว่า ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ตายไปแล้ว วิญญาณจะไปอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่ ดังนั้น ปัจจุบันอีสานจึงมีต้นไม้เหลือมากกว่าที่อื่นๆ เราจะพบว่าทุกหมู่บ้านจะมีป่าไม้อยู่ ซึ่งเราเรียกว่า ป่าปู่ตา ใครก็ตามที่จะไปโค่นต้นไม้เหล่านี้ เขาจะบอกว่าไปทำลายที่อยู่ของบรรพบุรุษของเขา เขาจะต่อต้านอย่างเต็มที่ แล้วมันก็โยงกันเป็นวิทยาศาสตร์ได้ เขาบอกว่าบ้านไหนก็ตามที่ไปโค่นป่าปู่ตา จะประสบปัญหาทำมาหากินไม่ได้ ฝนแล้ง ไม่ตกต้องตามฤดูกาล นี่ก็คือหลักธรรมชาติในเรื่องของความชื้นนั่นเอง อันนี้คือความเชื่อที่เอามาใช้ในการพัฒนาที่ทำให้ดีขึ้น"

เราเชื่อว่าการพัฒนาด้านวัฒนธรรมจะไปได้เร็วกว่าการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เพราะเราสามารถเปลี่ยนเรื่องความเชื่อที่มีต้นทุนต่ำกว่าการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ถ้าเราสามารถใช้สื่อมวลชนได้ ลงทุนเพียง 200-300 ล้านบาท จะสามารถต้านกระแสวัฒนธรรมที่เป็นอยู่ในขณะนี้ได้มาก เชื่อว่าอีก 4-5 ปี วัฒนธรรมจะดีขึ้น เราต้องมีความเชื่อในจุดนี้ ต้องฟื้นฟูวัฒนธรรมของเราขึ้นมาใหม่"

ในฐานะที่เราเป็นคนไทย เราควรร่วมมือร่วมใจกันฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม อันเป็นมรดกล้ำค่าของเราให้ฟื้นขึ้นมาด้วยความภาคภูมิใจ และดำรงรักษาวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้ให้คงอยู่สืบไป ก่อนที่เราจะสูญเสียวัฒนธรรมของเราไปอย่างไม่มีวันคืนกลับมา

จตุรัสวัฒนธรรม

สกุล บุณยทัต*

ค่านิยมทางวัฒนธรรม

ผมมีความเชื่ออยู่เสมอมาว่า วัฒนธรรมก่อเกิดด้วยจิตวิญญาณ และพลังสำนึกที่กลั่นออกมาจากภายในด้วยอารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ทุกคน ไม่ใช่สิ่งที่ครอบงำ หรืออยู่ในสถานะที่เสกสรรปั้นแต่งขึ้น ความเป็นวัฒนธรรมตั้งอยู่กับสายสัมพันธ์ที่สืบต่อสายเลือดกันมาในหมู่มวลมนุษย์ เป็นเงื่อนไขที่ซึมซับอยู่ในวิถีชีวิตโดยสัญชาตญาณที่แท้ เราไม่สามารถกำหนดแนวทางของวัฒนธรรมได้ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านแนวคิด ความเชื่อ หรือศรัทธาแห่งการสร้างสรรค์ใดๆ

คนไทยทุกวันนี้ มีชีวิตอยู่เพื่อสิ่งใด? วัฒนธรรมการดำรงชีวิตอยู่ของพวกเขาเป็นไปเพื่ออะไรกันแน่? เราเห็นพ่อแม่คนไทยกระตือรือร้นที่จะส่งลูกเข้าเรียนแจ๊ซแดนซ์ และฝึกเปียโน ในลีลาบทเพลงของอีกซีกโลกหนึ่ง เราเห็นผู้รับผิดชอบทางวัฒนธรรมของประเทศ มีความคิดที่แสนจะห่างไกลกับความเป็นวัฒนธรรมที่ถือเป็นรากเหง้าแห่งชีวิตของพวกเขา เรากำลังรู้สึกว่า "วัฒนธรรมของประเทศ" กำลังจะตายจากไปอย่างโดดเดี่ยว....อ้างว้าง

ผมมีความรู้สึกโดยภาพรวมทั้งหมดแล้วว่า ความเป็นวัฒนธรรมของเรากำลังเดินทางสู่วิกฤตการณ์ที่น่าหวาดหวั่น แต่ปราศจากการรับรู้จากผู้คน ทั้งที่มีส่วนรับผิดชอบโดยตรง หรือผู้คนโดยทั่วไป เรากำลังถูกครอบงำโดยสิ่งจอมปลอมมากมาย ทั้งที่เราสร้างขึ้นมาเองจนกลายเป็นจารีตตลอดจนอีกหลายสิ่งหลายอย่างในโลกแห่งธุรกิจและเทคโนโลยี

เราทุ่มเทให้กับการสืบทอดวัฒนธรรมระหว่างกันมากแค่ไหน? เรารู้จักแลใกล้ชิดกับวัฒนธรรมในเชิงภูมิปัญญาเพียงใด คำตอบของคำถามทั้งหมดที่ตั้งประเด็นขึ้นมา ไม่สามารถจะหาได้ในครอบครัว โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย และโลกแห่งชีวิตของคนไทยทุกคนในวันนี้อย่างถ่องแท้ พวกเราเหมือนตกอยู่ในภาวะที่คลุมเครือ เผชิญกับความวิกฤตเหมือนเป็นสิ่งที่เป็นธรรมดาที่สุด การดำรงอยู่ของชีวิตแห่งวัฒนธรรม จึงเหมือนติดอยู่กับอะไรบางสิ่งในเชิงจารีตที่สร้างขึ้นอย่างดิ้นไม่หลุด จากสังคมจอมปลอม และผู้รับผิดชอบที่หลงลืมแก่นแท้ และเข้าไม่ถึง "หัวใจของวัฒนธรรม"

---

* สกุล บุณยทัต, "จตุรัสวัฒนธรรม," **มรดก** ฉบับที่ 7,86

วันนี้ เวลานี้ ความเชื่อในเชิงวัฒนธรรม น่าจะมีการทบทวนคุณค่ากันใหม่ การสืบค้นทางจิตวิญญาณแห่งวัฒนธรรม น่าจะเกิดขึ้นได้แล้วในหมู่คนไทยทุกเพศ ทุกวัย และทุกหน่วยงาน หรือสถาบันของการรับผิดชอบร่วมกัน

"จุดวิกฤต" ของสิ่งหนึ่งสิ่งใด ไม่ได้เกิดขึ้นภายในวันเดียวมันสั่งสมระยะเวลา จนกลายเป็นความผุกร่อนของศรัทธาได้ และเช่นเดียวกัน การรื้อฟื้นศรัทธา ใน "สิ่งที่มีค่า" สิ่งหนึ่ง ก็ไม่ได้เกิดขึ้นในวันเดียว

วัฒนธรรมของเรา จะพ้นวิถีแห่งวิกฤตการณ์ที่น่าหวาดหวั่นได้ ก็ต่อเมื่อเราทุกคน ใช้ภูมิปัญญาพิเคราะห์ถึงการรับรู้ และรู้สึก ถึงสิ่งทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับวัฒนธรรมของเราอย่างไม่น่าเชื่อเหล่านั้น และรื้อฟื้นความรู้สึกเก่าให้เกิดใหม่ขึ้นมาในเชิงจิตวิญญาณไม่ใช่เพื่อวันนี้ แต่เพื่อการดำรงอยู่อย่างงดงามในชีวิตอนาคตของเราทุกคน

จตุรัสวัฒนธรรม

สุจิตต์ วงษ์เทศ*

สื่อมวลชนท้องถิ่นกับงานวัฒนธรรม

วัฒนธรรมที่แท้จริง คือวิถีชีวิตของคนกับคน และคนกับธรรมชาติ ฉะนั้น ต้องมีทั้งความดีและไม่ดี วัฒนธรรมในทัศนะของผม จึงไม่ใช่สิ่งที่เรียกกันว่า โขน ละคร ฟ้อน รำ ดนตรีไทย เท่านั้น การทำมาหากินไม่ว่าจะอยู่ในอาชีพอะไรก็เป็นวัฒนธรรมทั้งนั้น วัฒนธรรมไม่มีอะไรโดดเดี่ยว วัฒนธรรมที่โดดเดี่ยวจะไม่สามารถพัฒนาขึ้นเป็นเมือง เป็นรัฐ เป็นอาณาจักรได้ ถ้าถามผมว่าจะสร้างจิตสำนึกทางวัฒนธรรมให้ราษฎร ให้ประชาชน ผมว่าคงจะเพี้ยน เพราะราษฎรทุกคนมีอยู่แล้วแต่ราชการไม่ยอมรับ จิตสำนึกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมทั้งหมดนี้ หมายถึงการสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง พวกที่ต้องการแต่สืบเนื่อง แต่คัดค้านการเปลี่ยนแปลง เรียกว่าพวก อนุรักษ์หัวปักหัวปำ ยึดติดว่าอดีตนั้นดีงามตลอด ฝันไปถึงอดีตทั้งๆ ที่มันไม่เป็นความจริง บิดเบือนความจริงแล้วก็เขียนตำราประวัติศาสตร์บังคับให้คนเชื่อ มันก็เกิดปัญหา ส่งผลให้สื่อมวลชนจำนวนหนึ่ง ตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ตัดสินของวิธีคิดแบบนี้ ส่วนบางพวกก็มุ่งแต่เปลี่ยนแปลงไม่ต้องการการสืบเนื่องเป็นพวกไม่มีรากเหง้า ไม่มีหัว-นอนปลายเท้า หรือมีก็แกล้งทำเป็นลืม แล้วจะไปสืบเนื่องเปลี่ยนแปลงอะไรได้ อิทธิพลทางวัฒนธรรมแบบนี้ ส่งผลกระทบมาถึงประเทศไทยจนถึงปัจจุบันยังไม่หมด คนไทยก็ดูถูกคนจีน ดูถูกคนลาว แขก เขมร รวมทั้งดูถูกคนที่อยู่ในวัฒนธรรมเบิบข้าวเหนียว เช่น ล้านนา ล้านช้าง และภาคอีสาน

ในสมัยโบราณ เขาใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการเอาคนหลายเผ่าพันธุ์มาอยู่ร่วมกันอย่างสันติตามสมควร แต่ถ้าหากความขัดแย้งทางความคิดและวัฒนธรรมในปัจจุบันแล้วล่ะก็ สื่อมวลชนนั้นแหละมีบทบาทในการทำให้ความขัดแย้งนั้นคลี่คลายและลดลง และถ้าจะว่ากันไป สื่อมวลชน เป็นแหล่งผลิตวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของสังคมนั้นๆ แหล่งผลิตนี้ทำหน้าที่ทั้งการสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้น จะต้องทำความเข้าใจกับสังคมโดยภาพรวมด้วยว่า วัฒนธรรมนั้น อย่ายกแต่อดีตที่คิดว่าดีงาม ไม่ยกเอาอดีตมาครอบงำปัจจุบัน

---

* สุจิตต์ วงษ์เทศ, "จตุรัสวัฒนธรรม," **มรดก** ฉบับที่ 7, 87.

ผมเชื่อว่า ทั้งสังคมไทยตกอยู่ใต้วัฒนธรรมบริโภค แต่ผมก็เชื่อว่า สื่อมวลชนก็คงรู้ว่าช่องทางที่จะทวนกระแสมันก็มีอยู่ถ้าช่วยกัน โอกาสที่จะทำความเข้าใจกับเรื่องประเพณีวัฒนธรรมที่มันเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของมนุษย์ ก็คงมีโอกาสมากขึ้นความดีความงามที่เราแสวงหา ก็คงมีโอกาสมากขึ้นอาจสำเร็จในรุ่นลูกรุ่นหลาน

ผมขอคัดค้านที่จะให้รัฐมาเป็นมาตรฐานในการชี้ผิดชี้ถูกในทางที่ถูกแล้ว รัฐต่างหากต้องสนับสนุนให้เอกชนเติบโตขึ้น ให้สื่อมวลชนเป็นเสรี ไม่ใช่ควบคุม เพราะจะได้มีเสรีภาพในการสร้างวัฒนธรรมใหม่ๆ และเผยแพร่วัฒนธรรมเก่าๆ ออกไป ให้มีความต่อเนื่อง มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ประเทศชาติถึงจะเจริญ

จิตสำนึกทางวัฒนธรรมนั้นอย่าไปสร้างมันเลย เพียงแต่ว่าทำความเข้าใจ แล้วอย่าไปใช้อำนาจเผด็จ-การ เอาความคิดของตนไปกำหนดวัฒนธรรมของกลุ่มอื่นเขา อย่าไปคิดว่าวัฒนธรรมต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่จำเป็น ประเด็นหลักมันอยู่ที่ว่า ความหลากหลายแต่คล้ายคลึงกันนี้ทำให้สังคมสงบ มีสันติได้ อย่าเอาชีวิตคิดแบบราชการไปกำหนดประชาชน คิดพัฒนา หรือสร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยความดีความงามความชอบของเขาเอง ของกลุ่มเขาเอง นี่ต่างหากคือวิถีทางที่ถูก

วัฒนธรรมกับนิคส์

รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม*
ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร

ผมคิดว่าเวลานี้เราเน้นปัญหาทางเศรษฐกิจ คือ มีรายได้ขึ้นมา ทำให้คนกินดีอยู่ดีอะไรพวกนี้ ดังนั้นการที่เราเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านมาใช้ก็ใช้เพื่อให้มีรายได้ดี

เมื่อเราเน้นมันจนเกินไปมันอันตราย เพราะว่ามันเหมือนเอาไปขายให้เขา ซึ่งจริงๆ แล้ววัฒนธรรมพื้นบ้านมันมีความหมายต่อการดำรงอยู่ของสังคม เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนอะไรต่างๆ เหล่านี้

พูดง่ายๆ ว่าเราไปรื้อฟื้นวัฒนธรรมบางอย่างขึ้นมาในลักษณะที่มอมเมาให้มาเล่นสนุกสนาน และถ้าหากว่าอันนั้นมันไม่มีความหมายต่อสังคมของเขาแล้ว มันอันตราย ยกตัวอย่างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เขาเคารพนับถืออยู่ คุณไปแต่งไปเล่น เกิดมันไม่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาล่ะ หรือประเพณีบางอย่างของเขาอย่างญาติพี่น้องของเขาพบกับขึ้นมาเพื่อสังคมของเขาที่มันอยู่ได้ เรากลับไปปรุงแต่งให้มันเป็นเรื่องไร้สาระอย่างนี้

เพราะฉะนั้นเวลาจะทำอะไรต้องระมัดระวัง ทั้งนี้และทั้งนั้น ไม่ได้หมายความว่าไปค้านไม่ให้มี แต่การจะทำให้มีนั้นต้องสมเหตุสมผลและต้องรักษาความหมายเดิมๆ หรือความสำคัญที่มีบทบาทหน้าที่ของเขาให้ได้ ถึงแม้ว่าสิ่งบางอย่างที่มันตายไปแล้วหมดไปแล้ว แต่ถ้าเรารู้ว่ามันเคยมี เมื่อเรารื้อฟื้นมาใช้ เราต้องคำนึงถึงสวัสดิภาพของสังคมของท้องถิ่นบ้างไม่ใช่เอารายได้มาอย่างเดียว

เมื่อเอารายได้มา เศรษฐกิจมันดีพวกนี้ รายได้อันนั้นมันไม่ได้มาทำให้เกิดการอยู่ดีกินดีหรอก มันทำให้ฟุ้งเฟ้อหลงตัวเอง ไม่รู้ความเป็นมา งมงาย อันนี้เป็นเรื่องที่เรากลัว บางทีมันทำลายการดำรงอยู่ได้ของสังคม

อย่าลืมนะว่าเมื่อเกิดอันนี้ขึ้นมาแล้วการกระจายรายได้มันไม่กระจายเท่าไหร่ แต่ที่มันเกิดขึ้นมามันพุ่งพรวดไปหาคนรวย นายทุนเท่าเอง คนอื่นก็เจ็บปวดไป หรือท้องถิ่นที่เขามีอะไรดีๆ อยู่ พอไม่มีกิจการท่องเที่ยวแล้ว ที่ดินแพง คนก็ต้องแยกไปแล้วใครจะมาอยู่

---

* จาก**สยามรัฐ** 38 (25 มิถุนายน 2531), หน้าพิเศษ 31.

เดี๋ยวนี้หลายแห่งที่มีการรื้อฟื้นขึ้นมามาก พวกคนใหญ่คนโตคนร่ำรวยเข้าไปอยู่เพิ่มมากขึ้น ผมว่ามันกระทบนะ เพราะฉะนั้น กิจการในการท่องเที่ยว นำวัฒนธรรมพื้นบ้านมาใช้นี่ มันทำให้เกิดการแตกแยกและการเดือดร้อนในท้องถิ่นเกิดกลุ่มคนจนคนรวยขึ้นมา คนส่วนใหญ่อาจจะสูญเสียก็ได้ ซึ่งบางทีคนมองไม่เห็น

การเพิ่มผลผลิตทางด้านอุตสาหกรรมนั้น ต้องระวังว่าการเพิ่มขึ้นนั้นมันกระทบสภาพแวดล้อมแค่ไหน ผมว่ามันมีปัญหา หลายอย่างรวมทั้งพลังงานด้วย เมื่อเกิดอุตสาหกรรมมากขึ้น มันก็ต้องมีพลังงานมาก มีฟ้าไฟอะไรเพิ่มมากขึ้นอีก แล้วคุณก็สร้างเขื่อนสร้างโน่นสร้างนี่แล้วก็ทำลายสภาพแวดล้อม

เวลานี้ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนานั้นมันไปตกอยู่ที่คนรวย คนจนก็จนไป ช่องว่างทางสังคมจึงเกิดมากทีเดียว มันอยู่ตรงนั้น

ถ้าหากว่าเราพยายามจะมีกฎหมายหรือการควบคุมในการเติบโตทางอุตสาหกรรม ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนความรู้อะไรมากๆ มันก็จะดี

คือถ้าหากจะเอารายได้อย่างเดียวโดยไม่คำนึงถึงว่ามันมีผลตามมาอย่างไร เวลานี้เขาจะทำอะไรไม่ค่อยคำนึงถึงปัญหาทางสังคม และวัฒนธรรม เขามองในแง่ปัญหาเศรษฐกิจ และไม่ได้ตอบว่าเมื่อมีรายได้มากแล้ว ก็ยุติเลยว่ามีรายได้มากแล้วนั้นประเทศเจริญรุ่งเรือง

แต่หารู้ไม่ การกระจายรายได้มันไปตกอยู่ที่ไหน ที่ใคร

นี่เป็นการมองในรูปธรรม แต่ในนามธรรมเรามองไม่เห็นเลย แล้วมีมาตรการอะไรที่จะมาวัดกันได้ เขาวัดได้จากตัวเลข ทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ไม่สามารถวัดในเรื่องคุณค่าของชีวิตได้

อะไรที่เห็นว่าคุณค่าชีวิตคนไทยนี้ดีขึ้น ยิ่งรับระบบอุตสาหกรรมใหม่หรือนิคส์เข้ามานั้น ผลก็คือวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาเกิดช่องว่างทางสังคมเยอะแยะเลย เรามองสังคมเดี๋ยวนี้เป็นอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ญี่ปุ่นไปเลย

มันเร็วเกินไป ผมคิดว่าสิ่งที่เราจะทำได้ก็คือ การปรับระบบการศึกษาให้คนฉลาดมากขึ้น รู้จักตัวเองมากขึ้น เดี๋ยวนี้เราไม่รู้จักตัวเองเลย พูดออกมาแต่ละเรื่องมันก็เป็นฝรั่งทั้งนั้น

ทำไมเราไม่มอง พม่า อินโดนีเซีย บ้างล่ะ ไปมองทำไมญี่ปุ่น อังกฤษ อเมริกา เรามองพม่ามองอินโดนีเซีย แล้วบอกว่า พวกนี้มันล้าหลัง มองแบบนั้นไม่ได้ ต้องมองว่า เขาอยู่กันอย่างไร แล้วเขารักษาทรัพยากรทางธรรมชาติไว้ได้อย่างไร

เราไม่จำเป็นต้องอยู่เหนืออย่างเขาหรอก แต่ว่าเอาเขามาคิด

ปัญหาช่องว่างที่เกิดขึ้นในสังคมเดี๋ยวนี้มันกว้างเหลือเกิน ขยายออกไปอย่างรวดเร็วยิ่งเพิ่มในด้านอุตสาหกรรมมาก ปัญหาก็ยิ่งมากขึ้น

"วัฒนธรรมพื้นบ้าน"

รองศาสตราจารย์ผ่องพันธุ์ มณีรัตน์*
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผลกระทบจากการท่องเที่ยวนั้นมันมีแน่นอน มันช่วยให้มีการฟื้นฟูรูปแบบของศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพวกศิลปหัตถกรรม การเล่นพื้นเมืองต่างๆ มันก็ช่วยฟื้นฟูขึ้นมา

ที่นี้ปัญหาในลักษณะของการฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้าน มันเป็นแบบไหน มันฟื้นฟูโดยดึงตัววัฒนธรรมพื้นบ้านนั้นจริงๆ หรือเปล่าหรือว่าสิ่งที่ฟื้นฟูขึ้นมามันเป็นของเทียม ซึ่งมันก็ขึ้นอยู่กับหน้าที่ของอันนั้น

จริงๆ แล้วการฟื้นฟูวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ทำกันนี่ มันไม่ได้คำนึงถึงหน้าที่ดั้งเดิมของวัฒนธรรมพื้นบ้านอันนั้น มันเป็นแต่ทำเพื่อขายอย่างเดียว ถ้าจะพูดว่าชาวบ้านเขารู้สึกอย่างไร อันนี้น่าสนใจ

ถ้าเราเป็นนิคส์แล้ววัฒนธรรมพื้นบ้านมันก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามวิถีทางการดำเนินชีวิต นอกจากว่า มันจะมีรูปแบบวัฒนธรรมพื้นบ้านใหม่ๆ เกิดขึ้นมา ถ้าหากว่าชาวบ้านไม่ได้มีวิถีชีวิตแบบชาวนาชาวไร่อย่างแต่ก่อน มันก็จะเกิดมีวิถีชีวิตรูปแบบใหม่ ซึ่งมันก็เป็นไปตามวัฏจักร

วัฒนธรรมพื้นบ้านในปัจจุบันนี้ มันคงเปลี่ยนไปหรือเปลี่ยนรูปแบบไป อย่างเพลงกล่อมเด็กที่ชาวบ้านที่อยุธยาบอกว่าจะไปเก็บมันไว้ทำไมมันล้าสมัยไปแล้ว ก็ไม่เห็นว่ามันจะมีประโยชน์ที่จะรักษาไว้ทำไม มันก็จริงอย่างที่ชาวบ้านเขาว่า

สมัยนี้มานั่งร้องเพลงกล่อมเด็กอยู่ทำไมเปิดเทปหรือวิทยุเอาก็ได้ มันล้าสมัยไปแล้ว หน้าที่นี้มันหายไปแล้ว เพราะว่าของอะไรก็ตามในสังคม ถ้ามันหมดไปแล้วมันก็หมด ถึงเราจะดึงเอาไว้มันก็ได้แต่เปลือก มันไม่ได้อะไรที่เข้าไปอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน

---

* จาก**สยามรัฐ** 38(25 มิถุนายน 2531), **หน้าพิเศษ 32.**

ถ้าหากสังคมเปลี่ยนเป็นรูปแบบอุตสาหกรรมหรือนิคส์ที่ว่านี้ ชาวบ้านก็ต้องปรับตัวให้เข้ากับระบบอุตสาหกรรมแน่

ส่วนที่ว่าเหมาะหรือเปล่านี้ มันขึ้นอยู่กับเมื่อเปลี่ยนไปแล้ว ผลกระทบนี่มันไปทำลายอะไรบ้าง ซึ่งเรื่องนี้มันเป็นเรื่องของการวิจัยอีกมากทีเดียว แน่นอน ถ้ามันมีได้มันก็มีเสีย

แน่นอนสิ่งที่ชาวบ้านได้อาจจะเป็นเศรษฐกิจดีขึ้น ซึ่งเรื่องนี้เขาต้องการมากกว่า เขาจะไม่คำนึงว่ารูปแบบวัฒนธรรมจะเป็นอย่างไร นี่เป็นธรรมดาในทางมานุษยวิทยาประยุกต์ ถ้าหากว่าเราต้องการจะเปลี่ยน มันก็ต้องเปลี่ยนไปในทิศทางที่เราวางแผนพัฒนาเอาไว้

อันนี้ดิฉันไม่ได้ออกไปดูเลยนะ ว่าชาวบ้านเขาได้ประโยชน์จากอุตสหากรรมนี้จริงหรือเปล่าแล้ว สิ่งแวดล้อมต่างๆ มันเหมาะที่จะทำให้เกิดสภาพอุตสาหกรรมหรือเปล่า เพราะมันจะกระทบไปถึงสภาพภูมิศาสตร์ นอกเหนือไปจากรูปแบบค่านิยมของชาวบ้าน

เพราะว่าเมืองไทยถึงแม้ว่าจะมีการวางแผนพัฒนาก็จริง แต่รูปแบบการเปลี่ยนแปลงมันมักจะเป็นไปโดยที่ไม่ได้มีการวางแผน

"การท่องเที่ยวกับวัฒนธรรม"

อาจารย์กอบกุล ภู่ธราภรณ์*
นักวิจัยระดับชำนาญการ สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เวลาที่เราออกไปข้างนอก เราก็มองเห็นว่าตอนนี้ วัฒนธรรมพื้นบ้านมันก็เริ่มเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น ซึ่งเขาออกไปเรียนหนังสือ เขามีพฤติกรรมบางอย่างคือ เขาทำนาไม่ค่อยเป็น แล้วผลร้ายอีกอย่างหนึ่งคือเข้าเรียนต่อก็ไม่ได้ ทำนาก็ไม่ได้ เข้าทำงานก็ไม่ได้ด้วย

ถ้าพูดถึงทางด้านวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ นั้นได้รับผลกระทบอย่างแน่นอน คือ เราทำวิจัยที่อยุธยา เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยการถามความคิดเห็นของชาวบ้านเกี่ยวกับนักท่องเที่ยวเข้ามา ทำให้เกิดผลอะไรกับชุมชนชาวบ้านตามความคิดเห็นของเขา

สำหรับคนอยุธยาเขาก็บอกว่า คือมันอาจจะเป็นแบบอย่างที่พวกนักท่องเที่ยวนำเข้ามาในด้านความประพฤติต่างๆ ที่มีผลต่อเด็กและทำให้วัฒนธรรมเดิมไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร และชาวบ้านเองก็คิดกันขึ้นมาตอนนี้ว่า เรามองวัฒนธรรมของเราเองเหมือนกับเป็นของที่มีไว้ให้คนอื่นดู

แต่เราไม่ได้คิดถึงโดยน้ำเนื้อของเราเอง อันนี้ดีฉันสนใจมากเลย คือชาวบ้านเขาตอบออกมาอย่างนี้ คือให้คนอื่นเขาดู มันก็ดูเป็นเหมือนการแสดงแต่ว่าถ้าโดยทั่วๆ ไปมันก็เปลี่ยนของมันไปเรื่อยๆ เพราะวัฒนธรรมประเพณีมันไม่อยู่กับที่ มันต้องมีการเปลี่ยนแปลง มันอยู่ที่ว่าเราจะกำหนดทิศทางของมันได้อย่างไร ที่จะไม่ให้มันเปลี่ยนเร็วนักโดยสิ้นเชิง

เมื่อวานนี้บังเอิญไปคุยกับนักอุตสาหกรรมที่อยุธยา คือ เขาพูดถึงคนงานทางแถบนั้น คือทางแถบภาคกลางไม่ค่อยมีปัญหาเท่าไหร่ ซึ่งก็อาจจะเป็นได้ว่า พวกนี้มาจากอาชีพเดิม คือเกษตรกรรม ซึ่งวัฒนธรรมประเพณีส่วนมากหัวอ่อน และคุ้นเคยกับเกษตรกรรมมานาน และเมื่อเข้ามาอยู่ในเขตอุตสาหกรรม ก็ยังไม่มีความเคลื่อนไหวของความคิดนัก ในการที่จะก่อให้เกิดปัญหา

---

* จาก**สยามรัฐ** 38(25 มิถุนายน 2531), **หน้าพิเศษ** 32.

ซึ่งประเด็นนี้มันอาจทำให้เปลี่ยนวิถีชีวิตของเขา แต่ดิฉันว่ามันไม่น่าจะเปลี่ยนมากมายอะไร คือไม่ได้เปลี่ยนจากที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ คือเด็กที่มาอยู่ในเขตอุตสาหกรรมนี้เป็นเด็กที่ไม่เคยทำนา พ่อแม่เท่านั้นที่ทำนา

การที่เราบูมการท่องเที่ยวอย่างที่ผ่านมา โดยไม่คำนึงถึงขอบเขตอะไรต่างๆ แล้วก็สร้างละครขึ้นมาเรียกนักท่องเที่ยวซึ่งไม่ค่อยจะถูก อย่างผีตาโขนนี้ดิฉันดูแล้วกลุ้มใจ

ในด้านความสัมพันธ์ในชุมชนนั้นมันก็ต้องเริ่มเปลี่ยน คือ มันไม่ใช่เป็นผลมาแต่การท่องเที่ยวเพียงอย่างเดียว ถ้าการท่องเที่ยวนี่ เราเห็นได้ชัดมากเลยว่าในพื้นที่ที่มีการท่องเที่ยวมากๆ นี่ชาวบ้านจะเปลี่ยนอาชีพ เข้ามามีอาชีพเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว ซึ่งมีอาชีพเดิมส่วนมากของเขาก็มาจากเกษตรฯ พอเข้ามาจับการท่องเที่ยวแล้วก็อยากจะอยู่ต่อไปเพราะเห็นว่าเงินดี

เพราะฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงนี้เราก็เห็นว่าด้านอาชีพนี้เปลี่ยนแน่ เพราะมันทำให้เกิดอาชีพขึ้นมา ถ้าเรามองในแง่รายได้ของชุมชนมันก็ดีขึ้น แต่ในด้านความผูกพันของชีวิตแบบเดิมนั้น ถึงแม้มันจะมีอยู่บ้าง แต่ว่ามันไม่เหมือนเดิมเพราะว่าเงินมันเข้า

ตอนนี้ที่อยุธยานี่จ้างหมดแล้ว อย่างลงแขกบางบ้านเขาว่ามันกินไม่เลิกรา จ้างดีกว่า คือ ยังไงมันก็ต้องเปลี่ยน ดิฉันไม่ต่อต้านการเปลี่ยนแปลงแน่นอนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการที่รัฐเข้าไปนั้น มันไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ดิฉันว่าสังคมไทยตอนนี้มันเป็นแบบกึ่งเมืองกึ่งชนบทแล้วนะฮะ

นักวิชาการชี้ "วัฒนธรรมผุกร่อน" ของเดิมหายของใหม่ไม่ทดแทน*

ธรรมศาสตร์-นักวิชาการร่วมปอกเปลือกวัฒนธรรมไทย ชี้วัฒนธรรมเดิมผุกร่อนลง เพราะคนไทยไม่มีศักยภาพพอที่จะสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาทดแทน เผยวัฒนธรรมชาติเป็นเรื่องที่เชยในชาติตะวันตก ขณะที่รัฐไทยต้องการนิยามวัฒนธรรมไทย พร้อมกันนี้การนิยามความเป็นไทยเป็นหัวข้อที่ถกเถียงกันมาก โดยมีผู้แสดงความเห็นว่า คนไทยไม่ได้รู้จักความเป็นไทยดีพอ แล้วลุกขึ้นมาแต่งตัวด้วยผ้ามัดหมี่ลาวพร้อมเครื่องประดับเขมรแต่ประกาศตัวเป็นไทยเพราะเป็นแฟชั่นของปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย

วานนี้ (7 ก.ย.) สถาบันไทยคดีศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดการเสวนาเรื่องวัฒนธรรมที่ผุกร่อน โดยมี นิธิ เอียวศรีวงศ์ อาจารย์ประจำคณะสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ไมเคิล ไรท์ นักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ และธีรยุทธ บุญมี อาจารย์ประจำคณะสังคมวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ดำเนินการเสวนา ซึ่งในการเสวนาครั้งนี้มีผู้สนใจเข้ารับฟังอย่างคับคั่ง

นายธีรยุทธ บุญมี ได้กล่าวเปิดการเสวนาว่า หากพูดถึงวัฒนธรรมที่ผุกร่อนแล้ว คนส่วนใหญ่มักจะมองวัฒนธรรมว่าเป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต เป็นของที่ตายแล้ว ถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่ามาสู่คนรุ่นปัจจุบัน ส่วนการที่ผุกร่อนไป ก็หมายถึงการเสื่อมตามกาลเวลา แต่ทางด้านนักวิชาการจะมองวัฒนธรรมในอีกแง่มุมหนึ่ง โดยมองว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม ขณะเดียวกันมนุษย์ก็จะต้องต้องสร้างสังคมด้วย ซึ่งกระบวนการสร้างสังคมก็คือ วัฒนธรรม ดังนั้น วัฒนธรรมอาจจะกล่าวได้ว่ามี 2 มิติ คือสิ่งที่อดีตส่งมอบให้คนรุ่นปัจจุบัน และสิ่งที่คนรุ่นปัจจุบันสร้างขึ้นเอง

อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมในแต่ละเชื้อชาตินั้นก็จะมีแก่นของวัฒนธรรมในสังคมโลกจึงมีวัฒนธรรมที่หลากหลาย โดยเฉพาะในยุคโลกานุวัตร ปัญหาก็คือ ถ้าเปลือกภายนอกของวัฒนธรรมผุพัง แต่แก่น DNA ซึ่งเปรียบเสมือนแก่นทางวัฒนธรรมของมนุษย์ไม่รู้จะเป็นอย่างไร ก็จะเป็นปัญหา

ส่วน นายนิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวว่า สิ่งที่เกิดขึ้นในโลกยุคโลกานุวัตรนั้นก็คือ คนรู้สึกตกใจและกลัวว่าวัฒนธรรมของตนจะผุกร่อนซึ่งเป็นความรู้สึกปกติของคนที่นิยามว่าวัฒนธรรมคือสิ่งที่ตายแล้วเป็นมรดกที่ตกทอดกันมา อย่างไรก็ตาม ในยุคที่โลกไร้พรมแดนนี้วัฒนธรรมท้องถิ่นจะมีบทบาทมาก การเจาะจงว่าวัฒนธรรมคือมรดกตกทอด โดยละเลยวัฒนธรรมชนบท ละเลยวิถีชีวิตชุมชน จะทำให้

---

* "นักวิชาการชี้ 'วัฒนธรรมผุกร่อน" ของเดิมหายไปของใหม่ไม่ทดแทน," **ผู้จัดการรายวัน** 4 (8 กันยายน 2537), 14.

เราถูกกลืนหายไปในยุคโลกานุวัตร ซึ่งเราจะต้องไม่สับสนระหว่างวัฒนธรรมผุกร่อนกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไป

นายนิธิกล่าวต่อไปว่า วัฒนธรรมที่ผุกร่อนนั้น ก็คือวัฒนธรรมที่สูญหายไป หรือวัฒนธรรมที่ไม่มีการปรับตัวขึ้นมาทดแทนสิ่งเก่า ซึ่งตนมองว่าสังคมไทยมีวัฒนธรรมที่ผุกร่อนสูญหายมากมาย และบั่นทอนความหลากหลายของสังคมไทย เช่น วัฒนธรรมกลุ่มแบบไทยได้สูญหายไปแล้ว ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน และยังมีการบิดเบือนอุดมการณ์ในการรวมกลุ่มให้ผิดเพี้ยนไปจากเดิม

นอกจากนี้ ยังไม่มีการพัฒนากลุ่มแบบใหม่ขึ้นมาทดแทนของเก่าที่สูญหายไปด้วย เช่น คนที่อยู่บ้านจัดสรรไม่สามารถรวมตัวกันป้องกันตีนแมว คนที่อยู่บนท้องถนนก็ไม่มีการรวมกลุ่มร่วมมือป้องกันการฉุกชิงวิ่งราว การรวมกลุ่มแบบใหม่จะเกิดขึ้นเฉพาะกลุ่มผลประโยชน์ของนักธุรกิจอุตสหกรรม คนส่วนใหญ่จึงไม่มีอำนาจต่อรองทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ส่วนการรวมกลุ่มแบบเก่า ซึ่งยังเหลืออยู่ในชุมชนบางแห่งก็ไม่สามารถที่จะมีพลังต่อรองได้เหมือนเดิม และนับวันจะยิ่งสูญหายไปด้วย

วัฒนธรรมผุกร่อนที่สูญหายไปอย่างที่สองก็คือ ภูมิปัญญา ความรู้แบบเดิมของไทยหายไป ทำให้คนไทยในปัจจุบันอ่อนแอลง และต้องพึ่งพาคนอื่นอยู่เสมอ เช่น วัฒนธรรมการรักษาพยาบาล ปัจจุบันคนไทยไม่สามารถพึ่งพาตนเอง พึ่งพาครอบครัว หรือพึ่งพาชุมชนได้ หากเป็นอะไรเกิดขึ้นเราจะต้องวิ่งไปหาหมออยู่เสมอทั้งที่ในอดีตโรคบางโรคสามารถรักษาได้ด้วยตนอง นอกจากนั้นภูมิปัญญาความรู้ในสังคมไทยก็สูญหายไปด้วย เช่น องค์ความรู้ภายในวัดที่เคยมีพลวัตก็หายไป วัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่งที่ผุกร่อนก็คือ ความรู้ความเข้าใจในศิลปวัฒนธรรม การเป็นคลังความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมในสถาบันวัด สถาบันมหาวิทยาลัย ก็ไม่มี

ด้าน ไมเคิล ไรท์ ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องวัฒนธรรมไทยว่า ขณะนี้ประเทศไทยได้เกิดมลภาวะทางภาษา ซึ่งเกิดมาตั้งแต่สมัยเผด็จการฟาสซิสต์และยังไม่ได้ทำการสะสางเช่น คนไทยถูกสอนมาว่าวัฒนธรรมคือสิ่งที่สวยงามงดงาม แต่หารู้ไม่ว่า วัฒนธรรมโสเภณีก็เป็นวัฒนธรรมด้วยเช่นกัน ยิ่งถ้าพูดถึงเรื่องความเป็นไทยแล้วก็ยิ่งไปกันใหญ่ เพราะเผด็จการฟาสซิสต์ได้มีการเปลี่ยนแปลงครอบงำบิดเบือนให้คนเชื้อชาติอื่นๆ กลายเป็นคนไทย และได้กำหนดความเป็นไทยขึ้นมา

หลังจากนั้น นายธีรยุทธจึงได้กล่าวเสริมว่าการรวมศูนย์ทางอำนาจและวัฒนธรรมรวมทั้งการสร้างรัฐชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นั้น เป็นกระบวนการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทย เห็นได้ชัดจากสถาปัตยกรรมของศาลากลางจังหวัด และสถานีตำรวจทุกแห่งจะเป็นแบบเดียวกันหมด

นายนิธิได้กล่าวต่อว่า เคยมีการพูดกันมาแล้วในเรื่องการละลายวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น เกษียร เตชะพีระ และ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล อาจารย์จากคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็ได้ระบุไว้ในข้อเขียนหลายๆ ครั้งว่า การสร้างรัฐไทยใหม่นั้นเป็นการแย่งกันนิยามความเป็นไทยในสังคม ซึ่งตอนนี้มีปัญหาอยู่ว่าใครเป็นผู้นิยามความเป็นไทย ทุกวันนี้คนมีอำนาจในสังคมไม่สามารถนิยามความเป็นไทยคนที่นิยามความเป็นไทยกลับเป็นคนที่ไม่มีอำนาจ

ด้าน ไมเคิล ไรท์ ได้กล่าวเปรียบเทียบเทียบวัฒนธรรมที่ผุกร่อนในสังคมไทยและสังคมตะวันตกว่า วัฒนธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องเป็นของเก่าที่ต้องรักษา และตนรู้สึกชอบใจและเห็นด้วยกับการที่นายนิธิกล่าวว่าการรวมศูนย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น แต่เมื่อหันกลับไปดูในยุโรปแล้วจะเห็นว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เผด็จการฟาสซิสต์ จะได้รับผลลัพธ์อย่างรุนแรง เช่น ถูกการยิงเป้า หรือถูกขังคุก แต่ในประเทศไทยเผด็จการฟาสซิสต์กลับอยู่ได้ โดยเฉพาะแนวความคิดฟาสซิสต์ในเรื่องการรวมศูนย์อำนาจการกระทืบท้องถิ่น ก็ยังคงอยู่

ดังนั้น หากวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นผุกร่อนแล้ว วัฒนธรรมไทยจะอยู่ได้อย่างไร หากต้องการให้วัฒนธรรมอยู่ได้ ก็ต้องให้วัฒนธรรมท้องถิ่นอยู่ได้ด้วย ไม่ใช่ส่งเสริมวัฒนธรรมปลอมที่ฟาสซิสต์เขาส่งเสริมกัน ทุกวันนี้สังคมตะวันตกไม่มีใครพูดเรื่องวัฒนธรรมชาติกันแล้ว เพราะเป็นเรื่องที่เชยมาก

ในตอนท้ายของการเสวนาได้เปิดโอกาสให้ผู้เข้าฟังร่วมแสดงความคิดเห็น ซึ่งนายชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช อาจารย์ประจำคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ตั้งประเด็นคำถามว่าจะสามารถแยกวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมส่วนกลางได้ชัดเจนอย่างไร

เกี่ยวกับเรื่องนี้ นายนิธิได้ตอบว่าการแบ่งแยกทุกสิ่งทุกอย่างออกจากกันนั้นเป็นการกระทำตามอำเภอใจ เพราะจริงๆ แล้วเราไม่สามารถแยกทุกสิ่งออกจากกันได้ สำหรับการแบ่งแยกออกเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมเมืองนั้น มีอยู่ในสำนึกของผู้คนในสังคมอยู่แล้ว

ส่วนนายธีรยุทธได้กล่าวเสริมว่า การแบ่งแยกเป็นการตัดสินเชิงคุณภาพทางวิชาการเท่านั้น ซึ่งมีความจำเป็นต้องการจะถ่วงดุลระหว่างวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมส่วนกลาง และโดยส่วนตัวแล้วอยากให้มีการครอบคลุมไปถึงสิทธิทางวัฒนธรรมของคนในท้องถิ่นด้วยสิ่งที่ตนกังวลอยู่ตอนนี้ก็คือ ความขัดแย้งระหว่างความทันสมัยกับประเพณีไม่ทราบว่าสังคมจะเคลื่อนตัวมารับอย่างไร

ด้านนายทรงยศ แววหงษ์ อาจารย์จาก มหาวิทยาลัยศิลปากร ก็ได้ตั้งข้อสังเกตว่า ขณะนี้คนไทยตื่นตัวและวิตกกังวลกับความเป็นไทยกันมาก นั่นเป็นเพราะว่ารัฐกำหนดให้ปีนี้เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทยหรือไม่ และกลุ่มชนชั้นกลางที่มีเครื่องมือสื่อสารที่ทันสมัยก็กำลังสร้างวัฒนธรรมใหม่ขึ้นมาหรือไม่

นอกจากนั้น ยังมีกลุ่มผู้หญิงที่ลุกขึ้นมาประกาศความเป็นไทย โดยการแต่งตัวด้วยผ้ามัดหมี่ของลาว และใช้เครื่องประดับของเขมร แล้วนิยามตัวเองว่าเป็นคนไทย

ส่วนคำถามที่ว่าเหตุใดคนยุโรปจึงไม่นิยามวัฒนธรรมของตนเองว่าเป็นวัฒนธรรมชาตินั้น นายไมเคิล ไรท์ ได้ตอบว่า คนยุโรปไม่ได้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมที่เป็นการกระทำ แต่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความเป็นมนุษย์ และคิดว่าวัฒนธรรมไม่ควรมีพรมแดน และไม่เข้าใจว่าทำไมรัฐไทยจึงต้องหาเอกลักษณ์ ความเป็นไทย ทั้งที่คนไทยไม่ได้มาจากดาวอังคาร

ส่วนประเด็นคำถามที่ว่าชุมชนจะสร้างขึ้นมาได้อย่างไรนั้น นายนิธิตอบว่า ชุมชนที่จะเกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ ต้องเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนหลักการ 2 ประการคือ มีความสัมพันธ์ในระดับพิเศษ ซึ่งตนไม่แน่ใจเหมือนกันว่าจะเป็นความสัมพันธ์โดยทางอ้อมได้หรือไม่ เช่น ความสัมพันธ์แบบ จส. 100 ที่มีเทคโนโลยีเป็นสื่อกลาง

อีกประการหนึ่งคือ สมาชิกในชุมชนต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน แต่ต้องไม่ใช่การรวมกลุ่มกันเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจเท่านั้น เราต้องตระหนักด้วยว่า วัฒนธรรมไทยไม่ได้เกิดขึ้นลอยๆ หากแต่วัฒนธรรมไทยเกิดขึ้นโดยการนิยามความเป็นไทยให้ผู้คนยอมรับได้มากน้อยเพียงใดในช่วงเวลาหนึ่งๆ ต่างหาก

เช่น การที่นายชัยอนันต์ สมุทรวณิช อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้นิยามความเป็นไทยโดยหยิบประเด็นของความเป็นไทยที่ตรงกับนิยามของรัฐ มาบวกเพิ่มกับความเป็นไทยโดยมีเงื่อนไข คือความเป็นประชาธิปไตย ถ้าคนไทยทั่วไปยอมรับในนิยามนี้ นี่ก็คือความเป็นไทยด้วยเหมือนกัน